

Молодіжна політика:

проблеми та перспективи

Дрогобич-Жешув
2015

**YOUTH POLICY:
PROBLEMS AND PROSPECTS**

NUMBER 6

*Drohobych - Rzeszow
2015*

МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

ВИПУСК 6

*Дрогобич – Жешув
2015*

УДК 316.346.32-053.6+159.992.8(082)
ББК С550.325.1я42+Ю951.ю51я43
М-754

Редакційна колегія:

Відповідальний редактор – проф. **Світлана Щудло** (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка).

Заступник редактора – д-р **Пьотр Длугош** (Жешувський університет).

Члени редколегії: проф. **Марія Зілінська** (Зеленогурський університет), проф. **Ян Зовчак** (Варшавський університет Кардинала Станіслава Вишинського), проф. **Мар'ян Незгода** (Ягеллонський університет), проф. **Віталій Онищук** (Одеський національний університет ім. І.І.Мечнікова), проф. **Людмила Сокур'янська** (Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна), доц. **Оксана Зелена** (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), доц. **Ірина Мірчук** (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), доц. **Олександра Проць** (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), доц. **Єлизавета Копельців-Левицька** (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), к.соц.н. **Богданна Гвоздецька** (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка).

Молодіжна політика : проблеми та перспективи: збірник наукових праць / Ред. С. Щудло, П. Длугош. – Дрогобич – Жешув : «Трек ЛТД», 2015. – Вип. 6. – 273 с.

Youth policy : problems and prospects: / Red. S. Shchudlo, P. Dlugosz. – Drohobych – Rzeszow : «Trek LTD», 2015. – Nr 6. - 273 s.

ISSN 2307-9223

Пропонована збірка є спільним українсько-польським науковим проектом. До неї увійшли наукові статті, присвячені теоретичним і практичним питанням формування та реалізації молодіжної політики у країнах Центральної та Східної Європи. Увага авторів зосереджується на правових, політичних, соціологічних і духовних проблемах соціалізації молоді в умовах суспільства ризику.

Збірник адресований управлінцям, науковцям, молоді.

ISBN 978-617-7263-14-1

Рецензенти:

Проф. **Ілля Кононов**, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Проф. **Надія Скотна**, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 4 від 30. 04. 2015 року)

Адреса редакційної колегії:

82100, Львівська обл., м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кафедра правознавства, соціології та політології.

Тел. 3-81-44, e-mail: kpspdpu@gmail.com, www.kpspdpu.ucoz.ua

© ДДПУ, 2015

© UR, 2015

ЗМІСТ / SPIS TREŚCI

1. НАВКОЛО ПРОБЛЕМ ПОКОЛІННЯ / WOKÓŁ PROBLEMÓW POKOLENIA

<i>Олександра Дейнеко, Людмила Сокурянська.</i> Студентство у суспільстві ризику: чинники актуалізації соціальної суб'єктності.....	10
<i>Валентина Дротенко.</i> Конфлікт культурних ідентичностей як основа зіткнення цивілізацій	21
<i>Jurek Łukasz.</i> Postawy i zachowania pracowników z pokolenia Y: wybrane zagadnienia... ..	26
<i>Maciej Gitling.</i> Cyberswiat jako zjawisko uzależnienia młodzieży od sieci.....	32
<i>Renata Suchenek.</i> Ludzie wykluczani społecznie w Polsce w XX i XXI wieku – zarys problemu.....	39
<i>Микола Птуленков, Штеяна Вербецька.</i> Ціннісні преференції студентської молоді у транзитивному суспільстві.....	44
<i>Наталія Варга.</i> Міграція молоді Закарпаття в контексті теорій глобалізації.....	51
<i>Наталія Кантор.</i> Концептуальні засади сучасного державного управління у сфері молодіжної політики.....	57

2. МОЛОДЬ ТА ПОЛІТИКА / MŁODZIEŻ WOBEC POLITYKI

<i>Алла Марченко.</i> Громадсько-політична активність студентської молоді в епоху «плинної сучасності»: масштаб, характер, наслідки.....	63
<i>Оксана Зелена.</i> Майдан як український феномен протестного руху.....	73
<i>Ярослав Комарницький.</i> Традиційні і нові форми участі молоді у виборчому процесі після вромайдану.....	77
<i>Олександра Проць.</i> Права і свободи людини в Україні та Польщі: погляд молоді.....	83
<i>Руслана Попп.</i> Ідеологічний вплив радянського режиму на молодь західних областей України у 1944–1953 рр. (на матеріалах Дрогобицької області).....	89
<i>Богданна Гвоздецька.</i> Характеристика кордону крізь призму уявлень молоді Галичини на Донбасу	94
<i>Лідія Пшиміш.</i> Внесок українських правничих наукових товариств у розвиток української юридичної освіти і науки кінця XIX – початку XX ст.	99
<i>Василь Шусть.</i> Особливості формування політичних цінностей у процесі соціалізації молоді.....	102
<i>Крістіна Буш.</i> Політична активність молоді в Україні та Польщі: порівняльний аналіз.....	108

3. СТРАТЕГІЇ МОЛОДІ НА РИНКУ ПРАЦІ / STRATEGIE MŁODZIEŻY NA RYNKU PRACY

<i>Лариса Хижняк.</i> Професійна самореалізація молодих інженерів на виробництві в українському контексті.....	113
<i>Яна Зоська, Наталія Яцук.</i> Соціальна анімація як соціальна технологія сприяння реалізації особистісного потенціалу молоді на ринку праці.....	119
<i>Анна Кудринська, Олена Бутиліна.</i> Перспективи працевлаштування крізь призму уявлень студентської молоді.....	123
<i>Олена Городецька.</i> Оцінка випускниками ТДАТУ отриманих знань та перспективи працевлаштування	129

<i>Петяна Купрій.</i> Студентоцентроване навчання як рефлексія на модернізацію ринку праці в Україні (на прикладі студентів Київського університету імені Бориса Грінченка).....	133
<i>Anita Leszczyszyn.</i> Streetworking – praca ukierunkowana na młodzież trudną.....	139

4. МОЛОДЬ ТА ОСВІТА / MŁODZIEŻ I EDUKACJA

<i>Piotr Długosz.</i> Zjawisko edukacji transgranicznej na przykładzie ukraińskich studentów na Podkarpaciu	147
<i>Оксана, Олійник, Микола.Сидоров.</i> Проблема якості вищої освіти в умовах трудової зайнятості студентів	161
<i>Віталій Онищук.</i> Освіта і освітній простір як фактори підтримки молоді	168
<i>Віталій Біскуп.</i> Особливості соціокультурного довкілля вищого навчального закладу в системі формування кар'єрної компетентності студентської молоді	172
<i>Віктор Савка.</i> Вища освіта в сучасній Україні: до питання про інституційні трансформації.....	177
<i>Галина Ляхович.</i> Роль освіти у формуванні мовної ідентичності сучасної молоді	183

5. ВІЛЬНИЙ ЧАС, СТИЛЬ ЖИТТЯ / CZAS WOLNY, STYLE ŻYCIA

<i>Віталій Докаш.</i> Роль релігійної освіти і виховання у формуванні ціннісних орієнтацій, конфесійної толерантності та соціальних практик молоді	190
<i>Beata Szluz.</i> „Nadszedł czas na działanie?” – aktywność społeczna młodzieży w ramach wolontariatu	197
<i>Людмила Юзва.</i> Релігія в житті сучасної молоді: ідентифікація на основі аналізу автобіографічних текстів	202
<i>Богдан Смоциньський.</i> Молодіжні субкультури сучасної України: регіональний аспект...215	
<i>Ірина Мірчук.</i> Релігійність молоді Галичини та Донбасу: соціологічний аналіз крізь призму вікової структури	221
<i>Dominią Izdebską-Długosz.</i> Plany życiowe młodych ukraińców rozpoczynających studia w Polsce.....	228
<i>Владислав Вербець.</i> Проблеми ескалації соціально-психологічного дискомфорту студентської молоді	238
<i>Олена Гончарова.</i> Сучасні практики маніпуляції свідомістю молоді.....	244
<i>Катерина Музиченко.</i> Фактори і механізми впливу Інтернету на соціалізацію сучасної молоді та вибір її життєвих орієнтирів	251
<i>Наталія Уманець.</i> Трансформація сім'ї як агента соціалізації в умовах соціальної невизначеності	255
<i>Галина Лялюк.</i> Соціально-психологічні чинники агресивної поведінки сучасної молоді	259
<i>Світлана Щудло.</i> Реформи вищої освіти в Україні: соціальна обумовленість vs політична необхідність	267

CONTENTS

1. ABOUT GENERATION'S PROBLEM

<i>Oleksandra Deineko, Ludmyla Sokuryanska.</i> Studentship in the Society of Risks: the Factors of Social Subjectivity Actualization.....	10
<i>Valentyna Drotenko.</i> Conflict of identities as a basis for a clash of civilizations.....	21
<i>Jurek Lukasz.</i> Attitudes and behavior of Gen Y workers: selected issues	26
<i>Maciej Gitling.</i> Cyberspace as a phenomenon of addiction to the network.....	32
<i>Renata Suchenek.</i> People socially excluded in Poland in the 20 th and 21 st century – an outline of the problem.....	39
<i>Mykola Tulenkov, Tetyana Verbetska.</i> Values preferences of students in Transitive Society..	44
<i>Natalya Varga.</i> Migration the youth of Transcarpathia in theories of globalization.....	51
<i>Natalia Kantor.</i> Conceptual foundations of modern public administration in the area of youth policy.....	57

2. YOUTH AND POLITICS

<i>Alla Marchenko.</i> Civic and political activity of students in the era of «liquid modernity»: scope, nature, consequences.....	63
<i>Oksana Zelena.</i> Maidan as a Ukrainian phenomenon of protest movement	73
<i>Yaroslav Komarnytskyi.</i> Traditional and new forms of youth's participation in the election process after Euromaidan.....	77
<i>Oleksandra Prots.</i> Human rights and freedoms in Ukraine and Poland: youth's views.....	83
<i>Ruslana Popp.</i> Ideological influence of the Soviet regime on the youth of the Western Region of Ukraine in 1944–1953 years (based on Drohobych region).....	89
<i>Bohdanna Hvozdecka.</i> Description of the border through youth ideas Galicia and Donbas..	94
<i>Lidiia Tymish.</i> Contribution of Ukrainian legal scientific societies in development of Ukrainian legal education and science of end of XIX – to beginning of XX century...	99
<i>Vasyl Shust.</i> The peculiarities of political values formation in the process of youth socialization.....	102
<i>Kristina Bush.</i> The political activity of youth in Ukraine and Poland: a comparative analysis.....	108

3. YOUTH STRATEGIES FOR LABOUR MARKET

<i>Larysa Kfyzhniak.</i> Professional Self-Realization of Young Engineers at Work in the Ukrainian context.....	113
<i>Yana Zoska, Natalya Yatscuk.</i> Social animation as social technology of facilitation of personal potential realization of youth on manpower market.....	119
<i>Anna Kudrynska, Olena Butylina.</i> Employment prospects in the light of students' ideas.....	123
<i>Yelena Gorodetskaja.</i> TSATU graduates evaluation of the gained knowledge and employment outlook.....	129
<i>Tatiana Kuprii.</i> Student centered approach as a reflection on modernization of labour-market in Ukraine (on the example of students of the Borys Grinchenko Kyiv University).....	133
<i>Anita Leszczyszyn.</i> Streetworking – oriented work to difficult young people.....	139

4. YOUTH AND EDUCATION

<i>Piotr Długosz</i> . The phenomenon of cross-border education as exemplified by Ukrainian students in Podkarpackie region.....	147
<i>Oksana Oliinych, Mykola Sydorov</i> . Problem of higher education quality in employment students.....	161
<i>Vitaliy Onyschuk</i> . Education and educational space as factors of youth supporting.....	168
<i>Vitaliy Biskup</i> . Features socio-cultural environment of higher education in the system of career competency students.....	172
<i>Victor Savka</i> . Higher Education in Contemporary Ukraine: the question of institutional transformation.....	177
<i>Galina Lyakhovich</i> . The role of education in shaping linguistic identity of modern youth...	183

5. LEISURE TIME, LIFESTYLE

<i>Vitaliy Dokosh</i> . The role of religious education and education in shaping values, religious tolerance and social practices of young people.....	190
<i>Beata Szluz</i> . „It's time for action?” – social activity within the youth volunteer	197
<i>Liudmyla Iuzva</i> . Religion in the lives of today's youth: identification based on analysis of autobiographical texts.....	202
<i>Bogdan Sliushchinskij</i> . Youth subcultures of modern Ukraine: regional analysis.....	215
<i>Iryna Mirchuk</i> . Religiosity youth Galicia and Donbass: sociological analysis through age structure.....	221
<i>Dominika Izdebska-Długosz</i> . Life plans of young ukrainians starting studies in Poland..	228
<i>Vladyslav Verbets</i> . Escalation of personal social-psychological discomfort.....	238
<i>Olena Honcharova</i> . Modern social practices of manipulation of consciousness aimed at young people	244
<i>Kateryna Muzychenko</i> . Factors and mechanisms of influence of the Internet on today's youth socialization and life choices of reference.....	251
<i>Nataly Umanets</i> . Transformation of the family as agent of socialization in times of social incertitude.....	255
<i>Halyna Lyalyuk</i> . Social and psychological factors of aggressive behavior of contemporary youth.....	259
<i>Svitlana Shchudlo</i> . Higher education reform in Ukraine: social conditionality vs political necessity.....	267

1. ABOUT GENERATION'S PROBLEM

НАВКОЛО ПРОБЛЕМ ПОКОЛІННЯ

WOKÓŁ PROBLEMÓW POKOLENIA

Олександра Дейнеко,
аспірантка кафедри соціології,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
Людмила Сокурянська,
доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

СТУДЕНТСТВО У СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ: ЧИННИКИ АКТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ

У статті аналізуються чинники формування соціальної суб'єктності майбутніх фахівців в умовах суспільства ризику. Підкреслюється, що соціальна суб'єктність сучасного студентства може бути представлена не лише соціально прийнятними досягненнями, ціннісними орієнтаціями та активною, самостійною, творчою діяльністю, але й набувати нелегальних та аморальних форм особистісної реалізації. Робиться припущення, що в сучасному суспільстві соціальна суб'єктність притаманна абсолютній більшості студентства (переважно в нереалізованому потенціалі, тобто як диспозиційна суб'єктність), оскільки суспільство ризику «примушує» людину виявляти суб'єктні якості, без яких неможливо досягти життєвого успіху та особистісної самореалізації. Доводиться, що суб'єктність соціальних акторів є динамічною, вона може актуалізуватись чи блокуватись, пригнічуватись в залежності від успішності/неуспішності реалізації певної життєвої стратегії особистості.

Ключові слова: студентство, суспільство ризику, соціальна суб'єктність.

Сучасний соціологічний дискурс, спрямований на дослідження молодіжної проблематики в нових соціокультурних та соціокультурних умовах, що склалися на пострадянському просторі, можна поділити на два табори в залежності від бачення перспектив соціального розвитку молоді. Ці методологічні табори ми називаємо *youth-pessimists* (молодь-песимісти) та *youth-realists* (молодь-реалісти). До першої групи можна зарахувати таких дослідників, як Л. Гудков, Б. Дубін, Н. Зоркая, Ю. Зубок (Зоркая 2003; Зоркая, 2001; Зоркая, 2007; Гудков, 2011; Зубок, 2006); до другої – О. Омельченко та одного із авторів цієї статті – Л. Сокурянську (Омельченко, 2011; Omelchenko, 2012; Сокурянська, 2012). Різниця між цими таборами полягає у баченні результатів соціального розвитку молоді та успішності набуття нею соціальної зрілості, комплексної інтеграції до всіх сфер суспільного життя, успішність становлення молоді як соціального суб'єкта. Показовим є той факт, що досліджень, які «дають шанси» для успішного соціального розвитку молоді (тобто табору *youth-realists*) сьогодні у рази менше як у вітчизняному, так і у закордонному соціологічному дискурсі.

В роботах першої плеяди дослідників зроблено акцент на «загубленості» сучасного покоління молоді, відсутності морального стрижня та «неправильних» сценаріїв досягнення життєвого успіху (блат, використання владних ресурсів, зв'язків, цинічний, егоїстичний розрахунок, прагматизм). Цей підхід не позбавлений погляду на молодь як на проблему «дорослого світу». Про це, зокрема, пишуть російські науковці Л. Гудков, Б. Дубін, Н. Зоркая. Песимістично оцінюючи соціальні перспективи молоді, представники цієї групи дослідників (*youth-pessimists*) відмовляють їй у соціальному новаторстві та соціальній суб'єктності, створюючи маргіналізований та фрустраційний образ сучасної молоді. Так, російська дослідниця Ю. Зубок зазначає, що у зв'язку з непередбачуваністю соціальної політики ризик поступово стає

частиною транзиції молоді, що змушує її жити виключно сьогоднішнім днем (Зубок, 2007). Акцент на ланцюгу «молодь – майбутнє» актуалізує використання ризикологічного підходу у дослідженні сучасної молоді.

Молодь-песимістичні думки присутні і в західних дослідженнях молоді. Сучасні австралійські соціологи Д. Вудман та С. Тредголд, спираючись на результати власного кейс-стаді, зазначають, що в медіадискурсі постійно фігурують іміджі «покоління Y», які акцентують на відмінності молоді від інших поколінь (здебільшого у «гіршому» контексті) (Woodman, 2011). На думку англійських соціологів Дж. Роше та С. Тукера, занепокоєння з приводу поведінки молоді в умовах суспільства ризику посідають центральне місце в поточній політиці та соціальній практиці. Негативний погляд на молодь підкріплений презентацією у ЗМІ зростаючих молодіжних заворушень (Roche, 2003). Таке бачення інтеріоризує і сама молодь, що у подальшому лише провокує різні форми соціальної ексклюзії молодих людей та сприяє позиціонуванню самої *молоді в якості соціального ризику*.

Свідченням того, що сучасні держави «захищаються» від молоді, є дослідження шотландських учених І. Фінлай та М. Шерідан (Finlay, 2010), які зазначають, що протягом останнього десятиліття в Європі спостерігається зростання інтересу до державної політики, спрямованої на молодих людей. У центрі уваги цієї політики – питання соціальної та економічної ізоляції (Vantaja, 2006). Найбільшому ризику піддаються молоді люди, повсякденність яких не охоплена освітою, роботою або іншими видами зайнятості. У закордонному дискурсі навіть з'явився і набув поширення новий термін-аббревіатура, яким позначається ця група молоді, – NEET (not in education, employment or training) (Yates, 2006).

Домінування алармізму та песимізму серед соціологів є своєрідною методологічною пасткою, оскільки, на наш погляд, саме суспільство ризику надає молодій людині небачений потенціал як для досягнення життєвого успіху, так і для прояву соціальної суб'єктності. Проте зазначимо, що, зважаючи на «подвійну» природу ризику, шанси молоді для успішної соціальної інтеграції та розвитку дорівнюють іншій «стороні медалі» – соціальному виключенню. Визначальним фактором стає «капіталізація» молоді, тобто набуття нею культурного, зокрема освітнього, соціального та інших видів капіталу, її ціннісний потенціал та особливості повсякденних практик, що відбивається на її життєвих стратегіях.

На противагу зазначеному вище підходу, О. Омельченко акцентує на необхідності відмовитись від погляду на молодь як на проблему суспільства (Омельченко, 2011). Її численні дослідження молодіжної повсякденності, молодіжних рухів та молодіжної солідарності свідчать, що сучасна молодь живе у багатостилістичному світі, тому уявлення щодо «неуспішної» життєвої стратегії є апіорі хибним (Омельченко, 2011; Omelchenko, 2012). Обираючи стиль життя, культурне споживання та дозвілля, сучасна молодь обирає свій власний шлях соціального розвитку, вільний від штампів та упереджень. Концепція молодіжних субкультур, запропонована О. Омельченко, ставить під сумнів ідею соціальної ексклюзії молоді.

Дослідження одного із авторів цієї статті (Л. Сокурянської), які також можуть бути віднесені до другого методологічного табору, спрямовані на комплексний аналіз ціннісної свідомості сучасної молоді. Вони позбавлені алармізму щодо «хибного» шляху соціального розвитку сучасного молодого покоління, підкреслюють позитивну значущість таких феноменів, як ціннісна амбівалентність, «гардероб» ідентичностей та все більшу актуалізацію пост матеріалістичних (постмодерністських) ціннісних орієнтацій сучасної української молоді (Сокурянська, 2012а, 2012б). Аналіз біографій студентства різних поколінь свідчить, що сучасне студентство не відмовляється від цінностей попередніх поколінь, а динаміка ціннісного поля молоді пов'язана з

необхідністю відповідати множинним викликам сучасного світу (Сокурянская, 2006, с. 484 – 545). До цього висновку доходять і британці А. Ферлонг і Ф. Картмел, які підкреслюють, що сучасна молодь має «справлятися з набором ризиків, які були значною мірою невідомі для їхніх батьків незалежно від соціального походження або статі» (Furlong, 1997, р. 34). На нашу думку, на пострадянському просторі, зокрема в Україні, таке становище молоді зумовлюється соціокультурною трансформацією, яку ми визначаємо як процес кардинальних змін у змісті взаємодії різних соціальних суб'єктів, у тому числі міжособистісної взаємодії (тобто процес ціннісної, власної культурної трансформації), а також процес кардинальних змін у різноманітних формах цієї взаємодії (тобто власне соціальна трансформація) (Сокурянская, 2006, с. 55). Соціокультурна трансформація, яку переживає українське суспільство, відзначається багаторівневістю, тотальністю масштабів та хаотичною спрямованістю. Сучасний макроконтекст соціальної реальності у зв'язку з «пануючою» економічною кризою, що незмінно супроводжується політичною нестабільністю й аномією, а сьогодні ще й воєнним конфліктом, отримує ряд нових якостей. *Трансформація внаслідок цього набуває нову ризикогенну якість*, що дає підстави для позиціонування сучасного соціетального стану українського суспільства в якості суспільства ризику.

Своєрідне «продовження» трансформаційні тренди здобувають у сучасних дослідженнях суспільства ризику. Аналізуючи особливості молоді як суб'єкта суспільства ризику, Ю. Зубок зазначає, що об'єктивний (середовищний) ризик виникає внаслідок трансформації соціальної структури, коли звичні механізми, перш за все пов'язані з колективними формами соціального захисту, втрачають свою ефективність, можливості вичерпного пізнання мінливої дійсності та прогнозування майбутнього знижуються, а відповідальність за результати власного «життєвого проекту», навпаки, зростає (Чупров, 2003). На прикладі студентства деактуалізацію форм соціального захисту ілюструє відсутність гарантованого першого місця роботи після закінчення ВНЗ. Але контекстуальність суспільства ризику свідчить про те, що студентство насправді і не потребує цього (на практиці випускники вишів найчастіше відмовляються від виконання зобов'язань відпрацювання після навчання за державним замовленням). Цей факт свідчить про те, що сучасна молодь орієнтована на використання усіх можливостей, які надає їй суспільство ризику, з його мінливістю, непередбачуваністю, ситуативністю. Як зазначає Ю. Зубок, вибір життєвих стратегій молоддю набуває все більш імпульсивний і непередбачуваний характер (Чупров, 2003). І хоча ця теза не позбавлена алармізму та надає ризику виключно песимістичного забарвлення, вона акцентує нашу увагу на актуальності дослідження життєвих стратегій сучасної молоді як ключового індикатору «влади» суспільства ризику.

Суб'єктивний ризик, на думку російської дослідниці, знаходить свій прояв у діяльнісній формі при спробі подолання невизначеності, що виникла. Готовність до ризикованих дій або неприйняття ризику перш за все проявляється у соціокультурних характеристиках індивідів і груп, які відображають моральну сторону оцінки передбачуваного результату (Чупров, 2003). Як бачимо, Ю. Зубок акцентує увагу лише на двох установках щодо ризику – його прийняття чи уникнення. В нашому дослідженні ми робимо акцент на множинності реакцій на ризик та на існуванні певного ризикологічного континууму.

Формування установок щодо діяльнісного ризику відбувається в диспозиційній структурі особистості, де сам ризик виступає мірою між двома крайніми установками (атитюдами) – на безпеку і небезпеку. Якщо атитюд безпеки відображає адаптивні тенденції, спрямовані на самозбереження і стабілізацію, то атитюд небезпеки відповідає за інноваційні процеси як основу розвитку. У русі від одного стану до іншого ризик набуває свої прояви. В залежності від ступеня

ризик змінюється стан поведінкової готовності індивіда на шкалі між екстремальними станами небезпеки і безпеки. У цьому сенсі ризик є регулятором індивідуальної поведінки в конкретній життєвій ситуації і важливим фактором розвитку на особистісному рівні (Чупров, 2003). Отже, подвійна природа ризику, можливість «роздвоєння» ним життєвих стратегій провокує диспозиційну реакцію суб'єктів. Прикладом своєрідного розгортання атитюдів безпеки та небезпеки є реакція студентства на пропозиції держави першого робочого місця (направлення на роботу за фахом). Атитюд безпеки тут спрацьовує як «згода на даність», адаптація до пропозиції; атитюд небезпеки – як пошук нових можливостей / варіантів працевлаштування.

Саме цей пошук актуалізує соціальну суб'єктність майбутніх фахівців, яка за умов сучасного етапу соціокультурної трансформації українського суспільства, модернізації та постмодернізації ціннісної свідомості особистості, перш за все молоді, набуває нової якості. Зумовлена модерністськими та постмодерністськими цінностями соціальна суб'єктність виявляється у специфічній життєвій стратегії, яку ми визначаємо як стратегію самореалізації.

У соціокультурному аспекті зв'язок між ризиком і можливостями самореалізації стає більш помітним. За результатами наших власних емпіричних досліджень, а також досліджень Ю. Зубок та В. Чупрова, за всіма характеристиками самореалізації оцінки можливостей молоді, орієнтованої на зміну і ризик, істотно вище. Тобто молоді люди, які віддають перевагу ризику, вище оцінюють свої можливості досягнення успіху, аніж прихильники стабільності та надійності (Сокурянская, 2006; Чупров, 2003).

На думку студентства, в ситуації невизначеності і ризику легше зробити кар'єру і досягти успіху у власному бізнесі. Адже ситуація ризику певною мірою може сприяти розкриттю творчого потенціалу молоді та виступати значущим фактором її самореалізації. Проте додамо, що саме це максимізує і зворотній ефект – невдачу у побудові кар'єри та програш у бізнесі.

Чому сучасні західні (У. Бек, Е. Гідденс та ін.) та пострадянські (Ю. Зубок, В. Чупров, Л. Сокурянська) дослідники ключову роль у суспільстві ризику відводять саме молодому поколінню? Звісно, мова йде про покладену на молодь роль відтворення соціальної структури, в основі якого – особливості передачі соціального досвіду від покоління до покоління (у цьому контексті дослідження молоді мають на меті конструювання контурів майбутньої соціальної системи). Окреслюючи історичні та соціокультурні рамки розгляду ризику як константи соціокультурного простору сучасності, Ю. Зубок зазначає, що «в суспільно-історичній ретроспективі ризик не завжди виступав сутнісною властивістю молоді як соціальної групи, в певному сенсі ризик є продуктом суспільної еволюції, хоча небезпека існувала завжди... Проникнення ризику в структуру сутнісних властивостей молоді відбувалося під впливом нового етапу соціокультурної еволюції, пов'язаної зі зміною передачі соціального досвіду від покоління до покоління» (Зубок, 2007, с.170).

Про нову роль молоді в сучасному світі писала М. Мід, підкреслюючи, що «тепер ми вступаємо в період, новий для історії, коли молодь з її префігуративним розумінням ще невідомого майбутнього наділяється новими правами» (Мід, 1998, с. 102). Наслідуючи позицію М. Мід, В. Луков розглядає молодь як суб'єкта суспільства ризику, підкреслюючи властивість її свідомості стрімко освоювати нові смисли, завантажуючи ними тезауруси як би про запас, для доопрацювання на наступних етапах життєвого циклу (Луков, 2007). З огляду на це, особливої значущості набувають когнітивні інтенції молоді, які перш за все проявляються у поведінці студентства. Дослідження саме цієї грипи молоді в межах проблеми, що розглядається у цій публікації, є надзвичайно актуальним, оскільки студентство є однією з найбільш ризикогенних груп сучасного суспільства. Більше того, студентство є одним із головних суб'єктів

соціокультурної трансформації (наразі сучасного українського суспільства) (Сокур'янська, 2001). Значущу роль молоді, зокрема студентської, в процесах суспільного відтворення відзначають В. Чупров та Ю. Зубок (Зубок, 2008). Автори розглядають молодь як активного суб'єкта, що постійно конструює тканину соціального життя. В контексті концепції «суспільства ризику» це дозволяє нам позиціонувати студентство в якості суб'єкта соціокультурних та соціоструктурних змін.

Студентська молодь виступає основним суб'єктом, який в майбутньому буде впливати на соціокультурний потенціал держави, який «визначається станом науки, вищої освіти і культури, а також особливостями національного менталітету, які впливають на розвиток суспільства» (Заславська, 2003, с. 81). Студентство розглядається і як головний резерв інтелектуальної еліти суспільства, і як майбутня інтелігенція (Сокур'янська, 2006).

На відміну від дослідників, які дефінують студентство в якості соціальної (соціально-демографічної, соціально-професійної) групи (спільноти) (Н. Черниш, Т. Іщенко, Л. Рубіна та ін.), ми визначаємо студентську молодь як *«соціокультурну спільноту, яку утворюють учні вищих навчальних закладів, що засвоюють і привласнюють соціальну суб'єктність у когнітивній, професійній, громадянсько-політичній, моральній та інших сферах життєдіяльності історично конкретного суспільства, завдяки інтеріоризації ціннісно-нормативної системи даного суспільства в цілому, а також соціального інституту вищої школи, і продукуванню нових аксіофеноменів, що знаходять своє відображення й виявляється в їхньому символічному і предметному світі»* (Сокур'янська, 2006, с. 288). З нашої точки зору, студентство виступає своєрідним ціннісним медіатором: транслятором суспільних норм, цінностей, зразків поведінки і ретранслятором індивідуальних соціокультурних регуляторів. Особливістю студентства як соціокультурної спільноти є кристалізація професійних стратегій на загальному фоні розгортання біографічних проєктів молоді. Зазначимо, що в умовах суспільства ризику професійні стратегії існують в умовах метатексту ризик-стратегій випускників вищої школи.

Відзначаючи *відносну гомогенність* студентства як соціокультурної спільноти (її вікову однорідність, статусну, рольову і ціннісну спільність), підкреслимо, що в умовах суспільства ризику слід також говорити про відносну гомогенність практик студентства в підготовці до виходу на ринок праці, яка може бути описана саме як феномен ризик-стратегій.

Висновок щодо відносної гомогенності студентської спільноти робить і російський дослідник В. Луков, спираючись на результати емпіричних досліджень. Хоча студентство утворюють представники різних соціально-класових груп, специфічний вплив студентського способу життя знижує роль вихідних соціальних відмінностей і створює спільність з цілком оригінальними соціальними ознаками (Луков, 2007). Зазначимо, що тотожних висновків дійшли й ми, порівнюючи соціально-професійні плани студентства пострадянських мегаполісів (Сокур'янська, 2010).

Як підкреслюють канадські соціологи Д. Хемел, К. Месот і Г. Дор, студентство є найвищою «точкою» молоді в усіх відношеннях. Так, у сучасному суспільстві, зокрема в його тренді до «суспільства знань», навчання є визначальною якістю молоді (Hamel, 2011). Французькі соціологи О. Галланд і Б. Руді, засновуючись на результатах масштабних досліджень ціннісних орієнтацій французького студентства, дійшли висновку, що «бути молодим» сьогодні означає розвиватись у стінах коледжів і університетів. У контексті суспільства знань це є одним з факторів «розширення простору молодості» (Galland, 2002, 2005).

Відзначимо також, що в «суспільстві знань», основним стрижнем якого є парадигма «безперервної освіти», «бути студентом» вже не означає «бути вчорашнім випускником школи».

Студентство виходить за межі стереотипної вікової прив'язки до «20-ти років» і вже не сприймається як «неповторний» етап у житті. У цьому контексті перекваліфікація, а також «другий» і «третій» дипломи є фактором протистояння професійним ризикам, які супроводжують усю професійну біографію особистості.

Підкреслимо, що в останні роки значна частина випускників українських загальноосвітніх шкіл продовжує свою освіту у вищих навчальних закладах III – IV рівня акредитації. Якщо в 2007 році до вищів пішли 47% випускників шкіл, то сьогодні близько 80%. Про те, що абсолютна більшість українських старшокласників орієнтована на отримання вищої освіти, свідчать результати дослідження кафедри соціології ХНУ імені В.Н. Каразіна, здійсненого у квітні-травні 2013 р. серед школярів м. Харкова і Харківської області. За даними цього дослідження, 86,8 % одинадцятикласників міста та 79 % – області після закінчення школи планували вступати до ВНЗ. З нашого погляду, це актуалізує дослідження ризик-стратегій студентства не тільки і не стільки як окремої соціокультурної спільноти, скільки як необхідного етапу життя переважної більшості сучасної молоді.

Як соціокультурну макрогрупу розглядає студентську молодь І. Соломіна (Соломіна, 2003). Підставою такого підходу дослідниця вбачає особливу спрямованість інтересів студентської молоді, що має прояв у побудові нею «довготривалої життєвої стратегії». Студентство, на думку авторки, є для особистості формативним періодом у багатьох сенсах, зокрема важливим етапом кристалізації її життєвих стратегій.

У цьому контексті підкреслимо особливу роль цінностей та ціннісних орієнтацій у стратегічному плануванні особистості. Послугуючись комплексним дослідженням відмінностей ціннісних орієнтацій поколінь радянського і сучасного студентства, ми дійшли висновку щодо домінуючої ролі цінностей досягнення в ціннісному полі сучасного українського студентства. Це знаходить своє відображення у статусних домаганнях студентської молоді, її прагненні до професійної та службової кар'єри. Особливу актуальність в межах аналізу соціально-професійних планів студентів набуває категорія ризик-стратегій, оскільки вона ідентифікує ціннісно-нормативний і діяльнісний потенціал сучасного українського студентства. З огляду на це, підкреслимо значущість тлумачення студентства саме як соціокультурної спільноти. Поняття «групи» є, на наш погляд, доволі механістичним та не звертає увагу на такі характеристики студентства, як його ціннісний портрет, множинність ідентичностей та кола спілкування. Виходячи з дефінування студентства в якості соціокультурної спільноти, зазначимо, що в умовах суспільства ризику студентська спільнота набуває додаткові засади для формування «спільності» – образ «спільного ворога» – множинних ризиків, які очікують молодь після навчання. Саме інтеріоризація ризиків студентством є чинником формування спільноти «тут-і-зараз», що має схожі ідентифікаційні моделі та ціннісні портрети.

Звернімося до аналізу особливостей позиціонування молоді (зокрема студентства) в якості суб'єкта суспільного ризику. На нашу думку, в умовах такого суспільства слід говорити про молодь (зокрема студентську) саме як про суб'єкта дії, а не агента чи актора. Оскільки підготовка до майбутньої професійної діяльності як на рівні цінностей, так і на рівні практик сприяє артикуляції професійних стратегій студентства, відкриваючи додатковий простір для реалізації його суб'єктності.

Актуальність позиціонування молоді в якості суб'єкта суспільства ризику впливає власне з визначення ризику, яке пропонує Ю. Зубок: ризик – *відображення характеристик умов життєдіяльності соціальних суб'єктів у стані переходу від ситуації невизначеності до ситуації визначеності (або навпаки), а також самої діяльності у даних умовах, коли з'являється*

обґрунтована можливість вибору при оцінці ймовірності досягнення передбачуваного результату, невдачі або відхилення від мети, з урахуванням діючих морально-етичних норм (Зубок, 2007). Виходячи з цього визначення ризику, ми розглядаємо студентство як своєрідний етап переходу від невизначеності шкільних професійних домагань до визначеності у полі професії; від визначеності режиму повсякденності статусів «школяра» та «студента» до невизначеності в очікуванні працевлаштування і нового режиму роботи.

До зазначених «переходів» англійський вчений. С. Фріс запропонував свій підхід для «виокремлення» молоді, а саме: розгляд соціального контексту стану молодості як процесу переходу від дитинства до дорослості. В його уяві, основними напрямками змін від дитинства до дорослості є: перехід від залежності – до незалежності і від безвідповідальності – до відповідальності (Frith, 1984). Зазначимо, що наведена точка зору підкреслює значну роль подвійної природи ризику у розгортанні множинних «переходів», які супроводжують життя молодих людей. Процесуальність цих різноспрямованих переходів створює умови для актуалізації власного потенціалу суб'єктності студентства у формуванні та реалізації життєвих стратегій, а «обґрунтована можливість вибору» як ключова характеристика ризику «підштовхує» студентство до реалізації соціальної суб'єктності. Таким чином, саме макроконтекст суспільства ризику актуалізує установку студентства на активну, творчу діяльність, яка втілює потенціал його суб'єктності.

Як зазначає В. Ядов, незаданість вектору соціального розвитку «затверджує пріоритет соціальних суб'єктів як діячів в активному формуванні форм соціального буття з урахуванням всього контексту природних і соціальних умов на момент соціальної дії... У центрі уваги, таким чином, опиняється соціальний суб'єкт і форми організації соціальних суб'єктів (спільноти, структури різного типу), які утворюються його активністю» (Ядов, 1995, с. 13). Таким чином, в умовах невизначеності і кризової напруженості зростає значущість практик і стратегій поведінки соціальних суб'єктів задля перетворення існуючої реальності. В даних умовах суб'єктність соціальних акторів стає ключовим чинником конструювання життєвих стратегій, актуалізуються категорії «шанс» та «ризик» як лише ймовірність можливості реалізації стратегії життєвого успіху.

Послугуючись логікою дослідження В. Ядова, ми вважаємо за доцільне використання категорій «суб'єкт» і «суб'єктність» у сучасному соціологічному дискурсі. Доречним, на наш погляд, є аналіз цих понять у логічній парі, оскільки саме суб'єктність є особливою характеристикою, яка відрізняє суб'єкта від «актора», «актанта» чи «агента». Використання поняття «суб'єкт» гносеологічно правомірно внаслідок того, що в умовах трансформації українського суспільства, зокрема кардинальних соціокультурних та соціоструктурних змін, далеко не всі соціальні ролі чітко прописані, вони лише позначені, окреслені. З нашого погляду, *соціальний суб'єкт* – не просто активно діючий індивід (група), його діяльності обов'язково властиве самостійне, самодіяльне джерело, що продукує ті або інші соціокультурні форми. Що стосується *соціальної суб'єктності*, то ми розуміємо її як сутнісну *якість* суб'єкта (індивіда, групи), що виявляється в його соціально творчій діяльності. Використовуючи методологічний простір соціокультурного аналізу, чинником становлення і розвитку суб'єктності ми вважаємо систему цінностей і ціннісних орієнтацій індивіда (соціальної групи), що актуалізує цілі досягнення життєвого успіху. На наш погляд, ступінь прояву суб'єктності є ключовим індикатором реакції сучасного українського студентства на майбутні професійні ризики, а також індикатором певної ризик-стратегії, яку «приміряє» на себе студентство, готуючись до виходу на ринок праці.

Відзначимо, що суб'єктність як складний соціальний феномен має багаторівневу структуру, в якій можна виділити *суб'єктну диспозицію* (чи *диспозиційну суб'єктність*), тобто схильність особистості до самостійної соціальної діяльності, що відбивається у системі її цінностей і ціннісних орієнтацій, і *актуалізовану соціальну суб'єктність*, що виявляється у певному рівні підготовленості щодо здійснення життєвої стратегії самореалізації (відповідна освіта, вміння і навички професійної, політичної тощо діяльності) і власне активній, цілеспрямованій, творчій, відповідальній діяльності у різних сферах особистого та суспільного життя. Отже, йдеться про подвійну природу суб'єктності як симбіозу ціннісного і діяльнісного першопочатків (див. про це докладніше: (Сокур'янська, 2001)).

Мікросоціологічний дискурс соціальної суб'єктності доповнюють соціально-психологічні напрацювання Ю. Гіллера (Гіллер, 2006), який акцентує на такій якості суб'єктності, як самостійність суб'єкта, що характеризує комплексну взаємодію людини та ситуації. Наявність суб'єктного потенціалу людини дослідник вважає однією з головних умов самостійності. Додамо, що значущість самостійності особистості полягає не лише у активній діяльності за означеними сценаріями, але й можливість продукування та дії за власними. Саме тому суб'єктність – це не лише активна, але й творча діяльність.

Макросоціологічний погляд на соціальну суб'єктність пропонує Ю. Зубок, яка підкреслює, що ступінь суб'єктності молоді в суспільному відтворенні є критерієм її соціального розвитку (Зубок, 2007). Оцінку соціальної ролі молоді російська дослідниця пропонує розглядати відповідно до того, наскільки вона (молодь) впливає на збереження суспільства як цілісності. Така імплікація суб'єктності на макрорівні засвідчує актуальність використання відповідного поняття у контексті аналізу молоді в умовах суспільства ризику. Проте у даному тлумаченні соціальної функції суб'єктності молоді можна знайти певне протиріччя: *суб'єктність сприяє скоріше не відтворенню суспільства, а насамперед його перетворенню, конструюванню та реконструюванню*.

Зазначимо, що подвійна природа ризику зумовлює роздвоєння сценаріїв розгортання соціальної суб'єктності тих чи інших суб'єктів (зокрема студентської молоді). Мова йде не лише про актуалізацію соціальної суб'єктності в умовах соціальної невизначеності, але й про її своєрідне «блокування» у зв'язку з невизначеністю соціальних очікувань та відсутністю чітко прописаних соціальних ролей. Так, невдачі у реалізації соціальної суб'єктності сучасного студентства призводять до пригнічення її проявів у повсякденній діяльності та керування стратегією «плавання за течією». Ця теоретична гіпотеза була перевірена нами емпіричним шляхом завдяки аналізу різних видів ризик-стратегій студентської молоді. Про цей, зворотній бік розгортання соціальної суб'єктності в умовах суспільства ризику сучасні дослідники наразі не говорять.

Перетворюючи функцію як основну характеристику «суб'єкта» підкреслює П. Штомпка, зазначаючи, що, коли людина починає впливати на ситуацію, змінюючи її певним чином, вона сама стає діючим суб'єктом. На думку польського соціолога, «найбільш важливою рисою суб'єкта є тенденція до самотрансцендентності – до здатності виходити за власні межі, прориватися крізь труднощі, що стримують, «переступати межу» (Штомпка, 1996, с. 65). Саме в цьому, на наш погляд, виявляється емпірична різноманітність суб'єктності: на відміну від наведених вище, «позитивно» забарвлених тлумачень носіїв суб'єктності як активно діючих суб'єктів, штомпкінське трактування цього поняття засвідчує, що суб'єктність може мати негативні наслідки як для самої особистості (чи групи), так і для суспільства в цілому. Проте *саме на такій особливості суб'єктності, як «здатність виходити за власні межі», необхідно акцентувати увагу в умовах суспільства ризику*. Це пов'язано з тезою щодо подвійності розгортання біографічних

стратегій суб'єктів в умовах суспільства ризику, коли послідовність невдач у самореалізації може сприяти конвертації суб'єктності у соціально неприйнятні форми – активну діяльність поза межами закону, моралі, права тощо.

Попри нашу «прихильність» до понять «суб'єкт» і «суб'єктність», слід окреслити проблему надмірного «оптимізму» дослідників щодо бачення змісту цих понять. Як підкреслює О. Злобіна, «сучасна пізнавальна ситуація репрезентує кризу уявлень про суб'єкта, запропонованих новоєвропейським класичним раціоналізмом. Суб'єкт, що теоретично розглядався як втілення цілераціональності, рефлексивності та свободи, виявився досить далеким від реальних прототипів» (Злобіна, 2004, с. 103). Як бачимо, О. Злобіна піддає сумніву потенціал суб'єктності різних її носіїв у сучасних суспільствах. Що стосується авторів цієї статті, то ми лише акцентуємо на різноманітності шляхів розгортання соціальної суб'єктності.

В «оптимістичну» пастку дискурсу суб'єктності потрапила більшість дослідників цього феномену. На противагу П. Штомпці, В. Ядов «спрямовує» соціальну суб'єктність лише у конструктивне русло. Під суб'єктністю російський дослідник розуміє здатність «соціальних суб'єктів (від пересічних громадян до національних урядів і міжнародних акторів сучасної історії) реагувати на внутрішні (в межах даних суспільств) та зовнішні (з боку світ-системи) виклики, попереджати або стримувати небажані та небезпечні тенденції природних, соціальних, економічних, політичних зсувів та сприяти бажаним» (Ядов, 2000, с. 384). Проте дослідник не акцентує на тому, що це сприяння може реалізовуватись не лише правовими, мирними та конструктивними заходами, в результаті феномен суб'єктності може бути на межі «правове-злочинне», «мирне-воєнне», «моральне-аморальне» і т.д.

Результати аналізу біографій студентів різних поколінь, зібраних в межах досліджень, здійснених кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна протягом 1991 – 2011 рр., дозволили нам дійти висновку про те, що суб'єктність є переважно придбаною якістю, оскільки є похідною від суспільних умов та особистих (групових) особливостей. Ми побачили, що зміст соціальної суб'єктності має динамічний характер та детермінований конкретними історичними та соціокультурними умовами, зокрема, ендогенними, стійко відтворюваними соціально-ціннісними регуляторами. В той же час ми висловили припущення, що суб'єктність може бути властивою кожній людині, і варто, скоріше, говорити про різну якість особистісної суб'єктності, можливість її латентного стану чи нечітких проявів. У всякому випадку, в умовах суспільства ризику соціальна суб'єктність є необхідною якістю особистості, поза якої боротьба з ризиками не уявляється можливою.

Аналізуючи соціальну суб'єктність на ціннісно-практичному рівні, ми дійшли висновку, що найкращою емпіричною імплікацією соціальної суб'єктності є її прояв крізь призму життєвої стратегії суб'єкта. Засновуючись на результатах згаданих вище досліджень, в межах аналізу соціально-професійних планів студентської молоді ми звернули увагу на особливості розгортання соціальної суб'єктності студентів, які обирають різні стратегії боротьби з професійними ризиками.

Отже, дискурс соціальної суб'єктності не позбавлений «білих плям» та потребує подальшого теоретичного дослідження та більш детальної емпіричної верифікації. Серед проміжних теоретичних висновків зазначимо, що, по-перше, соціальна суб'єктність сучасного студентства може бути представлена не лише соціально прийнятними досягненнями, ціннісними орієнтаціями та активною, самостійною, творчою діяльністю. В умовах подвійності сценаріїв життєвих стратегій та біографій вона може набувати нелегальних та аморальних форм особистісної самореалізації. По-друге, ми робимо припущення, що в умовах суспільства ризику соціальна суб'єктність притаманна всім представникам сучасного студентства (у поки що переважно

нереалізованому потенціалі тобто як диспозиційна суб'єктність). Суспільство ризику «примушує» людину виявляти суб'єктні якості, без яких неможливо досягти життєвого успіху та особистісної самореалізації. По-третє, суб'єктність соціальних суб'єктів є динамічною: вона може актуалізуватись чи, навпаки, блокуватись, пригнічуватись в залежності від «успішності» реалізації певної життєвої стратегії суб'єктів.

Підводячи підсумки, зазначимо, що студентство є особливим суб'єктом суспільства ризику, яке актуалізує його соціальну суб'єктність, що в умовах середовищних та діяльнісних ризиків стає необхідною якістю сучасної молоді, в тому числі та перш за все студентської. Життєдіяльність студентства в якості суб'єкта суспільства ризику пов'язано відразу з декількома площинами ризиків. По-перше, це так звані «молодіжні ризики», (ідентифікаційні, ризики переходів, ризики фальстарту, ризики соціальної ексклюзії тощо). По-друге, ризики середовища (освітні, професійні тощо) та діяльнісні ризики (зазначені нами атитюди безпеки та небезпеки; адаптації чи перетворення). По-третє, це ризики суб'єктності молоді, що пов'язані з перспективами її блокування. Цей перелік «молодіжних ризиків» у напрацюваннях вітчизняних та закордонних дослідників доповнюється позиціонуванням сучасної молоді в якості суспільного ризику, від якого «захищається» і «дорослий світ», і держава в цілому. Таким чином, студентство є ризик-капіталізованою спільнотою, але саме ця капіталізація і дає більше шансів на досягнення життєвого успіху та реалізації власного потенціалу суб'єктності, перетворення диспозиційної суб'єктності в актуалізовану.

Зоркая Н. А. Ценности и установки российской молодежи. Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены, 2003, № 4(66), с. 66 – 77.

Зоркая Н. А. Молодежь: типы адаптации, оценка перемен, установки на социальное достижение. Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены, 2001, №2(52), с. 23 – 30.

Зоркая Н. А. «Ностальгия по прошлому» или какие уроки могла усвоить и усвоила молодежь. Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии, 2007, № 3, с. 35 – 46.

Гудков Л. Д. Молодежь России. М.: Московская школа политических исследований, 2011, 96 с.

Зубок Ю. А. Феномен риска в социологии: Опыт исследования в молодежи. М.: Мысль, 2007, 288 с.

Омельченко Е. Л. Молодежный вопрос: смена оптики. От субкультур – к солидарностям. Новые молодежные движения и солидарности России [под общ. ред. Е. Л. Омельченко, Г. А. Сабирова]. Ульяновск: Ульяновский государственный университет, 2011, с. 5 – 20.

Omelchenko E. L. Russian Youth from the 1990s until 2010: Generational Changes , in: Generation X goes global: mapping youth culture in motion. NY: Routledge, 2012, p. 248 – 268.

Омельченко Е. Л. От сытых нулевых – к молчаливым десяткам: поколенческие уроки российской молодежи начала XXI века. «Социологический ежегодник», 2011, с. 243 – 263.

Сокурная Л. Г. Ценностное сознание постсоветского студенчества: факторы и показатели постмодернизации. «Студенчество начала XXI века: ценностные ориентации и повседневные практики» [под общ. ред. Ю. Р. Вишневецкого]. Екатеринбург : УрФУ, 2012, с. 64 – 71.

Сокурная Л. Г. Духовний світ сучасного студентства: теоретичні підходи та категоріальний апарат дослідження. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», 2012, № 993, вип. 29, с. 151 – 157.

Woodman D. The future of the sociology of youth: Institutional, theoretical and methodological challenges. «Youth Studies Australia», vol. 30, № 3, 2011, p. 8 – 13.

Roche J. Youth in society: Contemporary theory, policy and practice. London: Sage, 2006, 98 p.

Finlay I. Young people on the margins: in need of more choices and more chances in twenty-first century Scotland. «British Educational Research Journal», vol. 36, no. 5, October 2010, p. 851 – 867.

Vanttaja M. The young outside: the later life courses of 'dropout youths. «International Journal of Lifelong Education», 2006, № 25(2), p. 173 – 184.

Yates S. Not so NEET? A critique of the use of NEET in setting targets for intervention with young people. «Journal of Youth Studies», 2006, №9(3), p. 329 – 344.

Сокурная Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. Харьков: Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006, 576 с.

- Furlong A. Young people and social change: Individualization and risk in late modernity. Buckingham: Open University Press, 1997, 156 p.
- Чупров В. И. Молодежь в обществе риска. М.: Наука, 2003, 231 с.
- Мид М. Культура и мир детства. М.: Наука, 1988, 361 с.
- Луков В. А. Теории молодежи: пути развития. «Знание. Понимание. Умение», 2007, № 3, 70 – 82.
- Сокурянская Л. Г. Социальная субъектность как социологическое понятие и социальный феномен. Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. – Х. : Видавничий центр ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2001, с. 36 – 41.
- Зубок Ю. А. Становление и развитие отечественной социологии молодежи Зубок Ю. А., Чупров В. И. «Социологические исследования», 2008, № 7, с. 108 – 117.
- Заславская Т. И. Динамика человеческого потенциала. «Россия, которую мы обретаем» [отв.ред. Т. И. Заславская, З. И. Калугина]. Новосибирск, 2003, с. 75 – 92.
- Луков В. А. Студенты России: новые данные мониторинга. Высшее образование для XXI века: III Международная научная конференция. М. : Изд-во МГУ, 2007. с. 90 – 95.
- Сокурянська Л. Г. Соціально-професійні орієнтації студентів пострадянських мегаполісів: досвід компаративної соціологічної розвідки. Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010, с. 687 – 695.
- Hamel J. Studying and being a student: how are these valued by today's youth? The perspective of French language sociology on the issue. «Journal of Youth Studies», vol. 14, no. 2, march 2011, p. 233 – 244.
- Galland O. Les valeurs des jeunes [The values of young people]. Paris : L'Harmattan, 2002, 289 p.
- Galland O. Les jeunes Europe.ens et leurs valeurs [The young Europeans and their values]. Paris: La De.couverte, 2005, 245 p.
- Соломина О. И. Студенчество: историко-социологический анализ. Сборник научных трудов. Серия «Гуманитарные науки», вып. № 10. Ставрополь: СевКавГТУ, 2003, с. 56 – 57.
- Frith S. The Sociology of Youth. London: Open University Press, 1984, 384 p.
- Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа методы. Самара: Самарский университет, 1995, 245 с.
- Сокурянская Л. Г. Социальная субъектность как социологическое понятие и социальный феномен. Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць. Х. : Видавничий центр ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2001, с. 36 – 41.
- Гиллер Ю. И. Социология самостоятельной личности. М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2006, 224 с.
- Штомпка П. Социология социальных изменений [под ред. проф. В.А. Ядова; пер. с англ.]. М.: Аспект-Пресс, 1996, 414 с.
- Злобіна О. Г. Особистість як суб'єкт соціальних змін. К.: Інститут соціології НАН України, 2004, 400 с.
- Ядов В. А. Россия как трансформирующееся общество: Резюме многолетней дискуссии социологов. Куда идет Россия? Власть, общество, личность: Материалы международного симпозиума, 2000, 385 с.

STUDENTSHIP IN THE SOCIETY OF RISKS: THE FACTORS OF SOCIAL SUBJECTIVITY ACTUALIZATION

The article analyzes the factors that shape social subjectivity of future professionals in a society of risk. It is emphasized that social subjectivity of contemporary student can be represented not only by socially accepted achievements, values and active, independent, creative work, but also can acquire illegal and immoral forms of personal realization. It is assumed that in contemporary society the vast majority of students possess of social subjectivity (mainly like an unrealized potential, or as disposition subjectivity) because of a risk society "forces" people to exercise subjective qualities, which are essential to achieve success in life and personal self-realization. It is proved that the subjectivity of social actors is a dynamic one, and it could actualize or blocked, suppressed, depending on the success/failure of a certain person's life strategy.

Key words: students, risk society, social subjectivity.

Валентина Дротенко,
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри культурології та українознавства,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

КОНФЛІКТ КУЛЬТУРНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ЯК ОСНОВА ЗІТКНЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Різноманітність культурних спільнот у світі, зростання впливу масових комунікацій та їхній вплив на українську національну культуру викликає потребу усвідомлення цивілізаційних цілей і культурних цінностей, культурної ідентичності. Зустріч з новою культурною реальністю викликає культурний шок як відображення принципового конфлікту цінностей, культурних зразків, мовних та поведінкових практик з культурними нормами нового середовища. Ступінь шокової реакції визначається місцем традиційних цінностей у системі «свої рідної» культури та її адаптаційними можливостями.

Упродовж останніх 20 років активно розробляється питання: чи можна трансформувати й змінювати ідентичність? Якими є засоби зміни ідентичності? Йдеться про маніпуляцію зі свідомістю, про феномен управління суспільною свідомістю як могутню зброю у «консциєнтальній війні». Мета статті – визначення тих ціннісних пріоритетів, що є мірою ідентичності, критеріями ідентифікації, культурного самовизначення особистості і суспільства в умовах глобалізації цивілізаційних процесів.

Ключові слова: ідентичність, ідентифікація, зміна ідентичності, криза ідентичності, конфлікт цінностей.

Аналізуючи сучасний цивілізаційний процес, слід виділити три його етапи.

Перший – сформований до кінця XIX ст. глобальний ринок товарів і капіталу у рамках Великобританії (інтеграція міжнародної економічної системи, відносна цілісність соціально-економічних та культурних відносин, інтегрованих єдиною системою цінностей, а також певна стабілізація традицій європейських самобутніх культур). Однак, Перша світова війна спричинила конфлікт цінностей класичної європейської культури і викликала трансформацію популярної культури в масову. Згідно з теорією «масового суспільства» (Х. Ортега-і-Гассет), індивід у масовому суспільстві ніби вмонтовується у систему одномірних прагнень, зумовлених принципами споживацтва і задоволення пристрастей, не стримуваних жодними моральними заборонами.

Другий етап глобалізації (1945 – 1975 рр.) – це відновлення і модернізація довоєнного потенціалу світової економіки, деколонізація та формування нового світового порядку. Становлення і глобальне поширення масової культури означало не просто запровадження ще одного типу чи варіанту культури, а зміну самого типу функціонування культури. На засадах масової культури поступово сформувалося масове суспільство, у якому відбувся радикальний розрив між сферами виробництва і дозвілля. Відбувся процес «культурної гомогенізації», уніфікація естетичних смаків, стирання відмінностей між різними соціальними верствами у сфері споживання продукції масової культури. Масова культура модерну і постмодерну звертається, головним чином, до чуттєвості, збуджуючи психофізіологічні механізми людського сприйняття.

Сучасні глобалізаційні процеси розгортаються між промислово розвиненими країнами і лише частково охоплюють країни, що розвиваються. Глобалізація зміцнює позиції першої групи країн, дає їм додаткові переваги як суб'єктам цивілізаційних процесів. Водночас глобалізаційні процеси за умов сучасного міжнародного поділу праці перетворюють менш розвинені країни швидше на об'єкти, ніж суб'єкти глобалізації, що призводить до розриву традиційних зв'язків, знищення неконкурентоздатних виробництв, проникненню невластивих даному суспільству ідей, цінностей, моделей поведінки.

Отже, різноманітність культурних спільнот у світі, зростання впливу масових комунікацій, поширення різних стилів і норм поведінки та їхній вплив на основи української

національної культури актуалізує потребу усвідомлення власних цивілізаційних цілей і культурних цінностей, власної *культурної ідентичності*, що формується у процесі вибору способу культурної взаємодії, певних образу і стилю життєдіяльності. Нового звучання набуває феномен *культурної самобутності* – існування унікальних культурних утворень, що мають специфічні риси і не підлягають запозиченню іншими культурами, - коли можливість наслідування культур, трансляція традиції та досвіду повністю заперечується.

Упродовж останніх 20 років активно розробляється питання: чи можна трансформувати й змінювати ідентичність? Якими є засоби зміни ідентичності? Отже, йдеться про маніпуляцію зі свідомістю, про феномен *управління суспільною свідомістю* як могутню «консциентальну» зброю у «консциентальній війні».

Глобальний процес зближення національних культур і цінностей, зміцнення культурних, комунікаційних, цивілізаційних зв'язків – *культурна інтеграція*, у ході якої поступово формуються елементи нової, інтегральної світової культури – толерантність і визнання рівноцінності різних культурних систем, – обґрунтовано у ряді культурологічних теорій :

- концепція «діалогу культур» В. Біблера (діалог культур – це діалог логік і спілкування культур незалежно від історичних меж їх існування),
- теорія мультикультуризму, що базується на егалітарному урівнюванні різних релігійних і культурних форм,
- теорія акультурації, що розуміється як взаємодія культур різного типу, або як процес переймання повністю чи частково культурою одного народу культури іншого.

Зауважують, що зустріч з новою культурною реальністю викликає *культурний шок* як відображення принципового конфлікту цінностей, культурних зразків, мовних та поведінкових практик з культурними нормами нового середовища. Ступінь шокової реакції визначається місцем традиційних цінностей у системі «своєї рідної» культури та її адаптаційними можливостями:

- колонізація – агресивна пропаганда власних культурних орієнтирів;
- геттоїзація – створення компактних місць проживання «чужих»;
- асиміляція – свідома відмова від власної культурної ідентичності;
- дифузія – суміщення «своєї» і «чужої» культур.

Разом з тим в культурології актуальною є проблема *культурної маргінальності*, коли життєдіяльність окремих особистостей чи груп зорієнтована на різні культурні системи, ціннісні орієнтири, моделі поведінки, але у жодну з них не інтегрована.

Об'єктивними причинами культурної маргінальності можуть бути процеси суспільної трансформації, модернізації, міграційні процеси, а суб'єктивними – індивідуальне несприйняття соціально схвалених цілей і засобів їх досягнення, або культурна невизначеність власних життєвих орієнтирів, запозичення елементів різних культур. Як вважає французький соціолог А. Фарж, втеча в маргінальність передбачає два цілком різних маршрути: або розрив усіх традиційних зв'язків і створення власного, абсолютно іншого світу, або поступове витіснення за межі законності (Фарж, 1989). Зазначимо, що за умов глобалізації цивілізаційних процесів маргінальність стає універсальним феноменом. Багато людей опиняються ніби поміж культурних визначень, не можуть чітко ідентифікувати себе з жодною культурою.

Мета статті: визначення тих ціннісних пріоритетів, що є мірою ідентичності, критеріями ідентифікації, культурного самовизначення особистості і суспільства в умовах глобалізації цивілізаційних процесів.

Здебільшого в науці розрізняють соціальну ідентичність (ототожнення себе з соціальною позицією або статусом), групову (ототожнення себе з тією чи іншою спільністю), етнічну (ототожнення себе з певною етнічною групою) і культурну (ототожнення себе з культурною традицією)

3. Фрейдом запропоноване поняття ідентифікації, яке тлумачиться як механізм, що

забезпечує здатність «Я» до саморозвитку. Механізм ідентичності є необхідною умовою спадкоємності соціальної структури і культурної традиції.

Поширеними є три варіанти визначення ідентифікації: як один з механізмів міжособистісного сприймання (поряд з рефлексією і стереотипізацією); як центральний елемент самосвідомості, пов'язаний з фіксацією свого становища в системі суспільних відносин; як показник рівня розвитку групи (використовують поняття «колективістської ідентифікації» поряд з поняттям «згуртованість як ціннісно-орієнтаційна єдність»).

Е. Еріксон, відомий як автор теорії стадій психосоціального розвитку індивіда, а також як автор терміна «криза ідентичності», прагнучи розкрити співвідношення понять «ідентичність – ідентифікація», зазначає, що розвиток *індивідуальної ідентичності* полягає в синтезі ідентифікацій, що відбуваються в процесі соціалізації. Е. Еріксон виділяє вісім вікових стадій (типів) розвитку індивідуальної ідентичності: інкорпоративна, набуття самостійності (до 4-х років), едипова (4 – 6 років), культурна компетентність (6 – 11 років), набуття почуття ідентичності (11 – 20 років), сформована психосоціальна ідентичність (25 – 60 років), врівноваженість (старше 60 років).

Е. Сміт робить спробу подати історичну соціологію *національної ідентичності* як колективного культурного феномену. Передусім пов'язує національну ідентичність із питаннями етнічної ідентичності та етнічних спільнот. Зосереджується на чотирьох головних питаннях:

- характерні риси національної ідентифікації на протиположності іншим різновидам колективної культурної ідентифікації;
- роль різних етнічних основ у формуванні сучасних націй; формування територіальної і етнічної політичних ідентичностей;
- політичні наслідки різних видів національної ідентичності, їхній потенційний вплив на виникнення етнічних конфліктів, можливі шанси заміни ідентичностей та ідеологій, що призводять до місцевої нестабільності;
- націоналізм як ідеологія: мова і почування, символи, обряди та звичаї, пов'язані з національною ідентичністю.

Автор аналізує перспективи нового «постнаціонального світу», світу без націоналізму і, можливо, без націй: можливий новий етап колективної ідентифікації, принаймні в окремих регіонах земної кулі; на зміну національній ідентичності приходять *цивілізаційна ідентичність* (Сміт, 1994).

Саме цій новій формі ідентичності як причині світових конфліктів, присвячена праця С. Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій» (Хантінгтон, 2003). Ми є свідками початку великих змін ідентифікації народів і символів цієї ідентифікації. На думку С. Хантінгтона, глобальна політика вибудовується уздовж нових ліній – культурних. Культура і різноманітні види культурної ідентифікації (тобто ідентифікація цивілізацій) визначають моделі єдності, дезінтеграції, конфліктів. Не визначившись із власною ідентичністю, люди не можуть використовувати політику для досягнення особистих інтересів.

Уникнути глобального конфлікту цивілізацій можливо лише тоді, коли буде визнано й прийнято *поліцивілізаційний* характер глобальної політики і співпраці, враховуючи не тільки економічні, політичні та ідеологічні відмінності, але й культурні (оскільки культурна ідентичність тісно пов'язана із способом використання політики для досягнення власних економічних інтересів). Поліцивілізаційний підхід виявляє суперечність реально існуючих об'єктивних процесів інтеграції та культурного самоствердження цивілізаційної самосвідомості.

Згідно з Ф. Броделем, цивілізація – це культурний простір, єдність культурних характеристик і феноменів. І. Валлерстайн визначає цивілізацію як унікальну комбінацію традицій, суспільних структур і культури, що формує певну історичну цілісність. Згідно з О. Шпенглером, цивілізація – це доля культури; її завершення.

Отже, цивілізація – це найвища культурна спільнота і найвищий рівень культурної ідентифікації; вона визначається об'єктивними елементами (мова, історія, релігія, звичаї,

соціальні інститути) і суб'єктивною ідентифікацією людей.

Упродовж XX ст. *моноцивілізаційний* погляд на історію і культуру втратив свою значимість: О. Шпенглер говорив про необхідність змінити погляд на історію – замінити «птоlemeївський підхід до історії коперніковим»; А. Тойнбі критикував «єгоцентричні ілюзії» Заходу, підкреслюючи, що існує «незмінний Схід»; Ф. Бродель так само наголошував на необхідності розуміння перспектив і «великих культурних конфліктів у світі та множинності цивілізацій».

Під впливом модернізації сучасна глобальна політика вибудовується відповідно до напрямків розвитку культури. Головним фактором стає культурна ідентичність країни та її громадян. Культурна ідентичність визначає місце країни у світовій політиці, зазначає С. Хантінгтон. Відбувається культурна перебудова структури глобальної політики. Відповідно до цього, починаючи з 90-х рр. XX ст. спостерігаємо глобальну кризу ідентичності. Політичні кордони коректуються, щоб співпасти з культурними (цивілізаційними). Лінії розлому між цивілізаціями стають центральними лініями конфліктів у глобальній політиці.

Соціально-економічна модернізація на індивідуальному рівні разом із руйнацією звичних підвалин і поглибленням процесів відчуження викликає необхідність пошуку більш значимих ідентичностей. На рівні суспільства зростання могутності і впливів не-західних суспільств стимулює відродження етнічної ідентичності і національної культури. Ідентичність на будь-якому рівні можна визначити тільки через відношення до «інших»: іншої людини, іншої цивілізації тощо.

Найчастіше конфлікти між різними цивілізаціями розгораються або через контроль над населенням, територією, ресурсами, або через насадження власних цінностей, культури, інституцій в іншій цивілізації. У сучасному світі нерозв'язані конфлікти викликають до життя нові ідентичності, закорінені в культурі, і нові моделі конфліктів між спільнотами різних культур (цивілізацій).

Слід зазначити, що ідентичність, як спосіб самовизначення людини відносно до культури (традицій, мови, релігії, базових цінностей), виявляється об'єктом і предметом сучасних екранних технологій, зокрема – створення віртуальної реальності.

Що є критерієм процесу ідентифікації? Це – процес *автентичності*, коли в межах певної традиції створюються спеціальні захисні механізми щодо довільної ідентифікації, формуються певні культурні зразки і стереотипи поведінки, норми і табу.

Як зауважує Ю. Громико (Громико, 2007), існують спеціальні способи виявлення й визначення *міри автентичності* процесу самовизначення (ідентифікації), які передбачають, що певний тип ідентичності має бути сприйнятим спільнотою з огляду притаманних їй культурних кодів (зразків і стереотипів).

Однак, коли виявляється, що можливо створювати віртуальні, цілком уявні способи самовизначення, тиражувати їх і робити доступними широкій аудиторії, яка співвідносить себе з ними, то виникає можливість своєрідної інженерії – *спеціального конструювання певного типу ідентичності*, що стає предметом культивування. Для сучасного суспільства в ситуації постмодерну людина не може сказати, хто вона, оскільки в кожній окремій ситуації вона різна: або з огляду професійного самовизначення, або мовної приналежності, або конфесійної. У випадку консциєнтального впливу важливою постає зміна етнічної приналежності, зміна тієї традиції, на яку індивід спирається і яка стає предметом спеціального впливу й зламу. Теоретичною основою такого впливу (зламу), на думку автора, є три підходи у визначенні свідомості: учення про інтенціональність свідомості Е. Гуссерля, концепція В. Джеймса щодо свідомості як потоку та теорії свідомості Г. Щедровіцького, яка стверджує, що свідомість – це своєрідне рухоме дзеркало, котре може «переносити» зміст з одного місця в інше.

З огляду на зазначені тенденції в сфері культурологічних досліджень соціологія цінностей набуває особливого значення. Упродовж 1991 – 2014 рр. Інститут соціології НАНУ провів дев'ять репрезентативних загальнонаціональних опитувань щодо ціннісних

пріоритетів населення України, з'ясовуючи спрямованість і особливості їхньої динаміки у часі, а також наявність чи відсутність ціннісних метаморфоз.

Наведені дані свідчать про переважно сформовану ієрархію (порядок) і динаміку пріоритетів в ментальності громадян країни за період 2012 – 2014 рр. (Ручка, 2014). Респондентам пропонувалося оцінити важливість особисто для себе певного переліку цінностей за п'ятибальною шкалою. Аналіз даних свідчить, що за визначений період серед запропонованих у списку 20-ти цінностей шість (здоров'я, сім'я, діти, благополуччя, цікава робота, участь у релігійному житті) не зазнали особливих змін. Індекс цього комплексу цінностей складає у 2012 році 4,32 бала (58% респондентів), а у 2014 році – 4,35 (62% опитаних). Водночас значно зросла важливість тих цінностей, що пов'язані з державною незалежністю України, демократичним контролем над владою, демократичним розвитком країни, свободою слова, підприємницькою ініціативою, індивідуальною самостійністю, культурною компетентністю, рівними можливостями для всіх громадян, морально-психологічним станом суспільства, національно-культурним відродженням, участю у політичному житті, соціальною рівністю, інтелектуальним розвитком, суспільним визнанням.

Всі зазначені ціннісні пріоритети дослідники згрупували у чотири блоки «синдромів ціннісного самовизначення»:

- «безпека» – вітальні цінності, що гарантують екзистенційну безпеку людей, їх життя;
- «соціальний комфорт» – інтеракційні, егалітарні, традиційні, релігійні цінності, покликані забезпечувати комфорт у взаємовідносинах між людьми з метою реалізації особистих інтересів, уникаючи конфліктів;
- «самореалізація» – цікава робота, суспільне визнання, індивідуальна самостійність, інтелектуальний розвиток, культурна компетентність, покликані забезпечити саморозвиток, саморегуляцію власних здібностей у різноманітних сферах життя;
- «демократія» – політичні та громадянські цінності, що забезпечують участь громадян у житті соціуму.

Серед них на першому місці ціннісний блок «безпека». У 2012 році його вкрай важливим вважали 74% опитаних, у 2014 році – 76%. Значно зріс індекс важливості ціннісного блоку «демократія» – синдром політико-громадянських цінностей.

Отже, можемо говорити про своєрідний сплав інтелекту і чуттєвості (емпатії – співчуття), аналізуючи сучасну ціннісну ментальність українців, яка за умов соціокультурної кризи безпосередньо спонукає до відповідальності, участі в реальних діях, індивідуальної креативності, вияву самосвідомості, мобілізації людського потенціалу.

В сучасній українській культурі попри значне розгалуження та кризу соціальних зв'язків спостерігається процес формування її цілісності (ідентичності) завдяки мотивації й прояву таких визначальних цінностей як *громадянська відповідальність і співчуття (емпатія), цінність самовиявлення та ініціативи*. Саме вони на соціетальному рівні інтегрують спільноту у громадянське суспільство, складають його смисловий фундамент, забезпечують культурну ідентифікацію та взаємодію людей, їх цивілізаційну ідентичність. Разом з тим фіксують і розшарування суспільства, його неоднорідність та можливість конфлікту цінностей.

Фарж А. Маргиналы. 50/50: Опыт словаря нового мышления [под общ. ред. Ю. Афанасьева, М. Ферро]. М., 1989, с. 143 – 144.

Сміт Е. Національна ідентичність. К.: Основи, 1994, с. 6 – 9.

Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003, 603 с.

Громько Ю.В. Консциентальное оружие и консциентальные войны. Центр гуманитарных технологий, Москва. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/publicdoc/2007/782>.

Ручка А. Триумф «воинов света»: повышение градуса интеллекта и чувств. «Зеркало недели. Украина». 2014, № 34, 26 сентября.

CONFLICT OF IDENTITIES AS A BASIS FOR A CLASH OF CIVILIZATIONS

A variety of cultural communities in the world, the growing influence of mass communication and its impact on Ukrainian national culture is the need for awareness purposes civilizational and cultural values and cultural identity. Meet the new cultural reality is culture shock as a reflection of a fundamental conflict of values, cultural patterns, language and behaviors of the cultural norms of the new environment. The degree of shock reaction is determined by the traditional values in the «your mother» culture and its adaptive capacity.

Over the past 20 years actively developed if it is possible to transform and change identity? What are the means of changing identity? This is a manipulation of consciences, the phenomenon of management of public consciousness as a powerful weapon in the «war konstsyentalniy». The purpose of the article: definition of value priorities, which is a measure of identity, identification criteria, cultural self-identity and society in a globalized civilization processes.

Keywords: *identity, identification, change of identity, an identity crisis, a conflict of values.*

Jurek Łukasz,

*dr, katedra Socjologii i Polityki Społecznej,
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*

POSTAWY I ZACHOWANIA PRACOWNIKÓW Z POKOLENIA Y: WYBRANE ZAGADNIENIA

W artykule przedstawiono niektóre wyniki badania przeprowadzonego w ramach projektu naukowego: „Zatrudnienie i rozwój zawodowy osób z pokolenia Y: problemy i wyzwania z perspektywy polityki personalnej”, który został zrealizowany we współpracy z Grupą Kapitałową Kruk w ramach wrocławskiego programu „Mozart – partnerstwo nauki i biznesu”. Celem artykułu jest przedstawienie wybranych postaw i zachowań zawodowych osób z pokolenia Y. Skupiono się na trzech zagadnieniach: (1) sposobie postrzegania sukcesu zawodowego, (2) poziomie sprecyzowania planów zawodowych oraz (3) skłonności do doksztalcania się.

Słowa kluczowe: *pokolenie Y, młodzi pracownicy, praca zawodowa.*

Wstęp

Kwestia różnic pokoleniowych i tzw. zarządzania międzypokoleniowego (różnorodnością pokoleniową) to temat, który ostatnimi czasy cieszy się coraz większym zainteresowaniem teoretyków i praktyków polityki personalnej (Rychel, Cwynar-Kępa; Kołodziejczyk-Olczak 2014; Woszczy, Gawron 2014). Jest to efekt przede wszystkim intensywnych zmian demograficznych zachodzących na rynku pracy, a dokładniej rzecz ujmując: szybkiego starzenia się zasobu siły roboczej. Zdaniem B. Urbaniak (2014) „doprowadziło to do sytuacji niespotykanej dotychczas na tak dużą skalę, czyli występowania i konkurowania na rynku pracy przedstawicieli kilku pokoleń. Wywołało to w latach 90. ubiegłego wieku wzrost zainteresowania aspektami ekonomicznymi zatrudnienia starzejących się osób i ich relacjami z młodszymi pracownikami”.

Przedstawiciele poszczególnych pokoleń różnią się między sobą: mają inne priorytety życiowe, inaczej radzą sobie z nowoczesnymi technologiami, mają różne przekonania polityczne, inny jest ich stosunek do religii i otaczającego ich świata, mają inne podejście do pracy zawodowej. Te różnice są wynikiem tego, że poszczególne pokolenia doświadczają różnych wydarzeń na krytycznych etapach swojego rozwoju. Te osoby wychowują się w innych realiach społecznych, gospodarczych, politycznych i technologicznych. W trakcie ich życia dokonują się różne kluczowe wydarzenia (np. wielkie wynalazki i odkrycia, konflikty zbrojne, kryzysy gospodarcze, życie i śmierć wielkich postaci, podziały lub integracje polityczne), które poprzez proces tzw. socjalizacji pokoleniowej odciskają ogromne piętno na psychice i w ten sposób determinują pewne – charakterystyczne dla danego pokolenia – postawy, zachowania i wartości (Kopertyńska, Kmiotek 2014, s. 344).

Na współczesnym rynku pracy obecne są trzy pokolenia pracowników (Wątroba 2012, s. 63 – 73).

Najstarsze pokolenie to generacja powojennego wyżu demograficznego (osoby urodzone w latach 1946-64), tzw. *baby boomers*, określane również jako *The greatest generation*. Uważają oni, że mieli szansę żyć w czasach doniosłych przemian gospodarczych, społecznych, politycznych i naukowych. Ich pokolenie wiele dokonało i są z tych dokonań dumni.

Kolejne pokolenie (osoby urodzone w latach 1965 – 79) okazało się być wielką niewiadomą. *Baby-boomersi* uważali, że wszystko co było na świecie do zrobienia, zostało już przez nich zrobione. Jaką zatem drogą powinna podążać następna generacja? Co mogą jeszcze dokonać? Odpowiedzi na te pytania były nieznane, zatem nazwano te osoby: „pokolenie X”.

Najmłodsze pokolenie (osoby urodzone w latach 1980-94) określane jest mianem „pokolenia Y” (inne nazwy: „pokolenie cyfrowe”, „pokolenie Milenium”). Jest ono często krytykowane przez przedstawicieli starszych pokoleń. Igreci często określane są jako „aspołeczni technofile” (Honore, Schofield 2012, s. 1). Aspołeczni, bo charakteryzują się niskim poziomem kapitału społecznego; technofile, bo cechuje ich (czasami wręcz chorobliwa) fascynacja nowoczesnymi technologiami. Należy wyraźnie zaznaczyć, że tego typu negatywna ocena jest rzeczą całkowicie normalną. Swoistą prawidłowością dziejową jest, że starsi krytykują młodszych, że z lekceważeniem podchodzą do ich osiągnięć, umiejętności i zainteresowań. Takie wartościowanie dalekie jest jednak od rzeczowej i merytorycznej oceny.

Należy zaznaczyć, że podział ludności na poszczególne pokolenia budzi wiele kontrowersji. Często można spotkać się z opinią, że jest to działanie o charakterze bardziej publicystycznym, aniżeli naukowym. Teoretycy socjologii zarzucają takiemu podziałowi to, że jest ono nieostre, lata narodzin – stanowiące granicę między poszczególnymi pokoleniami – dobierane są umownie i arbitralnie, a przedstawiciele poszczególnych pokoleń nie tworzą homogenicznych (jednolitych) grup. I faktycznie, wydaje się że częstokroć zbyt uogólnia się cechy zawodowe poszczególnych pokoleń (por. np. (Andrałojć, Ławrynowicz 2012, s. 51), podczas gdy wyniki badań pokazują, że np. pokolenie Y tworzy pod tym względem zbiorowość dość mocno zróżnicowaną (Frańczak, Mlost, 2013, s. 9-10). Poza tym wiele cech, które są przypisywane konkretnemu pokoleniu, w rzeczywistości z powodzeniem można odnieść do każdego innego pokolenia. Chodzi np. o takie cechy jak: „wolą pracę ciekawą niż ciężką”, nie wyobrażają sobie pracy, która im nie odpowiada i nie sprawia przyjemności” (Stachowska 2012, s. 36).

Obiektem zainteresowania w niniejszym artykule jest pokolenie Y, a konkretnie postawy i zachowania zawodowe osób przynależących do tego pokolenia. Skupiono się na trzech zagadnieniach: (1) sposób postrzegania sukcesu zawodowego (2) poziom sprecyzowania planów zawodowych oraz (3) chęć doksztalcania się.

W artykule zaprezentowane zostały niektóre wyniki badania przeprowadzonego w ramach projektu naukowego: „Zatrudnienie i rozwój zawodowy osób z pokolenia Y: problemy i wyzwania z perspektywy polityki personalnej”, który został zrealizowany w partnerstwie z Grupą Kapitałową Kruk w ramach wrocławskiego programu „Mozart- partnerstwo nauki i biznesu”. Projekt realizowany był w okresie od 1 października 2013 do 30 września 2014. Jego celem była diagnoza sytuacji zawodowej osób z pokolenia Y, ze szczególnym uwzględnieniem ich specyficznych potrzeb, problemów, oczekiwań i preferencji. Poznanie tych cech, poza walorami czysto naukowymi, ma również duże znaczenie praktyczne, umożliwia bowiem podniesienie efektywności działań prowadzonych w ramach polityki personalnej.

Opis badania terenowego i charakterystyka próby badawczej

Idea badania polegała na skonfrontowaniu ze sobą opinii pochodzących z trzech różnych środowisk: (1) studentów, czyli osób, które dopiero wchodzi na rynek pracy i zaczynają swoje kariery zawodowe; (2) młodych pracowników wykonawczych, czyli osób, które już pracują i mają pewne doświadczenie zawodowe; (3) kadry menedżerskiej, czyli osób, które zarządzają młodymi pracownikami. Skonfrontowanie ze sobą tych różnych punktów widzenia daje w miarę pełny obraz sytuacji. Pozwala to uchwycić pewne ciekawe rozbieżności. Przykładowo osobom, które dopiero

wchodzą na rynek pracy może się wydawać, że są dobrze przygotowane do pracy zawodowej, podczas gdy osoby pracujące miały już możliwość zweryfikowania faktycznego poziomu swoich kompetencji zawodowych. Menedżerowie z kolei kierują pracą młodych ludzi i mają rozeznanie co do tego, jakie rzeczywiście są ich silne i słabe strony.

W badaniach terenowych wykorzystano dwie techniki badawcze. Wśród pracowników wykonawczych i menedżerów badanie zostało przeprowadzone metodą CAWI (*Computer-Assisted Web Interview*), przy wykorzystaniu aplikacji LimeSurvey. Wśród studentów badanie zostało przeprowadzone metodą PAPI (*Paper and Pencil Interview*). Próba została dobrana w sposób losowy.

Pierwszą grupę respondentów stanowili studenci 2. roku studiów magisterskich. Próba badawcza liczyła w tej grupie 187 osób. Byli to studenci dwóch wrocławskich uniwersytetów: Uniwersytetu Ekonomicznego (57%) oraz Uniwersytetu Wrocławskiego (43%). Uczyli się oni głównie (90%) w trybie dziennym (stacjonarnym). Były to w 2/3 kobiety. Zdecydowanie dominowały osoby w wieku 20-24 lata (90%). Ponad połowa (55%) już pracowała zawodowo.

Drugą grupę respondentów stanowili pracownicy wykonawczy w wieku do 34 lat zatrudnieni w Grupie Kapitałowej Kruk. Próba badawcza liczyła w tej grupie 253 osoby. Były to głównie (55%) osoby w wieku 25-29 lat. Pozostali respondenci byli w wieku 30-34 lata (34%) i 20-24 lata (11%). Były to w 2/3 kobiety. Jeśli chodzi o poziom wykształcenia, to dominowały liczebnie osoby legitymujące się wykształceniem wyższym (87%), natomiast resztę stanowiły osoby z wykształceniem średnim.

Trzecią grupę respondentów stanowiła kadra menedżerska GK Kruk. W tej grupie próba badawcza liczyła 54 osoby. Kobiety w niewielkim stopniu przeważały liczebnie (52%) nad mężczyznami. Byli to głównie menedżerowie niższego szczebla: liderzy zespołów (43%) oraz kierownicy działów (43%). Pozostałą część stanowili kierownicy departamentów (11%) oraz dyrektorzy obszarów (4%). Większość (59%) respondentów w tej grupie, to były osoby w wieku do 34 lat, co oznacza, że kierowali oni pracownikami z pokolenia Y i- równocześnie- sami do tego pokolenia przynależeli.

Respondenci ze wszystkich trzech grup odpowiadali na pytania dotyczące tych samych kwestii, jednak mieli na nie spoglądać z innej perspektywy. Chodzi o to, że menedżerowie mieli wskazywać te odpowiedzi, które – zgodnie z ich rozeznaniami – są najbliższe poglądom młodych ludzi, natomiast studenci i pracownicy wykonawczy mieli wskazywać te odpowiedzi, które są najbliższe ich własnym poglądom.

Postrzeganie sukcesu zawodowego

Poszczególne pokolenia różnią się między sobą tym, w jaki sposób identyfikują sukces zawodowy. Z wcześniejszych badań wiemy już, że przedstawiciele pokolenia Y częściej niż przedstawiciele starszych pokoleń postrzegają sukces w kategoriach materialnych (Swicka, Cesarz-Kwietnik 2013, 23-25). Nie wiadomo jednak, czy wysokość wynagrodzenia jest dla nich większym wyznacznikiem sukcesu, niż walory pozamaterialne, takie jak np. władza, prestiż społeczny czy niezależność.

Respondentów zapytano o to, z czym utożsamiają sukces zawodowy. Przedstawiono im osiem warańów odpowiedzi: (1) wysokie wynagrodzenie, (2) wysoka pozycja w hierarchii organizacyjnej, (3) awans społeczny (poważanie wśród rodziny i znajomych), (4) możliwość skutecznego łączenia pracy z życiem pozazawodowym, (5) niezależność/autonomia w podejmowaniu decyzji, (6) możliwość realizacji ambitnych i rozwojowych projektów, (7) bycie wysokiej klasy specjalistą i autorytetem dla innych, (8) z czymś innym. Każdy respondent miał wybrać 2 odpowiedzi. Uzyskane wyniki zaprezentowane zostały w tabeli 1.

Tabela 1. Postrzeganie sukcesu zawodowego przez pokolenie Y

wyszczególnienie:	menedżerowie	studenci	pracownicy wykonawczy
(1) wysokie wynagrodzenie	87,03%	60,54%	58,50%
(2) wysoka pozycja w hierarchii organizacyjnej	27,78%	19,46%	13,44%
(3) awans społeczny	25,93%	12,43%	6,72%
(4) możliwość łączenia pracy z życiem pozazawodowym	12,96%	27,57%	20,95%
(5) niezależność/autonomia	9,26%	14,05%	10,28%
(6) realizacja ambitnych i rozwojowych projektów	25,93%	16,22%	28,06%
(7) bycie wysokiej klasy specjalistą i autorytetem	11,11%	45,95%	60,47%
(8) coś innego	0,00%	3,78%	1,58%

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki uzyskane w poszczególnych grupach respondentów różnią się między sobą. Może to wynikać z dwóch podstawowych przyczyn. Po pierwsze, jest to oznaka tego, że menedżerowie nie mają pełnego rozeznania co do faktycznych aspiracji młodych ludzi, a swoje opinie na ich temat opierają na błędnych stereotypach, które nie mają odzwierciedlenia w rzeczywistości. Po drugie, prawdopodobnie sposób postrzegania sukcesu zmienia się na poszczególnych etapach kariery zawodowej. To może tłumaczyć, dlaczego na tę kwestię inaczej zapatrują się studenci, którzy dopiero wkraczają na rynek pracy, oraz pracownicy wykonawczy, którzy na tym rynku od pewnego czasu są już obecni.

Zdaniem menedżerów młodzi ludzie patrzą na sukces zawodowy przede wszystkim przez pryzmat pieniędzy. Wysokość zarobków jest dla nich główną miarą sukcesu, natomiast pozostałe jego wyznaczniki wyraźnie schodzą na dalszy plan. Uważają oni, że dla młodych ludzi ważne są - poza pieniędzmi - także wysoka pozycja w hierarchii organizacyjnej oraz awans społeczny, niewielką wagę przywiązują z kolei do bycia wysokiej klasy specjalistą oraz do możliwości skutecznego łączenia pracy z życiem pozazawodowym.

Z odpowiedzi udzielanych przez studentów i pracowników wykonawczych wynika, że kojarzą oni sukces zawodowy przede wszystkim z dwiema rzeczami: (1) z wysokim wynagrodzeniem oraz (2) z byciem wysokiej klasy specjalistą. Oznacza to, że młodzi ludzie stawiają znak równości pomiędzy sukcesem, a wysoką konkurencyjnością na rynku pracy. Ich aspiracją jest posiadanie unikatowych kwalifikacji, które są wysoko cenione przez pracodawców. Stosunkowo rzadko utożsamiają oni sukces z wysoką pozycją w przestrzeni ogólnospołecznej i organizacyjnej. Zaspokajanie aspiracji nie oznacza dla nich wspinania się „po szczeblach kariery” i uzyskiwanie coraz to szerszego zakresu uprawnień z tym związanych, takich jak prestiż, władza czy niezależność. Być może wynika to z tego, że dla młodych ludzi praca nie jest wartością autoteliczną. Do spraw zawodowych podchodzą w sposób bardzo pragmatyczny. Nie identyfikują się z zajmowanym stanowiskiem. Dla nich dużo ważniejsze jest życie osobiste: rodzina, znajomi, czas wolny. Świadczyć może o tym chociażby fakt, że myśląc o sukcesie zawodowym częściej wskazywali na możliwość skutecznego łączenia pracy z życiem pozazawodowym, aniżeli np. na wysoką pozycję w hierarchii organizacyjnej czy niezależność w podejmowaniu decyzji.

Plany zawodowe

Kolejna kwestia, która została poddana badaniu, to poziom sprecyzowania planów zawodowych. Starano się sprawdzić, czy młodzi pracownicy myślą o swojej przyszłości i czy planują (w dłuższym horyzoncie) swoją karierę zawodową. Zapytano o to respondentów i przedstawiono im cztery warianty odpowiedzi: (1) mam szczegółowo sprecyzowane plany zawodowe; (2) mam ogólny zarys tego, co chcę robić i osiągnąć w przyszłości; (3) nie mam sprecyzowanych planów zawodowych, działam spontanicznie; (4) unikam zajmowania się swoją przyszłością zawodową. Uzyskane wyniki zaprezentowane zostały w tabeli 2.

Tabela 2. Poziom sprecyzowania planów zawodowych wśród pokolenia Y

wyszczególnienie:	menedżerowie	studenci	pracownicy wykonawczy
(1) plany szczegółowo sprecyzowane	5,56%	9,14%	5,53%
(2) ogólny zarys planów	46,30%	67,74%	67,59%
(3) spontaniczne działanie	46,30%	20,43%	23,72%
(4) unikanie tematu przyszłości	1,85%	2,69%	3,16%

Źródło: opracowanie własne.

Najczęściej wskazywana była odpowiedź nr 2. Wskazało na nią 67,74% studentów i 67,59% pracowników wykonawczych. Oznacza to, że respondenci w zdecydowanej większości planują swoje kariery zawodowe, jednak ich plany nie są ani sztywne, ani konkretne. Prawdopodobnie jest to efekt tego, że młodzi ludzie żyją w czasach dynamicznych zmian, gdzie długookresowe planowanie jest niezmiernie trudne. Nie wiadomo gdzie się będzie pracowało w przyszłości, bo proces globalizacji i integracja europejska ułatwia swobodny przemieszczanie się siły roboczej. Nie wiadomo także jak długo będzie się pracowało, bo na skutek wydłużania się przeciętnego trwania życia, wydłuża się również okres aktywności zawodowej. Nie wiadomo wreszcie, w jakim charakterze będzie się pracowało, bo zmiany technologiczne prowadzą do zaniku jednych i powstania innych zawodów. Respondenci mają tego świadomość. Co prawda w zdecydowanej większości starają się ograniczać niepewność i wyznaczać sobie główne cele rozwojowe, ale dokładną drogę dojścia do tych celów na bieżąco dostosowują do aktualnych uwarunkowań i możliwości.

Druga w kolejności najczęściej wskazywana odpowiedź to „nie mam sprecyzowanych planów zawodowych, działam spontanicznie”. Wskazało na nią 20,43% studentów i 23,72% pracowników wykonawczych. Oznacza to, że dosyć sporo grupa młodych ludzi (około 1/5) w swoich poczynaniach zawodowych biernie podporządkowuje się bieżącemu nurtowi wydarzeń. Można powiedzieć, że „biorą oni to, co im daje los”. Trudno wyjaśnić, z czego wynika taka postawa. Możliwe są dwa alternatywne wytłumaczenia. Po pierwsze, jest to wyraz zrezygnowania. Część młodych ludzi czuje, że nie ma wpływu na to, co się dzieje z ich karierami zawodowymi. Uważają, że ich los uzależniony jest od zewnętrznych sił, nad którymi nie mają żadnej kontroli. W tej sytuacji jakiegokolwiek ingerowanie w bieg wydarzeń jest całkowicie bezcelowe. Drugie wytłumaczenie polega na tym, że jest to wyraz beztrioski. Być może proces socjalizacji utrwalił w młodych ludziach przeświadczenie, że są pod ciągłą opieką: a to rodziców, a to nauczycieli, a to państwa opiekuńczego. Takie wieczne prowadzenie za rękę wytworzyło pewną formę negatywnej zależności, która objawia się brakiem zaradności życiowej. Igreki nie chcą się ustatkować, nie chcą się usamodzielniać, nie chcą brać odpowiedzialności za samych siebie. Ich mottem życiowym jest slogan: „jakoś to będzie”.

Odpowiedzi nr 1 („mam szczegółowo sprecyzowane plany zawodowe”) i 4 („unikam zajmowania się swoją przyszłością zawodową”) to opcje skrajne, które były stosunkowo najrzadziej wskazywane przez respondentów. Wąska grupa ma szczegółowo sprecyzowane plany zawodowe, a marginalna część unika tematu swojej przyszłości zawodowej.

Chęć doksztalcenia się

Kolejna kwestia, która została poddana badaniu, dotyczyła chęci dalszego rozwijania swojej wiedzy teoretycznej. Respondentów zapytano o to, czy dostrzegają konieczność dalszego doksztalcenia się. Przedstawiono im pięć wariantów odpowiedzi: (1) tak, chcę się cały czas rozwijać, poza tym nauka daje mi poczucie satysfakcji; (2) tak, aczkolwiek nauka jest dla mnie przykrym obowiązkiem; (3) nie, zakończyłem już etap swojej edukacji; (4) nie, dalsze doksztalcenie się do niczego mi się nie przyda; (5) nie wiem, nie zastanawiałem się nad tym.

Tabela 3. Skłonność przedstawicieli pokolenia Y do doksztalcenia się

wyszczególnienie:	menedżerowie	studenci	pracownicy wykonawczy
1) tak: chcę się rozwijać	53,70%	58,06%	77,08%
2) tak: przykry obowiązek	33,33%	19,35%	10,28%
3) nie: koniec edukacji	7,41%	5,38%	5,14%
4) nie: brak przydatności	0,00%	4,84%	0,00%
5) nie wiem	5,56%	12,37%	7,51%

Źródło: opracowanie własne.

Pokolenie Y to osoby, które są stosunkowo dobrze wyedukowane, przynajmniej jeśli chodzi o wymiar ilościowy (np. legitymują się dyplomami wyższych uczelni znacznie częściej niż przedstawiciele starszych pokoleń). Mimo tego dominująca większość respondentów deklaruje, że chce się cały czas doksztalać. Mało tego, najczęściej deklarują oni, że nauka sprawia im przyjemność i daje poczucie satysfakcji. Ten dość powszechny „pęd do wiedzy” młodego pokolenia można wytłumaczyć kilkoma przesłankami. Po pierwsze, w dzisiejszych czasach, kiedy lawinowo rośnie wskaźnik skolaryzacji i liczba absolwentów wyższych uczelni, kształcenie wyższe przestało być elitarne, dostępne tylko dla najlepszych, a stało się masowe, dostępne niemalże dla każdego. Niewątpliwą konsekwencją tego umasowienia jest obniżenie jakości kształcenia oraz deprecjacja tytułu magistra. Dyplom wyższej uczelni przestał być przepustką do dobrej pracy (Szafraniec 2011, s. 128-132). W tej sytuacji młodzi ludzie, chcąc zapewnić sobie wysoką konkurencyjność na rynku pracy, muszą systematycznie rozwijać swoją wiedzę i podnosić kwalifikacje. Po drugie, żyjemy współcześnie w czasach dynamicznych zmian. W tych okolicznościach wiedza szybko się dezaktualizuje. Osoby, które chcą być na bieżąco, muszą traktować edukację jako proces ciągły, który trwa przez całe życie (ang. life-long learning). Uzyskanie dyplomu nie kończy procesu edukacji. Kończy tylko jeden z jego etapów i automatycznie otwiera kolejny, nowy etap. Młodzi ludzie mają tego świadomość i pewnie dlatego tylko niewielka ich część (co dziesiąty student, co dwudziesty pracownik wykonawczy) deklaruje, że nie zamierza się w przyszłości doksztalać.

Zakończenie

Osoby z pokolenia Y to obiekt zainteresowań naukowców reprezentujących różne dziedziny nauki, w tym przede wszystkim: psychologów, socjologów, politologów i ekonomistów. To zainteresowanie jest poniekąd wymuszone trudną sytuacją zawodową tej grupy. W wielu krajach europejskich poważnym problemem społecznym i ekonomicznym jest wysoki poziom bezrobocia i niski poziom aktywności zawodowej wśród ludzi młodych. Ta niekorzystna sytuacja w skali makro (gospodarka) ma swoje oczywiste odzwierciedlenie w skali mikro (przedsiębiorstwo): bezrobocie młodych jest pochodną tego, że pracodawcy nie są specjalnie skłonni, żeby ich zatrudniać. Skąd ta niechęć? Z pewnością ma ona wiele wspólnego ze specyficznymi cechami zawodowymi osób młodych. Jako pracownicy mają oni swoje silne i słabe strony (Jurek 2014, s. 127-139).

Niniejszy artykuł wpisuje się w ten szeroki dyskurs naukowy na temat cech zawodowych osób z pokolenia Y. Przedstawione w nim zostały wybrane zachowania i postawy tej grupy związane z postrzeganiem sukcesu zawodowego, z planowaniem kariery zawodowej oraz ze skłonnością do rozwijania własnych kwalifikacji. Oczywiście badanie nie jest reprezentatywne, co oznacza że jego wyników nie można uogólniać na całą populację, niemniej jednak rzuciły one trochę światła na omawiany temat.

Frańczak H., Mlost Ł., Pierwsze kroki na rynku pracy. Międzynarodowe badanie studentów i absolwentów, Warszawa: Deloitte, 2013.

Honore S., Schofield C., Generation Y and their managers around the word, Berkhamsted: Ashride Business School, 2012.

Jurek Ł., Pracownicy z pokolenia Y: silne i słabe strony, [w:] M. Makuch *red.), Współczesny rynek pracy. Zatrudnienie i bezrobocie w XXI wieku, Wrocław: Wydawnictwo CEEdy, 2011, s. 127 – 139.

Kołodziejczyk-Olczak I., Praktyki zarządzania międzypokoleniowego w obszarze rekrutacji i selekcji pracowników, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi”, 2014, nr 5, s. 29 – 42.

Kopertyńska M. W., Kmiołek K., Granice zmian systemów motywowania określone oczekiwaniami pracowników pokolenia

- Y, [w:] P. Wachowiak, S. Winch (red.), Granice w zarządzaniu kapitałem ludzkim, Warszawa: Szkoła Główna Handlowa, 2014, s. 343 – 352.
- Rychel P., Cwynar-Kępa M., Godzenie pokoleń, „Personel i Zarządzanie”, 2012, nr 4, s. 48 – 50.
- Sawicka M., Cesarz-Kwietnik, Czym dla menedżerów jest sukces?, „Harvard Business Review”, 2013, nr 122, s. 23 – 25.
- Stachowska S., Oczekiwania przedstawicieli pokolenia Y wobec pracy i pracodawcy, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi”, 2012, nr 2, s. 33 – 56.
- Szafraniec K., Młodzież 2011, Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, 2011.
- Urbaniak B., Od redakcji, Zarządzanie Zasobami Ludzkimi, 2014, nr 5 (Międzypokoleniowe zarządzanie zasobami ludzkimi), s. 9 – 12.
- Wątroba W., Baby boomers a obecny kryzys finansowy, [w:] S. Partycki (red.) Kryzys finansowy, przebieg i skutki społeczno-gospodarcze w Europie Środkowej i Wschodniej, Tom II, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012, s. 63 – 73.
- Woszczyk P., Malwina G., Nowe trendy, stare przyzwyczajenia: zarządzanie międzypokoleniowe w polskich przedsiębiorstwach, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi”, 2014, nr 5, s. 81 – 97.

ATTITUDES AND BEHAVIOR OF GEN Y WORKERS: SELECTED ISSUES

This paper presents some results of a research project: "Employment and professional development of Gen Y: problems and challenges from the perspective of human resources policy", that was carried out in cooperation with the Capital Group KRUK as part of Wrocław program "Mozart- science and business partnership." The aim of the article is to present some professional attitudes and behavior of generation Y. Author focused on three main topics: (1) the perception of career success, (2) clarification of career plans, (3) willingness to further education.

Keywords: Generation Y, young workers, professional work.

Maciej Gitling,
dr hab. prof. nadzw. UR, Instytut Socjologii,
Uniwersytet Rzeszowski

CYBERŚWIAT JAKO ZJAWISKO UZALEŻNIENIA MŁODZIEŻY OD SIECI

Wiek XXI jest erą informatyki i Internetu. Porozumiewanie się za pośrednictwem sieci daje ludziom nowe możliwości komunikacyjne. Kontakty interpersonalne użytkowników Internetu charakteryzuje specyficzny sposób komunikacji, który przelamuje tradycyjne wzory kulturowe, konwenanse czy stereotypy. Osoby komunikujące się wirtualnie za pośrednictwem Internetu tworzą nową społeczność, która może negatywnie oddziaływać na ich młodych użytkowników. Komputer i Internet oprócz pozytywnego wpływu na młodego człowieka, może wywoływać także wiele zjawisk negatywnych, do których zaliczać będziemy, m.in. cyberprzemoc, hazard internetowy, nawiązywanie „patologicznych znajomości” (np. pornografia, seksting, prostytutka internetowa, child grooming, stalking itd.), osłabienie więzi rodzinnych i przyjacielskich. Jednym z przejawów zjawisk uważanych za patologiczne, jest np. uzależnienie od Internetu czy gier komputerowych. Są to dla młodzieży zjawiska nowe a zarazem groźne, dlatego problematyka ta jest obiektem badań naukowców z wielu dyscyplin naukowych np. socjologii, psychologii, pedagogiki, komunikologii, etyki. Należy bowiem pamiętać o tym, że Internet stwarza nie tylko szanse społeczne, edukacyjne i wychowawcze, ale również niesie ze sobą wiele zagrożeń w postaci występowania patologii w tym obszarze.

Słowa kluczowe: młodzież, uzależnienia i patologie Internetu, cyberprzestrzeń.

Wstęp

Rozpowszechnienie się Internetu na całym świecie zmusza socjologów do postawienia ważnych pytań. Wielu naukowców z różnych dyscyplin naukowych, w tym socjologów, analizują pozytywne i negatywne skutki oddziaływania Internetu na człowieka w tym szczególnie na młode pokolenie. Należy na wstępie podkreślić, iż zasadnicza różnica między Internetem a innymi mediami polega na tym, iż jest on medium interaktywnym. Oznacza to, że możliwa jest przemienność ról nadawcy i odbiorcy, co niesie za sobą istotne konsekwencje dla procesu

komunikowania się (Grzenia, 2008, s.24). Media elektroniczne pozwalają ludziom kontaktować się ze sobą w skali wcześniej niewyobrażalnej, zwłaszcza Internet jako medium naszych czasów ulega ciągłym przeobrażeniom, tak technicznym, jak i użytkowym. Można przyjąć iż relacja komputer (internet) – człowiek – społeczeństwo jawi się jako przedmiot ważnej współcześnie refleksji w naukach społecznych. Mamy więc do czynienia ze zjawiskiem społecznym, które warto bliżej poznawać. Rozwój komunikacji internetowej daje olbrzymie możliwości w wielu zakresach, min. zdobywanie nowej wiedzy, poszerzanie edukacji, weryfikacje poglądów, rozszerzanie światopoglądu, szybkość przepływu i wymiany informacji itd. Nie należy jednak zapominać, iż rozwój nowoczesnych technologii, niesie za sobą wiele negatywnych skutków, w postaci występowania na tym obszarze wielu patologii. Komputer i Internet oprócz pozytywnego wpływu na młodego człowieka, może wywoływać także wiele zjawisk negatywnych, do których zaliczać będziemy, m.in. cyberprzemoc, hazard internetowy, nawiązywanie „patologicznych znajomości” (np. pornografia, seksting, prostytutka internetowa, child grooming, stalking itd.), osłabienie więzi rodzinnych i przyjacielskich. Można uzależnić się od agresywnych gier, niebezpiecznych dla osobowości dzieci i młodzieży, niebezpieczny jest także hazard internetowy. Naukowcy z wielu dziedzin m.in. psychologów, pedagogów, socjologów, etycy, lekarze, biją na alarm i przestrzegają przed skutkami internetoholizmu.

Przyczyn uzależnień i patologii powstających dzięki udoskonalaniu technologii teleinformatycznych, jest bardzo wiele, uzależnić się jest łatwo, a proces leczenia i wyjścia z uzależnień jest procesem żmudnym.

W ostatnich latach ukazuje się coraz więcej pozycji książkowych, oraz raportów z badań dotyczących negatywnych konsekwencji spowodowanych przez technologię teleinformatyczną, wskazują na to m.in. tacy naukowcy jak: S. Kozak, A. Szewczyk, M.S. Szczepański, A. Andrzejewska, M. Golka, M. Castells, D.D Clark, M.S. Blumenthal, J. van Dijk, Z. Bauman, D. Lyon, L.W. Zacher, T. Goban-Klas, K. Krzysztofek.

Znaczenie Internetu

Żyjemy w czasach nieustannego rozwoju technologii teleinformatycznych, od kilkadziesiąt lat posługujemy się takimi terminami jak: „społeczeństwo informatyczne”, „społeczeństwo postindustrialne”, „społeczeństwo postkapitalistyczne”, „społeczeństwo sieciowe”, „społeczeństwo technologiczne”, „społeczeństwo telepatyczne”, „społeczeństwo cybernetyczne” itd. Niektóre z nazw to tylko skróty myślowe, propozycje określenia najważniejszych cech, mechanizmów funkcjonowania i skutków tych relatywnie nowych zjawisk. Możemy przyjąć, że społeczeństwo informatyczne ukonstytuowane jest przez powszechny dostęp do komputerów, umiejętność ich wykorzystywania, rozwiniętą i relatywnie powszechną wiedzę informatyczną. Komputer i związana z nią technologia m.in. Internet, jest technologią charakterystyczną dla współczesności (Golka, 2008, s.82).

W obecnych czasach Internet jest tak wszechobecny, że wielu młodych ludzi nie pamięta genezy jego powstania. A. Giddens stwierdza, że Internet powstał w sposób samorzutny i stanowił naczelną zmianę w sposobie komunikowania i wymiany myśli między ludźmi. Autor stwierdza, że „przestrzeń wirtualna to przestrzeń interakcji stworzona przez światową sieć komputerową, jaką jest Internet. Jak to ujął Baudrillard, w przestrzeni wirtualnej przestajemy być „ludźmi”, a stajemy się wiadomościami na ekranach monitorów innych użytkowników” (Giddens, 2006, s.495).

Ucieczka do wirtualnego świata, pozwala na to, że jednostki korzystając z internetu, wkraczają w pewną sztucznie wytworzona przestrzeń, w której uzyskują informacje i wysyłają wiadomości, a nawet mogą tworzyć jej część. W tej przestrzeni użytkownicy Internetu zaspakają swoje potrzeby komunikacyjne i informacyjne dla celów zawodowych lub rozrywkowych. Internet stwarza warunki pozyskiwania najnowszej wiedzy i edukacji, która jest potrzebna zarówno młodemu pokoleniu jak i ludziom którzy przekroczyli próg pięćdziesięciu lat. Internet dzięki niskim kosztom, łatwości użycia oraz szerokiemu dostępowi do informacji znosi bariery, jakie stwarzały poprzednie media dla przeciętnego użytkownika. Umożliwia on komunikację „każdego z każdym”.

Jak zauważa D. Kotowicz występują trzy cechy odróżniające Internet od innych technologii w kontekście tworzenia forum: [Kotowicz, 2006, s. 285 – 286].

➤ Internet jest wolny od wszelakich ograniczeń przestrzennych, uczestnicy nie muszą znajdować się w jednym miejscu, by móc się komunikować. Zamiast biernego przyswajania informacji rozpowszechnianych przez prasę, radio lub telewizję jednostka może sama wysyłać komunikaty. Ten rodzaj uczestnictwa może sprawić, iż bycie członkiem danego społeczeństwa staje się bardziej atrakcyjne dla tych, którzy wcześniej byli takiej sposobności pozbawieni.

➤ Drugą cechą charakterystyczną jest brak ograniczeń czasowych. Komunikacja na forach internetowych nie wymaga synchronizacji w czasie między uczestnikami, co z kolei ułatwia uczestnictwo w niej większej ilości ludzi. Dzięki forum on-line relacje stają się bardziej otwarte przez co podtrzymują tożsamość zbiorową i solidarność.

➤ Trzecią istotną cechą jest to, że Internet obniża koszty uczestnictwa. Uczestnicy dyskusji nie ponoszą kosztów transportu oraz nie muszą dostosowywać wzajemnie swojego rozkładu zajęć aby uczestniczyć w debacie, ponieważ mogą komunikować się np. poprzez e-mail w dogodnym dla siebie czasie.

Najważniejszą strukturalną cechą nowych mediów jest integracja telekomunikacyjna, wymiany danych i komunikacji masowej w jednym medium. Wynika ona z procesu *konwergencji*. Z tego powodu nowe media określa się często mianem multimediiów. Integracja prowadzi do stopniowego łączenia się sieci telekomunikacyjnych, wymiany danych i mass mediów. J.van Dijk stwierdza że „najbardziej podstawowym poziomem interaktywności jest możliwość nawiązania dwustronnej lub wielostronnej komunikacji. Jest to wymiar przestrzenny.[...] drugim poziomem interaktywności jest stopień synchroniczności, jest to wymiar czasowy. Kiedy nawiązana zostaje komunikacja wielostronna i synchroniczna, użytkownicy nowych mediów mogą sprawować nad nią większą kontrolę i to właśnie stopień owej kontroli wyznacza trzeci poziom interaktywności. Ten *behavioralny* wymiar jest definiowany jako możliwość zamiany ról nadawcy i odbiorcy w dowolnym momencie, a także sprawowanie kontroli nad zdarzeniami zachodzącymi w trakcie interakcji” (van Dijk, 2010, s.18 – 19).

Internet jako społeczna przestrzeń komunikowania

M. Podgórski stwierdza, że Internet, mimo iż jest zbudowany z kabli, monitorów, dysków i innych elektronicznych części, może być odbierany jako nowy rodzaj przestrzeni trójwymiarowej, do której się wchodzi i w której się porusza (Podgórski, 2006, s.86). Internet – zwany również siecią sieci, konkuruje z radiem, telewizją i prasą, ponieważ zawiera informacje ze wszystkich dziedzin, które mogą zainteresować ludzi. Wszystkich fascynuje swoim zasięgiem oraz potencjalnymi możliwościami. Sieć pomaga poszerzać horyzonty, dostarcza informacji, dlatego ważne jest selekcjonowanie tych informacji, wartościowanie, przechowywanie i przetwarzanie ich oraz generowanie nowych informacji.

M. Castells stwierdza, że Internet, sieć WWW i komunikacja bezprzewodowa nie są mediami w sensie tradycyjnym. Są raczej środkami komunikacji interaktywnej. Jednak granice między komunikacją za pośrednictwem mediów masowych a innymi formami komunikacji są zamazane. Horyzontalne sieci komunikacji zbudowane wokół inicjatyw, zainteresowań i pragnień ludzi są multimodalne i obejmują wiele rodzajów dokumentów, od fotografii, filmów po sieci aktywistów społecznych, politycznych czy religijnych (Castells, 2011, s.18 – 19). Nowa generacja oprogramowania umożliwiła eksplozję interaktywnych gier komputerowych i gier wideo. Serwisy społecznościowe w Sieci rozwijają również społeczne przestrzenie wirtualnej rzeczywistości, które łączą więzi społeczne ich uczestników. W świecie globalnych przepływów bogactwa, władzy i obrazów poszukiwanie tożsamości, zbiorowej lub indywidualnej, przypisanej lub konstruowanej, staje się fundamentalnym źródłem społecznego sensu.

Należy stwierdzić iż postęp technologiczny generuje zmiany w więziach międzyludzkich. Technologia elektroniczna ma wpływ na stosunki między ludźmi (choćby poprzez zmianę form komunikacji) i na wszystkie niemalże sfery życia ludzkiego życia. wielu badaczy odnosi się do koncepcji retribalizacji M. McLuhana – powstawania nowych elektronicznych wspólnot, szczepów

czy wiosek wirtualnych. B. Przywara stwierdza, iż początkowo zakładano, że Internet będzie niszczył relacje społeczne, prowadził do alienacji i atomizacji społeczeństwa. Powołując się na M. Castellsa, stwierdza, że korzystanie z Internetu nie prowadzi do ograniczenia interakcji społecznych i alienacji. Wyniki badań tej problematyki przez różnych autorów można przedstawić następująco: (Przywara, 2004, s.144 – 145).

➤ Internet pozwala na podtrzymanie już istniejących kontaktów i na ich intensyfikację czy „odświeżenie” dzięki korzystaniu np. z poczty elektronicznej. Przyczym ta forma komunikowania nie zastępuje w tym przypadku tradycyjnych sposobów interakcji, jak telefon, spotkanie czy list.

➤ Internet daje szanse uczestnictwa w społecznościach wirtualnych, pozwala nawiązywać nowe relacje.

➤ Dzięki Sieci możliwe jest łączenie kontaktów „wirtualnych” z rzeczywistymi (z osobami poznanymi przez Internet spotykamy się realnie). Osoby spotykające się na czacie czy liście dyskusyjnej niejednokrotnie przenoszą te relacje do świata realnego. W tym przypadku istnieje ryzyko rozczarowania po spotkaniu osoby znanej jedynie z rozmów w Sieci, ale także szansa nawiązania jeszcze mocniejszej więzi.

Obecnie charakter i rozmiary tego, co nazywamy cyberprzestrzenią oraz rzeczywistością wirtualną, przekroczyły wszelkie doświadczalne skale. M. Golka stwierdza, że cyberprzestrzeń to przestrzeń komunikowania przez Internet, która jest nieokreślona, bez możliwości wyobrażenia jej sobie w wymiarze fizycznym. Autor powołując się na J. Sulera, stwierdza, że internetowa przestrzeń wyznacza: (Golka, 2008, s. 99).

➤ Ograniczenie doświadczeń sensorycznych.
➤ Płynność tożsamości oraz anonimowość.
➤ Zrównanie statusów społecznych użytkowników.
➤ Pokonywanie ograniczeń przestrzennych.
➤ Rozciąganie i koncentracja czasu.
➤ Dostępność wielu kontaktów.
➤ Doświadczenie typu „czarne dziury” (nieoczekiwane wyłączenie się z kontaktu jego niektórych uczestników).

➤ Możliwość permanentnego zapisu.

➤ Odmienne stany świadomości (na podobieństwo marzeń sennych).

Internet jako miejsce interakcji społecznych stał się obiektem zainteresowań socjologów, jedna z subdyscyplin socjologii nosi nazwę *Socjologia Internetu* – która zajmuje się badaniem zachowań ludzkich w Internecie. Socjologowie na tym polu badań zajmują się między innymi społecznymi skutkami stosowania nowych technologii, takimi jak zachowanie się użytkowników serwisów społecznościowych, gier MMORPG, członków forum i grup dyskusyjnych, tym w jaki sposób komunikacja przez pocztę elektroniczną wpływa na osoby posługujące się nią. Ważne zagadnienia dla socjologów Internetu to nierówności w sieci (wykluczenie cyfrowe), społeczności wirtualne i kapitał społeczny, polityka, organizacje wirtualne i zjawiska kulturowe z tym związane. Znany także jest termin *cybersocjologii*, w obiegu funkcjonują także takie terminy jak: „wirtualne społeczności”, „grupy wirtualne” czy „wirtualne wspólnoty”. Reasumując możemy stwierdzić, iż Internet jest przestrzenią społeczną, w której ludzie mogą się spotykać i nawiązywać interakcję, analiza środowisk *on-line* jest przedmiotem szerokiego dyskursu badaczy z wielu dziedzin nauki, ponieważ sztuczna przestrzeń Internetu, wytwarza nie tylko „język” ale także jej „wygląd”, a jej oddziaływanie na człowieka jest wielorakie.

Patologie komunikowania w Internecie – Zagrożenia i skutki dla młodzieży

Przełom XX/XXI wieku to gwałtowny rozwój Internetu dzięki technologii informatycznej, która nieustannie się rozwija i wpływa na zachowania użytkowników Internetu. Obecnie patologie wkraczają w życie społeczne młodych ludzi w świecie wirtualnym, dostrzegany jest problem dorastania młodego pokolenia w patologicznej cyberprzestrzeni. Patologiami społecznymi, najkrócej rzecz ujmując, są wszelkie zachowania odbiegające od przyjętych norm i zachowań społecznych. Problematykę patologii społecznej traktuje się jako dziedzinę socjologii zwanej

socjologią zachowań dewiacyjnych, która zajmuje się społecznymi i psychospołecznymi mechanizmami zachowań dewiacyjnych. W literaturze rozróżnia się triadę pojęciową: anomia, dewiacja i patologia. A. Podgórecki zdefiniował patologię społeczną jako „ten rodzaj zachowania, ten typ instytucji, ten typ zachowania jakiegoś systemu społecznego czy rodzaj struktury jakiegoś systemu społecznego, który pozostaje w zasadniczej, nie dającej się pogodzić sprzeczności ze światopoglądowymi wartościami, które w danej społeczności są akceptowane” (Podgórecki, 1969, s.24). Według tej definicji patologia społeczna jest zależna od wartości akceptowanych w danej grupie. Należy także zwrócić uwagę, że niektóre zjawiska, chociaż wcześniej były potępiane z biegiem czasu mogą być akceptowane i na odwrót. Istnieją także zachowania które w jednych społecznościach będą uznawane za obowiązujące, a w innych za dewiacyjne. Ogólnie możemy przyjąć, że wspólna cecha zjawisk, które można określić mianem patologii społecznej jest dysfunkcyjność oraz szkodliwość dla społeczeństwa. Z biegiem lat przybywa zjawisk, które w opinii społecznej uznawane są za patologiczne.

Jednym z przejawów zjawisk uważanych za patologiczne, jest np. uzależnienie od Internetu czy gier komputerowych. Z naukowego punktu widzenia termin *uzależnienie* ma kilka znaczeń i nie ma jednolitej jego wykładni. W literaturze przyjmuje się podział na uzależnienia substancyjne oraz niesubstancyjne. W przypadku uzależnienia od Internetu na poziomie objawowym wskazuje się na utrzymujące się pragnienie wykonywania jakiejś czynności (np. surfowania po sieci), która wpływa na wydłużanie czasu korzystania z połączeń, pojawienie się dolegliwości i niepokoju w razie konieczności zaprzestania korzystania z Internetu oraz kompulsywne pragnienie kontynuowania tej czynności mimo, iż jej wpływ na funkcjonowanie psychiczne, społeczne i fizyczne osoby jest zdecydowanie negatywny (Cierpiałowska, 2006, s.21).

S. Kozak stwierdza, że Internet niesie ze sobą wiele zagrożeń. Wśród nich można wymienić przekazy „siejące” nienawiść i przemoc, dezinformacje czy przestępstwa seksualne. Internet dostarcza m.in. rozrywki dla młodego pokolenia, stwarza możliwości dobrej zabawy, a przez to pozwala na regulowanie osobistego zapotrzebowania na wrażenia i stymulację (np. gry agresywne, hazard). Pozwala też zaspakajać i realizować różnorodne zainteresowania (czasami patologiczne – seksoholizm, pedofilia). Stwarza możliwości poznawania nowych ludzi, nawiązywania kontaktów (również agresywnych – cyberprzemoc). Ułatwia społeczną autoprezentację, promowanie i reklamę własnej osoby (również negatywnie, np. pedofilia). Może zaspakajać wizje zainteresowań seksualnych, a nawet potrzeb patologicznych (erotomania, pornografia). Pozwala na ucieczkę od realnej rzeczywistości pełnej trudnych stresujących problemów do rozwiązania, odwracając od niej uwagę i pozwalając na chwilowe zapomnienie (Kozak, 2011, s.104).

Na podstawie badań, możemy stwierdzić o coraz większym uzależnieniu się od komunikatorów internetowych, poniżej przedstawione zostały objawy i skutki świadczące o uzależnieniu: (Puchała, 2009, s.158 – 59).

Objawy:

- obsesyjne myślenie o internecie, a w tym o komunikatorach,
- wzrost tolerancji – potrzeba spędzania coraz więcej czasu w internecie,
- objawy odstawiania przy zaprzestaniu bądź ograniczeniu korzystania z Internetu (niepokój psychoruchowy, drażliwość, bóle głowy, bezsenność, sny o Internecie, drżenia mięśniowe, mimowolne ruchy palców),
- korzystanie z Internetu w celu złagodzenia objawów odstawienia bądź ich unikania,
- utrata bądź rozluźnienie znaczących więzi (koleżeńskich, rodzinnych, etc.),
- rezygnacja z wcześniejszych zainteresowań bądź pasji,
- utrata kontroli nad korzystaniem i Internetu (do Internetu wchodzi częściej albo dłużej niżli było planowane, ciągi internetowe).

Skutki negatywne:

- utrata kontaktu z rodziną, rówieśnikami, otoczeniem,
- wycofanie i izolowanie się,
- kłopoty zdrowotne (dolegliwości kręgosłupa, kłopoty ze wzrokiem, spodek koncentracji, kłopoty z pamięcią i inne),

- obniżenie wyników w nauce,
- niska frekwencja,
- zaniechanie obowiązków szkolnych i domowych,
- zjawisko lunatyzmu,
- zapominanie o zaspokajaniu podstawowych potrzeb fizjologicznych :jedzenie, ubieranie się, mycie, wydalanie, etc.,
- okłamywanie otoczenia,
- posługiwanie się w rozmowie realnej zwrotami i skrótami internetowymi,
- ciągle zmęczenie, bladeść twarzy,
- lęk, obawa, niepewność w kontaktach ze szkołą, kolegami,
- irytacja, rozdrażnienie, kiedy nie jest w sieci,
- trudności adaptacyjne,
- funkcjonowanie w świecie fantazji, iluzji,

Dzieci i młodzież surfująca po Internecie narażona jest na kontakt z nielegalnymi i nieodpowiednimi treściami. Mogą one docierać do dzieci podczas korzystania z poczty elektronicznej, poruszania się po Internecie, przez przypadkowe wejścia na strony internetowe, mogą to być treści erotyczne, pornograficzne, pedofilskie i inne np. promujące agresję i przemoc.

K.S. Young dokonała opisu cech charakterystycznych, które ukazują różnice między normalnym używaniem Internetu, a patologicznym stosowaniem tego narzędzia. W zachowaniu internautów wyróżniła trzy fazy, które przeżywają użytkownicy na swojej drodze prowadzącej ich do uzależnienia: (Cyt. za: Andrzejewska, 2009, s.225 – 226).

- ✓ Zaangażowanie
- ✓ Zastępowanie
- ✓ Ucieczka

Faza pierwsza zaczyna się od zapoznania się z Internetem. Człowiek poznaje jego możliwości, nawiązuje kontakt z innymi ludźmi, który powoduje, że zanika poczucie osamotnienia, znudzenia. Na początku internauta może odczuwać coś w rodzaju euforii. Po krótkim okresie, w trakcie i tuż po wędrówce po Internecie, może odczuwać spokój.

W fazie drugiej internauta potrzebuje kontynuowania znajomości zawartych w sieci dla zachowania równowagi życiowej, która daje mu ulgę. Rezygnuje z osób, rzeczy, które były dotąd częścią jego życia.

W trzeciej fazie pogłębia się uzależnienie. Osoba potrzebuje coraz większej dawki Internetu. Następuje całkowita ucieczka od świata realnego do świata wirtualnego. Uzależnieni traktują Internet jako formę ucieczki przed codziennymi problemami, jednak po wyjściu z sieci problemy wracają z zdwojona siłą. Pogłębia się depresja, intensyfikuje się samotność, pojawiają się wyrzuty sumienia z powodu zaniechania obowiązków. Internetoholik sięga więc częściej i dłużej po internet, aby zredukować bolesne odczucia.

S. Kozak stwierdza, iż „relacje panujące w społecznościach internetowych w pewnym stopniu są zbliżone do funkcjonowania grup społecznych w rzeczywistości. Uczestnicy wspólnie przechodzą przez kolejne etapy rozwoju, określając kolejno cel, warunki, role, zasady i odpowiedzialność” (Kozak, 2011, s.64). Społeczności wirtualne bazują na medium, jakim jest Internet, w którym ze względu na sposób komunikacji wyróżnia się kilka nośników informacji:

- ✓ Grupy dyskusyjne
- ✓ Mailowe listy dyskusyjne
- ✓ Fora dyskusyjne
- ✓ Czaty online
- ✓ Blogi
- ✓ Portale społecznościowe

Współcześnie można zaobserwować, że sieć daje możliwości szybkiego nawiązywania nowych kontaktów, trudności nie sprawia również zakończenie kontaktu. Internet jak żadne inne środowisko daje także możliwości do eksperymentowania nad ze swoją tożsamością. Użytkownicy

mogą przybierać dowolną płeć, wiek, rasę, status społeczny, wygląd zewnętrzny itd. Sieć pozwala zaspokajać potrzebę pokazania się, bycia zauważonym (Tamże, s.69)

Zakończenie

Postęp technologiczny związany z erą komputeryzacji i rozwoju Internetu, wiąże się ze wzrostem informacji i dostępu do nich. Lawinowy wzrost liczby danych, łatwość ich pozyskiwania oraz magazynowania, szybkość transmisji, stwarza liczne problemy. Wiele z nich ma charakter psychologiczny, socjologiczny czy pedagogiczny. Rozpowszechnienie korzystania z Internetu wzrasta lawinowo, obecnie najwięcej jest użytkowników w przedziale wiekowym 15-25 lat. W tym wieku młody człowiek jest podatny na wpływ, ponieważ jego osobowość się jeszcze kształtuje, wpływ na psychikę młodego człowieka zależy od wielu czynników. Jak większość nowych zjawisk, Internet, z jednej strony, budzi zaciekawienie, edukuje, a z drugiej strony budzi niepokój, jeżeli chodzi o jego negatywne następstwa w postaci różnego rodzaju patologii. W stosunku do młodzieży szczególnie ważne jest uczenie rozróżnienia rzeczywistości od fikcji i wytwarzanie nawyków ograniczania czasu przeznaczanego na media poprzez wskazywanie alternatywnych sposobów spędzania czasu.

- Andrzejewska A., *Ryzyko uzależnień dzieci i młodzieży od mediów cyfrowych* [w:] Bednarek J., Andrzejewska A., (red.) *Cyberswiat – możliwości i zagrożenia*, Wyd. „Żak”, Warszawa, 2009.
- Castells M., *Spoleczeństwo sieci*, PWN, Warszawa, 2011.
- Cierpiałowska L., *Oblicza współczesnych uzależnień*, Wyd. UAM, Poznań, 2006.
- Giddens A., *Socjologia*, PWN, Warszawa, 2006.
- Golka M., *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (de)informacyjne*, PWN, Warszawa, 2008.
- Grzenia J., *Komunikacja językowa w Internecie*, PWN, Warszawa, 2008.
- Kotowicz D., *Internet – szanse i zagrożenia dla demokracji* [w:] Batorski D., (red.) *Spoleczna przestrzeń Internetu*, PWN, Warszawa, 2006.
- Kozak S., *Patologie komunikowania w Internecie. Zagrożenia i skutki dla dzieci i młodzieży*, Wyd. „Difin”, Warszawa, 2009.
- Podgórecki A., *Patologia życia społecznego*, PWN, Warszawa, 1969.
- Podgórski M., *Wirtualne społeczności i ich mieszkańcy. Próba e-tnografii* [w:] Kurczewski J., (red.) *Wielka sieć. Eseje z socjologii Internetu*, Wyd. „Trio”, Warszawa, 2006.
- Przywara B., *Człowiek w sieci. Socjologiczne studium przypadku* [w:] Radochoński M., Przywara B., (red.) *Jednostka – grupa- cybersieć*, Wyd. WSiIZ, Rzeszów, 2004.
- Puchala M., *Komunikatory internetowe zagrożeniem dla dzieci* [w:] Bednarek J., Andrzejewska A., (red.) *Cyberswiat – możliwości i zagrożenia*, Wyd. „Żak”, Warszawa, 2009.
- Van Dijk J., *Spoleczne aspekty nowych mediów*, PWN, Warszawa, 2010.

CYBERSPACE AS A PHENOMENON OF ADDICTION TO THE NETWORK

Twenty-first century is the era of computer and internet. Communication via the network gives people a new communication possibilities. Internet users' interpersonal relationships are characterized by a specific way of communication that breaks down traditional cultural patterns, conventions and stereotypes. People communicate through the Internet creating a new community in a virtually way, which may negatively affect their young users. The computer and the Internet in addition to the positive impact on young people, can cause many negative phenomena. Some of them are following: cyberbullying, online gambling, networking 'pathological knowledge'(eg. pornography, seksting, internet prostitution, grooming, stalking etc.), the weakening of family relations and friendships.

One of the manifestations of pathological phenomena is Internet addiction or computer games. These are new dangerous phenomena for young people. The problem has been studied by scientists from many disciplines, eg. in sociology, psychology, pedagogy, communicology, ethics. It must be remembered that the Internet offers not only social and educational opportunities but also carries a lot of risks in the form of pathologies in this area.

Key words: Youth, addictions and pathologies of the Internet, cyberspace.

Renata Suchenek,
doktor, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe

LUDZIE WYKLUCZANI SPOŁECZNIE W POLSCE W XX I XXI WIEKU – ZARYS PROBLEMU

Przedmiotem niniejszego artykułu będzie wskazanie przyczyn wykluczania ludzi żyjących w Polsce na marginesie społecznym. Zostaną w nim wskazane stałe i ewoluujące czynniki wpływające na nędzę, niedostatek, ubóstwo grup społecznych na przestrzeni dziejów. Źródłem dociekań z punktu widzenia historii społeczno-kulturowej będą przede wszystkim dane statystyczne, materiały archiwalne, publicystyka, jak i wypowiedzi ludzi marginesu.

Słowa kluczowe: margines społeczny, wykluczenie społeczne, bezrobotni, prostytutki, włóczędzy, żebracy, kultura ubóstwa

Margines społeczny w literaturze przedmiotu jest określany jako negatywne zjawisko społeczne, jako skutek „procesu marginalizacji poszczególnych osób lub zbiorów ludzi, który może być spowodowany przez różne przyczyny”, jako „zbiór składający się z osób przynależących do rozmaitych warstw, grup i kategorii społecznych w różnym stopniu upośledzonych pod względem psychofizycznym lub socjalnym w porównaniu z innymi ludźmi i wyobcowanych z danego społeczeństwa na skutek braku możliwości osiągnięcia lepszej pozycji w jego strukturze niż najniższa” (Sztumski, 2013, s. 122, 132; Sztumski, 2008, s. 287). Interpretacja marginalności społecznej opiera się zasadniczo na dwóch kontekstach – kulturowej obcości jednostki lub grupy i deficytach statusowych uprawnień przysługujących jednostkom lub/czy grupom społecznym (Frieske, 1999, s. 167 – 168). Do grup zmarginalizowanych (swoistej „podklasy”, *underclass*) przyjęło się zaliczać grupy społeczne przyjmujące wymiary w zakresie terytorialnym lub społecznym ze względu na kraj, miasto, czy też ze względu na płeć, status społeczny (np. kobieta, bezrobotny, bezdomny), czy też w zakresie przedmiotu definiowanego wokół pojęć zdrowia, zamożności, itp., jak również w zakresie głębokości jego występowania doprecyzowanego poprzez określenia, takie jak: skrajne, czy totalne ubóstwo (Kowalak, 1998, s. 19).

Na przestrzeni dziejów obok podstawowych samowystarczalnych grup społecznych (mieszczan, rycerzy, szlachty, administracji państwowej, itp.), czyli grup lepiej sytuowanych, występowały ludzie usunięci poza obręb tej społeczności (lokalnej, miejskiej, itp.) tworzący swego rodzaju margines społeczny (por. Wyrobisz, 1992, Jeziorski, 2009 s. 25). Niejednorodność ludzi wchodzących w skład marginesu życia społecznego potwierdzają opracowania z zakresu nauk społecznych, historycznych, prawnych nt. biedy, wykluczenia, kultury ubóstwa. Zgodnie z systematyzacjami np. Bronisława Geremka, Janusza Sztumskiego można wymienić następujące grupy kwalifikowane do grup marginesu społecznego: bezdomnych, kryminalistów, prostytutki, włóczęgów, złodziei, żebraków (Sztumski 2013, s. 128; Geremek, 1970).

Istnienie nędzy, ubóstwa w perspektywie dziejowej, państwowej stanowi stały element w strukturze (-ach) społecznej (-ych). Ich przyczyn można dopatrywać się w spadku realnych dochodów, w rosnących nierównościach dochodów (Zabielska, 2007, s. 36 – 37). O nich świadczy m.in. ubóstwo ekonomiczne (Kot, 2006, s. 55), nierówność społeczna (Zwarthoed, 2012, s. 19). Nie bez znaczenia na rozrost ubóstwa miały i mają wpływ konteksty społeczne, ekonomiczne, polityczne, a nawet ideologiczne i psychologiczne.

W niniejszym artykule zostaną wskazane przyczyny wykluczania ludzi żyjących w Polsce na marginesie społecznym w wieku XX i początkach XXI wieku. Źródłem dociekań na wyżej sformułowany temat, z punktu widzenia historii społeczno-kulturowej, będą przede wszystkim dane statystyczne, materiały archiwalne, publicystyka, jak i wypowiedzi ludzi marginesu.

Do najczęściej wymienianych przyczyn wykluczania ludzi ze społeczeństwa przyjęło się zaliczać: strach przed innym (obcym), niedopuszczanie do siebie biedy, nędzy, ubóstwa. Te

podstawowe uwarunkowania natury psychologiczno-społecznej, obyczajowej sprawiają, że wyklucza się (i wykluczano się) poza obręb społeczności m. in.: grupy żyjące niezgodnie z przyjętym łańcem społecznym (przestępców, handlarzy narkotyków, niezamężne matki, itp.) lub/i osoby parające się zajęciami, takimi jak: prostytutka, włóczęgostwo, żebractwo, jak i osoby, które utraciły pozycję stabilną w społeczeństwie – stały się bezrobotnymi, bezdomnymi, itp. (Sztumski 2013, s. 125; Geremek, 2003, s. 15) i wtłacza się je w obręb przyjętego w naukach społecznych i historycznych marginesu społecznego.

W polskich miastach XX w. i początku XXI w. – w okresie dwudziestolecia międzywojennego ze szczególnym uwzględnieniem czasu Wielkiego Kryzysu, w czasie II wojny światowej, w latach powojennych, czy też w czasach transformacji ustrojowej, w latach kolejnego kryzysu światowego (zaistniałego pod koniec pierwszego dziesięciolecia XXI w.) – margines społeczny zaczął się poszerzać. Do grup konstytuujących go można zaliczyć – bezrobotnych, przestępców (handlarzy ludźmi, złodziei, morderców, itp.), prostytutki, włóczęgów, żebraków (korporacje żebracze). Jego zasięg, jak można wnosić z prowadzonych badań m.in. przez B. Geremka, E. Tarkowską, stawał się coraz szerszy, im częściej dochodziło do „wielkich przesileń społeczno-gospodarczych” (Geremek, 2003, s. 14), które w XX w. i w początkach XXI w. były powodowane przede wszystkim niestabilnością gospodarki, deficytami, światowymi kryzysami ekonomicznymi, zmianami ustrojowymi. Obejmował coraz liczniejsze grupy ludzi wchodzących w jego skład na skutek niezawinionego ubóstwa.

Na przestrzeni bez mała wieku na terenie Polski w ramach walki z ubóstwem, ale także likwidowania przestępstw, prostitucji, włóczęgostwa, żebractwa, prowadzono zapisy mające na celu: rejestrowanie osób żyjących na marginesie życia społecznego, jak również prowadzenie systematycznej pracy nad osobami wykluczonymi społecznie. Na podstawie danych szacunkowych za lata 1921, 1931, 1938 można podać następujące dane liczbowe obejmujące „żywioty wykolejone i marginalne” żyjące na terenie Polski – w r. 1921 odnotowano 1,8 mln takich osób, w r. 1931 – 1,3 mln, a w r. 1938 – 1,1 mln (Żarnowski, 1973, s. 32).

Przyrost, jak i spadek liczby ludzi wykluczanych społecznie znajdował i znajduje swe główne uzasadnienie w przyczynach, takich jak: brak pracy, brak stałych dochodów, brak dostępu do edukacji (ustawicznego kształcenia), brak sprawności fizycznej (brak zdrowia), wielodzietność, złe warunki mieszkaniowe (brak mieszkań), brak materialnego zagospodarowania, brak dostępu do społecznie akceptowanej aktywności, brak uczestnictwa w życiu społeczności. Obok tych przyczyn przede wszystkim natury ekonomicznej, które zostały wymienione, można wyróżnić przyczyny natury prawnej, obyczajowej, a nawet mentalnej. Do tych ostatnich można zaliczyć pojawiające się coraz szerzej w okresie konsumpcjonizmu (właściwym dla końca XX w. i początku XXI w.) zjawisko ucieczki przed biedą, przestępczością stereotypowo przypisywaną marginesowi społecznemu w świat wyalienowany ludzi bogatych, średniozamożnych skoncentrowany na izolowaniu się od ubóstwa poprzez zamieszkiwanie w blokach z domofonami, w willach z monitoringiem, alarmami, ograniczającym się jedynie braniem udziału lub angażowaniem się w akcjach dobroczynnych. W takiej optyce postrzeganie biednego w społeczeństwie konsumpcyjnym jest dość kategoryczne. Ten ostatni staje się „konsumentem wybrakowanym”, który z racji braku dochodów, braku pracy, mając pozornie „nieskończoną ilość wolnego czasu”, jest pozbawiony elementarnych środków pozwalających mu odnaleźć się w społeczeństwie żyjącym w perspektywie szczęścia i dostatku (Bauman, 2006, s. 78, 81). Skazany zostaje na wykluczenie, depriację, przymusowe wchodzenie i/lub współtworzenie kultury ubóstwa.

Dokonując oglądu czynników wpływających w sposób bezpośredni na zmarginalizowanie grup społecznych (mieszkańców ubogich dzielnic miast) wykluczanych w Polsce można wymienić w pierwszej kolejności brak pracy, w następnej brak stałych dochodów, brak zdrowia (kalectwo), niemożność korzystania z dóbr kultury, technologii, itp. Wśród czynników stałych mających wpływ na kształtowanie się marginesu społecznego w II RP i III RP można uznać bezrobocie. Zgodnie z danymi statystycznymi w okresach przesileń społeczno-gospodarczych, politycznych kształtowało się ono na niskim, średnim, wysokim poziomie w stosunku do bezrobocia światowego lub bezrobocia w regionie, w Polsce (tabela nr 1). W latach kryzysów światowych następował

wzrost bezrobocia w II RP, jak również w III RP. Nie bez znaczenia na stopę bezrobocia miała transformacja ustrojowa Polski, która wprowadzając gospodarkę wolnorynkową, przyczyniła się do procesu prywatyzacji. Ten ostatni czynnik w sposób istotny wpływał na bezrobocie, co odzwierciedla współzależność: „im większa prywatyzacja, tym większe bezrobocie” (Galor, 2012, s. 176).

Tabela 1. **Bezrobocie**

Rok	Bezrobotni zarejestrowani						
	Ogółem w Polsce	Ogółem na świecie (wskaźnik bezrobocia)	W województwach / w regionie				
			woj. centralne	woj. wschodnie	woj. poz. i pomor. (zachodn.)	woj. śląskie	woj. południowe
1927	165 tys.		77,6 tys.	6,2 tys.	15,0 tys.	42,1 tys.	24,4 tys.
1929	185 tys.	133	109,3 tys.	7,1 tys.	25,9 tys.	17 tys.	26 tys.
1930	300 tys.		159,0 tys.	9,0 tys.	36,7 tys.	52,1 tys.	42 tys.
1931	603,4 tys.	277	257,2 tys.	28 tys.	98,6 tys.	72,1 tys.	82,8 tys.
1937	16 495	129			3739		3293
1990	1126,1 tys.						
1995	2628,8 tys.						
Stopa bezrobocia w wybranych województwach							
			woj. mazowieckie	woj. ubelskie	woj. wielkopolskie	woj. ołońskiego	woj. warmińsko-mazurskie
1999	2349,8 tys.		8%%	12%	8%	12%	24%
2005	2773,0 tys.		13%	16%	14%	20%	28%
2008	1473,8 tys.		5,0%	8,3%	5,0%	8,3%	21,5%
2010	1954,7 tys.		6%	8%	10%	12%	10%
2013	2157,9 tys.	202 mln	10%	20%	8%	10%	25,9%

Źródło: *Mały Rocznik Statystyczny 1931*, s. 119, 120; *1936*, s. 209; *1939*, s. 258, 268; *2000*, s. 141, 143; *2006*, s. 154; *2007*, s. 154, 157; *2009*, s. 150, 153; *2011*, s. 150; *2014*, s. 160, 163.

Wśród przyczyn wpływających na wykluczenia ludzi ze społeczeństwa można wymienić wykluczenia materialne. Do tego rodzaju wykluczenia zalicza się te, które mają bezpośredni związek z niedoborami w zakresie wystarczających środków finansowych, czyli wynikające z bezrobocia w swej odmianie – bezrobocia trwałego, jak również mające swój asumpt w brakach permanentnego uczestniczenia w dobrach kultury i nauki. Obecność wykluczenia materialnego w bezpośredni sposób wpływa na wycofanie społeczne jednostek, jak i całych grup społecznych (szczególnie tych, które są zwalniane grupowo z pracy). Niedobory w zatrudnieniu (w dostępie do pracy), w dochodach prowadzą do samowykluczenia osób (Jarosz, 2012, s. 103). Wyobcowanie ze społeczeństwa (w formie wykluczenia materialnego, samowykluczenia) stanowi pewnego rodzaju kontynuant zachowań, przyjmowanych postaw przez bezrobotnych w różnych okresach historii. Z kolei istnienie w strukturach społecznych „pracującego ubogiego” (Bauman, 2006, s.76) można uznać za czynnik niekorzystny z punktu widzenia konsumpcyjnego społeczeństwa. „Pracującego ubogiego” status materialny, pomimo faktycznego posiadania zatrudnienia i wykonywania pracy, sprawia, że zaczyna on wtapiać się w margines społeczny, stając się wykluczonym.

Braki w stałych dochodach jako wynik bezrobocia, zbyt niskiego uposażenia, niekiedy i życia w rodzinach wielodzietnych, powodować mogą, na co wskazują zeznania prostytutek, włóczęgów, żebraków, wchodzenie do środowisk patologicznych, przestępczych ludzi wykluczanych materialnie. Ten fakt m.in. potwierdza zeznanie nieletniej dziewczyny, która z nieregularnego utrzymania utrzymywała się w Warszawie w latach trzydziestych XX w.. Wypowiedź Genowefy N. szesnastolatki przytoczyła Wanda Woytowicz-Grabińska, pisząc: „Mieszka – «nigdzie». Co robi? – «Chodzi za kobietę». Skąd się wzięła w Warszawie? – Przyjechała ze wsi. Dlaczego? – Co brat nie

chciał jej dłużej w chacie trzymać. Rodziców nie ma. Brat ożenił się z wdową. Wdowa ma córki, «takie duże, jak ona». Wszyscy dokuczali jej, bili. Wreszcie brat sam wyprawił ją do miasta. Odwiózł na stację, kupił chleba i bilet. «Pojedziesz – zgodzisz się gdzieś na służbę, będzie ci lepiej». Tak powiedział. No i pojechała. W drodze zapoznała się z «takim jednym», co jej się o wszystko rozpytał i powiedział, że jej da pracę, oho! bardzo dobrą pracę. I jak przyjechali do Warszawy, to ją wziął do hotelu. A na drugi dzień wyrzucił ją, powiedział, – że mu się nie podoba. Wyszła na ulicę, chodziła, płakała. Spotkały ją dziewczyny – «takie». Wzięły do siebie. Odtąd chodzi z nimi. Tak już jest dwa lata.» (Woytowicz-Grabińska, 1934). Dziewczyny, młode kobiety zaczynając pracę „w lumpenbranży uważają, że to okres przejściowy” w ich życiu, niestety odejście z tej branży dla wielu z nich (czy to w XX w. i początkach XXI w.) stawało się i staje się niemożliwe (Wypyszyński, 2011, s. 128). Uzależnienie od „łatwego pieniądza”, trybu życia, sieci powiązań, powodują, że trudno im zrezygnować z takiego sposobu funkcjonowania. Nadto tkwienie w środowisku postrzeganym jako środowisku wykluczonym sprawia, że nie potrafią pomimo pomocy instytucji pozarządowych, fundacji, kościelnych poddać się terapiom, itp. i powrócić do struktur społecznie akceptowalnych w swej znacznej większości (i tym samym nie poddają się inkluzji społecznej).

Specyfika życia w patogenicznych środowiskach sprzyja odmiennym sposobom od skonwencjonalizowanych społecznie pozyskiwania środków do życia. Poczynając od czynienia źródła dochodu ze swojego ciała (prostitutki), poprzez czerpanie zysków z czyjejś pracy (sutenerzy, złodzieje), po wyłudzenie jałmużny, wsparcia (włóczędzy, żebracy), rozboje (włamywacze), itp. osoby pozbawione stałej pracy, uzupełniają braki w swoich i swoich rodzin dochodach. Na przestrzeni dziejów Polski taki sposób zarabkowania miał i ma miejsce. Z niego korzystali m. in. zawodowi włóczędzy, żebracy. Potwierdzają to pisma wychodzące z urzędów wojewódzkich (zob. spis osób wyłudających zapomogi za lata 1932-1934 [APP, sygn. 2426]), z komisariatów policji. W jednym z pism z 1 sierpnia 1931 r. informowano o wyłudzeniu zapomóg przez Józefa J., który „włóczy się po kraju, jako bezrobotny, wyłudza zapomogi od poszczególnych gmin, rzekomo na powrót do Odolanowa” [APPoP, sygn. 389]. W okólniku z 24 września 1934 r. podawano do wiadomości wszystkim burmistrzom, wójtom, sołtysom powiatu nowotomyskiego następujące obwieszczenie: „W ostatnim czasie zauważono wypadki żebractwa wśród pogorzalców. Zebrzą nie tylko rzeczywiście dotknięci klęską pożaru, lecz również i osoby nie znane, które posiadają fikcyjne poświadczenia rozmaitych urzędów gminnych o rzekomych faktach, że zostali przez pożar zrujnowani wzgl. zniszczeni” [APP, sygn. 1300]. Treść przytoczonego okólnika poświadcza istnienie obok żebractwa z przymusu żebractwa okazjonalnego, niekoniecznie spowodowanego faktycznym brakiem środków na utrzymanie. Ten ostatni przykład żebractwa szczególnie się nasilał i nasila w większych miastach, w których na ulicach, szczególnie w latach kryzysów światowych, gospodarczych problemów, itp. pojawiali się i pojawiają się „masowo” żebracy. Na to masowe zjawisko żebractwa zwracano uwagę na łamach czasopism, np. w „Tajnym Detektywie”, w którym w r. 1932 zapisano, co następuje: „Kryzys ekonomiczny, który wytrącił z rąk wielu ludzi sposobność uczciwego zarobku, przyczynił się niewątpliwie do pomnożenia licznej falangi drobnych oszustów. Istnieją tysiące sposobów, przy pomocy których wyłudniają drobni oszuści pieniądze z kieszeni współobywateli. (...) Sprzedawanie obrączek miedzianych jako złote, mienianie reklamowych dolarów wśród niepiśmiennych chłopów, ofiarowywanie usług emigrantom przed konsulatami, chwytanie naiwnych bezrobotnych na ogłoszenia o wolnych posadach itp. – oto kilka pospiesznie wyliczonych sposobów tych niebieskich ptaków” (A.K., 1932). Współcześnie m.in. na łamach „Gazety Policijnej”, czy też w ramach kampanii, np. kampanii medialnej *Pomagam, nie daję, czyli stop żebrakom*, czy w wypowiedziach osób zaangażowanych w pomoc biednym (ks. Jacek Stryczek), wskazuje się na różne typy żebractwa – jako dysfunkcji społecznej, jako wynik trudnej sytuacji życiowej na skutek niezaradności, braku pracy, zdrowia, czyli wpisujące się w typ wykluczenia społecznego, jak również jako sposób na zarabianie pieniędzy. Ten ostatni typ żebractwa wypełniają tzw. zawodowi żebracy, których w Polsce jest ok. stu tysięcy.

Ekonomiczne dysproporcje, jak i społeczne poczucie bezpieczeństwa wpływają na percypowanie biedy, ludzi żyjących w niedostatku, bez pracy, bez domu w sposób zasadniczy.

Obrona przed innymi (obcymi – „gorszymi”) grup społecznie akceptowanych, żyjących w poczuciu wtapienia się w rzeczywistość konsumpcyjnego świata i czerpania z niego szczęścia, dobrobytu, wyraża się w izolowaniu prostytutek, przestępców, włóczęgów, złodziei, żebraków, itp. Oddzielenie biednych, bezrobotnych, bezdomnych, nieradzących sobie z potrzebami dnia codziennego, itp. od otoczenia ludzi zamożnych, prawych niewidzialnym murem obojętności wytwarza kulturę wyobcowanych ze społeczeństwa.

Kultura ubóstwa wchłaniała i wchłania w Polsce ludzi bezrobotnych, bezdomnych, żyjących z nierządu, żebractwa. Ludzie społecznie wykluczani (na skutek trudności materialnych, popadania w nałóg – alkoholizmu, narkomanii, itp.) w niej odnajdują się, utożsamiają się z innymi już w niej tkwiącymi. Staje się ona formą jedności i sposobem zmagania się z codziennymi kompleksowymi problemami.

- A.K. *Codzienni, groszowi oszuści...*, „Tajny Detektyw”, 30. X. 1932, nr 44, s. 4 – 6.
- Archiwum Państwowe w Poznaniu (APP), Akta Urzędu Policji m. Rogoźno Wp., sygn. 2426, *Żebracy i włóczęgi*.
- APP, Starostwo Powiatowe Nowy Tomyśl, sygn. 1300, *Włóczęgostwo i żebractwo 1934 – 1935*.
- APP Oddział w Pile, Akta miasta Wielenie, sygn. 389, *Sprawy żebraków i włóczęgów*.
- Bauman Z. *Praca, konsumpcjonizm i nowi ubodzy*, przekł. S. Obirek, Kraków, 2006.
- Frieske K.W. *Marginalność społeczna*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 2, red. H. Domański, A. Kojder, ..., Warszawa, 1999.
- Galor Z. *Nieobecni nie mają pracy. O wykluczaniu wskutek bezrobocia po roku 1989 w Polsce*, [w:] *Nieobecność społeczna. W poszukiwaniu sensów i znaczeń*, red. Z. Galor, B. Goryńska-Buttner, Poznań, 2012.
- Geremek B. *Ludzie marginesu w średniowiecznym Paryżu XIV-XV wiek*. Poznań, 2003.
- Geremek B. *O grupach marginalnych w mieście średniowiecznym*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, R. LXXVII, s. 539 – 554.
- Grotowska-Leder J. *Długość trwania w biedzie a procesy marginalizacji. Badania łódzkie*, „Polityka Społeczna” 1999, R. XXVI, nr 11 – 12, s. 10 – 15.
- Jarosz M. *Obszary wykluczenia tu i teraz*, [w:] *Nieobecność społeczna. W poszukiwaniu sensów i znaczeń*, red. Z. Galor, B. Goryńska-Buttner, Poznań, 2012.
- Jeziorski P.A. *Margines społeczny w dużych miastach Prus i Inflant w późnym średniowieczu i wczesnych czasach nowożytnych*. Toruń, 2009.
- Kot S.M. *Ubóstwo w Polsce w okresie przemian: fakty i mity*, [w:] *Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej. Wokół zagadnień teoretycznych*, red. K. Białobrzeska, S. Kawula, Toruń, 2006.
- Kowalak T. *Marginalność i marginalizacja społeczna*. Warszawa 1998.
- Król K. *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia społeczna*. Konin, 2010.
- Marginalność i procesy marginalizacji*, red. Frische K.W., Poławski P., Zalewski D., Warszawa, 1999.
- Oliwa-Ciesielska M. *W poszukiwaniu kultury ubóstwa*. Poznań, 2013.
- Sztumski J. *Kilka uwag na temat społecznych konsekwencji marginalizacji*, [w:] *Praca socjalna i polityka społeczna*, red. K. Marzec-Holka, A. Rutkowska, M. Joachimowska, Bydgoszcz, 2008.
- Sztumski J. *Systemowa analiza społeczeństwa*. Katowice, 2013.
- Tarkowska E. *Świat społeczny biednych a koncepcja kultury ubóstwa*, „Polityka Społeczna” 1999, R. XXVI, nr 11 – 12, s. 3 – 6.
- Woytowicz-Grabińska W. *Czy upadek moralny?*, „Kobieta Współczesna”, 11. II. 1934, nr 6, s. 95 – 97.
- Wypyszyński J. *Analiza zjawiska prostytucji w Poznaniu*. Toruń, 2011.
- Wyrobisz A. *Subkultury w miastach Europy wszesnonowożytnej. Zarys problematyki*, w: *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Geremkowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*. Warszawa, 1992, s. 77 – 84.
- Zabielska J.M. *Ubóstwo a procesy marginalizacji społecznej*. Lublin, 2007.
- Zwarthoed D. *Zrozumieć biedę. John Rawls – Amartya Sen*, przekł. A. Karpowicz, Warszawa, 2012.
- Żarnowski J. *Spółczesność Drugiej Rzeczypospolitej 1918 – 1939*. Warszawa, 1973.
- Mapy ubóstwa na poziomie podregionów w Polsce z wykorzystaniem estymacji pośredniej*. <http://stat.gov.pl/z-prac-studialnych/mapy-ubostwa-na-pozomie-podregionow-w-polsce-z-wykorzystaniem-estymacji-posredniej,4,1.html> (dostęp: 28 marca 2015 r.).
- Nieszczęście czy zawód*. <http://www.gazeta.policja.pl/997/archiwum-1/2012/numer-83-022012/74371.Zebraczy-biznes.html> (dostęp: 28 marca 2015 r.).

PEOPLE SOCIALLY EXCLUDED IN POLAND IN THE 20th AND 21st CENTURY – AN OUTLINE OF THE PROBLEM

The aim of this article is to identify the causes of excluding social outcasts in Poland. It will point to permanent and evolving factors which influence the poverty and deprivation of social groups over the centuries. The source of considerations from the point of view of social-cultural history will include mainly statistical data, archival materials, journalist writing as well as utterances of social outcasts.

Key words: social outcasts, social exclusion, the unemployed, prostitutes, tramps, beggars, culture of poverty.

Микола Туленков,
*доктор соціологічних наук, професор кафедри галузевої соціології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,*
Тетяна Вербецька,
*аспірантка кафедри галузевої соціології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ЦІННІСНІ ПРЕФЕРЕНЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ТРАНЗИТИВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Стаття присвячена соціологічному аналізу цінностей та ціннісних орієнтацій студентської молоді. В центрі уваги автора – механізм формування ціннісних преференцій. На основі результатів соціологічного дослідження автор аналізує ціннісні преференції студентської молоді у сфері освіти.

Ключові слова: цінності, ціннісні преференції, студенти, освіта.

Поняття преференцій або пріоритету безпосередньо пов'язане з проблемою першості, принципової вартості. Взагалі, під преференцією розуміється верховенство, переважне, провідне значення когось-небудь або чогось-небудь, перевага над чимось. Оскільки поняття преференцій розглядається в контексті понять «цінності» та «ціннісні орієнтації», є сенс зупинитись на цих поняттях більш докладно для демонстрації їхньої специфіки.

З давніх часів, як показує аналіз, під цінностями людство розуміло різні блага, чесноти, ідеали. У ХІХ ст., коли термін «цінність» отримав у філософії та науці концептуальний статус, його стали приписувати ідеям, предметам, властивостям, ситуаціям, які люди відчували і вважали за важливе й бажане у своєму житті й одночасно визнавали за необхідне й обов'язкове для розвитку свого суспільства в цілому. Це означає, що життєві оцінки, рішення і вибори людей різних поколінь залежать не лише від об'єктивних умов і можливостей їхньої екзистенції, а й від спрямованості їхнього преференційного мислення, що формується переважно в молодому віці й функціонує протягом усього життя. Характерною особливістю даного мислення є те, що воно охоплює не тільки належне, а й можливе та бажане.

Формуючись у процесах соціалізації та інкультурації, преференційне мислення спирається як на історичну, так і на актуальну фактичність, на те, що було, і те, що є. При цьому продукуються оцінки і преференції щодо явищ і подій як минулого, так і сьогодення. Водночас генеральна спрямованість преференційного мислення пов'язується з орієнтацією на образи того, що варто бажати і повинно бути.

При виборі професійного шляху, визначення життєвих цілей і завдань, добору відповідних засобів для їх реалізації люди теж спираються на певні ціннісні критерії. В усіх таких випадках провідна роль належить преференційному мисленню людини, яке формується в процесах соціалізації та інкультурації під впливом сім'ї, школи, кола спілкування, медіа, церкви, субкультур тощо. Це означає, що на підставі преференцій людини вибудовується ієрархія її екзистенційних цінностей. Тим самим визначаються ціннісні преференції людей, які так чи інакше позначаються на їхніх оцінках, рішеннях, виборах і реальних діях.

Слід відмітити, що Е. Дюркгейм першим здійснив спробу зіставити зміст домінуючих ціннісних уявлень з типом соціальної системи у цілому. На його думку, «цінності існують, «поза... суб'єктом», тобто вони є зовнішніми, утворюючи об'єктивну реальність, одночасно виступаючи як бажані, а може й примусові. Проте, кожна цінність оцінюється людиною індивідуально («... усяка цінність припускає оцінку, здійснювану суб'єктом у тісному зв'язку з певним станом почуттів»). До того ж, він вважав, що цінності – це ідеали, "колективні

уявлення", які є головними "двигунами" поведінки людини і за якими стоять реальні та діючі колективні сили (Дюркгейм, 1991, с. 107 – 114).

Утім класичне визначення поняття цінностей дав М. Вебер, який зосередив свою увагу на тому, що Г.Ріккерт назвав "середнім царством" між трансцендентним ("чиста" значимість, цінність, взята як самоцінність) та іманентним (буття). Іншими словами, М.Вебер аналізував "царство іманентного сенсу" – сенсу переживань і дій людей, "сенсу, що суб'єктивно мається на увазі". Апелюючи до цього поняття, Вебер фіксував найголовніше і найсуттєвіше, що, на його думку, робить людську поведінку саме дією: такою вона виявляється лише у тому випадку, коли діючий індивід пов'язує з нею суб'єктивний сенс (Вебер, 1994, с. 315-321).

У той же час, у рамках структурного функціоналізму Т.Парсонса цінності розглядаються як вищі принципи, на підставі яких існує згода як в малих соціальних групах, так і у суспільстві в цілому. Цінності, на його думку, надають відповідних якостей моральним нормам, додаючи їм тим самим загальнообов'язкової значущості. Він вважав, що цінність конструюється на підставі загальноприйнятих уявлень про бажане. Тому "соціальні цінності – це загальноприйняті уявлення про бажаний тип соціальної системи, перш за все про суспільство в уявленні його власних членів". Вони є продуктом культури, а точніше культурної традиції (Парсонс, 1998, с. 23-30).

Розробляючи проблему соціокультурної динаміки, до поняття «цінність» звертався і П. Сорокін. За його інтерпретацією, цінності (ідеали, норми, смисли, світоглядні орієнтації) – є утвореннями нематеріальними, що, так би мовити, надбудовуються людством над фізичною та органічною реальностями внаслідок розгортання суспільно-історичного процесу. Отже, за Сорокіним, цінності та ціннісні орієнтації, якщо взяти їх сукупно: по-перше, створюють духовну культуру людських спільнот, по-друге, через виявлення своєї (більшої або меншої) соціальної значущості, що розкриває себе у діях конкретних індивідів і груп, формують загальну культуру поведінки людей (Сорокін, 2006, с. 459-503).

Варто зазначити, що поняття ціннісної орієнтації є більш широким за поняття цінності, оскільки в його основі – "структурний зв'язок між самою цінністю і ціннісно орієнтованим суб'єктом" (Истошин, 1979, с. 129). Саме ця особливість тлумачення ціннісних орієнтацій (як кластерів інтерналізованих цінностей), яскраво представлена в теоретичних розробках та експериментальних дослідженнях цінностей С. Шварца (Schwartz, 2005, с. 21-25). У вітчизняній науковій літературі поняття «ціннісні орієнтації» розглядалися багатьма дослідниками. Зокрема В.Б. Ольшанський з'ясовував ціннісні орієнтації у контексті вибору цінностей, розглядаючи їх як спрямованість окремої особистості або групи на різні форми соціальної значущості (Ольшанский, 1965, Т-1, с. 45-60). А.Г. Здравомислов, у свою чергу, визначав ціннісні орієнтації як важливі елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом й усією сукупністю її переживань, відокремлюючи суттєві для кожної людини від несуттєвого (Здравомислов, 1986, с. 202-203). Ціннісні орієнтації, з точки зору В.О. Ядова, є інтегративними, вільно та відповідально обраними особистістю установками, що мають свою особливість. (Ядов, 1975, с. 89–105). Виходячи з цієї логіки, ціннісні орієнтації, на відміну від фіксованих установок, виробляються не кожним індивідом, а лише таким, який має необхідний ступень розвитку.

Характеризуючи процес трансформації сучасного українського суспільства, А.О. Ручка підкреслює, що зміни, які відбуваються в ньому, по-різному сприймаються існуючими суспільними групами та індивідами. Одні розглядають ці зміни як загрозу їхній ідентичності, інші, навпаки, вбачають у них шанси зміцнення своєї ідентичності або створення нової. Він також вважає, що в процесі трансформації суспільства, ідентичність постає як цінність для індивідів і суспільних груп, що, власне, дає можливість зрозуміти і пояснити їхню поведінку та дії (Ручка, 2002, с. 8-17).

Таким чином, цінність - це значущість об'єктів навколишнього світу для людини, групи, суспільства, що обумовлена не властивостями цих об'єктів самих по собі, а залученістю об'єктів до сфери людської життєдіяльності, інтересів і потреб, соціальних відносин. У данному контексті поняття «ціннісні преференції» постає одним із найбільш плідних у

вивченні ціннісного каркасу суспільства, завдяки якому можна з'ясувати, який набір цінностей притаманний даному суспільству, але тільки поняття преференції дає можливість зрозуміти, в якому співвідношенні вони перебувають між собою. Преференція є рівнодіючою багатьох цінностей, що існують в суспільстві.

Отже ціннісні преференції людей пов'язані, з одного боку, з визначенням образів того, що варто бажати і повинно бути, а з іншого – коли йдеться про реалізацію ціннісних преференцій, істотне значення має життєва ситуація, яка визначає можливості та обмеження щодо задоволення людських потреб та інтересів. Оскільки ціннісні преференції стають тією цементуючою основою, що дозволяє бачити систему цінностей і ідеалів суспільства як гармонійно просторову модель, а також мати уявлення в якій спосіб з'єднання окремих його елементів створює особливу якість цілого.

Якщо ми говоримо про ціннісні преференції, то це означає встановлення переваги одних цінностей над іншими. Культурна легітимація нормативного порядку суспільства, різних його асоціацій та ідентичностей виступає на соціетальному рівні у вигляді певних ціннісних преференцій. Суттєвою рисою останніх є їхня велика незалежність від ситуативних та утилітарних інтересів і потреб. Тільки високий рівень генералізації цінностей може забезпечити легітимацію асоціацій молодих людей, їх намірів та дії. Будь-які цінності та їхня ієрархія є історично зумовленими, мають досвідний характер. У процесі культурної трансмісії певні людські цінності набувають пріоритетності, стають провідними в сприйнятті та тлумаченні явищ і подій навколишнього світу. Саме з цією обставиною пов'язані формування та прояв так званого преференційного мислення людини. Одним життєвим явищам і подіям вона віддає перевагу, вважає їх найбільш важливими для себе, інші – вважає мало важливими.

Преференційне мислення, таким чином, становить основу ціннісно-орієнтаційного потенціалу людини, який за своєю генезою залежить не лише від її потреб, інтересів, життєвої ситуації, алей від її культури, ментальності, що формуються у процесах соціалізації, інкультурації та акультурації під впливом сім'ї, школи, медіа, церкви, субкультур тощо (Ручка, 2012, с. 99). У даному випадку ціннісні оцінки, ціннісні вибори людей базуються на їхньому преференційному мисленні, що формується в молодому віці і функціонує протягом усього людського життя.

Характерною особливістю цього мислення є те, що воно вбирає в себе не тільки належне, але й можливе і бажане, тому пов'язується з відносно незалежним, вільним вибором людини. Ціннісну преференцію можна розглядати як організуючий елемент системи цінностей, що направляє розвиток особи (і суспільства) в певному напрямку. Ціннісні преференції означають рушійну силу нелінійної ціннісної системи, рівнодіючу найважливіших цінностей, спрямованих на відтворення та розвиток суспільства. У даному сенсі емпіричний огляд ціннісних преференцій студентської молоді дає можливість з'ясувати особливості їх формування в умовах нестабільності українського суспільства.

З цією метою нами було використано результати соціологічного дослідження лабораторії прикладних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, яке проводилося у 2 етапи – осінь 2010 року та осінь 2014 року.

Під час аналізу масиву основним питанням для студентів було: "Для чого Ви отримуєте вищу освіту?" з набором відповідних альтернатив та шкал. Даний інструмент, фактично, враховував те, по-перше, що в житті студентської молоді освіта є чи не найбільш визначним елементом, який безпосередньо має вплив на майбутнє життя, а по-друге, що освіта є однією з базових цілей/планів такої когорти як люди з вищою освітою (в майбутньому).

Таблиця 1. Домінантні цілі студентської молоді у зв'язку з отриманням вищої освіти (%)

Альтернатива	2010 рік, %	2014 рік, %
Загалом бути освіченою особистістю	89,9	82,6
Отримати цікаву роботу	87,9	81,9
Мати надійний прибуток	84,0	79,7
Отримати гарну академічну освіту	81,3	75,6
Розвивати власні ідеї та думки	81,3	75,3
Отримати високу соціальну позицію	80,6	73,0

Як бачимо, 2014 рік характеризується зниженням сподівань студентів щодо отримання цікавої роботи, надійного прибутку, гарної академічної освіти, тощо. Тобто, рівень їхніх сподівань навіть за такий невеликий проміжок часу (2010-2014 рр.) помітно змінився не на користь майбутніх перспектив студентської молоді.

Іншим блоком питань було визначення ціннісних переваг якості освіти, яка відображає гармонійне поєднання нововведень і традицій, академічну бездоганність та соціально-економічну обґрунтованість, послідовність навчальних планів та свободу вибору для студентів, об'єднання навчального процесу з науковими дослідженнями, ефективність управління освітою тощо. Цей блок питань стосувався також задоволеності студентів різними аспектами студентського життя, що дає можливість виокремити індекс їхньої задоволеності навчальним процесом. У результаті було виявлено, що середнє значення цього показника для всіх факультетів і курсів загалом з довірчою ймовірністю 0,95 лежить у проміжку (3,39 – 3,49) балів за 5-ти бальною шкалою. В цілому це виражає позитивне ставлення студентів до існуючої ситуації, хоча водночас вказує і на її проблемність (див. рис.1).

Задоволеність навч. процесом в середньому

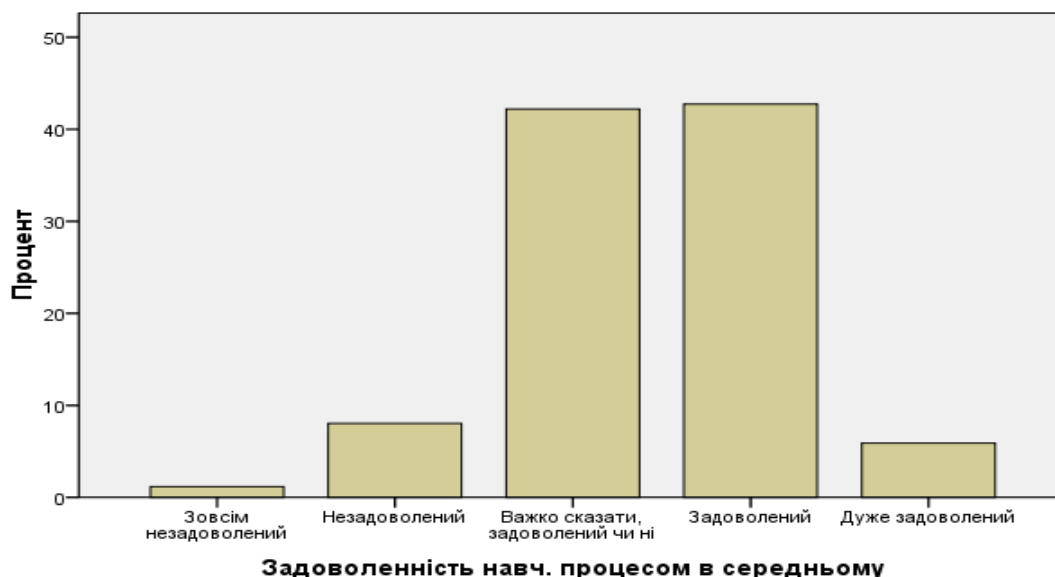

Рис.1 Задоволеність навчальним процесом (%)

Як видно із рисунку 1, найбільше задоволені студенти професіоналізмом та рівнем кваліфікації викладачів (4,4 за 5-ти бальною шкалою), найменше – забезпеченістю мультимедійним обладнанням, комп'ютерами і доступом до мережі Інтернет, що вказує на недостатню технічну забезпеченість навчального процесу.

Важливою складовою ціннісних переваг в сфері освіти є взаємовідносини між студентами, викладачами і співробітниками університету в межах навчально-виховного процесу. Загалом, порівнюючи оцінку різних складових навчального процесу і студентського життя, найвищою є оцінка семінарських та лекційних занять (4,1 за 5-ти бальною шкалою). Необхідно також відзначити, що результати опитування демонструють достатньо високий рівень задоволеності студентів якістю освітніх послуг в університеті (Рис.2).

Задоволеність навчальним базисом

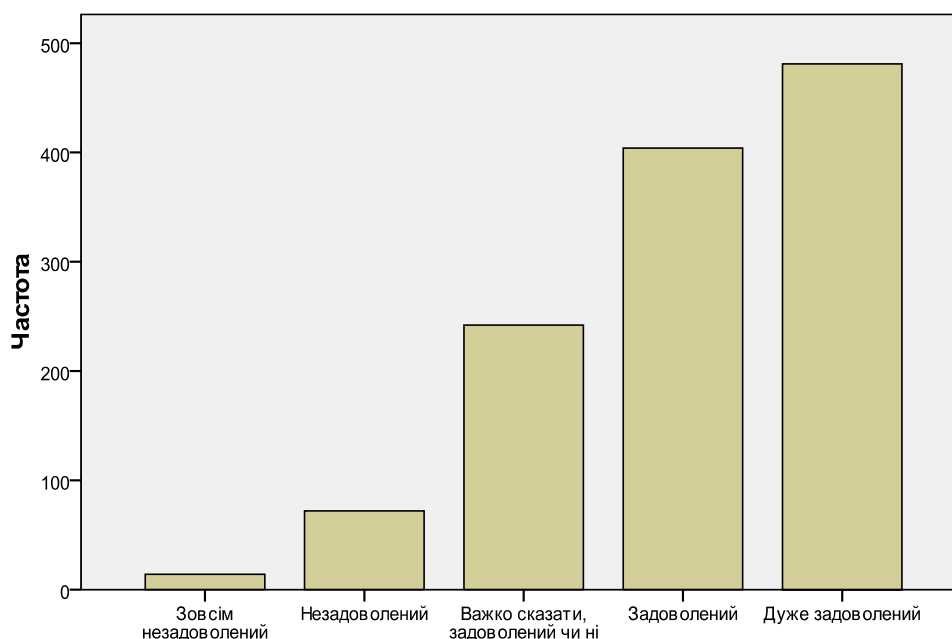

Рис.2. Задоволеність студентів навчальним базисом КНУ імені Тараса Шевченка

Як свідчать дані рис.2, альтернативи «задоволений» та «дуже задоволений» охоплюють майже 73% студентів, що свідчить про доволі високу якість освітніх послуг в університеті.

Результати соціологічного опитування перспектив працевлаштування студентів випускних курсів факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка свідчать про високий рівень їх залучення до ринку праці (62,8%), причому дана тенденція посилюється з набуттям ними більш вищого кваліфікаційного рівня. Студенти, які самі винаймають квартиру, частіше працюють або час від часу, або мають постійну роботу (в сумі 81,8%), що може свідчити про прагнення до самостійності. В цілому, студенти, які мають власну квартиру або проживають в гуртожитку, також мають постійну роботу частіше за тих, хто живе з батьками.

Слід підкреслити, що студенти бюджетної форми навчання працюють частіше (22,4% серед них – ті, хто має постійну роботу) від тих, хто навчається на контрактній формі. Серед шляхів працевлаштування, студенти використовують електронні мережі та набір соціальних зв'язків, діючи не напряму, а опосередковано, оминаючи пряме звернення до роботодавців та та центрів зайнятості. Впевнено в своє професійне майбутнє дивиться майже третина соціологів (24,2%), а значна їх частина (72,7%) мають лише деякі плани, і не зовсім впевнені в їх реалізації. Існує й така частка людей, які ще навіть не задумуються про своє майбутнє.(3,1%) (Рис.3).

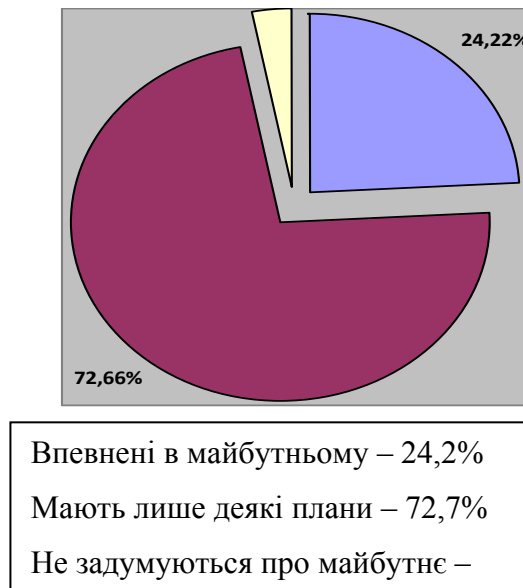

Рис.3. Впевненість у майбутньому, %

Щодо ціннісних преференцій, після завершення навчання, найбільше студентів відзначили бажання «влаштуватись на постійну роботу» (69%), «працювати час від часу» бажать 24% студентів, «продовжити навчання за кордоном» – 19,4%, «вступити до аспірантури в Україні» – 17,8%, «продовжити навчання в Україні» – 14,7% та «вступити до аспірантури за кордоном» (1,6%) (Рис.4).

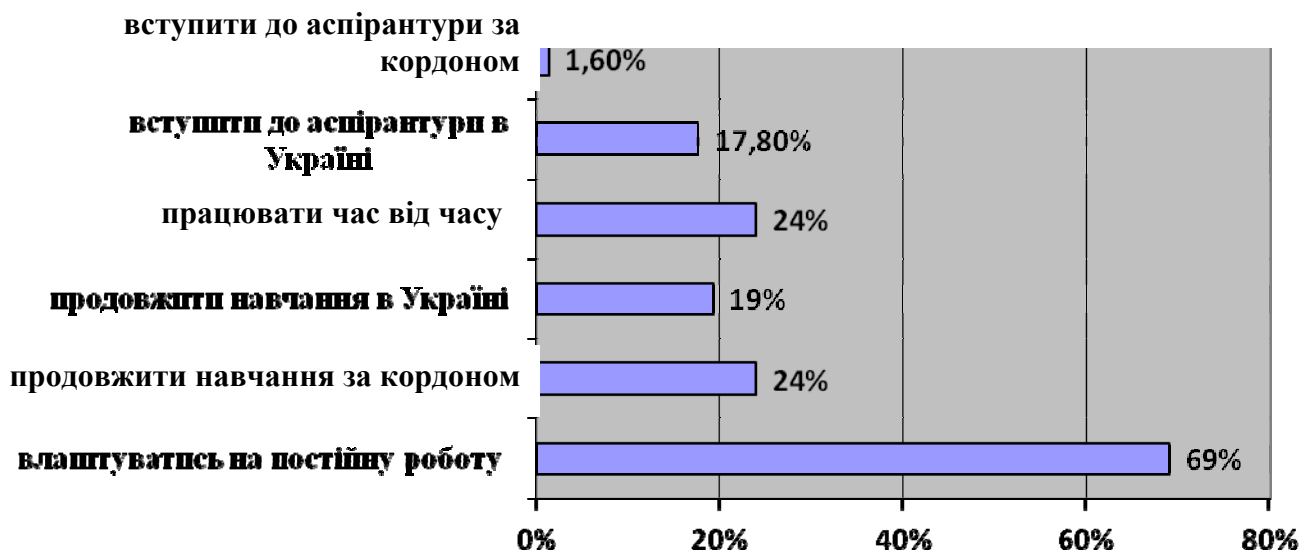
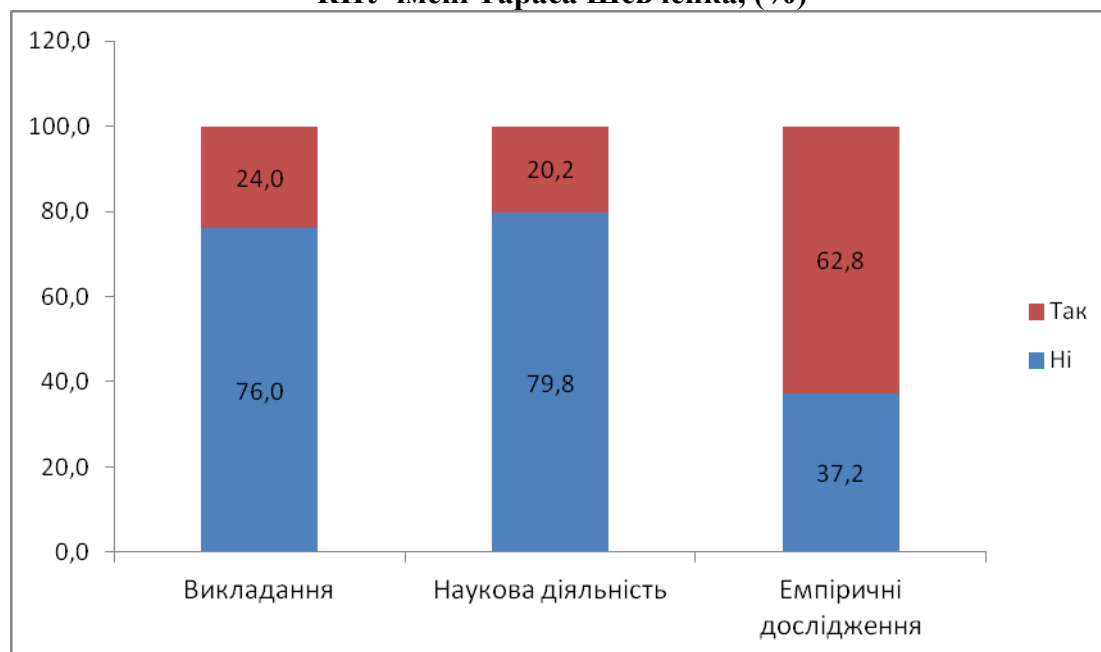

Рис.4. Ціннісні преференції студентської молоді щодо майбутньої професійної діяльності

Результати опитування студентів щодо майбутнього працевлаштування є скоріше оптимістичними, зокрема завдяки задоволеності якістю освіти в університеті та його престижності, впевненості у власних знаннях та задоволеності більшістю своєю спеціальністю. Переважна більшість студентів прагне працювати у сфері емпіричних

досліджень, а кількість тих хто бажає займатися науковою та викладацькою діяльністю розділилася приблизно порівну (див. таблиця 2).

Таблиця 2. Сфера інтересів випускників факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка, (%)

Проведений аналіз дозволяє сформулювати такі **висновки**:

1. Домінантними ціннісними преференціями студентської молоді у сфері вищої освіти є намагання стати освіченою особистістю, отримати цікаву роботу, мати надійний прибуток, розвивати власні ідеї та думки, отримати високу соціальну позицію. При цьому якість освіти під час навчання виступає найважливішою преференцією студентів.

2. Академічна мобільність у європейському просторі вищої освіти, на думку студентів, стає необхідною умовою майбутнього їх працевлаштування та професійного зростання. Причому більшість тих, хто хоче навчатися далі, налаштована продовжити навчання у власному університеті, а, отже, орієнтація на освітню мобільність залишається для більшості опитаних радше абстрактним побажанням, ніж реальним домаганням.

3. Ціннісні преференції молоді у сфері освіти необхідно розглядати в тісному взаємозв'язку з їхніми орієнтаціями в сфері працевлаштування. Професійна компетентність і освіченість у сучасних умовах набули значимої інструментальної цінності і розглядаються молодими людьми як пропуск до отримання високооплачуваної роботи, професійного зростання і здобуття матеріальної незалежності. Більше того, якісна освіта та особистісні організаційно-комунікативні якості, на думку студентів, стають основними критеріями відбору кадрів. Для того, щоб досягти успіху, молодій людині необхідно бути освіченим, професіональним, ініціативним, мобільним, психологічно стабільним. Крім того, в характері молоді необхідні лідерські якості, ділова хватка, професійний хист, сміливість брати на себе відповідальність та ризикувати.

Вебер М. (1994). Избранное. Образ общества. М.: Юрист, 1994. – 702с.

Дюркгейм Е. (1991). Ценностные и «реальные» суждения. – Социс, № 2, С. 107-114.

Здравомыслов А.Г., Ядов В.А. (1965). Отношение к труду и ценностные ориентации личности/ [в:] Социология в СССР. - М., 1965, Т. 2.

Лобанова А. С., Чутова Н.П. (2009). Ценностные ориентации : концептуализация понятия в контексте социальных изменений. - Грані. – 2009, №3 (65), С.89-93.

- Ольшанский В.Б. (1965). Личность и социальные ценности [в:] Социология в СССР. - М., Т. 1.
- Парсонс Т. (1998). Система современных обществ – М. : Аспект Пресс, 266 с.
- Ручка А. О. (2011). Цінності і смисли як компоненти соціокультурної реальності [в:] Смысловая морфология социума .– Київ, С. 91–123.
- Ручка А.О. (2002). Соціокультурні ідентичності та практики. – К.: ІС НАНУ, С. 8-181.
- Ручка А.А. (1976) Социальные ценности и нормы. – К.: Наукова думка. – 236 с.
- Сорокин П.А. (2006). Социальная и культурная динамика – М.: Астрель, 2006. — 1176 с.
- Ядов В.А. (1975). Про диспозиційну регуляцію соціальної поведінки особистості [в:] Методичні проблеми соціальної психології. - М.: Наука.
- Schwartz, S. H. (2005). Basic human values: Their content and structure across countries. In A. Tamayo & J. B. Porto (Eds.), Valores e comportamento nas organizacoes [Values and behavior in organizations] (pp. 21-55). Petropolis, Brazil: Vozes.

VALUES PREFERENCES OF STUDENTS IN TRANSITIVE SOCIETY

The article is devoted to sociological analysis of values and value orientations of students. The focus of the author is the mechanism of formation of value preferences. Based on the results of sociological research the author analyzes the value preferences students in education.

Keywords: value, value preferences, students, education.

Наталія Варга,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи,
Ужгородський національний університет

МІГРАЦІЯ МОЛОДІ ЗАКАРПАТТЯ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЙ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У даній статті проаналізовано особливості та парадокси трудової міграції населення Закарпаття в рамках теорій глобалізації. На даний час в світі спостерігається інтенсифікація міграційних процесів, суб'єктами яких все частіше виступає населення з високим рівнем людського капіталу (люди з вищою і постуніверситетською освітою). Цей процес фігурує під назвою «міграція еліт» і має на увазі масову міграцію висококваліфікованих спеціалістів, що пов'язана із збільшення ролі транснаціональних корпорацій і відповідно зменшення значення національної економіки в умовах світової економіки. Ця обставина – визначальний виклик традиційним ідеям про приналежність того чи іншого мігранта до певної держави; воно нерідко розглядається як основа глобалізаційних процесів у світі.

Ключові слова: глобалізація, міграція, «відтік мізків», молодь.

Враховуючи особливості географічного положення Закарпатської області (область межує з чотирма європейськими країнами Румунією, Угорщиною, Словаччиною, Польщею), економічна ситуація та надлишковість в межах області незайнятих трудових ресурсів, можна визначити, що одним із вагомих важелів регулювання місцевого ринку праці Закарпаття є міжнародна трудова міграція населення. Засадничими припущеннями є, що війна з Російською Федерацією, переселення великої кількості громадян із Донбасу в інші області України, ознаки етнополітичної нестабільності, велика кількість жителів, які володіють подвійним громадянством (угорським зокрема), зниження життєвого рівня українців, а, отже, очікувана хвиля трудової і – додамо – освітньої міграції у країни ЄС, сприятимуть зростанню міграційних потоків з території регіону. Тим більше, що немає підстав стверджувати про припинення діяльності каналів нелегальної міграції громадян азійських країн, що проходять через територію Закарпатської області.

Тому не дивно, що чимало закордонних і вітчизняних дослідників активно займаються вивченням глобальних явищ загалом і окремих аспектів глобалізації, серед яких і проблеми міжнародної міграції. Ці проблеми були і залишаються в центрі уваги таких українських науковців, як О. Власюк, Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Піскун, С. Пирожков,

І. Прибиткова, М. Романюк. Однак, зважаючи на те, що взаємозв'язок між трудовою міграцією і глобалізацією на теоретичному рівні є досить невизначеним і складним, ця проблематика і далі залишається *актуальною*.

Метою нашого дослідження є аналіз тенденцій міграції молоді Закарпаття в рамках теорій глобалізації.

Транснаціоналізм представляє собою відносно нову парадигму в дослідженні міграції, пов'язана вона із вивченням глобалізації, тобто процесу, який ослаблює національну державу. Базовим поняттям для нової парадигми в дослідженнях міграції є поняття «трансмігрант» і «транснаціоналізм», які введені в науковий обіг німецькою вченою Ш. Глік. Вона в своїх працях піддала сумніву тезу, яка поширена в класичних соціологічних дослідженнях, де суспільства розглядаються як локалізовані і пов'язані з місцевою культурою, і для того, щоб стати частиною приймаючого суспільства, мігранти повинні пристосовуватися або асимілювати до умов місцевої культури (Юдина, 2001).

В рамках даної концепції транснаціоналізм визначається як соціальний процес, в якому мігранти створюють соціальні поля, що перетинають географічні, культурні і політичні кордони, а транснаціональна міграція – як модель міграції, де мігранти, пересікаючи міжнародні кордони і осідаючи в новій країні, зберігають соціальний зв'язок з країною свого походження. При цьому мігранти стають трансмігрантами в тому випадку, коли розвивають і підтримують двохсторонні сімейні, економічні, соціальні, організаційні, релігійні і політичні відносини, долаючи кордони. Трансмігранти, одночасно «проживаючи» в двох суспільствах (відправляючому і приймаючому), створюють «транснаціональні соціальні простори», тобто мережі мігрантів інтегрують вже делокалізовані і дифузійні простори наперекір державним кордонам, фрагментують національну ідентичність людей, структурують їх життєві шляхи і трудові кар'єри.

Існування таких транснаціональних соціальних просторів руйнує традиційні форми міграції. Транснаціональна активність, яка виступає ключовою характеристикою сучасного мігранта і здійснюється періодично через національні кордони, не передбачає його асиміляцію в місцеву культуру (Блантер, 2004).

В концепції транснаціональної міграції глобальна міграція розглядається як детериторіальний соціальний процес, в процесі якого мігранти включаються в більш, ніж одне суспільство формуючи нові соціальні мережі. Мігранти пересікають географічні, культурні, політичні кордони національних держав, в той же час продовжуючи підтримувати зв'язок із соціальними мережами відправляючого суспільства. В цілому процес міграції стає нелокалізованим в часі і детериторизованим.

Як синтетична теорія міграції Д. Массея (Массей, 2002), так і концепція транснаціональної міграції Ш. Глік (Юдина, 2001), використовує макро- і мікрорівні аналізу. Проте одиниці аналізу різні. Так, синтетична теорія на макрорівні аналізує створення і поширення міграційних мереж, ситуацію, яка складається на міжнародних ринках праці, розглядає міжнародну міграцію не як наслідок відсутності економічного зростання і розвитку, а як результат самого розвитку. В концепції транснаціональної міграції на макрорівні також аналізується створення мереж мігрантів, але в даному випадку вони характеризуються розвитком і підтримкою не стільки економічних, скільки соціальних, релігійних і політичних факторів.

Що стосується мікрорівневого аналізу, то синтетична теорія сфокусована на вивченні змін у мотивації міжнародних мігрантів, тоді як концепція транснаціональної міграції в центр уваги ставить інкорпоративність мігрантів в нове суспільство.

Дані теорії дозволяють описувати динамічно змінне соціальне явище міграції з точки зору перспектив економічного розвитку країн, а також з точки зору соціокультурної трансформації, впливу якої піддаються соціальні структури і інститути в сучасному суспільстві. В цьому випадку доцільним стає використання даних теорій для вивчення нових соціальних явищ, таких як формування нової ідентичності, якісно інших типів суспільств (транснаціональних), нових форм соціокультурної інтеграції, не локалізованою в просторі.

Ці теорії стають інструментом вивчення нового типу стратифікації – транснаціональної стратифікації, яка представляє собою створення в умовах глобалізації особливої страти людей, так званих, експертів і спеціалістів, як характеризуються схожими інтересами і високими доходами.

Специфічною якістю сучасних соціологічних теорій міграції є тенденція до створення інтегрованого знання про глобальні міграційні процеси, тісно пов'язані із взаємодією країн потоку капіталів, технологій і ідей, як постають як проект розширення діяльності всіх акторів міграції. Вони системно аналізують не тільки сам процес міграційних переміщень, але і ті наслідки, до яких вони приводять як на рівні окремого індивіда, так і суспільства вцілому.

Історично важливою стала макрорівнева міграційна «теорія тяжіння» Т. Андерсена (1955 р.) і С. Додда (1950 р.) (Массей, 2002). Вона має у своїй основі логіку закону тяжіння у фізиці, яка визначає взаємовідносини між міграцією та відстанню: чим більша відстань між двома регіонами, тим меншим є обсяг взаємної міграції. Наприклад, міграція в ЄС менш приваблива, ніж внутрішня та додаткова регіональна міграція в межах однієї країни, водночас міграції в межах ЄС є більш привабливим вибором, ніж міграції за межі Європи.

Прикладами, що підтверджують деякі теорії міграції можуть стати результати дослідження, яке було проведено викладачами кафедри соціології та соціальної роботи за темою: «Оцінка використання соціальних зв'язків в Закарпатському соціумі». Загалом було опитано 376 респондентів в 5 районах області (Ужгородському, Хустському, Воловецькому, Міжгірському, Рахівському). Анкета включала блок питань з приводу міграції населення регіону. Внаслідок свого географічного розташування Закарпаття стає джерелом, транзитним шляхом та стартовим пунктом для мігрантів.

Наприклад, міграції в межах ЄС є більш привабливим вибором, ніж міграції за межі Європи особливо для молоді (див. Табл. 1).

Таблиця 1. Розподіл відповідей на запитання: «Якщо Ви плануєте виїжджати, то в яку саме країну?» (залежно від віку,%)

	Вік			
	до 20р.	20 – 30р.	30 – 50р.	56 – 60р.
Країни Близького Зарубіжжя (Словаччина, Угорщина, Польща)	28,6	45,3	48,8	45,5
Країни колишнього Радянського Союзу (Росія, Білорусь)	7,1	9,4	9,3	9,1
Країни Західної Європи (Італія, Іспанія, Португалія)	57,1	20,8	16,3	9,1
Країни Півн. і Півнч. Америки	7,1	3,8	7,0	0,0
Власний варіант	0,0	20,8	18,6	36,4

Подальшим розвитком зазначених ідей стала модель *суб'єктивно-очікуваної корисності (SEU)* Де Жонг/Фосетта (1981 р.) і Кальтера (1997 р.). Згідно з цією моделлю, індивідуум вибирає із заданої кількості альтернатив ту, яка забезпечує найвищу корисність (Todaro, 1980).

Альтернативи розглядаються, як мінімум, на трьох рівнях: перший рівень – «переміщуватися» або «залишатися»; другий рівень забезпечує різні цільові рівні відповідно до відстані; третій рівень визначає певне місце в межах різних цільових рівнів. Корисність

різних альтернативних дій – це результат суб'єктивного процесу оцінювання. Корисність поєднується із суб'єктивним пізнанням вірогідності досягнення заданої цілі з допомогою вибраної альтернативи. У межах цієї загальної структури модель *суб'єктивно-очікуваної корисності* (SEU) включає велике різноманіття завдань, пов'язаних із багатством, соціальним статусом, стимулюванням, комфортом, автономією, соціальною інтеграцією, етичністю та здоров'ям.

В методології сучасного соціологічного аналізу все більший розвиток отримує теорія життєвих сил, індивідуальної і соціальної суб'єктивності. В межах даної теорії міграція являється результатом взаємодії соціального простору і життєвих сил, внаслідок якої складаються нові потреби, що в свою чергу активізує індивідуальну і соціальну суб'єктивність особистості, а також наслідком, за допомогою якого освоюється оптимальній соціальний простір для реалізації життєвих сил.

В умовах переходу до постіндустріального суспільства, перетворення науки у важливу виробничу силу, значно зростає роль висококваліфікованих працівників. Наукові знання, висока кваліфікація перетворюються в цінний інтелектуальний потенціал, від володіння і правильного управління яким залежить конкурентоздатність економіки. У зв'язку з цим відбувається розвиток такого сегменту ринку праці – як ринок наукових кадрів і висококваліфікованих спеціалістів, що супроводжується підвищенням їх мобільності, зростанням інтелектуальної міграції і появою такого феномену, як «відтік мізків».

В сучасних умовах нема єдиних підходів до визначення даного феномену. У вузькому значенні «відтік мізків» включає міграцію тільки науково-технічних спеціалістів, а в його розширене розуміння включається також міграцію творчої інтелігенції, кваліфікованих кадрів, які працюють за кордоном більше року.

В теоретичному плані міграція висококваліфікованих кадрів в науковій літературі розглядається в рамках двох основних концепцій. На основі першої, це вид міграції представляється як обмін знаннями і досвідом (brain exchange), що включає «притік мізків» (brain gain) і «відтік мізків» (brain drain). Друга концепція представляє міграцію як «втрата мізків» (brain waste) (Castles, 2003). В рамках цієї концепції еміграція висококваліфікованих кадрів розглядається в якості втрат для країни-експортера робочої сили, і, як наслідок, зниження в ній рівня життя і потенційних можливостей до розвитку. Згідно до проведеного дослідження 27,7% з незакінченою вищою і 12,8% з вищою освітою планують виїхати за кордон (див. Таб.№2).

Таблиця 2. Розподіл відповідей на запитання: «Чи плануєте Ви виїхати за кордон постійне місце проживання?» (залежно від освіти, %)

	Освіта							Всього
	Початкова	Неповна середня	Повна середня	Навчально-професійна (коледж)	Середньо-професійна (технікум)	Незакінчена вища	Вища	
Так	0,0	4,3	25,5	17,0	12,8	27,7	12,0	100,0
Ні	0,0	5,9	32,4	11,3	18,9	7,7	23,0	100,0
Важко відповісти	1,0	3,1	26,8	8,2	15,5	19,6	25,0	100,0

Серед науковців і спеціалістів продовжують існувати значні розбіжності з приводу причин «відтоку мізків». Звісно, визначальним фактором виступає прагнення до кращих

умов життя і творчості. У зв'язку з цим, реальна можливість багаторазового підвищення своїх прибутків і умов для розвитку та кар'єрного зростання стають важливими передумовами до працевлаштування за кордоном.

Таблиця 3. Розподіл відповідей на запитання: «Чи працюєте Ви зараз або працювали колись за кордоном?» (залежно від освіти, %)

	Освіта							Всього
	Початкова	Неповна середня	Повна середня	Навчально-професійна (коледж)	Середньо-професійна (технікум)	Незакінчена вища	Вища	
Працює за кордоном зараз	0,0	8,7	54,3	10,9	4,3	2,2	19,6	100,0
Колись працював за кордоном	0,0	5,3	33,0	14,9	20,2	13,8	12,8	100,0
Ніколи не працював за кордоном	0,4	3,9	24,9	9,9	18,5	15,5	27,0	100,0

Крім того, активна та цілеспрямована імміграційна політика по залученню висококваліфікованих спеціалістів тих країн, які зацікавлені в «припливі мізків» і знають їх економічну ціну, так само робить вплив на географію і масштаби інтелектуальної еміграції із країн, що розвиваються. Аналіз показує, що активізація політики по залученню кваліфікованих кадрів проводиться і в Європі. За кількістю мігрантів на протязі останніх 50 років основним центром протягування є Німеччина. Країна приймає 36,2% всіх мігрантів, що приходяться на ЄС. Далі слідує Франція (18,7%) і Великобританія (11,35%). На ці країни припадає 63,6% всіх мігрантів, що направляються в ЄС. Потім ідуть Швейцарія (6,9%) і Італія (6,3%), Бельгія (4,2%) та Іспанія (4,0%).

Одним із напрямків розвитку міграційної політики є розвиток навчальної міграції. В багатьох країнах існують програми, які проводяться на державному рівні, по залученню іноземних студентів. Особливо актуальними є ці програми по обміну студентами в Закарпатській області. Знання мов (угорської, словацької) дає можливість переводитись до вузів сусідніх країн. В таблиці це проявляється у респондентів, які мають незакінчену вищу освіту.

Таблиця 4. Розподіл відповідей на запитання: «Яка мета Ваших поїздок? Навчання/Стажування» (залежно від освіти,%)

	Освіта							Всього
	Початкова	Неповна середня	Повна середня	Навчально-професійна (коледж)	Середньо-професійна (технікум)	Незакінчена вища	Вища	
Так	0,0	9,1	18,2	9,1	9,1	27,3	27,3	100,0
Ні	0,3	4,7	30,7	11,2	17,3	12,9	23,0	100,0

Зростання інтенсивності міграційних процесів, які викликають тимчасові, циклічні і вікові переміщення значних мас населення; постійний зв'язок через нові інформаційні

технології привели до виникнення і поширення в різних регіонах «міжнаціональних меншин». Вони представляють особливі соціальні групи, ідентичність яких не визначається якимось конкретними утвореннями. Ця обставина – визначальний виклик традиційним ідеям про приналежність того чи іншого мігранта до певної держави; воно нерідко розглядається як основа глобалізаційних процесів у світі. Існують всі передумови до того, що приналежність населення буде збільшуватися в об'ємах, стаючи, все більш різноманітною в своїх соціальних і культурних характеристиках. Поза всяким сумнівом, в глобалізованому світі міграція стає однією із найбільш рухливих сил, які формують соціальний ландшафт цього століття. З однієї сторони, міграційні процеси сьогодні є результатом вступу окремих суспільств і національних економік в глобальні відносини, з іншої – вони можуть розглядатися в якості передумов подальших перетворень, як в приймаючих країнах, так і в країнах від'їзду (Рязанцев, с.154).

Відповідно і потреба в багатоаспектному пізнанні механізмів і тенденцій сьогодні зростає і зумовлює цікавість у представників багатьох галузей наукового пізнання. Її вивчають демографи, соціальні антрополози, історики, політологи, правознавці і соціальні психологи. Що стосується соціологів, то вони ніколи не були осторонь від вивчення від вивчення міграції. Проте поки що не сформовано єдина соціологічна теоретична модель міграційних процесів в сучасному суспільстві. Поширеними є лиш окремі підходи соціологів-дослідників з питань міграційних переміщень тих чи інші.

Юдина Т.Н. Социология миграции: предметное поле: «Социология. Социальность. Современность», Вып.7., М.: Изд-во МГСУ «Союз», 2001, с. 250 – 260.

Блантер С., Е. Нагайцев. Социологические подходы к изучению миграции, М., 2004, 234 с.

Массей Д. Синтетическая теория международной миграции: Мир в зеркале международной миграции: «Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир», вып. 10, М: 2002., с. 156.

Todaro M. Internal migration in developing countries: a survey: Population and economic change in developing countries, Ed. R. Easterlin, Chicago: University of Chicago Press., 1980, p. 361 – 402.

Castles S. Towards a Sociology of Forced Migration and Social Transformation: Sociology, vol. 37 (1), 2003, p. 250 – 270.

Белов Ф. Д. Интеллектуальная эмиграция из России: социально-экономические последствия и подходы к регулированию: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук, 2010, М., <http://www.disserscat.com>.

Immigration Statistics. Department of Homeland Security US. <http://www.dhs.gov>.

Рязанцев С.В., Ткаченко М.Ф. Мировой рынок труда и международная миграция. М.: Экономика, 2010, с. 154.

MIGRATION THE YOUTH OF TRANSCARPATHIA IN THEORIES OF GLOBALIZATION

The transborder labour migration as a social phenomenon and are investigated in the given article. The operationalization of the main concepts, connected with labour migration is carried out. The labour migration and its intercommunication with the unemployment in Ukraine. This article also examines the characteristics and paradoxes of intellectual migration Transcarpathians in Western Europe. In today's world there is an intensification of migration, the subjects are increasingly serving people with high levels of human capital (people with higher education). This process appears under the name «migration elite» and implies a mass migration of highly skilled professionals associated with the growing role of transnational corporations.

Keywords: labour migration, unemployment, globalizations, "brain drain", social risks, legality.

Наталія Кантор,
викладач кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті досліджуються проблеми управління державною молодіжною політикою в Україні. Аналізується зміст поняття «державне управління». Обґрунтовується необхідність побудови нової моделі державного управління, яка б відповідала цілям і завданням молодіжної політики на сучасному етапі.

Ключові слова: громадянське суспільство, державне управління, молодь, молодіжна політика, принципи державного управління.

Структурні й функціональні зміни практично в усіх сферах суспільного життя наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття зумовили потребу всебічного розвитку системи державного управління суспільством відповідно до сучасних політичних та ідеологічних імперативів. У багатьох державах це викликало до життя такі моделі державного управління як «менеджеріалізм», «державний менеджмент», «ринкове державне управління», «нове державне управління» тощо. Система державного управління в Україні так само зазнає змін, пов'язаних з конкретними потребами і ціннісними орієнтаціями сучасної держави, у суспільно-політичному житті якої все більш значущу роль відіграє молодь – завдяки своїй просторовій та соціальній мобільності, здатності до самовдосконалення вона виступає найважливішим модернізаційним ресурсом суспільства. З точки зору довгострокової перспективи розвитку України державі абсолютно логічно робити ставку саме на молодих людей, однак зі свого боку вона повинна створити організаційні, соціально-економічні, політико-правові умови соціального становлення та розвитку самої молоді.

З перших років незалежності України одним з найважливіших напрямів діяльності органів державної влади стала молодіжна політика, яка викликала і продовжує викликати підвищений науковий інтерес сучасних українських соціологів, політологів, правознавців. Державну молодіжну політику в Україні та окремі її аспекти досліджували Є. І. Бородін, А. О. Васильєв, М. Ф. Головатий, В. А. Головенько, М. В. Канавець, О. О. Каретна, Г. В. Коваль, Н. Б. Метьюлкіна, М. П. Перепелиця, Л. В. Сохань, Р. П. Сторожук, В. І. Тарасенко, О. В. Штанська та ін. Однак це не знижує актуальності проблеми, позаяк управлінський аспект державної молодіжної політики залишається недостатньо вивченим у юридичній науці. Мета статті полягає у тому, щоб визначити концептуальні засади державного управління молодіжною політикою на сучасному етапі, оскільки це питання має не тільки наукове, а й практичне значення.

Першим нормативно-правовим актом у сфері державної молодіжної політики в незалежній Україні стала Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні від 15 грудня 1992 року (далі – Декларація), що визнала молодіжну політику пріоритетним та специфічним напрямом діяльності держави. За Декларацією, державна молодіжна політика – це системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України (Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні, 1992).

Аналізуючи більш ніж двадцятирічний досвід формування та реалізації державної молодіжної політики в Україні часів незалежності, Г. В. Коваль виділяє чотири основні її періоди:

1) 1991–1996 рр. – період виокремлення та зміцнення «молодіжного сектору» державного управління та публічної політики;

2) 1996–2004 рр. – період розширення молодіжної складової соціально-гуманітарної політики та поступового її входження до інтегрованої державної політики стосовно сім'ї, дітей та молоді в Україні;

3) 2005–2009 рр. – період «інерційного» підходу до державної молодіжної політики та її поступового поглинання сімейно-дитячою політикою;

4) з 2010 р. – період удосконалення державного управління у сфері державної молодіжної політики та пошуку інноваційних підходів до її реформування (Коваль, 2013, с. 117).

Зі свого боку, А. О. Васильєв пропонує таку періодизацію процесу становлення державної молодіжної політики України:

I період – 1992–1998 рр. (було прийнято чотири нормативно-правові акти): становлення нормативно-правової бази державної молодіжної політики молоді незалежної держави;

II період – 1998–2000 рр. (було прийнято сім актів): розвиток нормативно-правової бази – визначення організаційних форм та формування основних напрямків реалізації державної молодіжної політики;

III період – 2001–2002 рр. (прийнято сім актів): вдосконалення нормативно-правової бази та формування нових напрямків державної молодіжної політики;

IV період – 2003–2004 рр. (шість актів): трансформація нормативно-правової бази державної молодіжної політики – підвищення соціальної спрямованості цієї політики;

V період – 2005 р. – до наших днів (сім актів): намагання переосмислення та якісної трансформації нормативно-правової бази державної молодіжної політики.

При цьому дослідник стверджує, що весь цей час нормативно-правова база державної молодіжної політики формувалася відповідно до зміни соціально-політичної ситуації в країні. Залежно від потреби в підтримці влади з боку молоді як окремої соціальної групи активність органів влади в прийнятті нормативно-правових актів та створенні, а також трансформації управлінських структур змінювалися на періоди застою, які тривали роками (Васильєв, 2011, с. 65). Своєю чергою, Є. Бородін та Ю. Шайгородський вважають, що молодь сьогодні є поняттям не стільки демографічним, скільки соціальним та політичним. І хоча в країні існує розуміння важливості цієї справи, проте «відстань від слова до діла не змогла подолати жодна з політичних сил, що приходила до влади» (Бородін, Шайгородський, 2011).

Отже, більш ніж двадцятирічний досвід реалізації державної молодіжної політики в Україні дозволяє констатувати неповну відповідність досягнутого рівня управління державною молодіжною політикою її цілям і завданням і спонукає до пошуку шляхів розв'язання цього протиріччя, яке, зокрема, полягає в тому, що перехід від ресурсної та патерналістської державної підтримки молоді до концепції участі молоді як активного суб'єкта державної молодіжної політики так і не відбувся.

Вважаємо за необхідне передовсім з'ясувати, як в Україні тлумачиться термін «державне управління». У вітчизняній юридичній літературі тривалий час дискутується питання про співвідношення так званого «широкого» та «вузького» розуміння поняття «державне управління». Так, широке тлумачення державного управління як сукупності усіх видів діяльності держави (тобто усіх форм реалізації державної влади загалом) – правомірне лише на рівні аналізу в цілому системи соціального управління, виявлення її відносно самостійних підсистем. У даному випадку категорія державного управління дає змогу відокремити державні інститути управлінського впливу на суспільство від недержавних.

На іншому рівні аналізу загальний суб'єкт управління – держава – представлений вже диференційовано, тобто як сукупність державно-владних органів, між якими розподілені різні види державної діяльності. Тут категорія державного управління має використовуватися, з нашої точки зору, у вузькому, у більш спеціалізованому значенні – як особливий та самостійний різновид діяльності держави, що здійснює окрема система

спеціальних державних органів – так званих органів виконавчої влади (Державне управління: теорія і практика, 2008).

У дослідженні О. Г. Пухкала показано, що в суто практичному плані система державного управління складається з кількох компонентів, кожен з яких має цілком конкретний зміст. Першим є управляюча система (суб'єкт управління), тобто сукупність органів державної влади та управління. Другим компонентом є структурно-функціональна спроможність державної влади адекватно формувати та реалізовувати ефективну державну політику (взаємодія, управлінський процес), третім – сама суспільна система (об'єкт управління), тобто всі сфери суспільного життя (Пухкал, 2011, с. 25).

Як уявляється, таке трактування державного управління, традиційне для періодів до- та індустріального суспільства, не повністю відповідає реаліям сьогодення. Більш актуальним, на нашу думку, є твердження, що державне управління – це соціальне явище, форми, методи, принципи, характер якого завжди зумовлюються потребами суспільного розвитку, що виявляються в інтересах певних соціальних верств і груп (Цветков, Кресіна, Коваленко, 2003). Дійсно, у такому разі під державним управлінням розуміється не система державних інститутів із ієрархією влади, діяльність яких фокусується на процедурах і контролі за правильним виконанням розпоряджень об'єктом управління, а скоординовані групові дії з питань державних справ, які спрямовані на досягнення цілей із максимальною ефективністю та повною відповідальністю за досягнуті результати як суб'єкта, так і об'єкта управління. Саме тому не можна беззаперечно погодитися з думкою Н. Б. Метьолкіної, яка пропонує розглядати державне управління у сфері молодіжної політики як системний та цілеспрямований вплив суб'єктів державного управління за участі представників громадськості на процеси у молодіжному середовищі з метою забезпечення ефективної соціалізації й інтеграції молоді у суспільні процеси (Метьолкіна, 2009, с. 11).

Як стверджують учені, розуміння сутності державного управління зазнало еволюції внаслідок розвитку демократії та громадянського суспільства у світі та зокрема в Україні. Відтак сьогодні аспект взаємодії держави і громадянського суспільства в державному управлінні є дуже важливим на відміну від традиційного бачення державного управління як організуючого й регулюючого впливу держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, зберігання або перетворення, що спирається на її владну силу (Енциклопедичний словник з державного управління, 2010). Вважаємо, що державне управління у сфері молодіжної політики в сучасних умовах необхідно перебудовувати шляхом переходу до нової управлінської моделі, основою якої повинна стати низка концептуальних положень, котрі розвивають і доповнюють засади державної молодіжної політики, закріплені на законодавчому рівні. Так, за Декларацією головними принципами державної молодіжної політики є: повага до поглядів молоді та її переконань; надання права і залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні й реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі і молоді зокрема; правовий та соціальний захист молодих громадян, перш за все осіб, які не досягли 18 років, з метою створення необхідних стартових можливостей для їх повноцінного соціального становлення та розвитку; сприяння ініціативі та активності молоді в усіх сферах життєдіяльності суспільства (Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні, 1992).

Своєю чергою, Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 р. визначає принципи соціального становлення та розвитку молоді, серед яких: повага до загальнолюдських цінностей, прав людини і народів, історичних, культурних, національних особливостей України, її природи; безпосередня участь молоді у формуванні та реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі та молоді зокрема; врахування потреб молоді, співвіднесення їх реалізації з економічними можливостями держави; доступність для кожного молодого громадянина соціальних послуг і рівність правових гарантій; відповідальність держави за створення умов щодо саморозвитку і самореалізації молоді; єдність зусиль держави, всіх верств суспільства, політичних і громадських організацій, підприємств, установ, організацій та громадян у

справі соціального становлення та розвитку молоді; відповідальність кожного молодого громадянина перед суспільством і державою за додержання Конституції України, законодавства України (Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні, 1993).

Однак, як уявляється, ці положення закріплюють не тільки принципи, а й завдання і напрями державної молодіжної політики. Натомість термін «принцип» походить від латинського слова, що означає основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості (Колодій, 1998, с. 17). Як справедливо зауважує Л. Н. Виноградова, у теорії державного управління наукова думка щодо класифікації принципів державного управління, взаємозв'язку категорій «принцип», «закономірність» та «закон» не є усталеною. Неузгодженість у науковій думці щодо визначення поняття принципу, його змістовного навантаження, ототожнення його із поняттям закону і закономірності призводить до існування найрізноманітніших класифікацій принципів (Виноградова, 2008).

У монографічній роботі за загальною редакцією В. М. Князева стверджується: будь-яке правило, що сприяє вдосконаленню здійснення управлінських процесів та прийняття управлінських рішень, може займати місце серед принципів, поки досвід не спростує його» (Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми, 2003). Поділяючи таку думку, вважаємо за необхідне виокремити принципи, можуть сприяти вдосконаленню державного управління у сфері молодіжної політики на сучасному етапі.

Державна молодіжна політика – це надзвичайно динамічне явище, що розвивається як елемент українського суспільства, держави та їх підсистем в умовах реформ, глобалізації, європейської інтеграції, входження в постіндустріальну інформаційну цивілізацію (Бакуменко, 2014, с. 14). Тому одним із провідних принципів державного управління у цій сфері має бути принцип модернізації, тобто розвиток позитивного потенціалу функціонування національних організаційно-правових інститутів та власних цивілізаційно-культурних ідентичностей з урахуванням досвіду управління державною молодіжною політикою в інших державах. Модернізація державного управління передбачає не лише істотне оновлення завдань управлінської діяльності, а й упровадження інноваційних механізмів і технологій (інформаційних, комунікативних, конкурсних, соціально-технологічних та ін.). Важливість цього принципу пояснюється тим, що потреба модернізації є передовсім внутрішньою: сучасна молодь сама спонукає до того, щоб суб'єкт управління набував якісно нових рис та разом з нею формував сучасний механізм реалізації державної молодіжної політики. З цього випливає інший не менш важливий принцип – партнерства у відносинах між органами влади і молоддю, що забезпечуватиме максимальне залучення молодих людей до вироблення і здійснення обґрунтованих, узгоджених управлінських рішень з урахуванням запитів молоді та активізації її власних зусиль. Цей принцип передбачає суттєву трансформацію підходів до відносин між молоддю та владними структурами: якщо нині вони існують у форматі «об'єкт-суб'єкт», то надалі мова повинна йти про «суб'єкт-суб'єктні» відносини, про взаємне управління та взаємну відповідальність за розробку та реалізацію зваженої та ефективної молодіжної політики. Задеклароване «надання права і залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні й реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі і молоді зокрема», з урахуванням зростання суспільної активності молодих громадян та забезпечення ефективного управління молодіжною політикою в нових соціокультурних умовах, має поступитися моделі «співучасті», що потребує доповнення існуючих механізмів управління нормативними процедурами та інституційними елементами.

Вартий уваги й принцип політичної нейтральності державного управління молодіжною політикою, оскільки в Україні, як уже зазначалося, завжди спостерігалася залежність між державним адмініструванням у цій сфері та політичним процесом. Запобігати змішуванню функцій державного управління з впливом політичних партій та окремих політичних лідерів покликана, передовсім, законодавча база, бо права та законні інтереси молоді не можуть

бути предметом політичних торгів чи компромісів, інакше молодь може перетворитися у ресурс посилення політичного керівництва країни, а не держави загалом.

Вважаємо за потрібне наголосити на важливості принципу всебічної обґрунтованості управлінських рішень, що в контексті здійснення державного управління у сфері молодіжної політики означає необхідність, по-перше, прийняття їх на основі максимально повної і достовірної інформації про потреби молоді, по-друге, ретельного аналізу ресурсного забезпечення їх реалізації; по-третє, координованості з рішеннями в інших сферах державної політики, інакше може виникнути певна штучна ізольованість молодіжної проблематики від інших напрямів діяльності держави (соціальна політика, фінансова політика, кадрова політика, освітня політика тощо).

Державна молодіжна політика у більшості країн сучасного світу є одним із найважливіших напрямів діяльності держави, що реалізується з урахуванням її можливостей на політичному, соціальному, економічному, законодавчому та організаційному рівнях для створення сприятливих умов життєвого самовизначення та самореалізації молоді, підтримки її інноваційної діяльності й громадської активності, задоволення потреб і розв'язання нагальних проблем. Державне управління у сфері молодіжної політики в Україні, незважаючи на суперечливість оцінок його результатів, наближує нашу державу до сучасних світових та європейських орієнтирів. Для досягнення повної відповідності необхідна побудова принципово нової моделі державного управління на засадах модернізації, партнерства у відносинах між органами влади і молоддю, політичної нейтральності та всебічної обґрунтованості управлінських рішень.

Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні: Декларація від 15.12.1992 № 2859-ХІІ. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2859-12>

Коваль Г. Розвиток державної молодіжної політики: теорія, методологія, механізми реалізації. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013, 432 с.

Васильєв А. Еволюція нормативно-правової бази державної молодіжної політики незалежної України, «Державне управління», 2011, № 1, с. 59–65.

Борodin Є., Шайгородський Ю. Ціннісні аспекти формування молодіжної політики, «Сучасна українська політика», 2011, вип. 22, с. 202–210.

Державне управління: теорія і практика, за заг. ред. В. Авер'янова. Київ: Юрінком Інтер, 1998, 432 с.

Пухал О. Модернізація системи державного управління в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні. Київ, 2011, 39 с.

Цветков В., Кресіна І., Коваленко А. Суспільна трансформація і державне управління в Україні. Політико-правові детермінанти. Київ: Вид Дім «Ін Юре», 2003, 495 с.

Метьолкіна Н. Б. Механізми формування та реалізації державної молодіжної політики в Україні. Харків, 2009, 19 с.

Енциклопедичний словник з державного управління, за ред. Ю. Ковбасюка, В. Трошинського, Ю. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010, 820 с.

Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон від 05.02.1993 № 2998-ХІІ. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>.

Колодій А. М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер, 1998, 208 с.

Виноградова Л. Н. Сучасні підходи до систематизації принципів у теорії державного управління в контексті змістовного аналізу поняття «принцип», електрон. наук. фах. вид. «Державне будівництво», 2008, № 1. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeVu_2008_1_21.pdf (дата звернення: 23.03.2015).

Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми, за ред. В. Князева. – Київ: Вид-во НАДУ, «Міленіум», 2003, 320 с.

Бакуменко В. Методологія державного управління: проблеми становлення та подальшого пошуку [в:] Методологія наукових досліджень з державного управління, за заг. ред. К. Ващенко. Київ: 2014, с. 7–17.

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF MODERN PUBLIC ADMINISTRATION IN THE AREA OF YOUTH POLICY

The article deals with the problem of managing state youth policy in Ukraine. The content of the concept of governance analyzed. The necessity of building a new governance model that would meet the goals and objectives of youth policy today proved.

Keywords: *civil society, public administration, youth, youth policy, principles of public administration.*

2. YOUTH AND POLITICS

МОЛОДЬ ТА ПОЛІТИКА

MŁODZIEŻ WOBEC POLITYKI

Алла Марченко,
кандидат соціологічних наук, доцент кафедри методології та
методів соціологічних досліджень факультету соціології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ЕПОХУ «ПЛИННОЇ СУЧАСНОСТІ»: МАСШТАБ, ХАРАКТЕР, НАСЛІДКИ

Стаття ґрунтується на даних моніторингового дослідження UniDos 2013–2014 років, яке проводиться факультетом соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка та репрезентує думки студентів університету. Ключові аспекти статті стосуються масштабу та характеру громадсько-політичної активності молоді до початку та після завершення акцій громадянської непокори з конвенційною назвою «Євромайдан» (2013–2014 рр). Основними гіпотезами дослідження є припущення про загальну політизацію активності студентства та її позитивну динаміку після «Євромайдану». Додаткові гіпотези дослідження стосуються соціально-демографічного профілю громадсько-політичних активістів. Концепт «плинної сучасності», запропонований Зигмунтом Бауманом, видається особливо слушним для розуміння контексту громадсько-політичної активності студентства в Україні.

Ключові слова: громадсько-політична активність, студентська молодь, «плинна сучасність».

Громадсько-політична активність населення в Україні належить до важливих тем, які, втім, часто рефлексуються за допомогою ретроспективного аналізу. Ще починаючи з періоду радянської «перебудови» (1985–1990 рр.) в українському суспільстві виникають хвилі громадянської непокори, найбільш помітними з яких наразі є події з конвенційними назвами «Помаранчева революція» (кінець 2004 р.) та «Євромайдан» (кінець 2013 – початок 2014 рр.). Громадсько-політична активність у суспільстві, звісно, не може бути зведена суто до протестної діяльності, і також проявляється в участі в громадських організаціях різної спрямованості, залученості до громадських робіт, волонтерській діяльності тощо. У багатьох соціологічних дослідженнях періоду незалежності України, зокрема в соціологічному моніторингу Інституту соціології НАН України (Тарасенко, 2013, с. 77) фіксувалися низькі показники участі населення в діяльності громадських організацій. Порівняльний зріз, який став можливим завдяки включенню України до низки міжнародних досліджень (наприклад, Європейського соціального дослідження, Європейського дослідження цінностей¹ та ін.) виявив різочу відмінність України (як і багатьох інших пострадянських країн) від країн Західної та Північної Європи.

У ширшому контексті громадсько-політична активність може розглядатись як поведінковий вимір «громадсько-політичної замученості», іншими двома вимірами якої є когнітивний (готовність) та емотивний (емоційне забарвлення ставлення) (Марченко, 2014, с. 95). Зважаючи на подвійність характеру та функцій громадсько-політичної активності (збереження vs зміна існуючого соціального порядку, прояв низових настроїв vs підтримка зовнішніх стимулів, розширення «горизонтальних» vs ослаблення «вертикальних» соціальних зв'язків), у цій статті пропонується осмислення обох її боків на прикладі студентського середовища. Проблемою, яка спонукала до написання статті, стала суперечність між важливістю осмислення громадсько-політичних процесів на тлі радикальних суспільних перетворень (Кон, 1998) та практичною відсутністю досліджень цих процесів у студентському середовищі як найбільш «пасіонарному» прошарку молоді та

¹ Веб-сторінка Європейського соціального дослідження: <http://www.europeansocialsurvey.org>, веб-сторінка Європейського дослідження цінностей: <http://www.europeanvaluesstudy.eu/>

особливо важливій її групі під час першої фази згаданого протесту (Стратегічні пріоритети, 2014, с. 73–74; Chanell-Justice, 2015). Метою статті є, відповідно, окреслення динаміки громадсько-політичної активності студентів і рефлексія щодо її масштабів і чинників.

Основними джерелом аналізу стали дані з масивів університетського дослідження UNIDOS² 2013 та 2014 років щодо громадянсько-політичної активності студентів. Зокрема, зважаючи на згадану подвійність концепту, аналізувалися два запитання, перше з яких відображає діяльність в рамках громадських організацій різного спрямування, а друге – активність студентів політичного характеру:

1. *«Скажіть, будь ласка, чи берете Ви участь у діяльності таких організацій»* з варіантами відповідей: церковні або релігійні організації; профспілки; політичні партії/об'єднання; організації з охорони навколишнього середовища, захисту тварин; спортивні організації; творчі, професійні об'єднання, спілки; громадські організації з питань здорового способу життя, скаутські, туристичні організації; гуманітарні чи благодійні організації; організації з захисту прав людини; мистецькі організації; клуби за інтересами або організації, пов'язані з дозвіллям; інші громадські організації або об'єднання.

2. *«Існують різні шляхи покращити справи у країні або сприяти запобіганню серйозним проблемам. Чи доводилось Вам за останні 12 місяців брати участь у таких видах діяльності?»* з варіантами відповідей: звертатися до політиків, представників уряду чи місцевої влади; працювати у політичній партії або у русі; працювати в іншій організації або об'єднанні; носити значки з політичною рекламою, інші політичні атрибути або клеїти листівки; підписувати петиції; брати участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях; брати участь у недозволених страйках; бойкотувати які-небудь промислові або сільськогосподарські продукти.

Зигмунт Бауман запропонував концепт «плинної модерності», де він протиставив «індивіда» «громадянину» (Бауман, 2008, с. 45) та виявив, що «за відсутності інституційного устрою... суспільний інстинкт може повернутись до своїх «вибухонебезпечних» проявів, розростаючись, як ризома, і пускаючи паростки різного ступеню довготривалості, але завжди мінливих, дискусійних і позбавлених будь-яких основ, окрім пристрасних дій їх прибічників. Нестійкість, притаманна цим основам, має бути компенсована» (Бауман, 2008, с. 207). Отже, згідно з таким концептом, громадсько-політична активність може розвиватись спорадично, але, врешті-решт, її бурхливе зростання може бути компенсоване таким же спадом. Для того, щоб охарактеризувати громадсько-політичну активність університетської молоді в епоху «плинної сучасності», перевіримо дві основні гіпотези щодо масштабу та характеру активності, а також три додаткові гіпотези стосовно соціально-демографічного профілю активістів:

- громадсько-політична активність студентства зазнала, загалом, позитивної динаміки;
- на тлі радикальних соціальних змін у суспільстві відбулась загальна політизація активності студентства;
- найбільш активними є студенти соціально-гуманітарних факультетів університету³;

² Моніторингове опитування UNIDOS (Університетське ДОСлідження) проводиться студентами старших курсів під керівництвом викладачів факультету соціології та за підтримки керівництва Київського національного університету імені Тараса Шевченка, починаючи з лютого 2009 р. Опитувальник містить постійну (моніторингову) та змінну частини. Всього за цей час проведено 10 "хвиль" дослідження. В даній статті наводяться результати трьох останніх хвиль - 2012 р. (за рік до початку протестів під назвою «Євромайдан»), 2013 р. (за кілька місяців до початку протестів) та 2014 р. (через півроку після завершення масових протестів)

³ Соціально-гуманітарна група факультетів виокремлена поряд з природничо-технічною групою. До першої групи віднесені економічний, історичний факультети, факультети соціології, психології, філософський, юридичний факультети, Інститут філології, Інститут міжнародних відносин та Інститут журналістики. До другої – біологічний, географічний, геологічний факультети, механіко-математичний, радіофізичний факультети, факультет кібернетики, фізичний і хімічний факультети.

- більш активними є студенти, які до вступу в університет проживали в Західному регіоні України⁴;

- громадсько-політична активність пов'язана, насамперед, з цінностями колективістського характеру, порівняно з більш індивідуалістськими цінностями неактивних студентів.

Для перевірки гіпотез зробимо такі кроки:

1) перекодування змінних і проведення аналізу одновимірних розподілів в обох хвилях дослідження;

2) проведення факторного аналізу методом головних компонентів для зменшення кількості змінних та об'єднання найбільш скорельованих між собою змінних в один фактор⁵, інтерпретація факторів;

3) реалізація однофакторного дисперсійного аналізу для визначення наявності специфіки регіону та факультету, поряд з іншими соціально-демографічними характеристиками студентів, які є громадсько-політичними активістами (стать, курс, форма навчання, мова спілкування);

5) здійснення кореляційного аналізу для виявлення ціннісної специфіки соціально-політичних активістів з врахуванням розподілу відповідей на запитання «Оцініть, будь ласка, наскільки важливими для Вас особисто є наведені нижче сторони Вашого життя» з семибальною шкалою (1 – зовсім не важливо, 8 – дуже важливо) в контексті колективізму⁶ чи індивідуалізму⁷.

Отож, звернемось до аналізу динаміки громадянсько-політичної активності студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка за декілька місяців до протесту та через півроку після його завершення (на основі даних уже згаданих двох хвиль дослідження UNIDOS)⁸.

Розпочнемо з участі студентів у діяльності громадських організацій. Як продемонстровано абсолютними показниками на Рис. 1, більшість студентів не була схильною до участі в діяльності вказаних організацій ні в 2013, ні в 2014 році. Такі цифри є вищими за загальноукраїнські тенденції серед молоді в останні роки – так, наприклад, частка молодих людей, які є членами молодіжних громадських організацій, є не більшою 2–5%

⁴ Концепт «регіон» є традиційним у загальнонаціональних соціологічних дослідженнях України та набув нового звучання під час та після «Євромайдану» з огляду на дещо більшу представленість саме Західного регіону України в протесті та рефлексій щодо подій на Сході України. Регіони цьому дослідженні виокремлені за географічно-адміністративним принципом: до Західного регіону віднесені Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька області; до Східного регіону – Донецька, Луганська та Харківська області; до Центрального – Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська та Черкаська області; до Південного – АР Крим, Запорізька, Одеська та Херсонська області; та до Північного – Житомирська, Київська, Сумська та Чернігівська області.

⁵ Про можливість проведення факторного аналізу засвідчила теоретична змістовна близькість різних альтернатив у відповідях на запитання щодо громадсько-політичної активності, а також наявність значущих кореляцій (більше 0,5) під час розвідувального кореляційного аналізу.

⁶ До цінностей колективізму були включені такі категорії: повага друзів та знайомих; участь у громадському житті; спілкування з друзями; порозуміння з батьками, старшим поколінням; гарні стосунки з оточуючими людьми; допомога іншим людям.

⁷ До цінностей індивідуалізму були включені такі категорії: підвищення рівня знань та кваліфікації, освіченість; повноцінний відпочинок; цікаві розваги; матеріальна забезпеченість, добробут; цікава робота; заняття спортом; високе службове положення; кохання, інтимні стосунки; створення сім'ї, сімейне життя; здоров'я; література, мистецтво, художня творчість; незалежність у судженнях і діях; можливість реалізації власних здібностей, талантів; фінансова незалежність; побутовий комфорт.

⁸ Дев'ята хвиля дослідження відбулася 1–20 вересня 2013 року. Десята хвиля дослідження була проведена з 1 по 21 вересня 2014 р. У межах обох хвиль за стратифікованою випадковою вибіркою були опитані студенти (відповідно, 1194 та 1189 осіб) 2–6 курсів всіх факультетів та інститутів університету за винятком Військового інституту, Інституту високих технологій та факультету інформаційних технологій. Похибка вибірки у представленні відсотка респондентів із певною властивістю не перевищує в кожному з досліджень 4,2% із довірчою імовірністю 0,95.

(Стратегічні пріоритети, 2014, с.73). Втім, суттєвих змін зазнала діяльність студентів у рамках благодійних чи гуманітарних організацій – за рік, маркований «Євромайданом», кількість тих, хто бере участь в їх діяльності, зросла (зокрема, з 19,3% до 29% студентів беруть участь в них на постійній основі або час від часу)⁹. Це можна пояснити популярністю таких організацій упродовж 2014 р. у зв'язку з трагічними подіями на Сході України та суспільним запитом на швидку гуманітарну допомогу – переселенцям, постраждалим та їх родинам тощо. Стабільно високою залишилась кількість студентів, задіяних у профспілкових та спортивних організаціях (зокрема, більше 30% опитаних заявили про свою регулярну чи епізодичну участь в їх діяльності і в 2013, і в 2014 роках).

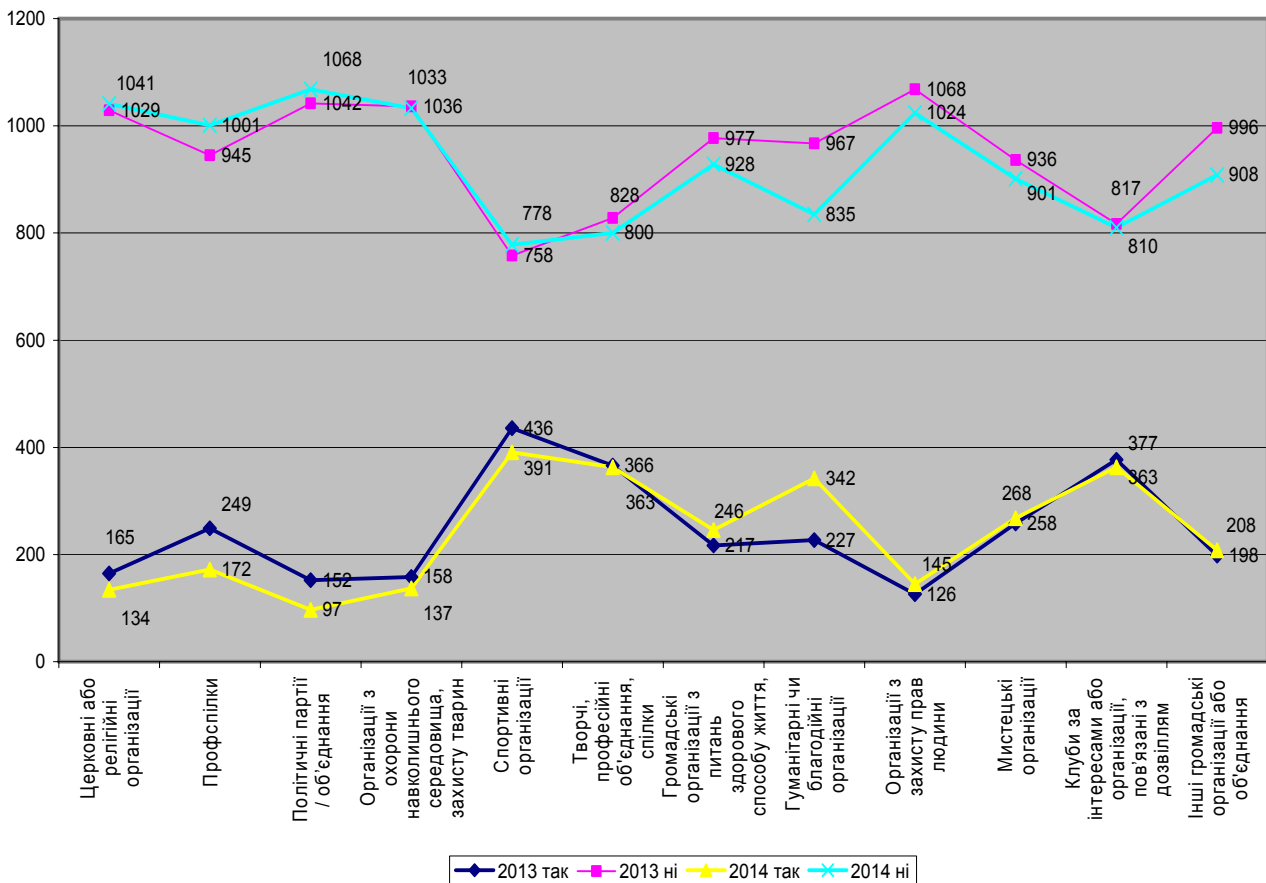

Рис.1. Участь студентів у діяльності громадських організацій

Водночас, окремої уваги вартий перелік організацій, в яких студенти «не беруть і не бажають брати участі» – у такому переліку першість мають релігійні організації (негативний вибір 72,5% респондентів у 2013 році і 77,2% у 2014 р.) і політичні партії (негативний вибір 57,6% респондентів у 2013 році і 60,5% – у 2014 році). Це свідчить про тенденцію секуляризації в університетському середовищі та поглиблення незацікавленості в існуючих політичних партіях.

⁹ Для зручності теоретичної інтерпретації результатів та подальших аналітичних процедур початкова шкала кодування відповідей на це запитання (не беру і не бажаю брати участь; не беру, але готовий(-а) взяти участь; беру участь час від часу в окремих заходах; так, беру активну участь; важко відповісти) була перетворена на дихотомічну з варіантами відповідей «0» – «не беру участі» та «1» – «беру участь»).

Перейдемо до аналізу політичної складової громадсько-політичної активності (Рис. 2), динаміка якої виглядає більш очевидною¹⁰. При цьому цікавими видаються практично незмінні результати за звертаннями до представників влади, роботою у політичних партіях чи роботі в інших об'єднаннях (загалом низький рівень, який характеризує активність приблизно 10% респондентів) та зростання тих форм політичної діяльності, яка вимагає індивідуальної дії та відповідальності (від підписання петицій до бойкотування товарів). Найбільш вражаючі, але й зрозумілі зміни відбулися за виміром участі в санкціонованих мітингах або демонстраціях (від 13,1% учасників у 2013 році до 44,1% у 2014 році) – їх можна пояснити протестними мітингами кінця 2013 – початку 2014 року. Значущим є також зростання таких найбільш протестно виражених вимірів політичної активності, як участь у недозволених страйках (26,9% проти 6,6% у 2013р.) та вже згаданого бойкотування товарів (29,6% порівняно з 5,8% у 2013р.).

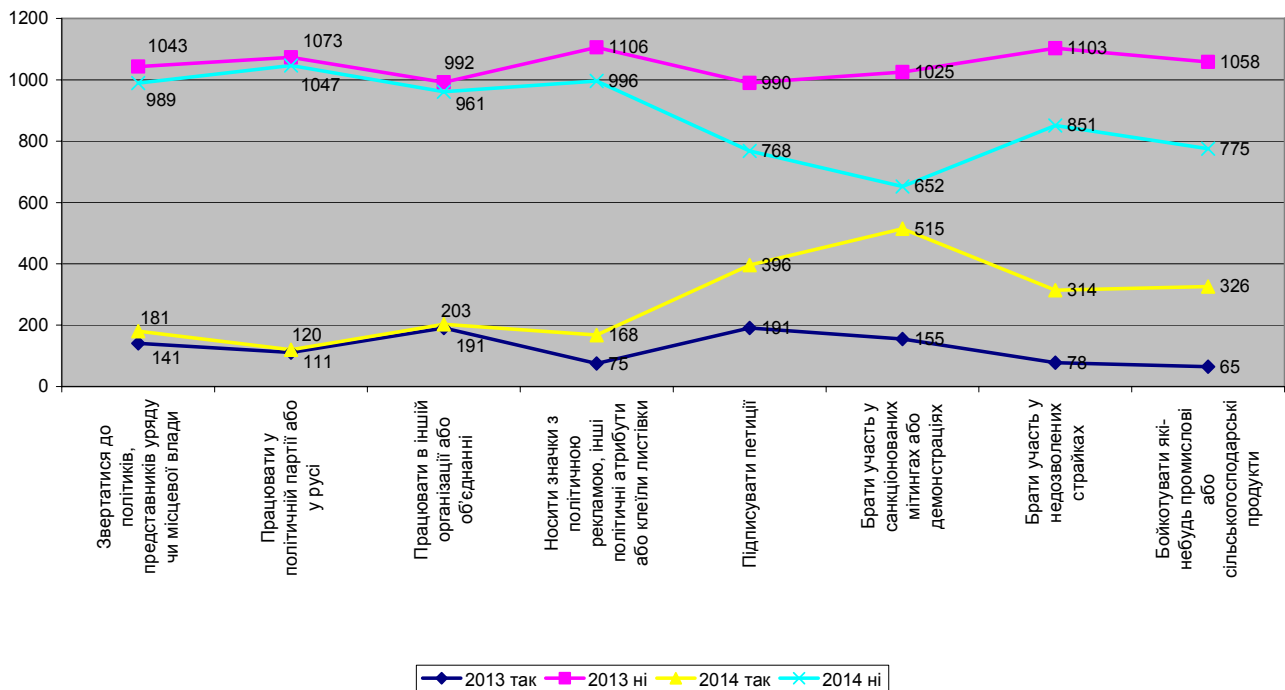

Рис. 2. Політична складова громадсько-політичної активності

Викладені факти дають підстави для підтвердження першої гіпотези – громадсько-політична активність студентства зазнала, загалом, позитивної динаміки. Однак, не можемо констатувати, що відбувається загальна політизація активності – за вимірами участі в діяльності політичних партій та організацій; звертанням до політичних сил спостерігається продовження зворотної тенденції – деполітизації. Водночас, це можна пояснити непопулярністю саме тих дій політичного характеру, наслідки яких залежать суто від зовнішніх суб'єктів. Дії ж, які вимагають індивідуальної відповідальності (передовсім, протестні), стали значно популярнішими упродовж 2013–2014 років. Отже, немає підстав для підтвердження другої гіпотези, політизація активності відбувається суто в індивідуалізованому вимірі.

¹⁰ Для зручності теоретичної інтерпретації результатів та подальших аналітичних процедур початкова шкала кодування відповідей на дане запитання (так, ні, важко сказати) також була перетворена на дихотомічну з варіантами відповідей «0» – «ні» та «№1» – «так»).

Результати факторного аналізу (метод обертання Varimax) виявили можливість виокремлення двох факторів у відповідях респондентів на запитання: *«Існують різні шляхи покращити справи у країні або сприяти запобіганню серйозним проблемам. Чи доводилось Вам за останні 12 місяців брати участь у таких видах діяльності?»*, які пояснюють 49,7% дисперсії ознаки у дослідженні 2013 року і 62,2% дисперсії ознаки – у 2014 році (див. Таблицю 1). Зокрема, у 2013 році можна було вести мову про перший фактор як такий, що характеризує активну дію (від звертання до політиків до бойкотів), а другий як належність до організацій (як політичного, так і неполітичного характеру). У 2014 році другий фактор отримав додаткове змістовне навантаження – до належності до організацій додалися вже згадані звернення до політиків, що також додає підстав для визначення останніх як формалізованих дій.

Таблиця 1. Матриця повернутих компонентів результатів факторного аналізу розподілу відповідей на запитання: «Існують різні шляхи покращити справи у країні або сприяти запобіганню серйозним проблемам. Чи доводилось Вам за останні 12 місяців брати участь у таких видах діяльності?»

	2013		2014	
	Фактор 1.1	Фактор 1.2	Фактор 1.1	Фактор 1.2
Звертатися до політиків	.549	.452	.211	.707
Працювати у політичній партії або у русі	.440	.631	.022	.877
Працювати в іншій організації або об'єднанні	.427	.646	.265	.668
Носити політичні атрибути	.580	-.006	.527	.419
Підписувати петиції	.611	-.091	.813	.135
Брати участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях	.640	-.200	.810	.110
Брати участь у недозволених страйках	.619	-.393	.772	.143
Бойкотувати які-небудь промислові або сільськогосподарські продукти	.720	-.313	.813	.229
Інше	.630	-.233	.755	.255
a. Rotation converged in 3 iterations.				

Результати факторного аналізу з використанням того ж методу уможливили виокремлення факторів і у відповідях респондентів на запитання: *«Скажіть, будь ласка, чи берете Ви участь у діяльності таких організацій»*, що пояснюють 47,8% дисперсії ознаки у дослідженні 2013 року і 56,5% дисперсії ознаки – у 2014 році (див. Таблицю 2).

Цікаво, що у 2013 році перший фактор вмістив участь у творчих і професійних організаціях, організаціях з захисту здоров'я та відпочинку, другий – участь у релігійних, благодійних та інших організаціях, а третій – спортивні, екологічні, профспілкові та політичні організації, що свідчить про розмаїття жанрів організаційної участі (умовно – «творчий», «благодійний» та «професійно-політичний з елементами екології та спорту»). У 2014 році фактори змістовно «кристалізувалися» – перший фактор набув яскравого «громадянського» звучання, охоплюючи участь в профспілках, політичних партіях, екологічних, оздоровчих, благодійних організаціях та організаціях, пов'язаних з правами людини, другий – «рекреаційний» – охопив дозвілля та творчість, третій – спортивні об'єднання, а четвертий – релігійні організації.

Для виявлення соціально-демографічних чинників громадсько-політичної залученості та перевірки наступних гіпотез був проведений однофакторний дисперсійний аналіз (у випадку категоріальних предикторів) та кореляційний аналіз (у випадку змінних у псевдометричній шкалі – для аналізу зв'язку з цінностями). Статистично значущі результати однофакторного дисперсійного аналізу наведені у Таблиці 2.

Таблиця 2. Матриця повернутих компонентів результатів факторного аналізу розподілу відповідей на запитання: «Скажіть, будь ласка, чи берете Ви участь у діяльності таких організацій»

	2013			2014			
	Фактор 2.1	Фактор 2.2	Фактор 2.3	Фактор 2.1	Фактор 2.2	Фактор 2.3	Фактор 2.4
Церковні або релігійні організації	-.067	.704	-.030	.057	.109	.074	.904
Профспілки	.085	.035	.754	.517	-.037	.215	.160
Політичні партії/об'єднання	.046	.333	.648	.639	-.006	-.029	.306
Організації з охорони навколишнього середовища	.189	.435	.510	.644	.203	.080	-.201
Спортивні організації	.429	-.172	.485	.148	.146	.842	.088
Творчі, професійні об'єднання	.742	.078	.068	.114	.704	.368	.060
Громадські організації з питань здорового способу життя	.470	.334	.192	.532	.347	.334	-.104
Гуманітарні чи благодійні організації	.386	.546	.147	.546	.381	-.004	.063
Організації з захисту прав людини	.284	.575	.241	.689	.300	-.014	-.023
Мистецькі організації	.691	.238	.060	.132	.767	.098	-.002
Клуби за інтересами	.672	.087	.136	.166	.739	-.030	.059
Інше	.334	.407	.139	.354	.434	-.316	.212

a. Rotation converged in 6 iterations.

Можемо зробити висновки, що у 2013 році існували чотири фактороутворюючих ознаки серед соціально-демографічних характеристик респондентів, зокрема, профіль факультету став важливим для трьох з п'яти факторів, а саме факторів «належності», «творчості» та «благодійності». Дійсно, більш схильними до громадянсько-політичної активності вказаних профілів виявились студенти соціально-гуманітарних факультетів (звернемо увагу, що для факторів з більш вираженою діяльнісною складовою профіль факультету виявився незначущим). Однак, у 2014 році профіль факультету виявився фактороутворюючою ознакою лише для факторів «спорт» і «релігія», не ставши значущим для решти чотирьох факторів. Отже, немає підстав для підтвердження третьої гіпотези дослідження. Понад те, регіональна належність виявилась значущою лише для «благодійного» фактору в 2013 році (причому суттєвими виявились відмінності лише між Центром та Північчю України), у 2014 ж році чинник регіону не мав жодного впливу на громадсько-політичну залученість. Відповідно, четверту гіпотезу нашого дослідження спростовано – немає підстав говорити про те, що більш залученими до громадсько-політичної діяльності є вихідці з Західного регіону України.

Таблиця 3. Зведені результати однофакторного дисперсійного аналізу, рівень значущості (p) критерію Фішера < 0.05

2013	2014
Фактор 2.2 * Регіон	Фактор 1.1 * Форма Вашого навчання
Фактор 2.1 * Ваша стаття	Фактор 1.1 * Курс навчання
Фактор 2.3 * Ваша стаття	Фактор 2.2 * Ваша стаття
Фактор 2.2. * Спілкування українською Мовою	Фактор 2.3 * Ваша стаття
Фактор 1.2 * Профіль факультету	Фактор 2.2 * Профіль факультету
Фактор 2.1 * Профіль факультету	Фактор 2.3 * Профіль факультету
Фактор 2.2 * Профіль факультету	

На основі даних 2013 року можемо констатувати, що виміри цінностей найчастіше корелювали з фактором, умовно названим вище «благодійним» (який, нагадаємо, включив у себе діяльність у рамках релігійних, благодійних організацій, об'єднань з прав людини). Сюди можна віднести більшість цінностей з переліку (див. Таблицю 3). Цікаво, що участь у громадському житті (цінність колективізму) та повноцінний відпочинок (цінність індивідуалізму) найчастіше корелювали з громадсько-політичною активністю студентів у 2013 році. У 2014 році ситуація дещо змінилася (значущі кореляції між факторними навантаженнями та цінностями студентів за аналізом масиву 2014 року відображені в Таблиці 4): цінність повноцінного відпочинку поступилася своїм місцем допомозі іншим людям (цінності колективізму).

Крім того, підкреслимо, що у 2014 році з'явився фактор, названий вище «рекреаційним», що пов'язаний суто з цінностями колективізму (участь у громадському житті, допомога іншим людям, порозуміння з батьками та старшим поколінням, спілкування з друзями), решта ж факторів корелюють як з цінностями колективізму, так і з цінностями індивідуалізму (цікаві розваги, заняття спортом тощо). Отже, можна стверджувати, що упродовж року відбулось укріплення ролі цінностей колективізму в їх взаємозв'язку з громадсько-політичною активністю, однак наразі вести мову про їх визначальну роль порівняно з цінностями індивідуалізму зарано. Отож, п'яту дослідницьку гіпотезу підтверджено.

Очевидно, зміни у масштабі та характері громадсько-політичної активності університетської молоді матимуть свої наслідки. З одного боку, спостерігаємо більшу залученість молоді до діяльності, яка вимагає індивідуальної відповідальності та відхід студентів від формальної (себто номінальної) участі в організаціях та об'єднаннях (див. Рисунки 1 і 2). У довготерміновій перспективі це означатиме вищий рівень індивідуального реагування на зміну обставин – чи в університетському середовищі, чи то поза ним. З іншого ж боку, бачимо тенденцію до політизації індивідуального виміру активності (яка виражається, передовсім, у формах протесту) та її радикалізацію. Виходячи з концепту «плинної сучасності», така радикалізація може не мати жодних наслідків у майбутньому, змінившись громадсько-політичною апатією або включенням у «гардеробні» чи «карнавальні» спільноти (Бауман, 2008, с. 216). Окрім того, деякі дослідники фокусують увагу і на небезпеках бурхливого розвитку мереж громадянської активності в сучасній соціально-політичній ситуації в Україні (Minakov, 2014). Для побудови надійної причинно-наслідкової моделі громадсько-політичної активності студентів важливим є продовження аналізу наступних хвиль університетського моніторингу.

Отож, дослідження дозволило перевірити п'ять гіпотез, які стосувалися масштабу та динаміки громадсько-політичної активності студентів. Для цього було використано низку аналітичних та статистичних методів на двох масивах даних моніторингового дослідження UNIDOS 2013 і 2014 років. Виявлено існування п'яти вимірів громадсько-політичної активності в 2013 році та шість її вимірів – у 2014 році, при цьому виміри громадсько-політичної активності, зафіксовані в останньому дослідженні, змістовно є більш диференційованими. Є підстави стверджувати, що громадсько-політична активність студентства зазнала, загалом, позитивної динаміки – усе більше студентів університету були залучені до громадсько-політичних заходів у 2014 році.

Отже, першу та основну дослідницьку гіпотезу підтверджено. Водночас немає підстав вважати, що на тлі радикальних змін у суспільстві відбулася загальна політизація активності студентства; політизація стосувалася суто індивідуальних форм діяльності – другу гіпотезу спростовано. Профіль факультету (соціально-гуманітарний чи природничо-технічний) відіграв роль лише лише приблизно у 50% видів громадсько-політичної активності в університетському середовищі: представники соціально-гуманітарних факультетів переважали у вимірі «належності до організацій», «творчому» та «благодійному» вимірах активності у 2013 році, а також у «рекреаційному» та «спортивному» вимірах – у 2014 році.

Втім, за іншими вимірами зв'язок профілю факультету та громадсько-політичної активності встановлений не був.

Таблиця 4. Фрагмент результатів кореляційного аналізу масиву 2013 року

		Фактор 1.1	Фактор 1.2	Фактор 2.1	Фактор 2.2	Фактор 2.3
Освіченість	Pearson Correlation	-.001	-.036	.017	-.071*	-.058*
	Sig. (2-tailed)	.977	.452	.550	.015	.047
Повноцінний відпочинок	Pearson Correlation	-.106*	-.108*	-.047	-.152**	-.095**
	Sig. (2-tailed)	.027	.025	.107	.000	.001
Цікаві розваги	Pearson Correlation	-.030	-.074	.024	-.123**	-.008
	Sig. (2-tailed)	.535	.123	.410	.000	.781
Повага друзів та знайомих	Pearson Correlation	-.002	-.092	.012	-.084**	-.047
	Sig. (2-tailed)	.960	.057	.680	.004	.105
Добробут	Pearson Correlation	-.033	-.094	-.063*	-.075*	-.085**
	Sig. (2-tailed)	.497	.051	.030	.010	.004
Цікава робота	Pearson Correlation	.010	-.036	-.030	-.070*	-.050
	Sig. (2-tailed)	.840	.449	.304	.016	.083
Заняття спортом	Pearson Correlation	-.032	.012	.073*	-.068*	.109**
	Sig. (2-tailed)	.503	.799	.012	.020	.000
Кохання	Pearson Correlation	-.043	-.037	-.012	-.087**	-.018
	Sig. (2-tailed)	.375	.442	.676	.003	.537
Участь у громадському житті	Pearson Correlation	.076	.108*	.111**	.146**	.167**
	Sig. (2-tailed)	.115	.024	.000	.000	.000
Здоров'я	Pearson Correlation	-.042	-.059	-.005	-.069*	-.026
	Sig. (2-tailed)	.382	.223	.872	.019	.369
Художня творчість	Pearson Correlation	.069	.055	.169**	.054	-.026
	Sig. (2-tailed)	.150	.250	.000	.064	.370
Спілкування з друзями	Pearson Correlation	.003	-.001	.048	-.098**	-.040
	Sig. (2-tailed)	.957	.989	.101	.001	.175
Можливість реалізації власних здібностей	Pearson Correlation	.040	.035	.034	-.076**	-.035
	Sig. (2-tailed)	.403	.464	.251	.009	.228
Фінансова незалежність	Pearson Correlation	-.063	.040	-.005	-.095**	-.019
	Sig. (2-tailed)	.191	.400	.861	.001	.515
Допомога іншим людям	Pearson Correlation	-.041	.050	.084**	.136**	.105**
	Sig. (2-tailed)	.391	.294	.004	.000	.000
	N	434	434	1176	1176	1176

Таблиця 4. Фрагмент результатів кореляційного аналізу масиву 2014 року

		Фактор 1.1	Фактор 1.2	Фактор 2.1	Фактор 2.2	Фактор 2.3	Фактор 2.4
Цікаві розваги	Pearson Correlation	.062	-.071	-.054	.037	.004	-.068*
	Sig. (2-tailed)	.515	.454	.082	.236	.897	.029
Заняття спортом	Pearson Correlation	-.022	-.098	.041	.012	.266**	.012
	Sig. (2-tailed)	.815	.297	.186	.693	.000	.697
Участь у громадському житті	Pearson Correlation	.185*	.280**	.203**	.151**	-.004	.088**
	Sig. (2-tailed)	.049	.003	.000	.000	.887	.004
Створення сім'ї	Pearson Correlation	.138	-.050	.018	.069*	.029	.062*
	Sig. (2-tailed)	.144	.599	.570	.025	.347	.045
Здоров'я	Pearson Correlation	.018	-.025	.001	.005	.094**	-.040
	Sig. (2-tailed)	.847	.795	.980	.864	.002	.196
Література. мистецтво	Pearson Correlation	.176	.165	.023	.200**	.012	-.015
	Sig. (2-tailed)	.061	.080	.457	.000	.706	.634
Спілкування з друзями	Pearson Correlation	.160	.113	.017	.092**	.047	-.017
	Sig. (2-tailed)	.091	.231	.584	.003	.131	.592
Порозуміння з батьками	Pearson Correlation	-.005	.129	.010	.065*	.003	.013
	Sig. (2-tailed)	.961	.172	.736	.034	.916	.670
Можливість реалізації власних здібностей	Pearson Correlation	.212*	.070	.005	.017	-.017	-.016
	Sig. (2-tailed)	.024	.461	.879	.591	.594	.609
Допомога іншим людям	Pearson Correlation	.091	.216*	.121**	.123**	.028	.035
	Sig. (2-tailed)	.333	.021	.000	.000	.359	.256
	N	114	114	1042	1042	1042	1042

* – рівень значущості (p) критерію Пірсона < 0.05,

** – рівень значущості (p) критерію Пірсона < 0.01

Третю гіпотезу, поставлену нами, спростовано. Регіональна належність студентів до вступу в університет, як виявилось, практично не відіграла суттєвої ролі, тому не можна сказати, що більш активними є студенти-вихідці з Західного регіону України – спростовано й четверту гіпотезу. Цінності у соціально-політичних активістів мають більш виражений колективістський характер порівняно з цінностями неактивних студентів, зокрема, це стало очевидним на даних 2014 року і дало змогу підтвердити п'яту гіпотезу.

Загалом, можемо констатувати різкий сплеск громадянсько-політичної активності університетської молоді, хоча за деякими показниками активність залишилася на попередньому рівні або навіть знизилася (зокрема, це стосується організаційної участі). Окрім того, варто відмітити більш сфокусовану діяльність студентів на час останнього опитування. Концепт «плинної сучасності», введений в науковий обіг Зигмунтом Бауманом, додає амбівалентності та невизначеності наслідкам зафіксованих тенденцій, але і стимулює до подальших дослідницьких пошуків.

Стратегічні пріоритети молодіжної політики: освіта, зайнятість, житло. Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2013 року) / Мін-во молоді та спорту України, Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. – Під ред. Надтоки Г. М. та ін. К.: 2014, 359 с.

Emily Channell-Justice. Flexibility and Fragmentation: Student Activism and Ukraine's (Euro) Maidan Protests. <http://berkeleyjournal.org/2014/10/flexibility-and-fragmentation-student-activism-and-ukraines-euromaidan-protests/on> 13 April, 2015.

Марченко А. М. Протестні настрої молоді України, або Що відкрив Євромайдан? // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: збірник наукових / Ред. С. Щудло, П. Длугош. – Дрогобич – Перемишль: Швидкодрук, 2014, вип. 5, с. 90–97.

Бауман З. Текучая современность / Пер. с англ. Ю. В. Асочакова. СПб: Питер, 2008, 240 с.

Mykhailo Minakov. Changing Civil Society After Maidan. *Report at the Danyliw Seminar, Ottawa, October 30, 2014.* <http://www.danyliwseminar.com/#1mikhalo-minakov/c3q1/on> April 13, 2015.

CIVIC AND POLITICAL ACTIVITY OF STUDENTS IN THE ERA OF «LIQUID MODERNITY»: SCOPE, NATURE, CONSEQUENCES

This article is based on data from monitoring survey UniDos in 2013–2014, which is made by the Faculty of Sociology at Taras Shevchenko National University of Kyiv and is representative for the university students. Key questions of the article relate to the scale and nature of social and political activity of young people before and after the actions of civil disobedience conventionally called «Euromaidan» (2013–2014). Main hypotheses of the research are about general politicization of student activity and its positive trend during the rapid social changes in society. Additional research hypotheses relate to socio-demographic profile of social and political activists. The concept of «fluid modernity» proposed by Zygmunt Bauman, seems particularly appropriate for understanding the context of social and political activity of students in Ukraine.

Keywords: civic and political activities, university students, «liquid modernity».

Оксана Зелена,

*кандидат політичних наук, доцент кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка*

МАЙДАН ЯК УКРАЇНСЬКИЙ ФЕНОМЕН ПРОТЕСТНОГО РУХУ

У статті аналізується природа протестних рухів в Україні. Особлива увага приділяється характеристиці Майдану як унікального явища в українському протестному русі. Доводиться, що Євромайдан став закономірним результатом розвитку протестного руху в Україні, а його феномен включає злиття і кульмінацію протестів та найвищої форми вияву прямої демократії.

Ключові слова: протестний рух, Майдан, мирна революція, пряма демократія.

Протестні рухи як соціальне явище на території України існують уже давно, однак активізація їх діяльності та збільшення інтересу до громадських рухів протесту викликана трансформаціями у соціальній, політичній, економічній сфері життя суспільства, процесом становлення громадянського суспільства. Найважливішими ознаками протестних рухів є те, що вони виникають у результаті об'єднання громадян для вираження протесту проти діяльності чи бездіяльності влади, здебільшого не мають постійної чисельності і фіксованого членства, характеризуються досить епізодичним зв'язком між членами руху, не мають своєю метою здобути владу, а створюються переважно для того, щоб змусити владні структури різного рівня врахувати думку громадськості щодо певного питання та підштовхнути державні органи до розв'язання певної проблеми тощо. Майдан – унікальне явище в історії протестних рухів і мирних революцій. Його позитивна аура і самодостатність спонукають до роздумів над феноменом Майдану.

Окремі аспекти діяльності протестних рухів в Україні досліджували такі вітчизняні науковці, як І. Галактіонова, Н. Бабенко, О. Оверчук, Т. Метельова та ін. Феномен Майдану в контексті пошуку моделі врядування вивчали А. Колодій, А. Киридон та ін. В. Ярошенко акцентувала увагу на моральному дефолті української влади як основній причині Майдану 2013 – 2014 рр. Мета статті – аналіз Майдану як феномену українського протестного руху.

Необхідно відзначити, що у сучасному світі протестні рухи мають багато спільного й дедалі більше трансформуються в бік зростання комплексного характеру, незалежно від країни, звідки походить. Народжені наприкінці 80-х років минулого століття мирними «оксамитовими революціями» в країнах Центрально-Східної Європи, у першому десятилітті нинішнього століття в тому самому регіоні вони набули форм «кольорових революцій», що прокотились у країнах ЦСЄ (Югославія, 2000) та пострадянського простору (Грузія, Україна, Молдова, Узбекистан, Киргизстан, спроби повстань у Вірменії й Білорусі) (Метельова, 2015). Метельова Т. виділяє такі спільні риси, які об'єднують усі ці рухи в різних країнах:

- горизонтальна, неієрархічна структура, яка функціонує завдяки застосуванню сучасних комунікаційних засобів – соціальних мереж в Інтернеті, унаслідок чого підвищується незалежність перебігу протестних подій від ступеня висвітлення їх у ЗМІ;
- децентралізованість, відсутність явних лідерів, що, своєю чергою, знижує можливість ведення переговорного процесу між ними й владою;
- значна дистанція між протестними рухами та інституціоналізованими складниками громадянського суспільства (профспілками, неурядовими організаціями) та політичними партіями, які не були організаторами протестів, а лише долучалися до них під час їхнього перебігу (Метельова, 2015).

Крім того, більшості протестних рухів притаманний мирний характер, а насильство застосовувалося лише у відповідь на репресивні силові дії влади й прихильників режиму.

Нарешті, визначальною є й пріоритетність у них ціннісної сфери над соціальною й навіть політичною – обстоювання базових демократичних цінностей (права людини, громад тощо на протигагу соціально-економічним вимогам).

Ознаки, перераховані вище, виразно простежуються у розвитку такого явища, як український Майдан: від нечисленної Революції на граніті й акції «Україна без Кучми» до Помаранчевої революції, Податкового та Мовного Майданів і Революції гідності.

Фактично український Майдан став символом подій, що мають певні ознаки революційних, є багатоплановим і неординарним явищем глобалізованого світу (Метельова, 2015). З одного боку, він постає специфічною синтетичною формою протестного руху, що акумулює й синтезує інші, а, з іншого, – формою прямої демократії, що спирається на історико-культурні традиції та відроджує втрачені можливості архаїчних форм у сучасному світі через широке використання технологій забезпечення комунікативного ресурсу інформаційного суспільства.

Варто зауважити, що в Україні упродовж останніх двох десятиліть відбувалися протестні рухи різних форм. Опираючись на дослідження українських вчених, їх можна поділити за такими критеріями: за сферою поширення (локальні й загальні), їхнім характером (прямі, тобто спрямовані на невиконання певного владного рішення, що викликає протест, або непрямі – невиконання інших правових, політичних тощо вимог), за тематикою (політичні, ідеологічні, соціально-економічні, правозахисні (за ред. Захарова, 2012), за формами політичної участі (радикальні й помірковані (Галактіонова, 2008, с. 82), за тактикою (конвенційні, конфронтаційні, насильницькі (Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2011 р. (за ред. В. Іщенко, с. 9), за суб'єктами участі, які, своєю чергою, згруповані за різноманітними демографічними ознаками – віковими (молодь, пенсіонери), статевими (жіночий рух), професійно-груповими (студентство, підприємці, науковці, журналісти, діячі культури тощо (Оверчук, 2010) чи за характером праці (наймані працівники, дрібні підприємці, пільговики, за інституційними (громадські організації, профспілки, партії) або випадковими ознаками («об'єднання за інтересами» – «афганці», «чорнобильці», футбольні фани тощо) (Галактіонова, 2008, с. 83).

Із позицій наведеного поділу протестних рухів феномен Майдану демонструє комплексний характер, в якому поєднано всі їх види із виразною домінантою конфронтаційного, однак ненасильницького характеру (Метельова, 2015). Така трансформація в бік зростання комплексності є характерною для протестних рухів у сучасному світі.

Очевидно, що Майдан є закономірним результатом розвитку протестних рухів в Україні, а зіставлення притаманних йому рис із загальними особливостями трансформування цих рухів у світі демонструє його відповідність нинішнім глобальним протестним трендам. Це унеможлиблює розгляд феномену Майдану як політичної випадковості, ігнорування його як потужного чинника політичного життя й потребує від української влади певних організаційних, управлінських і законодавчих рішень та їхньої імплементації.

Варто підкреслити, що Майдан став не лише кульмінацією протестних рухів, а й найвищою формою вияву прямої демократії. Підтвердженням можуть слугувати моніторингові дослідження динаміки протестних рухів та трансформації їхнього характеру. У 2013 році кількість протестів продовжувала стрімко зростати (результати моніторингу, 2013): зафіксовано 4822 протестні акції, що більше за показник попереднього року на 33% та більш як удвічі перевищує показники 2010 та 2011 років. Навіть до початку Майдану, за період із 1 січня по 20 листопада 2013 року, було зафіксовано 3419 протестів, що демонструвало тенденцію до зростання протестної активності. З початком Євромайдану лише в грудні зафіксовано понад 1000 протестів, які вирізняє безпрецедентна масовість і рішучість. Щонайменше у 29 протестах взяли участь десятки тисяч осіб, а в п'яти мітингах – сотні тисяч.

Серед протестів 2013 року абсолютно переважали мирні форми протесту (мітинги, пікети, демонстрації тощо), які становили 75% усіх зафіксованих. Натомість кількість насильницьких акцій зменшилася як в абсолютних, так і у відносних показниках (з 10% у 2012 році до 7% у 2013-му), ненасильницьких, але конфронтаційних (наприклад, страйки, блокування доріг) залишилася незмінною – 18%.

Однак феномен Майдану не вичерпується його значенням як злиттям і кульмінацією протестних рухів та найвищої форми вияву прямої демократії. У своїх протестних засадах, у ціннісних орієнтаціях, як і в оформленні у вигляді відродження архаїчних форм прямої демократії в новітню добу Євромайдан і Майдан 2004 єдині. Обидва являли собою «середовища з горизонтальною структурою», де «ієрархія не мала значення» (Славінська, 2013). Винятково мирний спротив, притаманний першому Майдану, зберігався в найекстремальніших умовах другого, навіть після побиття студентів у ніч проти 30 листопада 2014 року, реакцією на що стали масові повстання громадян по всій країні, однак повстання цілковито мирні. Зберігався він і під час першого штурму Майдану загонами міліції і «Беркуту» в ніч на 11 грудня 2014 року, коли кілька сотень людей лише собою – пліч-о-пліч – стримували наступ озброєних охоронців режиму й не відповідали ударами на удари. Мирний характер протесту був знищений першими пострілами й першими жертвами.

Соціологи вважають, що до Майдану про українське суспільство можна було сказати як про спільноту. Після Майдану українське суспільство зі спільноти перетворюється на громаду (цит. за Блудша). Відмінність у соціологічному плані полягає в тому, що громада – це організована спільнота. Ступінь соціального зчеплення зростає і утворюється нова якість, тому що тільки з громад можливе творення громадянського суспільства. Майдан показав добрий приклад реального громадянського суспільства, яке Н. Черниш визначає як «все те, що не є державою, тобто твориться із розвитком самоврядування по всіх горизонталях і вертикалях» (цит. за Блудша). І власне сам Майдан показав приклад такої зорганізованості, коли є дуже чіткий розподіл праці. Я. Грицак також вважає, що Євромайдан належить до середовищ із горизонтальною структурою. Для євромайданців ієрархія не має значення. У них інші цінності. Вони майже всі мають вищу освіту, соціально між собою рівні, живуть і діють не в елітарних, а в егалітарних середовищах – таких, до

прикладу, як фейсбук (цит. за Славінською, 2013). Оцінка соціального виміру Євромайдану багатопланова, як і саме явище. Майдан вплинув суттєво (хоча й різною мірою в різних регіонах) на громадську думку, суспільні настрої, центральну і місцеву владу, активність і самовизначення громадянського суспільства. Соціологічні опитування засвідчили, що протест мав головним чином ціннісні мотивації: маси людей вийшли за свої права і людську гідність, за краще майбутнє. Дуже слушною в цьому сенсі є думка Я. Грицака: «Євромайдан є найкращим підтвердженням ціннісної зміни, яка сталася за останні 10 – 15 років в Україні. Її головним рушієм є середній клас (у широкому розумінні: від журналістів й «айтішників» до середнього бізнесу) і молодь. Ці люди не куплять будь-який продукт, будь-яку політичну партію тільки через його «опозиційність» – їм потрібна якість» (Грицак, 2014, с.120).

На особливості Майдану 2013–2014 рр. вказує і оцінка його соціального виміру. Соціологи говорять, що Євромайдан показав наявність чотирьох суспільних типів людей з різним співвідношенням на заході та сході України. Варто виокремити «європейців», «совків», «нігілістів» та «байдужих», причому на Заході переважають «європейці» та «нігілісти», а на Сході – «совки» та «байдужі» (цит. за Блудша). Це зумовило і специфіку соціальної бази Євромайданів, і різне ставлення до Євромайдану в регіонах, різні наслідки. Головний результат Євромайдану полягає в змінах у свідомості дуже великих мас людей з патерналістсько-підданських установок на громадянсько-активістські. Принципово виріс вплив інститутів громадянського суспільства і їх зрілість. Крім того, наслідки цього мирного соціального повстання значно вплинули на настрої і поведінку людей від влади, ці наслідки є значущими вже зараз і, очевидно, залишаться такими і в майбутньому.

Отже, Майдан поєднав у собі основні характеристики протестних рухів України та був утіленням і логічним результатом основних тенденцій розвитку протестного руху в країні загалом. Водночас особливості українського протестного руху, який є формою впливу на владу, дають змогу кваліфікувати його вияви як локальні спроби встановлення прямої демократії й стихійного контролю громадянського суспільства над владою, а Майдан – як форму прямої демократії. Він ще раз підтвердив, що наша історія є джерелом таких рис української ментальності, які неминуче мають прорости сучасною моделлю демократії, яка відповідатиме духові й запитам постмодерної епохи – з горизонтальними зв'язками й вирішальним словом громади у розв'язанні найбільш гострих суспільних проблем. Привабливість цієї моделі допоможе подолати залишки синдрому меншовартості українців і додасть сили українській державності.

Блудша М. Українці дивні люди: якщо їх б'ють, а вони біжать, то біжать захищати – соціологи // Фонд демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. http://dif.org.ua/ua/mass_media/nksnkdfnslnkfn.htm

Галактіонова І. Громадянська непогора як явище в сучасній політичній культурі суспільства. «Освіта регіону: політологія, психологія, комунікація», 2008, № 1–2, с. 80–85.

Галушко К. Соціальні мережі як джерела вивчення організації та функціонування Євромайдану: досвід вивчення та перспективні методики опрацювання джерельної бази // Семінар «Євромайдан як культурний феномен руху протесту: джерела, методи, перспективи дослідження»: післямова, 21 березня 2014 р. <http://archeos.org.ua/?p=3245>

Грицак Я. Й. 26-й процент, або як подолати історію. К.: Фонд Порошенка, 2014, 136 с. (Серія «Жити по-новому»).

Колодій А. Феномен Майдану в контексті пошуку моделі врядування України. «Агора. Революція відбулася: що далі?». К.: Стилос, 2014, вип. 13, с. 22 – 37.

Метельова Т. Протестні рухи як сегмент громадянського суспільства й форма прямої демократії: світові тренди та український досвід. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/viche_2015_4_2.pdf.

Оверчук О. Становлення сучасних рухів протесту в Україні. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26801/17-Overchuk.pdf?Sequence=1>

Палій Г. О. Основні тенденції та ризики протестних настроїв в українському суспільстві. Аналітична доповідь / Національний інститут стратегічних досліджень. <http://www.niss.gov.ua/articles/970/>

Права людини в Україні 2011. Доповідь правозахисних організацій / [за ред. Є. Ю. Захарова] / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Х.: Права людини, 2012, 352 с.

Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2011 р. / За ред. В. Іщенка. К.: Центр дослідження суспільства, 2012, 72 с.

Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2013 р. http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/041/original/CSR_-_Protests_in_2013_-_29_Apr_2014.pdf?1399981680

Славінська І. Ярослав Грицак: Україна – як літак, який захопили терористи / «Українська правда». 2013, 30 грудня. <http://life.pravda.com.ua/person/2013/12/30/147591/>

MAIDAN AS A UKRAINIAN PHENOMENON OF PROTEST MOVEMENT

In the article we analyze the nature of protest movements in Ukraine. Special attention is paid to the characteristics of Maidan as a unique phenomenon in the Ukrainian protest movement. It is proved that Euromaidan became an obvious result of the development of protest movement in Ukraine and its phenomenon includes the mixture and climax of protests and the highest form of direct democracy manifestation.

Key words: protest movement, Maidan, peaceful revolution, direct democracy.

Ярослав Комарницький,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка*

ТРАДИЦІЙНІ І НОВІ ФОРМИ УЧАСТІ МОЛОДІ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ ПІСЛЯ ЄВРОМАЙДАНУ

Аналізуються причини політичного відчуження української молоді та їх активізація в організації та проведенні виборів після Євромайдану, використання різних форм участі у виборчому процесі. Обстоюється думка, що однією з основних причин помітного зсуву в політичній свідомості молоді, яка донедавна вважалася пасивною й аполітичною, стали події на Євромайдані. У результаті політична активність молоді набула нового спрямування і нових форм прояву, причому не лише на когнітивному рівні, а й на рівні поведінки.

Ключові слова: молодь, форми політичної участі, вибори, політична соціалізація, Євромайдан.

Після подій на Євромайдані громадянське суспільство в Україні стало найбільш активним за всю свою історію. Упродовж менше ніж півроку український народ провів президентські у травні й парламентські у жовтні 2014 р. вибори, що відповідали міжнародним демократичним стандартам, незважаючи на анексію Росією Криму та військову агресію на сході України. Революція гідності змінила у громадській думці уявлення про молодь, котрій притаманний прихований внутрішній потенціал політичної активності, який за певних обставин може актуалізуватися і впливати на перебіг політичних подій. І тут не можна не відзначити, що після Майдану мотиваційно-ціннісна сфера життя сучасного молодого покоління зазнала помітних змін, спричинила їх включення у суспільно-політичне життя на рівні не тільки пасивної присутності, а й активних дій. Тому вибори 2014 р. (як і попередні) не могли відбуватися без впливу на виборчий процес молоді. А що означають вибори для молоді: можливість зробити кар'єру політика, «потусуватися» на передвиборчих акціях, обрати своє майбутнє? То ж не можна не погодитися з тим, що молодь є однією з найперспективніших у політичному плані соціальних груп (Білоус, 2014).

Саме тому постає потреба аналізу чинників формування різних ступенів політичної участі молоді, що була особливо актуалізована Євромайданом та подальшими подіями в Україні (від мирних протестів до радикальних колективних дій). Молодь має найвищий потенціал соціальних, культурних та політичних змін, а тому виникає питання каталізаторів цього потенціалу. Розширення політичної участі молоді є необхідною умовою розвитку демократії, а вибори – важливими тому, що слугуватимуть сигналом про незворотній курс України у напрямі Європи (Кріс Даннет, 2014).

Метою статті є аналіз політичної активності молоді після Євромайдану, використання ними різних форм участі у виборах 2014 року.

Існує декілька підходів до класифікації форм політичної активності. Найбільш поширений – поділ їх на «конвенційні» (легітимні) і «неконвенційні» (нелегітимні). Цю класифікацію використовують як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники. Конвенційні форми політичної активності цілком узгоджуються з правилами і нормами (передовсім правовими), які існують в суспільстві, і варіюють від абсентеїзму до участі в політичних організаціях. Неконвенційні форми виходять за межі чинних правил і норм і варіюють між «м'якими» (підписання петицій, участь у санкціонованих мітингах і страйках) та «жорсткими» або й протизаконними (захоплення приміщень, погроми, нищення майна, голодування, прояви екстремізму тощо) політичними діями.

Серед українських дослідників, які з того чи іншого боку торкалися проблем формування електоральної поведінки й участі у голосуванні молоді, плідно працювали І. Бекешкіна, В. Бебек, М. Головатий, О. Матвієнко, А. Колодій, В. Полторак та ін. Вони відзначають, що політична активність має й свої особливості і, відповідно, проявляється у неоднакових формах в умовах демократичного і недемократичного суспільства. У демократичних суспільствах вона проявляється у таких формах як голосування на виборах різних рівнів, референдумах, участь в управлінні, в місцевому самоврядуванні, в діяльності парламенту. У недемократичних суспільствах, де обмежуються політичні права і свободи, політична активність переважно формальна і найчастіше проявляється лише в участі у виборах.

Найбільш яскраво політична активність молоді виявляється під час організації та проведення виборів, які відбувалися в умовах російської військової агресії. Враховуючи активність молоді на Євромайдані, політики боролися за молодого виборця, щоправда, робили вони це традиційними для себе маніпулятивними методами.

Важливим індикатором політичної активності, а для частини молоді – єдиною формою участі у виборчому процесі, є рівень їх участі у *голосуванні*. Щоб спонукати молодого виборця, котрий через різні причини не бажав іти голосувати, до участі у виборах, проводилися різні кампанії. Вони називалися по-різному: «кампанії підвищення активності виборців», «мобілізаційні кампанії», «GOTV campaign («Go out to vote» – «Вийди та проголосуй»). Так, у Києві напередодні президентських виборів було створено Молодіжну мобілізаційну кампанію «Твій Голос» з метою об'єднати активних молодих людей для збільшення активності під час виборів (Стартувала Молодіжна мобілізаційна кампанія «Твій Голос», 2014). На Волині – вуличні акції «Свідомий вибір – це відповідально та приємно» відбувалися в рамках роботи мобільно-консультаційної служби «2014-Молодь обирає майбутнє» (2014-Молодь обрала майбутнє, 2014). На Кіровоградщині в рамках молодіжного проекту «3D вибори. Динаміка. Досвідченість. Довіра» проводилися навчальні тренінги для молоді, під час яких їм розповідали про методику проведення виборів, алгоритм дій на виборчій дільниці, пояснювали важливість самого голосування (Кіровоградську молодь вчитимуть обирати, 2014). Аналогічний проект СОКМО «Моя гідність – мій вибір» проходив у Південно-Східних регіонах України (Проект «Моя гідність – мій вибір» запрошує до участі!, 2014). У Дрогобичі до президентських виборів проводилися тренінги, спрямовані на заохочення студентів та молодих сільських виборців, які голосуватимуть уперше, зробити свій вибір, мати активну громадянську позицію, не бути байдужим і взяти участь у виборах 25 травня (Вибори як демократичний інструмент зміни влади, 2014).

Для з'ясування політичних настроїв молоді віком 18–23 роки перед парламентськими виборами 26 жовтня 2014 р. організувалися фокус-групові інтерв'ю серед студентів в окремих містах України (Київ, Харків, Львів). Результати дослідження показали: молодь вірить, що «змінюючи себе та своє найближче оточення, можна змінити українське суспільство загалом». Довіра до політичних інституцій у них є дуже низькою, не має чітко сформованих політичних орієнтацій. Загалом, більшість молодих людей після подій Євромайдану почали більше цікавитися політичними новинами, визнавали значущість

політики у житті: «Політика – майбутнє, яке впливає на мою роботу та життя», «Політика і зміни залежать від кожного з нас. Політики не були б такими, якби ми не були такими. Багато хто прийшов до влади, через хабарі, які ми даємо», «Бути аполітичним – бути байдужим» (Особливості політичної культури студентської молоді, 2014).

На жаль, за винятком екзит-полів, соціологія не має у своєму розпорядженні фактичної бази зондажу реальної електоральної активності тих чи інших груп населення, що призводить до приблизних оцінок, ґрунтованих на матеріалах опитувань (Городецька, 2014, с. 99). На основі розрахунків, здійснених за результатами екзит-полів, рівень участі молоді віком від 18 до 29 років становив: під час проведення парламентських виборів 1998 р. – 67%, першого туру президентських виборів 1999 р. – 61%, парламентських виборів 2002 р. – 59%, повторного другого туру президентських виборів 2004 р. – 71%, парламентських виборів 2006 р. – 57%; президентських виборів 2010 р. – 57%; парламентських виборів 2012 р. – 47% (Результати Національного екзит-полу 2014 були успішними... 2014 р.). Якщо на виборах Президента 2014 р., за оцінками соціологів, у голосуванні взяли участь 44% молодих людей, то на парламентських – лише 35% (Національний екзит-пол як рентген електорату політичних сил в Україні..., 2014). Нижчий рівень участі молоді на парламентських виборах 2014 р., аніж на президентських, пояснюється загальною тенденцією у більшості країн світу, де існує президентська форма правління. Отже, незважаючи на всі заохочувальні заходи і кампанії, рівень участі молоді у виборах має тенденцію до зниження, причому це спостерігається ще з кінця 1990-х рр., хоч результати виборів впливають саме на їх майбутнє.

Низька політична активність молоді у голосуванні пов'язується з браком відповідної мотивації, наявністю інших інтересів, індивідуально-психологічні особливості, негативне ставлення до політики взагалі, розчарування у певних політичних і громадських лідерах та ідеях (Петрунко, 1006, с. 101). Директор фонду «Демократичні ініціатив» Ірина Бекешкіна також підтвердила думку, що нинішня українська молодь «просякнута» духом негативізму й не довіряє абсолютно усьому – ані політикам, ані силовим структурам (Молодь почувається сьогодні розчарованою, але прагне громадської активності, 2014). Основний мотив неучасті у виборах (31%) – впевненість, що «мій голос ні на що не впливає». До того ж вибори 2014 р., на думку експертів, відрізнялися вищим рівнем популізму (Національний екзит-пол..., 2014). Пострадянська політична система за своєю суттю блокує прихід молодого покоління у політику, молодіжні організації партійного спрямування не є кузницею молодих кадрів, де вони можуть набути досвіду або впливати на політичні рішення, а «допоміжною силою» – для розклеювання листівок, організації ефекту масовості, агітування тощо (Стаднік, 2012).

Правда, не вся молодь є пасивною та меркантильною. Замість електоральної активності молоді українці обирають громадянську. Це участь у громадських організаціях, волонтерська діяльність тощо. Відтак роль молоді – не стільки у виборі влади, як у щоденному контролі над нею. Молодь започаткувала низку громадських ініціатив – рух «Стоп цензурі!», рух «Чесно» за громадську фільтрацію майбутнього парламенту тощо. Активніше запрацювали існуючі та особливо новостворені громадські організації: «Громадянський сектор Майдану», «Спільна справа», ПО «Сила людей», Студентська Координаційна Рада, Союз ветеранів Афганістану, ГО «Українське сучасне козацтво» та інші козацькі організації, об'єднання «Не злий майдан», організація «Воля», Громадянський оперативний штаб, Відсіч, ГО «Українська альтернатива», Батьківський комітет, УНСО, «Автомайдан», «Пласт» та ін. (Колодій, 2014, с. 25).

Перспективи розвитку громадського суспільства обговорювалися в багатьох містах України. У рамках проекту «Виклики після Євромайдану – громадський сектор у дії», який реалізується за підтримки Фонду Міжнародної солідарності, відбувалися круглі столи «Громадянське суспільство після Майдану: виклики національного та регіонального рівнів» з метою не лише вивчити розвиток громадянського суспільства в конкретному регіоні, а й напрацювати стратегічні напрями розвитку громадянського суспільства на перспективу (Мельник, 2014). Як бачимо, молодь України переважно не є байдужою, проте говорити про

реальний контроль за діяльністю політичних інституцій поки що рано. Наразі це радше орієнтація на зміни знизу – «почати з себе», прагнення бути поінформованим про основні події української політики. Хоча за наявності потужного стимулу така ситуація може легко радикалізуватись. Розширена участь в політичному житті потребує затрати більшої кількості часу, який поки молодь не готова витратити.

Другою формою активної участі молоді у виборах є участь у *агітаційній кампанії*, яка відбувається у таких формах: проведення зборів, дискусій, «круглих столів», концертів, спортивних змагань, демонстрації фільмів та телепередач, організації зустрічей з виборцями, розповсюдження виборчих друкованих агітаційних матеріалів. Крім того, в ході передвиборчої кампанії чимало людей залучається до різних форм практичної активності – збирання підписів, організація мітингів, демонстрацій, пікетів, наметові містечка, кампанія «від дверей до дверей» тощо. Молодь є важливим ресурсом політичних партій, саме з їх допомогою вони комплектують штат своїх представників у виборчих комісіях та офіційних спостерігачів, стимулюючи їх матеріально.

Особливістю виборів 2014 р. було те, що у передвиборчій риторичі жоден кандидат не оминав тему війни в Україні, яка часто підкріплювалася популістськими гаслами. Водночас кандидати використовували благодійну діяльність на користь армії в агітаційних цілях, що нерідко нагадувало непрямий підкуп виборців. На противагу попереднім парламентським виборам, традиційні форми благодійності (підкупу) не мали масового поширення. Політичні сили також уникали проведення традиційних для виборчого періоду масових акцій (мітингів, демонстрацій, концертів), а поширювали друковані матеріали (листівки, брошури, буклети тощо) через агітаторів та агітаційні намети, де в основному працювала молодь (Проміжний звіт за результатами спостереження ОПОРИ, 2014).

Одне із головних сподівань, яке висловлювали учасники Євромайдану, полягало в тому, щоб у політиці з'явилися «нові обличчя». Тому важливою формою участі молоді у виборах є *висування кандидатами в депутати*. На етапі реєстрації в ЦВК більшість партій акцентували увагу на наявності у їхніх списках учасників Антитерористичної операції (АТО), громадських діячів, журналістів. Згідно з аналізом ОПОРИ на парламентських виборах 2014 р. майже третина кандидатів у народні депутати представляли молодь віком до 35 років: у загальнодержавному багатомандатному окрузі 32%, і 27% – у мажоритарних округах (Обличчя кандидата у народні депутати..., 2014). Так, у Луцьку відсоток молодих людей, що стали кандидатами на парламентських виборах, на 7% вищий за попередні роки (У Луцьку буде діяти школа політичної активності, 2015). У Дрогобицькому виборчому окрузі № 121 на парламентських виборах із 12 кандидатів у депутати 4 представляли молодь до 35 років (Жолкевська О., 2014). Причому більшість із них були помічниками народних депутатів, депутатами місцевих рад, активними учасниками Євромайдану, активістами громадських організацій. Активна участь студентства та молоді у подіях Революції гідності змусили політиків змінити закостенілий тренд створення «припартійних молодіжок», коли молодіжні лідери, яких називають «покемонами», мусили публічно демонструвати підтримку з боку молодіжного середовища партіям. На цих виборах через великий запит на нові обличчя політичні сили наситили молодими обличчями свої списки, таким чином намагаючись прикрити старі на мажоритарних округах. Все це свідчить про одне, що за молодого виборця нарешті розпочалася боротьба (Стельмах, 2014). Деякі з молодих кандидатів повідомили, що вони ведуть передвиборчі кампанії по-новому: зокрема, віддають перевагу безпосередньому контакту із виборцем, а не рекламі в ЗМІ, пропонують ідеї для формування політики, а не покладаються на імідж їхніх лідерів, а також більше враховують позицію місцевих структур своїх політичних партій при прийнятті рішень. Вони також підкреслювали важливість підготовки нових лідерів для місцевих виборів, які будуть проведені у 2015 р.

Однак слід зауважити, що з розвитком новітніх технічних засобів масової комунікації, їх дедалі більшим застосуванням у політиці, форми політичної активності істотно змінюються і вдосконалюються. Агресія Росії привела до переходу частини молоді на українську мову, вважаючи неприпустимим спілкування мовою іншої держави, молоді люди

видаляються з російських соціальних мереж, таких як «Вконтакте» та «Однокласники», влаштовують різні флешмоби та акції в підтримку АТО.

Розширення мережі Інтернет відкриває нові можливості для підвищення політичної активності молоді. Відтепер для того, щоб поспілкуватися з кандидатом чи лідером політичної партії під час виборів, не обов'язково йти на зустріч з ними – це можна зробити завдяки Інтернету. Спілкування з однодумцями в чатах і форумах, можливість спілкування з кандидатами чи лідерами політичних партій, благодійні внески на фінансування кампанії, поширення інформації про те, де можна голосувати, куди звертатися у випадку непередбачуваних проблем у день голосування, висловлення власної політичної позиції в індивідуальній творчості (анекдоти про вибори, відеокліпи, ігри, вірші) тощо – все це сприяє появі нових форм політичної активності і, як свідчать дослідження, підвищенню її рівня. Президентські вибори 2014 р. в Україні стали суттєвим поступом у використанні Інтернету в політичних комунікаціях (Шведа, 2014). Користувачами комп'ютерів, соцмереж є інтелектуально розвинуті люди, з активною життєвою позицією, більшість з яких – молодь. Отже, треба відзначити, що в майбутньому мережа Інтернет буде відігравати дедалі помітнішу роль в політичному житті країни.

Упродовж виборчої кампанії відбувалися події, відомі під назвою «народна люстрація», що впливали на атмосферу, в якій проводилася виборча кампанія. Цих інцидентів стало менше після того, як 9 жовтня 2014 р. Президент підписав Закон «Про люстрацію». Люстраційна тематика залишалася провідною темою в агітаційній діяльності партій та кандидатів у депутати. Намагання чинити тиск та притягнути до політичної відповідальності чиновників, що працювали на посадах за минулого режиму, в умовах виборчої кампанії супроводжувалися діями, що обмежували права суб'єктів виборчого процесу. Крім того, деякі «нові обличчя» з «Блоку Петра Порошенка» проводили кампанії проти кандидатів в одномандатних округах, що їх висунула та ж партія, оскільки ці кандидати пов'язувалися із колишнім режимом.

Під час цих виборів поширеною була діяльність волонтерів – діяльність яких безоплатна, свідомо та добровільна на благо інших. Волонтери і прихильники особисто розмовляли зі своїми друзями і знайомими, роз'яснювали основний зміст кампанії, як-то: важливість голосування, недопущення фальсифікації тощо. Запрошували до співпраці волонтерів політичні партії, кандидати в президенти та депутати. Так, на зустрічі із студентами Житомирського державного технологічного університету 15 жовтня 2014 р. кандидати у народні депутати ВРУ від політичної партії «Об'єднання «Самопоміч» запевнили молодь, що прийшли не агітувати, а поспілкуватися з ними, поділитися перспективами майбутньої співпраці і запросити у свою команду волонтерів (Демусь, 2014).

У період війни позачергові парламентські вибори не могли обходитися без акцій на підтримку військових у зоні АТО. Метою кампанії «Роби Вибори» було не тільки збір коштів на підтримку військових, а й залучення української молоді до активного політичного процесу. До кампанії долучилися широковідомі українські гурти Тартак, ТНМК, Скрябін, Абу-Касимові Капці, O.Torvald. Під час благодійних концертів у Львові, Києві, Харкові здійснювався збір коштів на підтримку воїнів, які приймали участь в АТО (Роби вибори! Проміжні підсумки проекту, 2014).

Отже, Революція гідності, політичні події в Україні 2014 р. показали, що відбувся помітний зсув у політичній свідомості й політичній поведінці молоді у бік зростання. Вибори засвідчили значну політичну активність молоді, сприяли появі нових методів залучення до політичного життя. Багато молодих громадських активістів, що були активними учасниками Революції гідності, стали депутатами Верховної Ради України. Це підтверджує, що енергія Євромайдану спрямовується в конструктивні та сталі форми участі молоді в політичних процесах України. Понад те, майбутні місцеві вибори (2015 р.) дадуть ще одну можливість для молоді отримати підтримку та взяти на себе відповідальність за розвиток і долю країни.

Городецька О., Губенко В. Мотивація електоральної поведінки та участі української молоді у виборах [в:] Молодіжна політика: проблеми і перспективи. Збірник наукових праць / [ред. С. Щудло, П. Длугош]. Дрогобич–Перемишль: Швидкодрук, 2014, вип. 5, с. 98–102.

Демусь Ю. Об'єднання «Самопоміч» закликає житомирських студентів використати свій голос на виборах. 16.10.2014. <http://vk.com/wall-61050662?own=1&offset=3460>

Жолкевська О. Мажоритарка-2014. 121-й округ. Спроба реваншу по-дрогобицьки. 09.10.2014. <http://portal.lviv.ua/article/2014/10/09/200003.html>

Кіровоградську молодь вчитимуть обирати. 11.04.2014. <http://akulamedia.com/kirovogradsku-molod-vchitimut-obirati-foto>

Колодій А. Феномен Майдану в контексті пошуку моделі врядування в Україні [в:] Агора. Випуск 13. Революція відбулася: що дали? К.: Стило, 2014, с. 22–36.

Кріс Даннет. Український кризовий медіа-центр. <http://uacrisis.org/ua/big-changes-coming-ukraines-parliament/>

Мельник Г. Євромайдан змінив свідомість, але не систему. 23 вересня 2014 р. http://ye.ua/news/news_17720.html?do=redag_comment&id=

Молодь почувається сьогодні розчарованою, але прагне громадської активності. http://www.dif.org.ua/ua/events/molod_naiya.htm

Національний екзит-пол як рентген електорату політичних сил в Україні: соціологи підбили підсумки свого дослідження у день парламентських виборів. <http://www.dif.org.ua/ua/events/ekzit-pol-jak-rentgeoriv.htm>

Обличчя кандидата у народні депутати 2014: освіта, вік, стать, партійність (інфографіка). <http://firtka.if.ua/?action=show&id=60635>

Особливості політичної культури студентської молоді. <http://robv-vybory.in.ua/articles/12>

Петрунко О. Мотиви відчуження сучасної молоді від активної політичної діяльності, «Педагогіка і психологія», 1996, № 1, с. 98–101.

Проект «Моя гідність – мій вибір» запрошує до участі! <http://gurt.org.ua/partnerships/21419/>

Проміжний звіт за результатами спостереження ОПОРИ під час позачергових виборів народних депутатів України: вересень 2014 року. 02 жовтня 2014 р. <http://opora.ua/news/6307-promizhnyj-zvit-za-rezultatamy-sposterezhenja-opory-pid-chas-pozachergovyh-vyboriv-narodnyh-deputativ-ukrajiny-veresen-2014-roku>

Результати Національного екзит-полу'2014 були успішними й показали: Захід і Центр – найбільш активні, молодь стає дедалі пасивнішою, а жінки наздоганяють чоловіків в участі у виборах. <http://dif-exitpoll.org.ua/ua/novini/1311.htm>

Роби вибори! Проміжні підсумки проекту. Режим доступу: <http://politiko.ua/blogpost118836>

Стаднік М., Богатчук С. «Роль молоді у розбудові незалежної держави». http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2012/Politologia/4_122406.doc.htm

Стартувала Молодіжна мобілізаційна кампанія «Твій Голос», 19 квітня 2014. <http://kyiv.ridna.ua/2014/04/startuvala-molodizhna-mobilizatsijna-kampaniya-tvij-holos/>

Стельмах І. Молодь йде на вибори чи на пиво? 24.04.2014. <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26651567.html>

У Луцьку буде діяти школа політичної активності. 24.03.2015 р. <http://www.volynpost.com/news/48603-u-lucku-bude-diiaty-shkola-politychnoi-aktyvnosti>

Шведа Ю. Виборча кампанія стає професійнішою, але й дорожчою. <http://www.varianty.net/25407-yurii-shveda-vyborcha-kampaniia-staie-profesiinishoiu-ale-y-dorozhchoiu>

2014–Молодь обрала майбутнє. 25.05.2014. <http://mozhlyvosti.in.ua/2014-molod-obrala-maibutnye>

TRADITIONAL AND NEW FORMS OF YOUTH'S PARTICIPATION IN THE ELECTION PROCESS AFTER EUROMAIDAN

The reasons of political alienation of Ukrainian youth and their activation in organizing elections after Euromaidan, their use of various forms of participation in the electoral process are analyzed. The view, that a major cause of significant shift in the political consciousness of young people was Euromaidan, is advocated. As a result, political participation of young people gained a new direction and new forms, not only on the cognitive level, but also at the level of behavior.

Keywords: youth, forms of political participation, elections, political socialization, Euromaidan.

Олександра Проць,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка*

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: ПОГЛЯД МОЛОДІ

У статті досліджено правовий статус людини і громадянські права і свободи як соціальне благо суспільства. Проаналізовані найбільш поширені порушення прав і свобод людини. З'ясовано погляди молоді в Польщі та Україні на проблеми прав і свобод громадян у своїх країнах. Зроблено висновок, що з точки зору молоді в Україні не забезпечується право на справедливий судовий розгляд, право на захист від різних форм дискримінації, свобода думки і слова та ін.

Ключові слова: *молодь, права і свободи людини і громадянина, правовий статус, порушення прав і свобод.*

У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року (Декларація про державний суверенітет України, 1990) і зверненні Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» 5 грудня 1991 року (До парламентів і народів світу, 1991) було визначено, що Україна будує демократичну, правову державу, першочерговою метою якої є забезпечення прав і свобод людини. Після проголошення незалежності розпочалося формування правової держави і громадянського суспільства. Базовими засадами цього процесу стали принципи плюралістичної демократії, верховенства права, поваги і захисту прав і свобод людини і громадянина, розширення їх змісту й гарантій. Набуття у 1995 році Україною членства у Раді Європи суттєво вплинуло на розвиток прав і свобод людини в Україні, стимулювало розробку Конституції України відповідно до основних принципів сучасної правової держави. Згідно зі ст. 3 Основного Закону, людина, її життя та здоров'я, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, що демонструє поступовий перехід правової політики Української держави від системоцентризму до персонцентризму. Так, в Конституції України окремий розділ присвячено правам і свободам людини і громадянина. Стаття 21 встановлює, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. За ст. 22 Основного Закону, права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (Конституція України, 1996). Крім того, Україна приєдналася до системи міжнародного права, ратифікувавши низку найважливіших актів у сфері прав людини.

Безумовно, конституційне і законодавче закріплення основних прав та свобод людини і громадянина демонструє, що людина займає перше місце у системі цінностей демократичного суспільства. Водночас багато прав і свобод є лише декларативними, оскільки реалізувати відповідні можливості людина може не завжди. Понад те, права і свободи людини і громадянина нерідко порушуються як іншими суб'єктами права, так і самою державою в особі певних органів чи службових і посадових осіб.

Слід визнати, що більш ніж за 20 років незалежності принцип верховенства прав і свобод людини, закріплений у Конституції та законодавстві України і міжнародних зобов'язаннях держави, залишається тільки дороговказом державного й соціального будівництва, а не реальною основою громадянського суспільства та механізму державного управління. Таку думку поділяють українські вчені-правознавці, які досліджують проблеми реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні: М.О. Баймуратов, М.М. Гуренко, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Ю.М. Тодика, Н.Г. Шукліна та ін. Теоретичні висновки підтверджуються результатами численних соціологічних досліджень та інтернет-опитувань, спрямованих на з'ясування

громадської думки щодо реального стану дотримання прав і свобод людини, моніторингом додержання конституційних прав і свобод, що здійснюється від імені Верховної Ради України вітчизняним омбудсменом та іншими правозахисними інституціями для виявлення системних проблем у цій сфері й підготовки чітких рекомендацій щодо поліпшення ситуації.

Метою статті є теоретичне осмислення сутності прав і свобод людини і громадянина й аналіз поглядів молоді на проблему їх забезпечення.

Як зауважує П.М. Рабінович, у різних організаціях (зокрема міжнародно-правових) та в національному законодавстві, в науковій, публіцистичній літературі часто-густо вживається вираз «права і свободи людини». Проте відмінність між правами і свободами як соціальними явищами, а також між відповідними поняттями (якщо не вважати їх тотожними) ще й донині однозначно не з'ясована навіть на загальнотеоретичному рівні. Тому терміни «права» і «свободи» практично використовуються як синоніми. І якщо зміст поняття прав людини розкривається тут через філософську категорію «можливостей», то така його інтерпретація обіймає мабуть також і поняття свобод людини (Рабінович, 2001, с. 10).

Погоджуючись із тим, що права і свободи – це певні можливості, які дозволяють кожному обирати вид і спосіб своєї поведінки для найповнішого задоволення власних потреб та інтересів, вважаємо права і свободи не повністю тотожними поняттями. Відмінність між ними полягає у тому, що для реалізації прав необхідні певні позитивні дії з боку держави (наприклад, право на освіту забезпечується державою через систему державних і комунальних навчальних закладів), а свободу слід розуміти як невтручання держави у поведінку людини (свобода віросповідання, свобода думки і слова тощо).

Права і свободи – це соціальне благо суспільства, що втілює у собі ідеї демократизму, гуманізму і справедливості, створює основу для всебічного розвитку особи. При цьому варто наголосити, що держава не дарує права і свободи, а лише закріплює їх у законі та забезпечує їх реалізацію й захист. Якщо ж держава ігнорує права і свободи чи, понад те, перешкоджає їх здійсненню чи потурає їх порушенням, вона не може вважатися правовою, оскільки не виконує свого головного призначення – не захищає права і свободи людини як вираження волі та гідності кожної людської істоти.

У теоретичному аспекті права і свободи людини вважаються можливостями універсальними (вони належать усім і кожному), природними (кожна людина володіє ними від самого народження) і невід'ємними (їх неможливо відчужити). Однак слід визнати, характеризуючи стан правового розвитку країни, що в Україні виник значний розрив між теорією і практикою належного дотримання прав людини, що виявилось в порушеннях основних прав особи – права на життя, здоров'я, безпеку, оплату праці, соціальний захист тощо. Значною мірою це обумовлено незадовільним, неякісним правовим забезпеченням розв'язання соціально-економічних проблем (Руднева, 2013, с. 13–14). Дійсно, зараз в Україні немає практично жодного права чи свободи людини, які б не порушувалися, хоча це й суперечить конституційному положенню про непорушність прав і свобод людини. При цьому йдеться не стільки про посягання на права і свободи людини з боку окремих осіб, скільки про державну політику щодо забезпечення реалізації цих прав і свобод.

Особливо гостро реагує на порушення прав людини сучасна молодь, якій властиві критичність мислення й прагнення дати власну оцінку різним явищам. Свідомість молодої людини володіє особливою сприйнятливістю, здатністю переробляти і засвоювати величезний обсяг інформації. Це продемонстрували результати соціологічного дослідження «Молодь Пограниччя: Дрогобич – Перемишль»¹¹, у рамках якого учням випускних класів

¹¹ Дослідження «Молодь Пограниччя: Дрогобич – Перемишль», проведене у грудні 2012 – березні 2013 рр. українськими та польськими соціологами: кафедрою соціології, політології та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету (керівник проекту С. Щудло) та Інститутом соціології Державної вищої східноєвропейської школи у Перемишлі (керівник проекту П. Длугош). Дослідження проводилося методом анкетного опитування серед учнів випускних класів загальноосвітніх шкіл та випускників середніх спеціальних

загальноосвітніх шкіл та випускникам середніх спеціальних закладів двох пограничних міст пропонувалося дати відповідь на питання, чи зазвичай порушуються права людини в твоїй державі та які з них порушуються найбільше.

Дослідження виявило: в Україні 87,1% молодих людей вважає, що порушення прав людини є звичною справою, у Польщі схильних до такої думки набагато менше – 58,3%. Це пояснюється тим, що на початку ХХ ст. відродилася й українська, і польська державність, яку Україна, на жаль, втратила, а Польща почала розбудовувати, особливо після падіння Берлінської стіни. Нині вона – суверенна держава, член Європейського Союзу, демократична країна, яка гарантує своїм громадянам дотримання прав людини і громадянських прав. Ці гарантії містяться в законодавчих актах, серед яких найбільше значення має Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 р., розділ II якої іменується «Свободи, права й обов'язки людини і громадянина. Загальні принципи» (Конституція Республіки Польща, 1997). Відповідно й рівень порушень прав і свобод людини і громадянина є нижчим, ніж в Україні, про що свідчать відповіді польських школярів.

Респонденти, які підтвердили, що права й свободи зазвичай порушуються, визначили, які з них зазнають порушень найбільше (табл.1).

Таблиця 1. Які права й свободи людини порушуються найбільше, %

№ з/п	Права, які порушуються	Україна	Польща
1.	Вираження своїх поглядів і переконань	45,7	67,2
2.	Свобода слова	59,8	52,8
3.	Доступ до інформації	16,3	30,9
4.	Свобода виїзду за кордон	41,1	18,2
5.	Рівність перед законом	73,6	57,8
6.	Справедливе правосуддя	78	56,8
7.	Захист національної культури	25,9	6,8
8.	Доступ до освіти	20	14,2
9.	Гідність та повага	37,3	37,4

Результати дослідження від загальної кількості респондентів представлені на Рис. 1, що уможливило їх порівняння.

Очевидними є суттєві відмінності між думкою молодих людей в Україні та Польщі, окрім оцінки ними забезпечення права на вираження своїх поглядів і переконань, чому можна дати таке пояснення. Загалом система поглядів і переконань у людини формується упродовж усього життя, але особливо інтенсивно – в найбільш активний період життя кожного покоління, тобто у молоді роки. Відмінності між поглядами і переконаннями різних поколінь можуть мати поміркований характер, а можуть бути досить глибокими, внаслідок чого вони й отримали назву «конфлікт поколінь», про який багато дискутують соціологи, антропологи, філософи, політологи, психологи та ін.

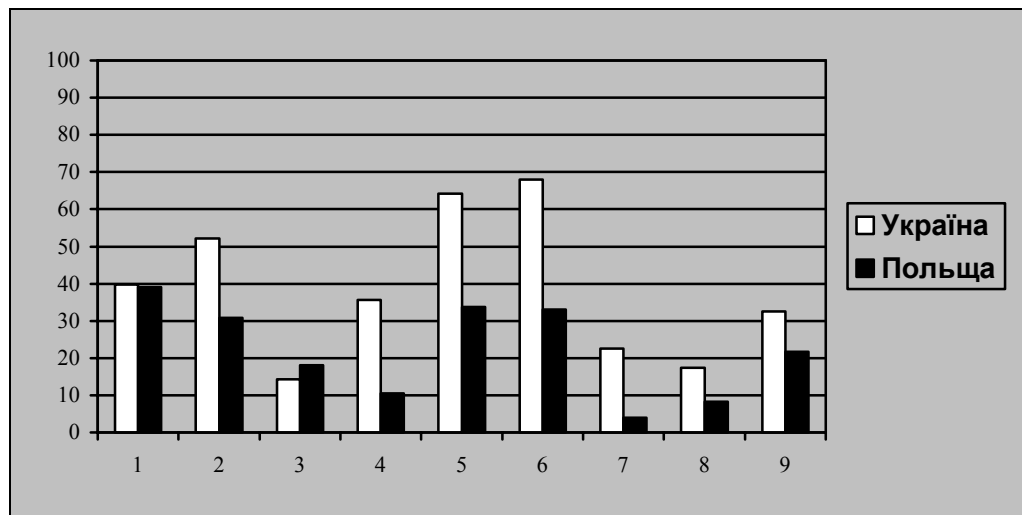

Рис. 1. Права й свободи людини, які порушуються найбільше (% від загальної кількості респондентів)

Так, на думку російських дослідників, певні розбіжності між окремими цінностями різних генерацій, що зазвичай виливаються у так звані конфлікти поколінь, наявні в межах практично кожного антропологічного покоління, коли транзиція молодших членів родини супроводжується виникненням конфлікту старих та нових цінностей щодо способу життєдіяльності, самореалізації та самоствердження (Ядов, Магун, Семенова, 2005).

Зазвичай «діти» не сприймають цінностей покоління «батьків»; бажаючи сформувані свої еталони, молода людина прагне самовираження, тобто розкриття власної індивідуальності, виявлення своїх думок, настроїв, переконань, тому можливість реалізації цього права для неї має принципове значення. І, як підтверджують результати дослідження, для міжпоколінного розриву немає кордонів.

На думку українських респондентів, найбільше в державі порушується право на справедливе правосуддя (68%), рівність перед законом (64,2%) і свобода слова (53,1%). Ці показники відповідають результатам інших соціологічних досліджень. Так, у 2012 р. Україна звітувала перед ООН про ситуацію з правами людини в рамках Універсального періодичного огляду (УПО), при цьому країни-члени ООН ознайомилися не тільки з офіційним звітом українських правозахисників та уряду, а й з думкою громадян України про те, які саме права й свободи порушуються найчастіше. Щоб з'ясувати це, Центр інформації про права людини та Центр «Соціальна дія» за підтримки ПРООН попередньо провели всеукраїнську кампанію «Права людини в Україні: твій голос важливий»¹², у рамках якої громадянам запропонували низку питань з різних аспектів дотримання прав людини у нашій державі.

Зокрема, респондентам пропонувалося відповісти на відкрите запитання «Що, на вашу думку, є найбільшим порушенням прав людини в Україні?». Відповідаючи на нього, люди називали більше 120 різних варіантів: «багато порушень» (22,9%), «низькі соціальні виплати – пенсії, соціальні допомоги тощо» (22,5%), «корупція» (13,4%), «погане медичне обслуговування» (10,7%), «наша влада – порушення прав» (9,8%) та ін. Опитані в інтернеті виділяли відсутність права на справедливий суд як найбільше порушення прав людини. Це і

¹² Дослідження «Права людини в Україні: твій голос важливий», проведене Центром інформації про права людини та Центром «Соціальна дія» за підтримки ПРООН в 6 містах (Херсон, Сімферополь, Суми, Луганськ, Львів та Київ) з 14 по 27 вересня 2012 року, передбачало відповідь на 13 запитань з різних аспектів дотримання прав людини. Опитування проводилося методом особистого формалізованого інтерв'ю (face to face). Опитано 1 800 респондентів у віці від 18 років і старших. Помилка репрезентативності дослідження (з імовірністю 0,95) становить 4,1% для населення великих міст (250 тис. населення і більше). Аналогічне опитування в інтернеті проводилося з 17 вересня по 10 жовтня 2012 року, воно охопило 2 150 осіб.

несправедливі судові розгляди, і невиконання судових рішень, і корумповані суди, і контроль влади за рішеннями суддів тощо. Дійсно, без права на справедливий суд неможливе і дотримання інших прав, оскільки відсутність цього права означає юридичну незахищеність людини від будь-яких інших порушень.

Серед вуличних респондентів 39,5% вважають дуже обмеженою в Україні свободу слова, а серед користувачів мережі така думка превалює – 64,6% (Українці скаржаться на корупцію, дискримінацію та катування, 2012). Свобода слова, тобто право людини вільно висловлювати свої думки, погляди, переконання як в усній, так і в письмовій формі, є однією з найважливіших громадянських свобод, що ставить державну цензуру, або будь-яку іншу форму державного примусу до висловлення поглядів або відмови від них, поза законом. Обмеження цієї свободи в Україні демонструє й рейтинг Всесвітнього Індексу Свободи Слова, зокрема, у 2012 р. Україна опустилась у ньому на 10 позицій, і зайняла 126 місце між Алжиром та Гондурасом (Україна опустилась в рейтингу свободи слова, 2013).

Принцип рівності у формальному аспекті означає рівність усіх перед законом, рівність прав і обов'язків, незалежно від національної, релігійної й іншої приналежності, службового й іншого положення, рівну відповідальність за правопорушення. Іншим виявом формальної рівності виступає принцип недискримінації. «Чи захищені українці від дискримінації за різними ознаками (інвалідність, вік, соціальний статус, гендер тощо)?» – це питання отримало відповідь «ні» 68,3% вуличних респондентів і 70,5% респондентів в мережі (Українці скаржаться на корупцію, дискримінацію та катування). До речі, на необхідність подолання проблеми дискримінації звернули увагу одразу 40 країн-учасниць ООН під час проходження Україною УПО в Женеві у жовтні 2012 р. (Дискримінація в Україні – поодинокі факти чи системна проблема, з якою може зіштовхнутися кожен?, 2013).

Польська молодь, зі свого боку, вважає найбільш поширеними порушення права на вільне вираження свої поглядів і переконань (39,1%), рівність перед законом (33,7%) і справедливе правосуддя (33%). Показовим є той факт, що наявність відповідних порушень в Польщі засвідчує, порівняно з Україною, чи не вдвічі менше респондентів. Вочевидь, в Польщі правовому статусу людини і громадянина держава приділяє більше уваги. Такого висновку доходить і В. В. Книш: по-перше, порівняльний аналіз положень конституційного законодавства Польщі та України свідчить, що у Польщі у сфері забезпечення та захисту прав людини передбачена більш тісна взаємодія державних органів з інститутами громадянського суспільства, ніж в Україні. По-друге, у Польщі існує ряд державних органів, які відіграють вирішальну роль у забезпеченні та захисті прав людини, зокрема, Державний трибунал, Найвища палата контролю, аналогів яких в Україні немає. Ці контролюючі органи забезпечують належне ставлення інших центральних органів державної влади до нормативного закріплення, забезпечення та захисту прав людини (Книш, 2014, с. 127).

Між відповідями українських і польських школярів є й вражаючі відмінності. Якщо в Україні 35,7% респондентів від загальної кількості опитаних констатують порушення свободи виїзду за кордон, то в Польщі – лише 10,5%. На думку 22,6% українських учасників дослідження, не приділяється належна увага захисту національної культури, натомість серед польських учнів так вважає усього 3,9%. Порушення права на доступ до освіти підтверджує 17,5% опитаних молодих людей в Україні і 8,2% – в Польщі. Ці показники суттєво – в рази – відрізняються, що повністю відповідає реаліям сьогодення. Так, право громадян України вільно залишати територію України і будь-які винятки із нього детально регламентовані Законом «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» (Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України, 1994). Але українські громадяни України можуть в'їжджати без віз на територію 41 країни. При в'їзді ще до 48 держав візу можна отримати на кордоні, для в'їзду в інші країни світу потрібно заздалегідь оформляти візи у їх консульствах (89 країн, де українцям раді без віз, 2014), при цьому відмови у видачі віз мають масовий характер. А Республіка Польща з 21 грудня 2007 р. ввійшла в зону держав-учасниць Шенгенської угоди, відповідно її громадяни користуються повною свободою в'їзду на територію цієї зони та багатьох інших країн.

Відсутність належного захисту національної культури в Україні демонструє, зокрема, такий актуальний факт. Ще до анексії Криму на виставку спочатку до ФРН, а згодом до Королівства Нідерланди було відправлено понад 550 унікальних музейних експонатів, серед яких церемоніальний скіфський шолом, артефакти із славнозвісного «скіфського золота», мечі, панцири, предмети домашнього начиння давньогрецького та скіфського походження, предмети готської культури, які були відібрані з київського Музею історичних коштовностей Національного музею історії України, а також чотирьох музеїв Криму. Термін перебування виставки за кордоном спливав 28 травня 2014 р. і сьогодні до Києва повернулося лише 22 експонати. Щодо інших кримські музеї подали позов до голландського суду, у якому вимагається повернення цінностей до Криму, анексованого Росією. Але ж Україна була і є законним власником переданих на виставку всіх археологічних предметів, які є культурними цінностями України та невід'ємною частиною її Музейного фонду, зокрема, його державної частини. То чому в сучасних умовах тимчасової окупації частини територій, Україна не може подбати про безпеку своїх культурних цінностей і не повинна вжити заходів, аби вони повернулися з поза меж держави в такі місця на її території, де їм не будуть загрозовувати жодні ризики? (Кот, 2015).

Наявність в Україні порушень права на освіту підтверджує й дослідження «Право на освіту та права освітян: теорія і практика в Україні», проведене громадською організацією «Європейська дослідницька асоціація» спільно з компанією InMind за підтримки освітньої програми Міжнародного фонду «Відродження»¹³. Більшість учасників цього дослідження вважає, що право на освіту пов'язане з її доступністю. Для його реалізації важливо, щоб кожен мав змогу отримати безкоштовно повну загальну середню освіту (86% респондентів), а також обрати за бажанням спеціальність і вищий навчальний заклад (89%). Можливість отримати цільовий пільговий кредит на здобуття вищої освіти вважають важливою умовою для реалізації права на освіту 49% учасників дослідження. Водночас всі групи опитаних демонструють стійку переконаність у тому, що лише сама людини та її ставлення до освіти є основним принципом реалізації освітніх прав, наскільки б ці права не декларувалися або фінансово (достатньо чи ні) підтримувалися державою та іншими освітніми інституціями, – наголошується в аналітичному звіті дослідження (Право на освіту та права освітян: теорія і практика в Україні. Аналітичний звіт за результатами громадського моніторингу, 2013).

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що з точки зору молоді проблемним для України є питання забезпечення права на справедливий суд, права на захист від різних форм дискримінації, свободи думки і слова тощо. Варто наголосити, що розуміння прав і свобод людини, усвідомлення їх цінності є для молоді запорукою підготовки до життя в демократичному та плюралістичному суспільстві. Своєю чергою, розвиток українського суспільства значною мірою залежить від молодого покоління, яке повинно мати можливості для успішної реалізації широкого діапазону своїх прав і свобод. Інакше молодь буде блокувати ті спроби реформування держави і суспільства – відкритим протестом або пасивним неприйняттям, – які супроводжуються звуженням чи порушенням прав і свобод окремої особистості. Отже, саме права і свободи людини мають стати (позаяк лише вони можуть бути) міцним фундаментом для розбудови України, її справжньою національною ідеєю, що спроможна об'єднати усіх громадян, забезпечити взаєморозуміння між різними соціальними й національними групами і культурами.

¹³ Дослідження проведене громадською організацією «Європейська дослідницька асоціація» спільно з компанією InMind за підтримки освітньої програми Міжнародного фонду «Відродження» у квітні – травні 2013 р. Були опитані вчителі загальноосвітніх шкіл (354), батьки учнів (110), викладачі і представники адміністрації ВНЗ (152), студенти ВНЗ (103). Збір інформації проводився методами фокус-групових дискусій, особистого інтерв'ю, інтерв'ю по телефону, опитування он-лайн.

- Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
 До парламентів і народів світу: Звернення від 05.12.1991 № 1927-XII <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1927-12>
 Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
 Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави. Київ: Атіка, 2001, 176 с.
 Руднева О. Правова політика України: стан, проблеми концептуалізації та підвищення ефективності [в:] Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування, за ред. О. Рудневої. Київ: 2013, с. 6–26.
 Конституція Республіки Польща от 2 апреля 1997 г. <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>
 Отцы и дети. Поколенческий анализ современной России / Ядов В., Магун В., Семенова В. и др. Москва: Новое литературное обозрение, 2005, 328 с.
 Українці скаржаться на корупцію, дискримінацію та катування, Центр інформації про права людини, 22.10.2012. <http://humanrights.org.ua/material/ukrajintsi-poskarzhatsya-v-oon-na-koruptsiyu-diskriminatsiyu-ta-katuvannya> (дата звернення 05.04.2015).
 Україна опустилась в рейтингу свободи слова – «Репортери без кордонів», Українська правда, 30.01.2013. <http://www.pravda.com.ua/news/2013/01/30/6982488/> (дата звернення 05.04.2015).
 Дискримінація в Україні – поодинокі факти чи системна проблема, з якою може зіштовхнутися кожен? Українська Гельсінська спілка з прав людини, 30.01.2013. <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1359528451> (дата звернення 05.04.2015).
 Книш В. Порівняльно-правовий аналіз конституційних механізмів захисту прав людини в Україні та Польщі «Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького» 2014, № 9, с. 121-128.
 Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 № 3857-XII. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3857-12>
 89 країн, де українцям раді без віз, Українська правда, 04.11.2014. <http://life.pravda.com.ua/society/2014/11/4/183261/> (дата звернення 10.04.2015).
 Кот С. Суд щодо «скіфського золота». Шанси сторін на тлі міжнародного права. <http://www.istpravda.com.ua/articles/2015/04/6/148049/> (дата звернення 10.04.2015).
 «Право на освіту та права освітян: теорія і практика в Україні»: Аналітичний звіт за результатами громадського моніторингу, червень 2013. http://eura.org.ua/wp-content/uploads/2010/01/ERA_Vidrodzhannya_%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE-%D0%BD%D0%B0-%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%83-%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D1%8F%D0%BD_%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82_%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%8C-2013.pdf (дата звернення 11.04.2015).

HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN UKRAINE AND POLAND: YOUTH'S VIEWS

The article deals with the human legal status and civil rights and freedoms as social weal of the society. The most widely spread violations of human rights and freedoms have been analyzed. The Polish and Ukrainian youth's views as for ensuring rights and freedoms of the citizens in their countries have been cleared up. To the Ukrainian youth's point of view the right of just lawsuit, the right of defence from different forms of discrimination, freedom of thought and speech are not ensured.

Keywords: youth, the human rights and freedoms, the legal status, violation of rights and freedoms.

Руслана Попп,
кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ НА МОЛОДЬ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ У 1944–1953 РОКАХ (НА МАТЕРІАЛАХ ДРОГОБИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті визначено завдання ідеологічно-пропагандистського впливу на молодь західних областей України в умовах утвердження в краї радянського режиму у перші повоєнні роки. Показано основні форми та методи поширення більшовицької ідеології в молодіжному середовищі регіону. Доведено, що політико-виховна та пропагандистська

робота серед молоді стала потужним інструментом системи у боротьбі з її національно-державницькими переконаннями. Зроблено наголос, що надзвичайно актуально враховувати історичний досвід, зокрема, у регіональному вимірі, для сучасних політичних і соціальних реформ.

Ключові слова: Дрогобицька область, радянський режим, молодь, студентство, ідеологічний вплив.

Молодь України довела, що вона є важливим рушієм сучасних суспільно-політичних процесів. Але й нині молоде покоління нашої держави зазнає антинаціональних і антидержавних впливів. Важливо проаналізувати механізми, засоби і прийоми ідеологічного пресингу на молодь в історичному і регіональному аспектах. Це допоможе виробити ефективні шляхи протидії, максимально залучити молоду генерацію українців до реформування та розбудови держави, стане запорукою утвердження демократичних цінностей.

Зміст та напрями радянських процесів на західноукраїнських землях у перші повоєнні роки висвітлюються у багатьох наукових розвідках. Серед них хочемо виокремити роботи Б. Яроша (Ярош, 1999; 1995). Політико-ідеологічну складову у взаємовідносинах радянського режиму з окремими соціальними групами показано у працях О. Рубльова і Ю. Черченка (Рубльов, Черченко, 1997), Т. Марусик (Марусик, 2002). Ідеологічний аспект у розвитку освітньої сфери краю в повоєнний період розкриває С. Сворак (Сворак, 1998). Політична і ідеологічна боротьба радянського режиму за молодь регіону піднімається й у дослідженнях про національно-визвольний рух (Киричук, 2000, 2003), (Русначенко, 2002), (Макарчук, 2002), (Мисів, 2002), (Нагірняк, Лаврецький, 2013).

Мета статті: на основі джерельних матеріалів простежити засоби та методи ідеологічного тиску на молодь та чинники формування радянських світоглядних цінностей у молодіжному середовищі. Ці процеси досліджуються на прикладі Дрогобицької області в перші повоєнні роки.

З вигнанням фашистських військ із західних областей України тут знову відновлюється сталінський тоталітарний режим. Для забезпечення свого функціонування, подолання спротиву національно-визвольних сил в регіоні, режим застосовував силові методи, жорсткий ідеологічний контроль над усіма сферами суспільно-політичного життя. Масовий ідеологічний вплив у перші повоєнні роки здійснювався як загалом, так і на окремі соціальні групи населення західних областей України. Особлива увага в умовах військово-політичного протистояння в краї приділялася молоді. Виступаючи на партактиві Дрогобицької області, секретар обкому С. Олексенко наголошував: «не використаємо молодь ми, її будуть використовувати націоналісти проти нас» (ДАЛО, 51). Головний напрям політроботи з цією соціальною групою був визначений численними партійно-радянськими постановами. Ці документи ставали дороговказом у розгортанні ідейно-політичного виховання молоді на місцях. Основним завданням, яке поставало перед радянською системою, було відірвати молодь від впливу «німецько-українських націоналістів». До молодих патріотів, які були в ОУН-УПА, проголошувалися всілякі «Звернення», амністії (Нагірняк, Лаврецький, 2013). З розгортанням нових ідеологічних кампаній в країні, політико-виховна робота серед молоді «спрямовувалася на виховання радянського патріотизму, любові до більшовицької партії, до великого Сталіна... На боротьбу проти низькопоклонства перед іноземною наукою і культурою, на популяризацію російської і особливо радянської науки» (ДАЛО, 7).

Ефективним засобом ідеологічного впливу на молодь стало її залучення до комсомольських організацій. Комсомол вважався резервом і помічником партії в справі залучення до соціалістичного будівництва молоді. Комсомольські групи створювалися повсюдно: на підприємствах, установах, освітніх закладах області. Особливо ідейних і перевічених молодих людей приймали до комуністичних лав. Темпи організації комсомольсько-партійних осередків не задовольняли радянсько-партійне керівництво. Вони

формувалися переважно із приїжджих, тому не могли повноцінно виконувати роль інструменту насадження тоталітарної моделі політичної мобілізації. У звіті про діяльність шкіл Дрогобицької області у 1944/1945 навчальному роках наголошувалося, що «у значній частині шкіл не достатньо була розгорнута робота по вихованню в учнів радянського патріотизму, матеріалістичного світогляду, по вихованню ненависті до ворога українського народу німецького фашизму і його посібників, зрадників Батьківщини, українсько-німецьких націоналістів...Комсомольські і піонерські організації ростуть дуже повільно і охоплюють малу кількість учнів». Тоді ж у 864 школах Дрогобицької області було створено шість вчительських і лише одну учнівську комсомольську організацію (ДАЛО, 83).

Про успіхи по залученню молоді у комсомол говорилося на всіх партійних зібраннях, звітувалося найвищому керівництву республіки. У документах зустрічаються розходження про кількість членів комсомольської організації області. Зокрема, у доповіді секретаря обкому Олексенка вказано, що наприкінці 1944 р. у Дрогобицькій області нараховувалося 1 200 комсомольців (ДАЛО, 51), а у звіті секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову на початку 1945 р. наводяться дані про 919 комсомольців (ДАЛО, 89). Скоріше всього, бажане видавали за дійсне. Саме на партійних і комсомольців як найбільш ідейних покладався основний тягар суспільно-політичної та громадсько-організаційної роботи на місцях, в окремих колективах.

Щоправда, як слушно наголошують М. Нагірняк та Р. Лаврецький, молодь не сприймала ідеологічні установки не лише внаслідок національної свідомості та ідейно-політичних переконань, але й через те, що політвиховні структури УПА й ОУНівського підпілля розгорнули широку пропагандистську кампанію проти комсомолу. Нерідко проти комсомольських вождів вживалися і терористичні акції (Нагірняк, Лаврецький). У 1947 р. з 764 учнів шкіл робітничої молоді, членів ЛКСМ було 132 осіб, а в школах сільської молоді з 2 531 лише 57 (ДАЛО, 108). Доповідаючи на засіданні вченої ради Дрогобицького учительського інституту в лютому 1949 р, проректор наголошував: «На низькому рівні стоїть зростання комсомольської організації, питання антирелігійної роботи. Студенти прямо заявляють, що до церкви вони ходять, що вступати до комсомолу бояться» (ДАЛО, 48).

У результаті широкомасштабної діяльності партійних і комсомольських органів та під тиском або впливом різних обставин, не завжди пов'язаних з ідеологічними переконаннями, західноукраїнська молодь поступово вступала в комсомол. У 1946 р. у Дрогобицькому учительському інституті з 270 студентів було 156 комсомольців і 10 комуністів (ДАЛО, 140). У 1951/1952 н.р. з 388 студентів денної форми навчання – 335 осіб були комсомольцями (ДАЛО, 65).

Певна частина молодих людей з комсомольськими квитками паралельно входила до складу молодіжних груп і підпілля ОУН. У деяких загальноосвітніх школах області були створені осередки молодіжних націоналістичних організацій. У Дрогобичі діяла організація «Юнак», в селі Добрівляни заснована молодіжна група «Крути» (Мисів, 2002). У 1946 р. у Дрогобицькій області за участь національно-визвольному русі було притягнуто до кримінальної відповідальності 43 учні середніх шкіл 6–10 класів, 27 учнів технікумів, 9 учнів педагогічних училищ та шкіл, 8 учнів залізничних шкіл та шкіл ФЗО, 5 учнів торгово-кооперативних шкіл (ДАЛО, 263). У 1947 р. «за участь в контрреволюційній націоналістичній організації ОУН та в бандах УПА» засуджено 20 осіб студентської та учнівської молоді області (Культурне життя в Україні. Західні землі, 1995).

Суспільно-політичне виховання зводилося до комуністичної агітації та пропаганди. Вона здійснювалася через лекції, політінформації, семінари, бесіди, організацію гуртків. Постійними були науково-теоретичні конференції, наради, збори, присвячені важливим суспільно-політичним подіям, ювілеям радянських вождів. Молодь залучали до участі в демонстраціях, урочистих мітингах, що проводилися на відзначення важливих історичних дат та подій, радянських свят. Радянськість мали прищеплювати екскурсії до східних районів України та СРСР, які організовували для молоді області. Основні положення марксистсько-ленінської доктрини проголошувалися в пресі та радіо. На службу ідеології поставили

літературу, мистецтво, кіно. Молодь мала займатися і політичною самоосвітою (Кошарний, 1975).

Ідеологічний вплив на молодь здійснювався через освітньо-виховну політику партії. Радянська система створювала умови для того, щоб усі діти, підлітки, юнаки і дівчата відвідували школу, мали можливість продовжувати своє навчання в середніх і вищих навчальних закладах, а отже, постійно проймалися партійно-комуністичними ідеями. Це реалізовувалося різноманітними шляхами. Передовсім постійно відновлювалися та розширювалася мережа навчально-виховних закладів різного рівня. Контингент учнівської та студентської молоді постійно збільшувався. При цьому карні органи пильно стежили за вступниками та за студентами. В особистих анкетах молоді тривалий час зберігалися запитання про перебування на окупованій території. У Директиві управління у справах вищої школи від 10 жовтня 1946 року, під грифом «Таємно», вимагалось подання відомостей «про партійний, національний, віковий склад усіх студентів» (ДАЛО, 3). Постійні перевірки і чистки виявляли активних учасників підпілля ОУН-УПА, «класово ворожі елементи», що, як правило, були дітьми заможних селян, священників, мали родинні зв'язки з членами ОУН-УПА та їх прихильниками. Орієнтуватися в справжніх настроях і реакціях молоді на усі зміни, які відбувалися в західних областях України, режиму допомагали не тільки радянські спецслужби, а й активно заохочувана в усіх колективах практика донощництва. Перетрушування студентських колективів через призму лояльності до існуючого режиму і репресивні заходи системи призвели до малої кількості місцевих серед студентства. За окремими даними у вересні 1947 р. 344 студентів Дрогобицького учительського інституту лише 83 були місцеві (ДАЛО, 10).

На студентську та учнівську молодь були поширені усі вище згадані форми ідейно-політичного виховання, система позакласної та позааудиторної виховної роботи з учнями і студентами дозволяла контролювати молодь після занять. На четвертій Дрогобицькій міській партійній конференції наголошувалося, що «в школах допускається перезавантаження суспільною і іншою ненавчальною роботою» (ДАЛО, 152).

Партійно-комуністична ідеологія насаджувалася передовсім через зміст освіти, який реалізовувався у навчальних планах, програмах, підручниках. Вони уніфікувалися, розроблялися під постійним наглядом партійних органів. Особлива увага приділялася викладанню дисциплін суспільно-гуманітарного циклу. Комісія від обкому партії, яка перевіряла викладання в Бориславському педагогічному училищі викладання історії, методики історії та Конституції наголошувала, що «викладання цих предметів стоїть на низькому ідейно-політичному і науковому рівні», «уроки аполітичні», «не використовуються першоджерела класиків марксизму-ленінізму» (ДАЛО, 114). Основними завданнями кафедр марксизму-ленінізму були уміло «пов'язати марксистсько-ленінську теорію з сучасністю міжнародних подій, з економічними і політичними питаннями нашої країни, вихованням комуністичної свідомості, беззавітної любові і вірності соціалістичній Батьківщині» (ДАЛО, 5). У звіті Дрогобицького учительського інституту за 1947/1948 н.р. відзначалися робочі програми кафедри історії, які саме «будувалися так, щоб забезпечити дієву боротьбу проти рецидивів буржуазної ідеології, ідеології українського буржуазного націоналізму на історичному фронті» (ДАЛО, 7).

Ідеологічні впливи частково підкріплювалися матеріальними засобами. В першу чергу преміювалися передовики виробництва – комсомольці, при визначенні іменних стипендій до уваги бралось не тільки відмінне навчання, лише комсомолец, або комуніст, активний у громадсько-політичній роботі міг її отримати (ДАЛО, 17). Такі заохочення мали сприяти переходу на «правильну» суспільно-політичну позицію.

Усі форми ідейно-політичного впливу на молодь відзначалися системністю і регулярністю. У кожному щорічному звіті про діяльність окремого підприємства, установи, освітнього закладу, виділявся розділ про політвиховну роботу. Бориславське педагогічне училище у 1947 р. звітувало про такі її напрями: «організовувалися лекції, доповіді, бесіди, силами викладачів, слухачів, а також запрошувалися лектори міському КП(б)У, обкому

КП(б)У, ЦК КП(б)У; систематично (щоденно) агітаторами на курсах та в кімнатах гуртожитку читалися газети, журнали, проводилися бесіди; для слухачів училища проведено 12 доповідей. 13 лекцій, 15 бесід; колектив училища прийняв участь в усіх демонстраціях в день революційних свят. Колона училища завжди була зразковою і підготовленою; протягом року організовувалися культпоходи в кіно, театр на концерт» (ДАЛО, 15).

Офіційно всі ідейно-політичні акції в молодіжному середовищі активно підтримувалися ним, молодь брала активну участь у громадсько-корисній роботі, а на справді їх формалізм, показушність не сприймалися, особливо місцевими. У звіті про державні іспити у Дрогобицькому учительському інституті в 1948 р. зазначалося, що «значно слабший політичний розвиток студентів, які виросли і закінчили середні школи в умовах Західної України» (ДАЛО, 15). Не мала очікуваних результатів у західних областях України йі активна антирелігійна кампанія, більшість молоді не зрікалася своїх релігійних переконань. Парадоксально, але у її світогляді поєднувалися дві несумісні для того часу духовно-моральні категорії – комуністична спрямованість і віра в Бога (Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.), 2010).

Молодь бачила, що декларовані ідеї суттєво різнилися від того, що насправді відбувалося в регіоні. Ідеологічний тиск, примус, репресії, важкі умови життя були справжніми реаліями тодішнього життя. В одних така ситуація викликала страх, який своєю чергою зумовлював замовчування своїх правдивих переконань, виховував покору чи ненависть до несправедливості та жорстокості радянської влади, в інших ж викликав і закономірний опір (Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.), 2010).

Політико-виховній та пропагандистській роботі серед молоді західних областей України партійно-державні органи різних рівнів приділяли особливу увагу і вважали її потужним важелем в утвердженні радянського режиму, боротьбі з національно-визвольним рухом. Провідною силою та головним помічником комуністичної партії у здійсненні ідеологічних впливів на молодь регіону стали комсомольські осередки, які контролювали її на роботі та навчанні, у вільний час. Для політичного, ідеологічного впливу на молодь була розроблена ціла система ідейно-політичних заходів. Їх ефективність у розглядуваний період була доволі суперечливою. Радянська система освіти стала основним засобом впровадження комуністичних ідей у свідомість молоді.

Ярош Б.О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30 – 50-ті рр. ХХ ст. Луцьк : Редакційно-видавничий відділ «Вежа» ВДУ ім. Л. Українки, 1999, 184 с.

Ярош Б. О., Черченко Ю. А. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30-50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний спект). Луцьк: Надстирря, 1995, 176 с.

Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20 – 50-ті роки ХХ ст. К. : Наук. думка, 1997, 349 с.

Марусик Т.В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція : реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.). Чернівці : Видавництво «Рута» ЧНУ, 2002, 463 с.

Сворак С.Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні : історія та етнополітика (1944–1964 рр.). К.: Правда Ярославичів, 1998, 238 с.

Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття, Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2000, 304 с.

Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003, 464 с.

Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2002, 519 с.

Макаруч С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944–1945 рр. з Дрогобицької та Львівської областей), «Дрогобицький краєзнавчий збірник» Спецвипуск, Дрогобич, 2002, с. 65–91.

Мисів Л. Діяльність ОУН– УПА на Дрогобиччині у перші повоєнні роки (1945–1946), «Дрогобицький краєзнавчий збірник», Спецвипуск, Дрогобич, 2002, с. 65–91.

Нагірняк М. Я., Лаврецький Р. В. Політична та ідеологічна боротьба органів комуністичної партії у процесі утвердження режиму у Західній Україні (1944–1945 рр.) <http://www.asv.gov.ua/content/nauka/editions/20/2013-20/66-80.pdf>

ДАЛО, ф.П.-5001, оп.2, спр.51, арк.31.

ДАЛО, ф.Р.-2018 сч, оп.7,спр.7, арк.20.

ДАЛО, ф.П.-5001, оп.2, спр.83, арк.24.

ДАЛО, ф.П.-5001, оп.6, спр.89, арк.24.

ДАЛО, ф.П.-5001, оп.8, спр.108, арк.78.

ДАЛО, ф.Р. -2018, оп.47, спр.48, арк.22.

- ДАЛО, ф.П.-5001, оп.8, спр.140, арк.2.
ДАЛО, ф.Р-2018, оп.1, спр.65, арк.65.
ДАЛО, ф.П.-5001, оп.8, спр.63, арк.65.
Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. – Т. 1. – 1939 – 1953, К.: Наук. думка, 1995, 748 с.
Кошарний І.Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях Української РСР (1939–1958 рр.). Львів: Вища школа, 1975, 239 с.
ДАЛО, ф.Р. 2018, оп.3, спр.3, арк.26.
ДАЛО, ф.Р. 2018, оп.1, спр.10, арк.74.
ДАЛО, ф.П.-5002, оп.1, спр.152, арк.124.
ДАЛО, ф.П.-5001, оп.8, спр.114, арк.18.
ДАЛО, ф.Р. 2018, оп.1, спр.5, арк.27.
ДАЛО, ф.Р-2018 сч., оп.7, спр.7, арк.8.
ДАЛО, ф.Р-2018 сч., оп.17, спр.17, арк.31.
ДАЛО, ф.Р-2018 сч., оп.15, спр.15, арк.32, 1.
Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У двох книгах, 3-х частинах. – Кн.1. Ч. 1–2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010, 351 с.

IDEOLOGICAL INFLUENCE OF THE SOVIET REGIME ON THE YOUTH OF THE WESTERN REGION OF UKRAINE IN 1944–1953 YEARS (BASED ON DROHOBYCH REGION)

In the article the problem of ideological propaganda impact on youth of western regions of Ukraine is examined of established Soviet regime in Ukrainian land during the early postwar years. The basic forms and methods of spreading of Bolshevik's ideology among youth in the region are studied. It is proved that political education and outreach youth has become a powerful tool in the fight against the system of national and statist beliefs. Emphasizes that it is extremely important to take into account historical experience, even a regional dimension to the modern political and social reforms.

Keywords: Drohobych region, the Soviet regime, youth, students, ideological impact.

Богданна Гвоздецька,
кандидат соціологічних наук, старший викладач
кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ХАРАКТЕРИСТИКА КОРДОНУ КРИЗЬ ПРИЗМУ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ ГАЛИЧИНИ ТА ДОНБАСУ

Стаття присвячена дослідженню уявлень молоді щодо державного кордону Галичини та Донбасу як двох полярних регіонів регіональної системи України. Цілісність нашої держави та її майбутній розвиток значною мірою залежить від молоді, яка завтра відіграватиме провідну роль у суспільних процесах. На противагу представникам старших вікових груп, молодь перебуває у стані формування й становлення, тому сьогодні важливо зрозуміти настрої та бачення кордону молоддю по обидва полюси України. За роки незалежності в Україні недостатньо уваги приділялося проблематиці кордону, особливо східного кордону країни. Події, які відбуваються сьогодні, змусили звернути увагу саме на проблематику кордонів та їх основні функції. Результати дослідження свідчать, що молодь Галичини та Донбасу (до початку кризи 2014 року) не сприймала кордон як бар'єр, що виконує функцію захисту чи ізоляції від сусіда. В уявленнях молоді обох регіонів кордон виконував контактну функцію і відокремлював «своїх» від «своїх». Молодь обох регіонів була переконана в тому, що кордони не повинні перешкоджати руху людей, капіталів та товарів, або взагалі не потрібні.

Ключові слова: кордон, державний кордон, пограниччя, ідентичність, молодь, Галичина, Донбас, Схід України, Захід України.

Як свідчить історія, серед основних причин конфліктів і конфронтацій між Україною та її сусідами була та залишається проблема утвердження існуючих кордонів. Особливо питання державного кордону є актуальним сьогодні, у час війни та зазіхань на територіальну цілісність України. Можна сказати, що в Україні недостатньо уваги приділялося проблематиці кордону, особливо східного. Проблеми демаркації та делімітації не розв'язані й нині. Хоча, як зазначає Н. Ньюол, у період глобалізації кордон уже не можна розглядати як «певну панацею, яка рятує від «зла», оскільки фізичні кордони меншою мірою, ніж це було раніше, забезпечують захист від зовнішніх небезпек, і вони не можуть попередити виникнення проблем, які виникають в середині національної території» (Neuwahl, 2005). Однак з точки зору держави кордон у просторі «без кордонів» стає питанням престижу та ознакою державного суверенітету.

В Україні проблемою кордону і пограниччя найбільш активно почали займатися останні десять років. Варто звернути увагу, що дослідження у цій сфері започатковано С. Рудницьким, Д. Багалієм, М. Кордубою. Проблеми формування кордонів України і розвитку прикордонних територій розглядаються в працях В. Боєчко, Я. Верменича, О. Ганджі, Я. Дашкевича, О. Долгова, Б. Захарука, О. Ковальової, В. Кочана, О. Малиновської, В. Сергійчука. Утім, основна частина сучасних наукових розвідок присвячена кордону сходу країни. Так, особливості українсько-російського кордону, ідентичність мешканців пограниччя та їхнє повсякденне життя найбільш повно розглядаються у працях І. Кононова, О. Філіппової, Т. Журженко. Дослідження І. Кононова та С. Хобти присвячені демаркації східного кордону країни, особливостям владних і повсякденних практик у східному прикордонні. Проблематика кордону достатньо розроблена в закордонній науковій думці: Б. Андерсен, Ф. Бродель, Б. Паркер, П. Саллінс. Зокрема, бачення кордону як соціального організму розвинуто у працях Р. Челлена та К. Хаусхофера. Незважаючи на значну кількість праць, меншою мірою в соціологічному ракурсі досліджений західний кордон України, поза увагою дослідників, на наш погляд, залишилися проблеми толерантності та ідентичності пограничного простору, питання закріплення кордонів та їх основних функцій.

Метою нашого дослідження є з'ясування та зіставлення уявлень молоді щодо державного кордону як в Галичині, так і в Донбасі (мешканці Львівської та Івано-Франківської, Луганської та Донецької областей у віці від 18 до 29 років).

Цілісність нашої держави та її майбутній розвиток значною мірою залежить від соціально-демографічної групи, яка завтра відіграватиме провідну роль у суспільних процесах. Молодь, володіючи високим інтелектуальним потенціалом, вмінням бачити майбутнє у нових парадигмах, характеризуючись мобільністю та гнучкістю, здатна впливати на суспільний процес, визначати майбутню траєкторію суспільного розвитку. Молодь ми розглядаємо як «суспільно диференційовану соціально-демографічну спільноту, якій притаманні специфічні фізіологічні, соціально-психологічні, теоретико-пізнавальні, культурно-освітні властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовиразу її внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей» (Піча, Піча, Хома, 2002, с. 230). Ця спільнота, на противагу представникам старших вікових груп, перебуває у стані формування й становлення, тому сьогодні важливо зрозуміти настрої та бачення кордону молоддю по обидва полюси українського суспільства.

Розуміння сутності кордонів у різні історичні періоди було різним. У давні часи кордон був межею, яка належала до сакральної сфери людини, порушення якої було рівнозначне святотатству. Кордон був символом, який окреслював території, народи, держави, етноси, людей і визначав їхню ідентичність. Теперішні кордони втратили свою сутність бар'єру і вже не служать лінією відокремлення території та людей. К. Чижевський пише про усунення Західною Європою кордонів як таких: «Не так давно, у 60-х роках нашого століття (XX ст. – авт.), Західна Європа заповзлася усунути кордони, які розділяють держави, народи і людей. Динамічний розвиток сучасної технології, а також

зростаюча кількість проблем, вирішення яких можливе тільки при подоланні кордонів, як наприклад, екологія та безпека, – усе це підтверджує прогнозування Маршалла Мак-Люена про «глобальне село» – світову спільноту, в якій кордони втрачають свою важливість» (Чижевський). Це один погляд на проблему, але існує й інший. Слід розуміти, що державні кордони мають набагато більше смислове навантаження, ніж просто лінії, які щось розділяють. Е. Штільтінг звертає увагу: «Кордони є вирішальним фактором у формуванні відповідних спільнот; вони мають те значення, яке втілює в них суспільство, в рамках якого вони існують... Незважаючи на те, що кордони можуть позначатися штучно, вони стають самостійним соціально-історичним феноменом. Якщо їх скасовують, як це часто трапляється, вони залишають сліди, які навряд чи коли-небудь зникнуть» (Штільтінг, 1999). Тут важливим є те, як кордон сприймається населенням. С. Хобта доводить, що це впливає на ставлення до країни-сусіда, на формування політичного бачення взаємодії з нею, і, як виявилось, на політичну лояльність до власної країни (Хобта, 2014, с. 42).

Український соціолог О. Філіпова вважає, що зазвичай кордон – це те, що відмічає – відгороджує – розділяє, тоді як пограниччя – це те, що знімає бар'єри – об'єднує – сприяє контактам (Філіпова, 2010, с. 398). Тому тут слід зрозуміти, що кордон виступає не тільки межею у фізичному просторі, а й виконує роль соціального кордону, тобто символічного.

С. Хобта наголошує: «Як правило, так чи інакше, розуміння кордону зводиться до його головних функцій: захисної (бар'єрної) та інтегративної (комунікативної). У добу глобалізації і під її тиском на перший план вийшла комунікативна функція. Але виявилось, що ігнорування бар'єрної функції – серйозна помилка. На російсько-українському кордоні зміни відбулися як результат зламу Ялтинської системи міжнародних відносин. Певним чином це відбулося завдяки зусиллям США та Росії. Чи стане це довготривалою тенденцією, чи – лише аномалією? Це – відкрите питання. Однак, в будь-якому разі, військовий конфлікт на Сході змусив по-новому поглянути на проблему державного кордону в нашій країні, особливо, його східну ділянку» (Хобта, 2014, с. 42).

Емпіричною основою аналізу виступають результати крос-регіонального соціологічного дослідження «Життєві світи сходу і заходу України», проведеного у травні-червні 2014 року (до кризи 2014 р.) за участю авторки (керівник дослідницького проекту – професор Луганського національного університету імені Тараса Шевченка Ілля Кононов)¹⁴. Просторові кордони об'єкту дослідження обмежувалися двома областями Галичини: Львівська, Івано-Франківська і Донбасу: Донецька, Луганська¹⁵. Метод – стандартизоване інтерв'ю за місцем проживання респондентів.

Історично склалося так, що Галичина і Донбас є полярними регіонами регіональної системи України. Головною відмінністю є різні проекти націєтворення (етнонація та громадська нація) (Кононов, 2008, с. 74), в основі яких є мова, певний культ національних героїв та орієнтація на Захід чи на Схід. Це прикордонні регіони, які відзначаються інтенсивними контактами між етнічними групами, що продукує своєрідні ідентичності та ідентифікаційні практики – це простір подвійної, складної ідентичності, як для мешканців східного українсько-російського (Хобта, 2010), так для мешканців західного українсько-польського, українсько-словацького, українсько-угорського, українсько-румунського, та українсько-молдавського прикордоння (Гвоздецька, 2011). В умовах периферійності країни подвійна ідентичність на локальному рівні перетворюється у подвійну лояльність. Якщо Прикордоння – поле подвійних лояльностей, то це сприйнятливий ґрунт для маніпуляцій, стягування лояльності в бік різних геополітичних центрів (Хобта, 2014).

¹⁴ Дослідження проведене за підтримки Канадського інституту Українознавчих студій Університету Альберти (Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta).

¹⁵ У Львівській області опитано 454 особи, у Івано-Франківській – 277; у Донецькій області – 457 осіб, у Луганській – 291.

Результати опитування засвідчили сильну позитивну ідентифікацію молоді щодо своїх сусідів по той бік кордону, практично не має відмінності між поглядами в регіоні та поглядами молоді. Більше половини молоді Донбасу 64,8% та Галичини 55,2% вважають сусідів «своїми», тим самим засвідчуючи контактну функцію кордону як Заходу, так і Сходу країни. В Галичині більший відсоток молоді 20,2%, які вважають, що цей кордон відділяє своїх від чужих, на Донбасі таких лише 7,5% опитаних, хоча загалом у двох регіонах цей відсоток є дещо вищим. Не змогли визначитися з відповіддю 19,0% молоді в обох регіонах (див. табл. 1). Це є свідченням того, що у даному випадку для молодих людей обох пограничних регіонів кордон не є межею між «внутрішнім» та «зовнішнім», чи між «нами» та «ними», спостерігається відсутність відчуття кордону, особливо це притаманно молоді пограниччя Донбасу.

Таблиця 1. Розподіл відповідей на запитання: «Як би Ви охарактеризували кордон між Україною та Польщею/Росією?», (%)

Варіант відповіді	Галичина		Донбас	
	В цілому по регіоні	Молодь	В цілому по регіоні	Молодь
Кордон, що відокремлює своїх від чужих	25,7	20,2	10,1	7,5
Кордон поміж своїми	46,8	55,2	66,6	64,8
Інше	7,1	5,6	6,9	4,6
Важко відповісти	20,5	19,0	16,5	19,1

Щодо уявлення про режим кордону, то тут є певні особливості залежно від регіону, однак думки молоді практично збігаються із загальною думкою по регіону. Так, 80% молоді Галичини переконані у тому, що кордон має бути відкритим для руху людей, капіталів та товарів, як в Шенгенській зоні Європейського Союзу, на Донбасі так вважають половина опитаних – 54,9%. Така європейська практика свідчить про те, що кордони потрібні і основними їх функціями має бути контактна та культурно-ідентифікаційна. Про те, що кордон взагалі не потрібен, заявили 29,9% молодих людей Донбасу та 13,1% молоді Галичини. У цьому випадку кордон сприймається як примусова лінія, створена «зверху», яка заважає і перешкоджає у повсякденному житті. Не змогли визначитися з відповіддю 11,2% молоді Донбасу та 6,9% молоді Галичини.

Таблиця 2. Розподіл відповідей на запитання: «Яким повинен бути кордон між Україною та Польщею/Росією?» (залежно від досліджуваного регіону), (%)

Варіант відповіді	Галичина		Донбас	
	В цілому по регіоні	Молодь	В цілому по регіоні	Молодь
Замкненим на замок, із контрольною смугою та колючим дротом	1,7	0,0	3,7	4,0
Відкритим для руху людей, капіталів та товарів, як в Шенгенській зоні Європейського Союзу	77,8	80,0	50,5	54,9
Цей кордон не потрібен	12,0	13,1	33,3	29,9
Важко відповісти	8,5	6,9	12,5	11,2

Отже, можна сказати, що настрої молоді Галичини та Донбасу (до початку кризи 2014 року) практично збігалися з загальними поглядами мешканців цих регіонів. Молодь не сприймала кордон як бар'єр, що виконує функцію захисту чи ізоляції від сусіда. В уявленнях

молоді обох регіонів кордон виконував контактну функцію і відокремлював «своїх» від «своїх». Молодь обох регіонів була переконана в тому, що кордони не повинні перешкоджати руху людей, капіталів та товарів, або взагалі не потрібні, в чому була переконана в основному молодь Донбасу. Події, які сьогодні відбуваються, є підтвердженням того, що питання про уявлення молоді щодо кордону є надзвичайно актуальним і важливим. Подальше формування у молодій людини відчуття кордону, його усіх функцій забезпечить цілісність країни, її суверенітет та культурну ідентичність.

Neuwahl N. What borders for what Europe. In : Joan Debardeleben (ed.). Soft or Hard Borders? Managing the Divide in an Enlarged Europe. Ashgate: 2005, 307 s.

Соціологія: терміни, поняття, персоналії: навчальний словник-довідник. / Укладачі: В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін. За заг. ред. В. М. Пічі. Львів: «Новий Світ-2000», 2002, 480 с.

Чижевський К. Від кордону до самого центру (Ідея кордону в європейській традиції). <http://www.anthropos.org.ua/jspui/bitstream/123456789/256/1/tzyz>

Штільтинг Э. Социальное значение границ. In: О. Бредникова (ed.), Кочующие границы. Материалы международного семинара (на русском и английском языках), Санкт-Петербург. 1999. <http://www.indepsocres.spb.ru/7r.htm>. (access date. 14.05.2013).

Хобта С. Сприйняття державного кордону молоддю східної України, Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies, I/2014, с. 40–50.

Филиппова О. А. «Граница» и «пограничье» в контексте политик идентичности. In: Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства, Харків, ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010, с. 394 – 401.

Кононов І. Ф. Донбас і Галичина в регіональній системі України / І. Ф. Кононов, С. В. Хобта, С. А. Щудло «Соціологія: теорія, методи, маркетинг», 2008, № 3, с. 73–98.

Хобта С. В. Восток Украины: трансформация идентичностей в условиях пограничья, «Перекрестки», 2010, № 3–4, с. 207–222.

Гвоздецька Б. Структура національно-просторових ідентичностей мешканців пограниччя (на прикладі Карпатського регіону), Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. Харків: 2011, випуск 17, с. 338–341.

DESCRIPTION OF THE BORDER THROUGH YOUTH IDEAS GALICIA AND DONBAS

The article investigates perceptions of youth on the state border of Galicia and Donbass as two polar regions regional system of Ukraine. The integrity of our country and its future development depends critically on the youth who tomorrow will play a leading role in social processes. Unlike the older age groups, young people in a state of formation and development, why it is important to feel the mood and vision border youth on both poles Ukraine. In the years of independence, Ukraine is not enough attention was paid to the issue of borders, especially the eastern border of the country. Events are taking place today, forced us to pay attention to the issues of borders and their basic functions. The research results show that young people of Galicia and Donbass (before the crisis 2014) did not take the border as a barrier that acts as a protection or isolation from the neighbor. In the minds of young people of both regions served overseas contact function and separating «us» from «us». Youth of both regions was convinced that the boundaries should not hinder the movement of people, capital and goods, or do not need.

Keywords: border, frontier, borderlands, identity, youth, Galicia region, Donbass region, East Ukraine, West Ukraine.

Лідія Тиміш,
*кандидат історичних наук, доцент кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка*

ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИЧИХ НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті проаналізовано внесок українських правничих наукових товариств у розвиток української юридичної освіти і науки кінця ХІХ – початку ХХ ст. Висвітлено особливості діяльності товариств стосовно наукових досліджень, популяризації юридичних знань, організації бібліотек і видавничої справи, дослідження державно-правової думки, що сприяли активізації національної свідомості. Особлива увага приділяється науковій роботі молоді.

Ключові слова: українські наукові товариства, юридична освіта і наука, «Кружок правників», Київське правниче товариство.

Актуальність дослідження полягає у тому, що українські правничі наукові товариства, у яких брала активну участь вітчизняна молодь, були невід'ємною складовою науково-освітньої діяльності та важливою умовою національно-державної боротьби українського народу кінця ХІХ – на початку ХХ століття. Саме у той період, майже одночасно, у австро-угорському Львові та підросійському Києві були створені і діяли наукові товариства юристів – «Кружок правників» та Київське правниче товариство, завданням яких було піднести рівень української юридичної освіти і науки, а також обґрунтувати право українців на захист національних інтересів та побудову власної держави.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, незважаючи на державні реформи та зміни у законодавчому полі Російської та Австро-Угорської імперій, становище населення України не покращувалося, а й надалі погіршувалося. Проте у цей час відбувається модернізація українського національного руху, утвердження національної свідомості серед мас населення. Позитивною рисою є розвиток та самовизначення національної еліти, передовсім освітян і науковців, серед яких чільне місце займали правники.

Мета статті: проаналізувати особливості діяльності українських правничих наукових товариств, які функціонували наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть у важливих центрах української культури і державності – Києві та Львові, дослідити обставини створення та діяльність товариств, їх цілі, членський склад та участь молоді, внесок у розвиток національної юридичної освіти та науки.

Джерельну базу статті склали матеріали: спогади К. Левицького, А. Чайковського, О. Кістяківського, дослідження І. Андрухів, В. Благого, І. Василик, Ю. Дорошенка, І. Усенка та інших.

Конституційні реформи 1860–1870-их років в Австрійській імперії активізували культурно-освітнє життя Галичини. Цісарським декретом від 23 березня 1862 р. у Львівському університеті були відкриті дві кафедри з українською мовою викладання – австрійського цивільного права і австрійського карного права та процедури (Благий, 2000, с. 213–214). Зі вказаними кафедрами пов'язана діяльність таких визначних постатей української юридичної науки, як Іван Добрянський та Олександр Огоновський. І. Добрянський у 1870 році став приват-доцентом кафедри австрійського карного права і процедури, викладав теорію і історію австрійського карного права і процедури (Мисак, 2004, с. 212–213). З 1872 р. на кафедрі австрійського цивільного права почав викладати доктор права О. Огоновський, який читав лекції з австрійського цивільного права українською мовою, а також проводив практичні заняття.

Відкриття кафедр з українською мовою викладання на правничому факультеті та авторитет енергійних викладачів-українців сприяли концентрації на факультеті Львівського

університету молодій генерації правників, які, за висловом адвоката К. Левицького, «зачинали розуміти своє завдання супроти рідного народу» (Андрухів, 1996, с. 6).

17 вересня 1880 року у Коломиї відбувся перший студентський з'їзд Галичини і Буковини, у якому взяли участь також представники львівських студентських товариств «Академічний кружок» і «Дружній лихвар». У резолюції з'їзду наголошувалося на необхідності заснувати видання студентського науково-літературного збірника, чітко окреслити цілі і завдання студентських товариств, подати відозву до Академічного Сенату Львівського університету з обґрунтуванням відновлення кафедри руської історії. Ще одним важливим завданням, окресленим на студентському з'їзді, було підтримувати «руські виклади», тобто лекційно-практичний курс вітчизняної науки, що передбачав також активну участь студентів у наукових гуртках. (Левицький, 1926, с. 183–184.)

29 жовтня 1881 р. було створено студентське наукове товариство «Кружок правників». Відтак, 19 листопада 1881 року у Львівському університеті відбулося його перше засідання під патронатом професора О. Огоновського, який у привітальній промові обґрунтував важливість юридичної ерудиції, знань історії розвитку вітчизняного права. Членами товариства були активна українська молодь Кость Левицький, Андрій Чайківський, Євген Олесницький, Андронік Могильницький, Гнат Дзерович. Головою було обрано К. Левицького (Левицький, 1926, с. 184).

До гуртка міг записатися також кожен бажаючий. Пріоритетним його завданням була освітньо-наукова робота: сприяння українським правникам здобувати фахову освіту, участь у наукових форумах, формування бібліотеки і організація власної видавничої діяльності та ін. Важливим напрямом було також налагодження наукових контактів, передовсім з представниками інших українських освітньо-наукових закладів. Зокрема, товариство налагодило контакт з професором Київського університету Богданом Кістяківським (Чайковський, 2002, с. 169), сином відомого професора права Олександра Кістяківського.

Важливим кроком «Кружка правників» стало утворення на початку 1882 р. Комісії для укладання української юридичної термінології. Результатом праці цієї комісії стало видання українсько-німецького словника правничих термінів, робота над яким тривала більше десяти років, він і сьогодні залишається пам'яткою української юриспруденції (Левицький, 1893).

Юристи-гуртківці працювали також над перекладами законів, складанням відозв, апеляцій, звітів, працювали над науковими розробками та вели фахові дискусії тощо.

Отже, «Кружок правників» був першим молодіжним правничим товариством, яке функціонувало на базі Львівського університету і застосовувало інноваційну практику серед студентів. Це дало можливість її членам після закінчення університету відкрити приватні фірми у багатьох галицьких містах та провадити національну правозахисну діяльність (Василик, 2012, с. 40). Засновники та активісти «Кружка правників» К. Левицький, А. Чайковський, К. Трильовський, Т. Окуневський та інші стали активними учасниками Листопадового чину та зробили неocenний внесок у розбудову ЗУНР.

Майже одночасно з утворенням львівського гуртка українських юристів у Києві було утворене правниче товариство, яке стало невід'ємною складовою загальної історії розвитку української правової думки. Його завданням було дбати про розробку проблем юридичної науки та популяризувати її здобутки, поєднуючи теорію з практикою. Членами товариства були відомі авторитетні учені, професори права, а також молоді юристи. Серед них: Олександр Кістяківський, Михайло Владимирський-Буданов, батько і син Василь і Григорій Демченки, Михайло Ясинський, Микола Цитович, Микола Василенко, Василь Синайський, Василь Незабитовський, Йосип Покровський та інші.

Поштовхом до появи Київського правничого товариства стало запровадження в дію Судових статутів 1864 року та загалом перебіг судової реформи у Росії, що потребувала наукового осмислення нового законодавчого матеріалу та судової практики (Усенко, 1996, с. 105–113). Київське правниче товариство стало другим після аналогічного товариства,

створеного у Москві. Загалом, за даними вченого Юрія Дорошенка, у дореволюційній Росії діяло близько 12 юридичних товариств, які переважно функціонували при університетах (Калюжний, Дорошенко, 2002).

30 жовтня 1876 року було затверджено Статут товариства, у якому було закріплено, що метою Київського правничого товариства є дослідження вітчизняного права, налагодження наукових контактів між юристами, допомога в оприлюдненні їхніх досліджень, а також обговорення робіт. Статутом визначалося, що членами товариства можуть бути особи, які отримали юридичну освіту, або які заявили про себе друкованими творами з будь-якої галузі права, а також особи судового відомства.

Перше засідання Київського правничого товариства відбулося 4 січня 1877 року в приміщенні Київського університету; на ньому були присутні перші члени-організатори (засновники) організації, які підписали проект статуту: В. Демченко, О. Кістяківський, П. Кістяківський, К. Мітюков та ін. Саме К. Мітюков був серйозним претендентом на голову товариства, проте шляхом голосування його першим керівником було обрано доктора права Василя Григоровича Демченка (Кістяківський, 1994, с. 288). Крім дійсних членів, передбачався інститут почесних членів і членів-співробітників.

Відповідно до Статуту, засідання товариства повинні були проводитися раз на місяць, за винятком літніх місяців. Референти, що мали бажання виступити з доповіддю, мусили завчасно повідомляти тему свого виступу. Тематика доповідей, які виголошували на засіданнях товариства, охоплювала широке коло питань історії і теорії права, й, передовсім, практики: «Про недійсність договорів, укладених із метою підробного перезакріплення маєтків для уникнення сплати боргів», «Про загальногромадянський обов'язок з'являтися свідком і про право суду застосовувати приведення проти свідків, які не з'явилися», «Про значення та цілі юридичних товариств у правовому житті нашого суспільства і про відношення їх до судової реформи», «До питання про тлумачення закону, точніше – чи може суддя оголосити будь-які правовідносини недійсними та відмовити їм у юридичному визнанні тільки тому, що в кодексі чи зведенні він не знаходить прямого та буквального закону, на який би він міг спертися», «Про застосування присяжних засідателів по судоустрою та кримінальному судочинству в південно-західному краї», «Чи може обвинувачуваний, визнаний божевільним, видавати довіреність на подання апеляційної чи касаційної скарги?» й інше. Доповіді не лише заслуховувалися, з кожного питання члени товариства вносили пропозиції та зауваження, відбувалася наукова дискусія.

На засіданнях товариства обговорювалися також конкретні пропозиції стосовно реформування системи законодавства та системи судоустрою. Зокрема, 28 січня 1912 року, після доповіді приват-доцента Петроградського університету Ю. Новицького, одностайно було прийнято рішення звернутися від імені Київського юридичного товариства до міського громадського управління з проханням про підтримку швидшого запровадження спеціального суду для неповнолітніх у Києві (Калюжний, Дорошенко, 2002).

Загалом, Київське правниче товариство за роки свого існування зробило великий внесок у розвиток вітчизняної юридичної науки. Молода генерація товариства брала активну участь у розбудові української державності на початку ХХ століття. Член товариства Микола Василенко згодом став прем'єр-міністром і міністром освіти Української Держави, Сергій Шелухін – генеральним суддею та міністром судових справ Центральної Ради, головою делегації Української Держави на переговорах із РРФСР (1918 р.), Отто Ейхельман був товаришем міністра закордонних справ УНР, автором проекту Конституції УНР.

Револьюційні події у Росії 1917 року вкрай негативно вплинули на подальшу долю Київського правничого товариства. Прихід до влади більшовиків, що сповідували класову ненависть, зробив неможливим існування організації, яка наприкінці 1918 – на початку 1919 року припинила своє існування. Більшість членів організації загинули, були репресовані або емігрували (Калюжний, Дорошенко, 2002). Усе ж, за часів Центральної Ради була спроба продовжити традицію Київського юридичного товариства у вигляді Українського правничого товариства, однак за тодішніх політичних реалій вона не могла бути втіленою.

У підсумку необхідно підкреслити, що правничі наукові товариства, які були організовані національною науковою юридичною елітою у другій половині XIX століття у двох важливих центрах українського політичного і культурного життя – Львові та Києві, відіграли значну роль у розвитку вітчизняної юридичної освіти і наукових знань та їх популяризації. Львівське правниче товариство «Кружок правників» об'єднувало передовсім студентську молодь, натомість Київське правниче товариство складалося як із знаних та досвідчених представників юридичної науки, так і молоді генерачії. Набуті знання і досвід наукового спілкування у товариствах українські правники активно використовували у своїй політичній діяльності, передовсім національно-державотворчій, яку вони активно розпочали на початку XX ст.

Благий В. Структура та викладацький склад вищих шкіл Львова на початку XX ст. «Вісник Львівського університету. Серія історична». Львів, 2000, вип. 35–36, с. 213 – 214.

Мисак Н. Викладачі-українці у Львівському університеті наприкінці XIX – на початку XX ст. «Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка». Львів, 2004, с. 212 – 213.

Андрухів І. О. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. Івано-Франківськ [б. в.], 1996, 79 с.

Левицький К. Оживлений рух між нашими студентами в 1880 і 1881 рр. «Історія політичної думки галицьких українців 1848 – 1914. На підставі споминів». Львів: В-во оо. Василян у Жовкві, 1926, с. 183–184.

Чайковський А. З часів переполоху (Спомини й рефлексії) «Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження». Львів, 2002, т. 1, с. 168 – 169.

Німецько-руський словар висловів правничих і адміністративних / уложив Кость Левицький. Львів : з друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1893, 528 с.

Василик І. Особливості формування української юридичної еліти Східної Галичини в кінці XIX – на початку XX століття «Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство». 2012, № 16, с. 39–43.

Усенко І. Б. Перші вітчизняні юридичні товариства і український національний рух «Вісник Академії правових наук України». Харків, 1996, № 6, с. 105–113.

Дорошенко Ю. Нарис історії Київського правничого (юридичного) товариства «Український правничий альманах», ред. акад. Ю. Шемшученка, К.: Київське правниче товариство, 2002, с. 224–242.

Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885) у 2-х т. К.: Наукова думка, 1994, т. 1: 1874–1879, 645 с.

CONTRIBUTION OF UKRAINIAN LEGAL SCIENTIFIC SOCIETIES IN DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEGAL EDUCATION AND SCIENCE OF END OF XIX – TO BEGINNING OF XX CENTURY

In the article is analyzed the contribution of Ukrainian legal scientific societies in development of Ukrainian legal education and science of end of XIX – to beginning of XX century. Reflected the features of activity of societies in relation to scientific researches, popularizations of legal knowledge, organization of libraries and publishing activity, researches of the State and the Law idea, which was instrumental in activation of national consciousness. The special attention of the article is consideration of the advanced study of young people.

Keywords: *Ukrainian scientific societies, laws education and science, «Group of legislators», Kievan legislative society.*

Василь Шусть,
кандидат педагогічних наук, докторант,
Інститут соціальної і політичної психології НАПН України

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ

Реалізація соціальних потреб молоді здійснюється через засвоєння політичних знань, під впливом яких у неї формується політична картина світу і відповідні політичні цінності, які слугують мотиваційною основою політичної діяльності молодих громадян Української держави.

Уявлення молодих людей про політику, права людини не є автоматичними регуляторами їх політичної поведінки, яка зумовлюється різними потребами і мотивами. Мотиваційна сфера особистості молодої людини являє собою складну багаторівневу структуру з центральною свідомо-вольовою системою управління, поведінкою, ієрархічним підпорядкуванням спонукань.

Ціннісні орієнтації людини в політиці включають: пізнавальну орієнтацію, тобто істинні або хибні знання про суб'єкти політики; судження і думки людини про об'єкти політики, що вимагають застосування до них оціночних критеріїв; афективну орієнтацію, що емоційно зв'язує людину з політичними явищами.

Ключові слова: молодь, політичні цінності, соціалізація, система ціннісних орієнтацій.

Молоде покоління є об'єктом впливу з боку суспільства, водночас воно виступає і в ролі суб'єкта політичного процесу, здатного до пізнання політичної дійсності і активних дій, заснованих на набутих знаннях про політичну сферу. Крізь призму своєї політичної картини світу молодь сприймає політичну реальність, через систему ціннісних орієнтацій формує ставлення до політичних явищ і певні форми політичної поведінки. Тому, розглядаючи проблему формування політичних цінностей, важливо брати до уваги особливості формування політичної свідомості молоді, що мають вирішальний вплив на спрямованість її політичної поведінки. Політична свідомість за допомогою своєї мобілізуючої функції спонукає людей до політично орієнтованої поведінки, до участі у громадському житті.

Особливість політичної поведінки молодого покоління може проявлятися передовсім у пізнавальній формі: участь в шкільних клубах самоврядування, молодіжних суспільно-політичних організаціях. Молодь в якості спостерігачів може брати участь в інших формах політичної діяльності, наприклад, акціях громадянського протесту, мітингах, страйках.

Метою статті є розгляд мотивацій, потреб молодих людей стосовно політичної сфери, їх політичних орієнтацій як складової частини формування певних форм політичної участі.

Політичний аспект аксіосфери української молоді цікавить багатьох дослідників. Так, у працях О. В. Савчук (Савчук, 2012) розглянуто місце політичних цінностей у структурі особистості; Н. В. Пробийголова досліджує процес політичної соціалізації особистості (Пробийголова, 2005); Т. М. Титаренко аналізує життєвий світ особистості (Титаренко, 2003). Н. В. Жабінець осмислює роль формування політичних цінностей у контексті демократизації суспільства (Жабінець, 0006), С. Г. Денисюк розглядає вплив політичних комунікацій на ціннісні основи суспільства (Денисюк, 2012), О. В. Радченко визначає ціннісну основу суспільства як один з механізмів державотворення (Радченко, 2009)

Інтерес до політичної сфери є однією з найважливіших форм прояву політичної поведінки. Він виявляється у двох аспектах: політико-психологічному та соціально-політичному. У першому – інтерес визначається як внутрішній соціально зумовлений емоційний потяг особистості до будь-якого об'єкта, наприклад, політичної події. Молодь цікавиться політикою, проявляє увагу, почуває себе натхненною і жвавою, виникає активність політичного характеру, що можна спостерігати у студентів у ході проведення анкетування, оскільки вони поставилися з великим інтересом до нашого опитування, присвяченого політичній проблематиці. У другому аспекті особливе значення має інтерес соціально-політичний – об'єктивна причина, що лежить в основі соціально-політичної діяльності індивіда. Політичний інтерес складається з установок і цінностей щодо політичних відносин. Він має різні ступені розвитку. Спочатку у особистості повинен виникнути інтерес до політичної інформації, реалізований в пошуку цієї інформації та її споживанні. Потім йде звання до політичних оцінок того, що відбувається у світі. З'являється необхідність у політичних знаннях, реалізованих в освіті і самоосвіті. Молода людина прагне проникнути в суть політичних процесів, сприймаючи це як власні пошуки політичного сенсу, свого місця в реальному політичному різноманітті світу. В молоді поступово виникає вміння захищати свої погляди на світ політики.

Загальноприйнятим є положення про те, що потреби, мотиви людини виступають джерелом її активності, регулятором поведінки. Це положення обґрунтоване в гуманістичній школі психології, представниками якої є Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.

У молодих людей однією з актуалізованих є потреба в справедливості, яка виражена у співвідношенні прав і обов'язків у свідомості індивіда, в його взаєминах з громадським оточенням, у взаємодії з соціальним, політичним середовищем (Сластенин, Каширин, 2001).

Відповідно до своєї потреб щодо соціально-політичної сфери, згідно зі своїм розумінням того, що є справедливим, а що – несправедливим, молода людина оцінює дії інших людей, навколишнє соціально-політичне середовище, події в світі політики.

Серед численних людських потреб, які знаходять своє задоволення в політичній діяльності, представники гуманістичної школи виділяють потребу відчувати особистий контроль над подіями, що відбуваються. Об'єктом такого контролю стають політичні події, політичні інститути та сама поведінка особистості. Але оскільки цей контроль неможливо здійснити повністю будь-якому суб'єкту політики, більшість представників молоді не вміють відбирати і аналізувати інформацію про політичні події, у них складається стереотип, що вони зможуть вплинути на політичну ситуацію у своїх інтересах.

До числа суто соціально-політичних потреб людини відносяться ідеологічні потреби. Це потреби молодих людей в розумінні національної ідеї, в поясненні політичної ситуації, в розумінні причин подій, явищ, факторів, потреба в системному баченні світу.

Реалізація цих потреб у молоді здійснюється через засвоєння політичних знань, під впливом яких у них формується політична картина світу і відповідні політичні цінності, які будуть слугувати мотиваційною основою політичної діяльності молодих громадян.

Уявлення молодих людей про політику, права людини не є автоматичними регуляторами їх політичної поведінки. Поведінка будь-якої людини, зокрема молоді, регулюється різними потребами і мотивами. Взаємодія різних видів мотивів у поведінці індивіда визначається будовою мотиваційної сфери, найважливішим фактором детермінації людської активності. Основні причини політичної поведінки молоді лежать у мотиваційній сфері, в її інтересах, потребах. Вони відіграють важливу роль у системі спрямованості особистості, що включає в себе потреби, які й визначають активність особистості і вибірковість її відношення до політичної дійсності. Мотиваційна сфера особистості молоді людини являє собою складну багаторівневу структуру з центральною свідомо-вольовою системою управління, поведінкою, ієрархічним підпорядкуванням спонукань. Примітна її властивість – ієрархізованість. Компоненти мотиваційної сфери розташовуються в певній послідовності – від найменш розвинених до найбільш повних, зрілих форм, те, які саме компоненти є провідними, зумовлює загальний характер спрямованості особистості, її соціальне ядро (Попов, Кондратьєва, 1999).

Особистість у своєму ставленні до влади може керуватися не тільки раціональним розумінням своїх можливостей стосовно впливу на неї, але і стимулювати свої дії переконаністю в справедливості тих чи інших політичних ідеалів. Інакше особистість може перебувати під домінуючим впливом почуттів, які ігнорують прийняті правила, що склалися традиційно. У зв'язку з цим при будь-якому варіанті мотивації політичної поведінки результати останньої не можуть бути зумовлені задалегідь.

Пізнавальна мотивація і мотивація спілкування молоді опосередковано складаються у них в процесі побудови планів на майбутнє з врахуванням вибору певної політичної позиції. У цьому сенсі потреби молодих людей можуть бути потенційними і актуалізованими. Чим більшу кількість життєвих потенційних потреб усвідомлює молодь і чим активніше здійснює випереджальні дії щодо створенню умов для їх успішного задоволення, тим більше вона політично соціалізована. А це можливо лише за умови і на основі розуміння сенсу політичної боротьби.

Ціннісні орієнтації, будучи одним з центральних особистісних утворень, виражають свідоме ставлення людини до соціально-політичної дійсності. Система політичних ціннісних орієнтацій визначає перспективу, форму політичної поведінки, виступає основним каналом

перетворення в процесі політичної соціалізації політичних цінностей в стимули й мотиви практичної поведінки. Дія ціннісних орієнтацій полягає в тому, що вони визначають спрямованість волі, уваги, інтелекту.

Можна констатувати, що в такій постановці проблеми важливим методом дослідження виступає структурно-функціональний підхід. У ньому при новому погляді на політичну соціалізацію набуває значення не тільки процес засвоєння індивідом феноменів політичного життя, але і процес інтеріоризації значущих ідей в його реальній поведінці. У кінцевому підсумку, політична соціалізація являє собою двоєдиний процес: з одного боку, вона фіксує перехід вимог політичної системи у внутрішню структуру особистості у формі певних норм, цінностей, очікувань, а, з іншого, – демонструє, як вибірково особистість освоює ці традиції, погляди, політичну культуру, закріплюючи їх в тих чи інших формах політичної поведінки.

З точки зору одного з авторів цього підходу – Т. Парсонса, суспільство, соціальні групи, особистість слід розглядати як структуру і функції, тобто систему. Ця система має дві основні орієнтації. Перша показує, чи орієнтується особистість на події навколишнього політичного життя або на внутрішні проблеми. Тут ми можемо говорити про домінування тих чи інших ціннісних орієнтацій у сфері політики та відповідних форм політичної поведінки: конформістської, патріархальної, підданської, активістської та ін. Друга орієнтація, згідно з теорією Парсонса, – «чи орієнтується особистість на нагальні потреби або на довгострокові інтереси, тобто присутня орієнтація на підтримку існуючої політичної системи, її перетворення по шляху модернізації, або відхід до старих структур, підтримка тих чи інших культурних зразків» (Парсонс, 2000, с. 117). Тому ми можемо описати цю вісь орієнтацій у дослідженні через категорії «політична позиція», «політичні орієнтації», «установка», «переваги» молоді людини стосовно політичної сфери.

Якщо ж розглядати структурний характер системи ціннісних орієнтацій особистості, то можна виділити низку елементів. Ціннісні орієнтації людини в політиці включають в себе: пізнавальну орієнтацію, тобто істинні або хибні знання про суб'єкти політики; судження і думки людини про об'єкти політики, що потребують застосування до них оціночних критеріїв; афективну орієнтацію, що емоційно зв'язує людину з політичними явищами. Емоційне підкріплення є необхідною умовою внутрішнього прийняття усвідомлених завдяки оцінці соціально-політичних норм і загальноприйнятих принципів (Яницький, 2000, с. 76).

Система ціннісних орієнтацій особистості займає проміжне положення між нормами соціально-політичного середовища і системою ціннісно-сміслових утворень, між мотиваційно-потребнісною сферою і внутрішніми установками на моделі політичної поведінки.

Політичні ціннісні орієнтації знаходять у процесі політичної соціалізації подвійне функціональне призначення. Вони є основою формування і збереження у свідомості особистості установок, які допомагають індивіду зайняти певну позицію, висловити свою точку зору, дати оцінку. У зв'язку з цим вони стають частиною політичної свідомості та мотиваційною основою політичної поведінки. Крім того, вони виступають в перетвореному вигляді в якості мотивів політичної діяльності та поведінки, оскільки політичні орієнтації молоді неминуче співвідносяться з цінностями, світоглядом, що увійшли в структуру їх особистості. Згідно з цим, політичні ціннісні орієнтації особистості молоді виконують функцію регуляції політичної поведінки і визначення її мети (Яницький, 2000, с. 33).

Однак, як свідчать соціологічні дослідження, в сучасній Україні ще занадто рано порушувати питання про те, наскільки характерними є зрушення орієнтацій у бік демократичних цінностей (Кононов, Хобта, 2014). Можливість надійного інституційного закріплення, яке забезпечить відтворення цих цінностей на різних рівнях, у різних підсистемах суспільства, принципово залежить від того, якою мірою на ці цінності буде орієнтована реальна політика реформ.

Система ціннісних орієнтацій є важливим регулятором активності людини, оскільки вона дозволяє співвідносити індивідуальні потреби і мотиви з усвідомленими і прийнятими особистістю політичними цінностями і нормами соціуму, висловлюючись через особливий тип переживань з приводу відносин «я і суспільство», «я як громадянин». Звідси особливе розуміння

студентами патріотизму і його визначення. Патріотизм є не тільки ціннісно-політичною орієнтацією, а й своєрідною формою політичної поведінки. Патріотизм означає стійку установку молоді людини на свою політичну систему, участь у політичному процесі, діяльність в рамках своєї історії.

Можна припустити, що вирішальний вплив на формування політичних цінностей у молоді справляють сім'я і навчальний заклад. Навчальна програма використовується як засіб утвердження патріотичних цінностей, особливо в результаті відповідної подачі епізодів історії, що прославляють минуле країни, що виправдовують існуючий лад, утверджують думку про велич нації. Ознайомлення молоді із політичними цінностями суспільства і принципами громадянськості – основний процес зв'язку між освітою і політичною соціалізацією. Але на його сприйняття впливають середовище і соціальний стан молоді (Пробийголова, 2005, с. 01).

Система політичних орієнтацій у молоді мінлива, оскільки значною мірою зумовлена як мінливим соціальним середовищем, так і актуальним рівнем розвитку особистості. Одночасно особистість молоді наче впорядковує себе, засвоюючи для себе погляд суспільства на політичну систему, і стає «типовою». Під впливом складних соціально-історичних процесів складаються специфічні форми історичної та соціальної поведінки, соціально-політичні типи реакцій, уявлення про правильні і неправильні, дозволені і недозволені вчинки. До формування політичної поведінки молоді підключаються складні етнічні, побутові та інші норми, на тлі яких складається психологія групової поведінки. Архетип культури, засвоєний людиною в процесі її соціалізації, управляє її поведінкою на рівні підсвідомості. Молодій людині іноді буває дуже важко раціонально пояснити, чим же визначається її політичний вибір, політичні орієнтації на ту чи іншу модель політичної поведінки.

Значення системи політичних ціннісних орієнтацій у регуляції спрямованості політичної поведінки молоді у тому, що вони допомагають індивіду помітити в потоці інформації те, що найбільш важливо для людини. Якщо позиція джерела інформації суперечить цінностям особистості, то буде неминуче ігноруватися або неувагою, або несприйняттям політичної інформації, й, як наслідок, – формуванням індивідуальних моделей політичної поведінки.

Порівняльні дослідження політичної поведінки дали певні результати у вивченні змін цінностей особистості. Ідея Р. Інглхарта про зміну ціннісних орієнтацій упродовж життя людини набула широкого поширення. Американський політолог виходить з того, що особисті ціннісні орієнтації та пріоритети індивіда відбивають ті умови, в яких проходила його соціалізація. У зв'язку з цим, основні політичні ціннісні орієнтації людини формуються в ранньому віці, як реакція на соціально-економічні умови, особисті та соціальні, того періоду, і, сформувавшись, ці цінності зазвичай залишаються непохитними перед лицем усіх наступних змін в умовах життя.

У дослідженнях політичної поведінки необхідно враховувати те, що молодь формує свої установки з основних питань політики, які стали особистісним змістом, а потім поступово втілює у своїх діях. Така точка зору ігнорує безліч варіантів, коли які-небудь фактори політичної соціалізації можуть вплинути на політичні установки і змінити політичні орієнтації щодо форм політичної діяльності. У такому випадку теорію політичної соціалізації необхідно підкріплювати концептуальними засадами біхевіористської школи політології. У контексті біхевіористського вчення цікава модель впливу навколишнього середовища на політичну поведінку молоді. Тут працюватиме схема: стимул – мислення – реакція. Відповідно, стимулами політичної поведінки виступатимуть фактори, агенти політичної соціалізації. За допомогою мислення молода людина буде намагатися усвідомлювати те, що відбувається в політичному світі, потім настає реакція, тобто виробляється певний тип політичної поведінки. У розглянутій нами соціальній групі ця поведінка проявляється у формі пізнавальної діяльності, інтересу до політичних подій, спостереженням за політичною інформацією. На наш погляд, у контексті цього дослідження доречно звернутися до праць таких вчених, як У. Томас і Ф. Знанецький, які розглядали поведінку особистості в суспільстві з погляду «соціальної ситуації», що включає в себе соціально-політичні норми та цінності, соціальну установку індивіда і визначення нею ситуації. «Визначення ситуації індивідом на основі відповідних установок, ціннісних орієнтацій дозволяє судити про його інформованість, пристосованість до соціально-політичного оточення. На цій

основі виділяють два типи політичної поведінки: конформістський і босемний, який характеризується нестійкими і непов'язаними ціннісними орієнтаціями» (Давыдов, Ковалева, Филиппов, 1990). Інший дослідник, Я. Гудечек, виділяє п'ять основних типів політичної поведінки особистості (Яницкий, 2000, с. 107). На основі цієї моделі можна визначити такі типи ставлення молоді до політичної системи сучасного суспільства залежно від ступеня внутрішнього прийняття:

1) активне ставлення, коли молода людина активно і вибірково сприймає декларовані цінності. Активність особистості обумовлюється не тільки її інтересами, а й генезисом її мислення;

2) конформне ставлення, що припускає зовнішнє, пристосувальницьке вираження згоди з політичною системою;

3) індіферентність – байдужість, відсутність інтересу до політичної сфери;

4) незгода – критика, осуд і заперечувальна оцінка політичної системи, прагнення до її зміни;

5) активна протидія – внутрішнє і зовнішнє заперечення, неприйняття світу політики.

Досвід участі у молодіжних політичних організаціях, в соціально-політичному житті може бути хорошою основою для правильного розуміння питань політики. У цьому досвіді є чимало поверхневих, часом хибних уявлень про навколишню політичну дійсність. У них відбивається невміння молодої людини відрізнити справжні цінності демократії від негативних явищ, з якими вона зустрічається в житті. Все це впливає на сприйняття політики; в одних випадках сприяє їх засвоєнню, в інших – створює для нього психологічні перешкоди при формуванні необхідних основ політичної поведінки. Отримані соціологічні дані дозволяють говорити про те, що молоде покоління здебільшого зорієнтоване на плюралізм форм політичної участі (Кононов, Хобта, 2014).

Загалом можна зробити висновок, що під дією складної взаємодії агентів та факторів політичної соціалізації у молоді складаються моделі установок на плюралістичні форми політичної поведінки з переважанням афективних політичних орієнтацій, активним типом реакції на політичні явища. Вони формуються під впливом моральних цінностей, ідеалістичних поглядів, уявлень про правильні і неправильні, дозволені і недозволені, цінні і непотрібні вчинки. У більшості випадків політичну поведінку молодь здійснює в пізнавальній формі, а тому демонструє відсутність осмислених регуляторів політичного вибору .

Денисюк С. Г. Політична комунікація: ціннісні основи та механізми реалізації в умовах сучасного суспільного розвитку. Київ, 2012, 36 с.

Жабінець Н. В. Політичні цінності та їх втілення у процесі демократизації українського суспільства. Київ, 2006, 20 с.

Карминес Э. Г., Хакфельд Р. Политическое поведение: общие проблемы [в:] Политическая наука: новые направления, ред. Р. Гудин, Х.-Д. Клингеманн. Москва: 1999, с. 235–261.

Кононов І. Ф., Хобта С. В. Звіт за результатами дослідження «Життєві світи Сходу і Заходу України». Луганськ–Івано-Франківськ, 2014, 200 с.

Немировский В. Г. Базовые ценности в массовом сознании. Ценностные переживания, смысл жизни и отношение к смерти, грех как социальный феномен. Красноярск : КрасГУ, 2002, 60 с.

Парсонс Т. О структуре социального действия. Москва: Академический Проект, 2000, 880 с.

Попов В. А., Кондратьева О. Ю. Изменение мотивационно-ценностных ориентаций учащейся молодежи, «Социс», 1999, № 6, с. 96–99.

Пробийголова Н. В. Деякі тенденції процесу політичної соціалізації молоді, «Політичний менеджмент», 2005, № 4, с. 70–81.

Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009, 380 с.

Савчук О. В. Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді, «Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки», 2012, № 16. http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob16_60-67.pdf

Сластенин В. А., Каширин В. П. Психология и педагогика. Москва: .: Издательский центр Академия, 2001, 478 с.

Современная западная социология: словарь, сост. Ю. Н. Давыдов, М. С. Ковалева, А. Ф. Филиппов. Москва: Политиздат, 1990, 432 с.

Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003, 376 с.

Яницкий М. С. Ценностные ориентации личности как динамическая система. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000, 204 с.

THE PECULIARITIES OF POLITICAL VALUES FORMATION IN THE PROCESS OF YOUTH SOCIALIZATION

Realization of youth social needs is done through the adoption of political knowledge, under the influence of which political worldview and corresponding political values that serve as motivation basis of future citizens' political activity are formed.

The ideas of youth about politics, people rights are not automatic regulators of their political behavior. The behavior of any person, including the young one, is provoked by different needs and motives. Motivational sphere of youth personality is a complex multilayered structure with central conscious-volition management system, behavior, hierarchical subordination of motives.

Human values in politics include: cognitive orientation, that is true or false knowledge about the subjects of politics; opinions and thoughts of people about the objects of politics, that require the application of evaluation criteria; affective orientation, that emotionally connects people with political phenomena.

Keywords: youth, political values, socialization, system of values orientation.

Крістіна Буш,

аспірант кафедри соціології,

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ МОЛОДІ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті з'ясовано зміст поняття «політична участь» та «політична активність». Проаналізовано фактори політичної активності. Розглянуто зв'язок між політичною активністю громадян та ефективністю діяльності політичних систем. Виявлено чинники, які визначають активність або пасивність суб'єкта політики. Розглянуто рівень політичної активності молоді за результатами соціологічних досліджень, проведених в Україні та Польщі.

Ключові слова: політична участь, політична активність, політика, українська молодь, польська молодь.

Актуальність теми визначається тим, що велику частину будь-якого суспільства займає молодь, тому питання, пов'язане з роллю молоді у суспільному житті, є злободенним. Дослідження місця молоді у соціальних процесах, у формуванні соціальних тенденції та інших суспільних явищах є вкрай важливим і необхідним. Тому врахування інтересів молоді, її розвиток і стимулювання тих чи інших здорових інтересів є визначальним пріоритетом державної політики.

В останнє десятиліття проблематика політичної участі отримала досить широку розробку в публікаціях вітчизняних авторів. Комплексне дослідження політичної участі в умовах перехідних політичних процесів проведено в монографіях О. Чемшита, Н. Ротар, В. Бортнікова та ін. Політична участь вивчалася з позицій форм, процедур, спрямованості, а також в контексті українських політичних процесів.

Практичним результатом процесу політичної соціалізації особи є участь її в політичному житті, тобто політична участь. Політична участь – це залучення членів певної соціально-політичної спільноти до процесу політико-владних відносин; дії, до яких вдаються пересічні громадяни, намагаючись впливати на формування органів державної влади, вибір державних посадових осіб та прийняття ними політичних рішень (Гозман, 1996, с. 230).

Існує велике різноманіття визначень поняття політична активність. Російський політолог Д. Ольшанський надає таке визначення політичної активності – це діяльність політичних груп або індивідів, пов'язана з наміром розвитку або зміни політичного чи соціально-економічного ладу та відповідних соціально-політичних інститутів. На індивідуальному рівні політичну активність вчений розглядає як сукупність проявів життєдіяльності людини, в яких відбивається його прагнення брати активну участь в політиці, захищати свої права та інтереси (Ольшанский, 2001, с. 154).

Українська дослідниця Н. Дембицька визначає політичну активність як функціональний прояв особистості в політичній діяльності, котра, своєю чергою, впорядковується самим суб'єктом. Стаючи суб'єктом владних відносин, особистість вибудовує власну систему політичних дій, структуруючи її певним чином, але у відповідності до вимог політичної системи і власної політичної культури (за Максименко, 2003, с. 258).

На основі визначення особливостей форм політичної участі виокремлюють групи індивідів, які беруть участь у політиці. Однією із «класичних» типологій є класифікація М. Кааза і А. Марша. Вона будується з урахуванням рівня активності, а також конвенційності і неконвенційності участі. Автори вирізняють п'ять груп відповідно до переважаючих форм участі:

1. Неактивні. Більшість представників цієї категорії або зовсім не беруть участі в політиці, або, у крайньому разі, читають газети і можуть підписати петицію, якщо їх про це попросять, деякі можуть брати участь у виборах.

2. Конформісти. Більш активні у конвенційних формах політичної участі. Деякі з них можуть навіть брати участь у політичних кампаніях. Однак загалом вони уникають безпосередньої політичної участі.

3. Реформісти. Так само, як і конформісти, беруть участь переважно в конвенційних формах, однак активніше. Крім того, вони можуть використовувати законні форми політичного протесту, зокрема демонстрації або навіть бойкоти.

4. Активісти. Найбільш активно беруть участь у політичному житті. Форми участі – переважно конвенційні, однак використовують інколи і неконвенційні.

5. Учасники акцій протесту. За рівнем активності близькі до реформістів і активістів, однак відрізняються від них тим, що практично не беруть участі в політичному процесі у конвенційних формах (Сухов, 2002, с. 157–158).

У суспільстві є соціальні групи, ставлення яких до влади не можна визначити ані участю, ані антиучастю. Це – спостерігачі. На противагу звичайним неучасникам, спостерігачі цікавляться політикою, відрізняються розвинутими потребами в політичній поінформованості.

Серед факторів політичної активності виділяють макрофактори (панівні світові тенденції, характер політичного режиму, морально-політичне становище в країні); фактори середнього рівня (добробут окремої особи, взаємовідносини в колективі, сімейний стан); мікрофактори (освіта, минулий досвід, воля, мотиви, темперамент, самоідентифікація з референтною групою). Існує досить суперечливий зв'язок між політичною активністю громадян та ефективністю діяльності політичних систем. Різде збільшення кількості громадян і соціальних груп, залучених до політичної діяльності, що проявляється у зростанні числа партій та масових рухів, у політизації етнічних груп, страйках, політичних демонстраціях, призводить до зниження ефективності функціонування політичної системи і навіть може паралізувати її. І навпаки, політична активність допомагає підвищенню ефективності діяльності політичної системи, якщо вона проявляється в інституційних формах, регулюється правовими та політичними нормами (Гозман, 1996, с. 195).

Політична активність суб'єктів політики виявляється в найрізноманітніших формах. Чинники, які визначають активність або пасивність суб'єкта політики, можуть бути представлені в такому складі: 1) фрустраційна реакція; 2) особливості самосвідомості; 3) регламентація бажань і своїх потреб; 4) жорсткість етичної системи. Один з них

характеризує фрустраційну реакцію, яка виражається як людська слабкість, відчуття безсилля, неможливість змінити хід подій у своєму власному житті, вплинути на положення справ у організації, до якої вони належать, і в країні загалом. Це відчуття безсилля не може вважатися об'єктивним виразом життєвих реалій. Об'єктивний аналіз фрустраційної ситуації показує, що, хоча положення найчастіше дійсно доволі серйозне, є певні ступені свободи, які суб'єкт політики просто не використовує. Отже, відчуття фрустрації характеризує не стільки особисту і соціальну ситуацію людини, скільки його сприйняття цієї ситуації. Другий чинник характеризує особливості самосвідомості, які можуть «блокувати» прояв активності суб'єктом політики. Можна виділити такі основні ознаки самосвідомості, як деіндивідуалізація (виявляється у тому, що для багатьох представників суспільств, що реформуються, характерне недостатнє відчуття своєї індивідуальності. Це визначено особливостями прийнятої системи виховання і соціалізації, своєрідним стилем думок, діяльності, життя. Як показують дослідження, відчуття деіндивідуалізації, тобто схожості і навіть невідмінності від інших людей, приводить до зростання жорстокості й зниження тенденцій до взаємодопомоги), розмитість групової приналежності (хоча об'єктивно кожна людина включена у велике число груп, ця включеність не завжди представлена на психологічному рівні. Люди не відчувають себе громадянами, жителями свого міста, не відчувають своєї приналежності до класу або до нації. Звичайно, ці відчуття приналежності загострюються в екстремальних ситуаціях, але не можна ж жити в умовах перманентної кризи. Люди рідко ідентифікуються з підприємством, на якому працюють, номінальним буває навіть членство у власній сім'ї. Такому положенню сприяє низка причин. Передовсім, це недосконалість політичних структур, що перешкоджає реальній включеності в життя організацій, до яких людина формально належить), своєрідність деперсоналізації (деперсоналізація у значної кількості людей формується і виявляється у вигляді дій у певних ситуаціях, коли вони свої особливості приписують не собі, а ніби комусь іншому або якійсь автономній частині себе, за яку суб'єкт не несе моральної відповідальності. Такими ситуаціями можуть бути не тільки ситуації екстремальні, але і цілком буденні, пов'язані з виконанням своїх функціональних або суспільних обов'язків. Ця здатність дозволяє людині, що пішла на обман, вважати себе людиною чесною. Необхідно звернути увагу на відчуття залежності, коли людині здається, що вона не може змінити найважливіші обставини свого життя – змінити роботу, створити нову сім'ю, змінити місце проживання. Труднощі цих змін – безумовно, реальні й серйозні – всіяко перебільшуються), індивідуальні особливості самосвідомості. Третім чинником, що визначає рівень свободи, а значить, і активності, є регламентація бажань і своїх потреб. Значна кількість людей не тільки не робить майже нічого для досягнення своїх цілей, а й відмовляється від самих цих цілей – нічого не хочуть. Цінності спокою, стабільності переважають решту можливих «нагород», у результаті людина наперед відмовляється від всіх перевищуючих елементарний мінімум матеріальних і духовних благ, гарантуючи собі натомість спокій і стабільність. Отже, ті блага, прагнення до яких і є, значною мірою, зовнішнім стимулом до активності, знецінюються в свідомості суб'єкта і не можуть виступати як підкріплення. Четвертий чинник характеризує жорсткість етичної системи. Ідеологія максималізму, що функціонує за принципом «все або нічого», приводить не до високого рівня моральності, а до пасивності. Будь-яка активність – це компроміс, угода; людина, що не вмє йти на компроміси, неминуче буде пасивна (Деркач, 2001, с. 353).

Аналізуючи політичну активність молоді на основі дослідження, проведеного Інститутом Горшеніна¹⁶, можна сказати, що українська молодь є більш відчужена в питаннях політики, ніж польська. Про це свідчить рівень зацікавленості, дуже цікавиться політикою –

¹⁶ Міжнародне соціологічне дослідження «Студенти – образ майбутнього» проводилося Інститутом Горшеніна з жовтня 2010 року по березень 2011 року. Всього за випадковою вибіркою було опитано 5 155 студентів у 22 вищих навчальних закладах чотирьох країн: України, Росії, Польщі, Казахстану.

30% польської молоді і лише 19% української молоді. Натомість 36% української молоді взагалі не цікавляться політикою, а в Польщі цей показник становить менше – 26%.

Якщо розглянути показник явки молоді на вибори, то можна побачити, що українська молодь є більш активною в цьому питанні. Половина молоді 51% приймала участь на виборах в парламент. Водночас в Польщі лише 38% молоді прийняло участь в голосуванні.

Українська молодь воліє брати участь у мітингах та інших вуличних акціях, щоб їх почула влада. На питання дослідження «Що найбільш важливо, на ваш погляд, щоб ваш голос почули політичні діячі та влада?», 31,3% українців відповіли, що вважають за краще брати участь в мітингах та інших вуличних акціях, а 17,5% підписують петиції. Це говорить про те, що українська молодь віддає перевагу тиснути на владу, коли хоче, щоб її почули. У Польщі ж молоді люди воліють голосувати. Там 51,9% опитаних відповіли, що голосують на виборах, щоб їх думку було враховано.

Молодь вважає, що для того, щоб її голос був почутий владою, необхідне голосування на виборах (Польща – 51,9%, Україна – 25,7%), участь у дебатах з політиками (Україна – 34,2%, Польща – 30,7%), участь у демонстраціях, мітингах (Україна – 31,3%, Польща – 25,3%). При цьому в ефективність підписання петицій, звернень, на протипагу іншим країнам дослідження, вірять польські студенти (42,2%).

Ситуація в Україні кардинально змінилася, проте молодь, як і раніше, надає перевагу участі у мітингах та інших вуличних акціях. На жаль, українська молодь стала менш активно приймати участь в голосуванні на виборах. На останніх президентських виборах, які відбулися в 2014 році, явка молоді склала лише 44%¹⁷. Молоді люди в Україні ніколи не були дуже активними стосовно виборів. Лише у 2004 році можна було побачити високу явку на дільницях саме представників молоді – 71%, і з кожним роком вона ставала дедалі меншою.

Висновки. Отже, проаналізувавши результати досліджень, можна зробити висновок, що політична активність молоді України і Польщі має майже однаковий рівень. Проте українська молодь боїться бути не почутою владою. Польська молодь більш упевнена, що її голос буде почутий і врахований. Хоча дуже маленький відсоток українців цікавиться політикою, проте вони приймають активнішу участь на виборах, ніж їх сусіди – поляки, які політикою цікавляться більше, проте на вибори ходять рідше.

Гозман Л. Я., Шестопал Е. Б. Политическая психология. Ростов-на-Дону: Феникс, 1996, 426 с.

Деркач А. А. Политическая психология. Москва: Акад. Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001, 859 с.

Ольшанский Д. В. Основы политической психологии. Екатеринбург: Деловая книга, 2001, 496 с.

Максименко С. Д. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. Київ: Український центр політичного менеджменту, 2003, 512 с.

Сухов Л. Н. Социальная психология. Москва: Академия, 2002, 600 с.

THE POLITICAL ACTIVITY OF YOUTH IN UKRAINE AND POLAND: A COMPARATIVE ANALYSIS

This article defines the meaning of concepts of «political participation» and «political activity». Factors of political activity are disclosed. This study examined the relationship between the political activity of citizens and the effectiveness of political systems. The factors that determine the activity or inactivity of the subject policy were analyzed. The political activity of young people is examined on the results of sociological polls, which were conducted in Ukraine and Poland.

Keywords: *political participation, political activity, politics, ukrainian youth, polish youth.*

¹⁷ Результати національного екзит-полу, який у день виборів Президента України 25 травня 2014 року спільно провели Фонд «Демократичні ініціативи», Київський міжнародний інститут соціології та Центр Разумкова.

3. YOUTH STRATEGY FOR LABOUR MARKET**СТРАТЕГІЇ МОЛОДІ НА РИНКУ ПРАЦІ****STRATEGIE MŁODZIEŻY NA RYNKU PRACY**

Лариса Хижняк,
доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МОЛОДИХ ІНЖЕНЕРІВ НА ВИРОБНИЦТВІ В УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Авторка, спираючись на дані емпіричного соціологічного дослідження, проведеного за її участю у 2014 р., доводить, що уявлення молодих інженерів про професійну самореалізацію в такому їхньому аспекті, як ставлення до праці і задоволеність окремими її елементами, пов'язані не стільки з поточним професійним визнанням в різних формах, скільки з баченням своїх професійних перспектив і їхньою відповідністю професійним і життєвим планам молодих інженерів.

Зроблено висновок про те, що на шляху професійної самореалізації молодих інженерів в Україні стають ціннісні бар'єри і розломи між представниками різних поколінь інженерів, а також неврахування в управлінні персоналом потреб та професійних очікувань молоді, відсутність у кризовому українському суспільстві сучасних інституційних форм кар'єрного просування молоді на промисловому підприємстві.

Ключові слова: професійна самореалізація, молоді інженери, управління персоналом, кар'єра, ставлення до праці.

Все більше підприємств в Україні спрямовують частину витрат на соціальні потреби і соціальний розвиток, який пов'язаний передусім з розвитком персоналу. При цьому поняття «соціальний розвиток підприємства» часто розуміється і трактується неоднозначно. Хоча науковцями і практиками визнається, що концепція соціально відповідального бізнесу і разом з нею корпоративна соціальна політика не є зовні нав'язаною нормою, соціальні проблеми виробництва покликані вирішувати як держава та відповідні соціальні інститути, так і конкретні підприємства (Системні вади ринку праці, 2010). Одна із соціальних проблем промислового виробництва – суперечність між потребою підприємств в інженерних кадрах і невідповідністю умов для їхньої професійної самореалізації.

З часу появи класичного дослідження «Людина та її робота» (Ядов, Здравомислов, 2003) інженерна праця набула нових рис. Професійний потенціал інженерів розглядається як частина інтелектуального потенціалу сучасного виробничого підприємства (Кунгурцева, 2014). Відомо, що «інженерна діяльність має дві складові: конструкторську і технологічну. При цьому конструктори, володіючи певними знаннями, придумують будь-який пристрій, а технологи вирішують, як його виготовити. Так і створюється все, що навколо нас» (Інженер – это звучит гордо?!). Інженерів, що працюють наразі на малих підприємствах, дослідники розглядають як найбільш оптимістичну, динамічну, орієнтовану на розвиток групу (Отношение молодых инженеров к труду, трудовые ценности). В інформаційному суспільстві роль і місце персоналу, у т. ч. інженерних кадрів, переглядається (Сидорина, 2007; Системні вади ринку праці, 2010). Так, чимало дослідників вказують на те, що наразі на виробництві у пострадянських країнах утруднюється процес професійної самореалізації (Современное общество и труд, 2013). На підприємствах робляться спроби знайти оптимальне співвідношення між працівниками, схильними до професійної самореалізації, і тими, хто працює заради задоволення інших потреб. Природно, що на професійну самореалізацію впливають і соціально-економічні умови, і характер праці, і особистісні характеристики персоналу.

Тривалий час на виробництві домінувало ігнорування людського фактора, яке доповнювалося прагненням роботодавців забезпечити тотальний контроль за персоналом за допомогою вдосконалення прийомів і методів соціального контролю за професійною діяльністю (Меньшикова, 2013; Современное общество и труд, 2014 с. 101–102). Трендом сьогодення в управлінні персоналом стає звернення до соціально-особистісних ресурсів,

активізації зацікавленості персоналу в ефективній професійній діяльності. Системне використання соціальних резервів підприємства націлює на те, щоб забезпечити розвиток працівника як особистості і професіонала.

Стратегії соціального розвитку підприємства в кризовому суспільстві не можуть не враховувати життєві стратегії персоналу, які все частіше відрізняються такими характеристиками, як короткостроковість, оперативність, споживче ставлення до життя; прагматичні цінності починає. З. Бауман зазначає, що «в нових умовах не тільки масштабні соціальні завдання підмінюються особистими бажаннями і прагненнями, але й самі люди все частіше і охочіше відмовляються від довгострокової ментальності на користь короткострокової» (Бауман, 2002, с. 25). Індивідуалізоване суспільство він характеризує трьома основними ознаками: втрата людиною контролю над значущими соціальними процесами: зростаюча невизначеність і незахищеність особистості перед життєвими змінами, прагнення людини відмовитися від досягнення перспективних цілей заради отримання негайних результатів. Це не може не впливати на професійну самореалізацію молодих інженерів.

Мета даної статті – виявити стан і проблеми професійної самореалізації молодих інженерів на виробництві в українському контексті.

Відзначимо деякі методологічні проблеми вивчення соціальних проблем інженерно-технічних працівників підприємства. По-перше, професійна діяльність, що базується переважно на розумовій праці, складно формалізується, сприймається, не обмежується часовими рамками перебування на робочому місці. Особлива проблема – організація та обладнання робочого місця для представників розумової праці, яким, як правило, потрібен комп'ютер, оргтехніка, користування інтернетом і локальними мережами. Не випадково дослідники вказують на відсутність науково обґрунтованих вимог до робочого місця носія інтелектуальної діяльності (Современное общество и труд, 2014). По-друге, працівник, професійна діяльність якого базується переважно на розумовій праці, має, як правило, такі особливості: високі вимоги до якості трудового життя; певні духовні потреби і орієнтацію на їхнє задоволення на підприємстві; орієнтацію на професійне визнання і на змістовну працю, особисту відповідальність за результати своєї роботи і довіру з боку керівництва.

Матеріали проведеного за участю автора статті соціологічного дослідження на тему «Розробка заходів щодо удосконалення соціального розвитку підприємства як фактор підвищення ефективності виробництва» (2014 р., номер державної реєстрації 0114u001905. Проведено суцільне опитування інженерно-технічних працівників підрозділів державного підприємства «Електроважмаш» (м. Харків, n = 438, статистична похибка відповідно до методу дослідження становить 4,8%) дозволяють стверджувати: сила впливу соціальних параметрів на ефективність виробництва залежить від стану трудового потенціалу молодих інженерів та його використання; включеності молодих інженерів у справи підприємства; відповідності системи мотивації праці очікуванням персоналу; стану системи соціального захисту персоналу; можливостей підвищення кваліфікації і кар'єрного просування; рівня і стану розвитку соціально-трудова відносин в колективах підрозділів підприємства.

Трудовий потенціал досліджуваних інженерних підрозділів значною мірою визначається соціально-демографічним складом персоналу, який формує його не тільки індивідуальні, а й колективні потреби, інтереси, цінності, очікування, професійну самореалізацію. Розподіл респондентів за віком свідчить про вікові асиметрії, які проявляються у нерівномірному представленні за чисельністю молоді, осіб середнього віку і старшої вікової групи (молодь до 35 років складає 38%). Особи середнього віку взагалі найменш чисельні і не здатні врівноважити молодь і старшу вікові групи. Слід звернути також увагу на значну питому вагу осіб 55 років і старше. Це загострює конфліктність в підрозділах; викликає труднощі соціально-професійної і соціально-психологічної адаптації молодих інженерів. Розподіл персоналу за стажем роботи на підприємстві фіксує дисбаланс між кадровими і новими працівниками. Кожний третій інженер у досліджуваних підрозділах має стаж роботи до 6 років, кожний сьомий – 7–9 років, 7% – 10–19 років і 45% – 20 років і

більше. Питома вага працівників зі стажем роботи 20 років і більше наближається до половини. Це вимагає зваженої соціальної політики на підприємстві, яка б дозволяла працівникам з великим стажем роботи, трудова діяльність яких добігає кінця, відчувати себе комфортно і водночас мотивувати їх на передачу свого досвіду молоді. Самооцінки опитаних свого матеріального положення за віковими групами свідчать про низький статок в родині як молоді, так і представників середнього та старшого віку. Така ситуація з рівнем життя загострює увагу працівників на величині заробітку, актуалізує проблему матеріально-грошового забезпечення і підвищує вимоги до соціальних виплат (доплат, компенсацій тощо). Відмічені вище вікові асиметрії у соціально-демографічному складі персоналу не можуть не позначитися на трудовому потенціалі підприємства. Однак їхні негативні наслідки може нівелювати розробка та впровадження соціальних проектів, спрямованих на задоволення потреб, інтересів окремих груп та їхню інтеграцію у справи підприємства.

Трудові цінності різних вікових груп персоналу мають спільні риси. Цінність заробітку домінує як серед молоді, так і серед інженерів старшого віку. Також в усіх вікових групах налаштовані на отримання різних виплат, компенсацій, надання соціальних гарантій. Однак зафіксовано й відмінності: по-перше, молоді інженери більш вимогливі до можливості професійної самореалізації (65%) і до хороших умов праці на робочому місці (41%), у них більше виражене бажання мати зручний режим, графік роботи (36%); по-друге, представники старшої вікової групи більше цінують хороші відносини з колективом (47%) і престижність роботи (18% відповідей у старшій віковій групі і лише 5% – серед молоді).

У ситуації вибору між змістовністю роботою, можливостями професійної самореалізації та рівнем оплати праці більшість опитаних інженерів віддають перевагу поєднанню оплати праці так і цікавої, змістовної роботи, отримання від неї задоволення. Навіть серед тих, хто вказав на низький рівень своєї матеріальної забезпеченості, 90% віддали б перевагу роботі, яка дає як високий заробіток, так і професійну самореалізацію. Дилема «емоційне – інструментальне ставлення до праці» перед персоналом практично не стоїть. Кризовий стан суспільства диктує працівникам необхідність тривожитися як про заробіток, так і про можливу втрату професіоналізму. Завдання менеджменту полягає в тому, щоб визначити основні ціннісні профілі співробітників підприємства для більш адресного і диференційованого стимулювання процесів самореалізації співробітників в праці (вибірка даного дослідження не дозволяє це зробити). Серед в цілому задоволених своєю роботою на підприємстві більше всього респондентів старшої вікової групи, серед молодих інженерів таких третина.

Більшість опитаних інженерів вважає, що їхня праця на підприємстві оцінюється справедливо. Розбіжності між фактичним і бажаним набором заохочень відмічається за такими їхніми формами, як: надання відгулів та додаткових днів до відпустки (в два рази!); нагородження колективу підрозділу за підсумками роботи (в два рази!); отримання туристичної та санаторної путівок; цінний подарунок. Аналіз матеріалів проведеного дослідження показує, що досить високі очікування персоналу в галузі заробітної плати та інших заохочень багато в чому визначаються високим порогом бажаного задоволення потреб у матеріальних благах. Ці очікування також підтримуються прагненням слідувати певним життєвим стандартам, які важко утримувати підприємствам в умовах кризи.

В умовах стрімких техніко-технологічних та соціально-економічних зрушень актуалізується проблема підвищення кваліфікації персоналу з урахуванням як інтересів виробництва, так і побажань різних категорій інженерів. Потребу підвищити кваліфікацію висловили 80% працівників до 35 років, вдвічі менше таких серед осіб передпенсійного та пенсійного віку. Найбільш приєднує опитаних підвищення кваліфікації, організоване на самому підприємстві (32%), особливо це стосується молодих інженерів. За таких обставин стає вкрай затребуваною практика наставництва, яка передбачає передачу професійного досвіду молодим співробітникам від досвідчених колег. Ще 17% прагнуть взяти участь у тренінгах, семінарах за місцем роботи. Значна частина опитаних віддає перевагу формальним інструментам підвищення кваліфікації, до яких відносяться різні види навчання:

30% респондентів налаштовані на відвідування спеціальних тренінгів, семінарів за межами підприємства, що актуалізує укладання договорів з відповідними освітніми установами на надання освітніх послуг таким працівникам. Майже 15% бажають навчатися на факультетах підвищення кваліфікації. Популярним серед персоналу є стажування: біля 28% опитаних заявили, що вони готові до стажування на профільних підприємствах за кордоном (це переважно молоді інженери), а 19% опитаних мріють пройти стажування на інших підприємствах в межах України. Молоді інженери турбуються про свій професіоналізм, про що свідчить орієнтація частини з них на самоосвіту (таких 18%).

Молоді інженери відчувають матеріальну і фінансову незахищеність. Тому на підприємстві намагаються вирівнювати доходи молодих працівників за рахунок різного роду доплат: доплати протягом першого року (півроку) молодим робітникам і спеціалістам; надання можливості навчання із збереженням середнього заробітку та гнучкого графіка роботи.

Для багатьох українських підприємств проблемою є закріплення молодих кадрів. З метою омолодження персоналу зазвичай використовують програми вакансій (в першу чергу з інженерних спеціальностей) за рахунок ротації на внутрішньому ринку праці підприємства, а також квотування робочих місць для молодих інженерів. Залучення молоді також супроводжується витісненням працівників пенсійного віку через «роз'яснювальну» роботу і створенням тих чи інших стимулів до звільнення. Наразі поширені такі інструменти закріплення молоді на підприємстві (Современное общество и труд, 2014). По-перше, реалізація корпоративної програми для розвитку молодих інженерів, які працюють на підприємстві протягом перших трьох років. У молодих фахівців розвивають як технологічні компетенції, так і управлінські, лідерські та комунікативні навички. По-друге, конкурси професійної майстерності виконують роль соціального ліфта, дозволяють молодому інженеру претендувати на кар'єрне просування. По-третє, соціальна підтримка молодих інженерів, які відзначилися особливими досягненнями у професійній діяльності. По-четверте, стимулювання кар'єрного просування молодих інженерів.

Мотивацію праці зазвичай розглядають як специфічний спосіб управління трудовою поведінкою персоналу, у т. ч. інженерної молоді. Вельми великий набір стимулів до праці виявляється неефективним в разі його невідповідності очікуванням і вподобанням персоналу. Тільки третина працівників задоволені рівнем оплати своєї праці. Хороший заробіток як ціннісний аспект роботи, який вони хотіли б мати в трудовій організації, якби довелося знову влаштовуватися на роботу, відзначили 79% респондентів. Відзначається також обмежений набір стимулів до професійної самореалізації, а також розбіжність між застосовуваними формами заохочення і бажаними при явному перекосі в структурі застосовуваних заохочень матеріально-грошових стимулів.

Система соціального захисту працівників на підприємстві характеризує рівень соціальної відповідальності адміністрації, розуміння необхідності забезпечення нормальних соціальних умов для соціального розвитку персоналу, у т. ч. молодих інженерів. Про стан соціального захисту персоналу в проведеному нами дослідженні дають уявлення такі показники: толерантність респондентів до окремих соціально вразливих груп працівників; незадоволені потреби молоді; незадоволені потреби працівників пенсійного віку (чого їм не вистачає). Аналіз відповідей на запитання «Які категорії персоналу підприємства, на Ваш погляд, в першу чергу потребують особливого соціального захисту і гарантій зайнятості?» дозволяє виділити такі соціально вразливі групи, до яких персонал ставиться з толерантністю і турботою. Це насамперед молоді перспективні працівники (67% відповідей) і жінки з дітьми (50%). Далі йдуть особи, які на виробництві отримали професійні захворювання або були травмовані (45%). Підтримують респонденти також професіоналів (незалежно від їхніх соціально-демографічних характеристик), кадрових працівників, які складають ядро персоналу, мають великий досвід роботи (34%). До осіб, яким має бути приділена особлива увага і надана відповідна допомога та гарантії зайнятості, респонденти віднесли тих, у кого на утриманні є члени сім'ї. Менш толерантні респонденти до осіб з функціональними

обмеженнями, що не пов'язані з роботою на підприємстві (таких підтримує тільки 12%). Опитані інженери також не вважають такими, що потребують захисту і гарантій зайнятості, співробітників, які зробили значний внесок у розвиток виробництва і відмічені за це медаллю, грамотою, мають патенти тощо.

Майже 23% респондентів не змогли визначитися, чого бракує в їхніх підрозділах особам пенсійного віку. Та найбільш вражає те, що серед молодих інженерів таких третина. Тобто значна частина молодих інженерів не помічає тривоги, проблеми своїх колег старшого віку. Молодь взагалі сприймає потреби старших колег дещо інакше. Тільки 48% опитаних молодих інженерів вказали на те, що їхнім старшим колегам не вистачає впевненості у завтрашньому дні, 9% молодих респондентів відмітили, що працівникам пенсійного віку бракує поваги, 8% – допомоги у вирішенні побутових проблем. Між тим до проблем працівників пенсійного віку молоді респонденти віднесли такі: брак вміння працювати в команді (17%, для порівняння: серед представників старшої вікової групи – 2%), недостатня працездатність (16%, тоді як серед представників старшого віку так вважає лише 5% опитаних).

Серед першочергових проблем молодих інженерів – відсутність впевненості у майбутньому; можливості зробити кар'єру (так вважають 42% серед молоді, 28% – серед осіб середнього віку і 19% – у старшій віковій групі). Потреби молоді по-іншому трактують працівники пенсійного віку, відмічаючи, що молодим інженерам бракує професіоналізму (так вважає кожен третій респондент старшої вікової групи і тільки 19% – серед молоді), відповідальності за виконану роботу (30% і 18% відповідно). Слід вказати на розбіжності в оцінках ролі наставництва, яке покликане сприяти успішній адаптації молоді на виробництві: брак наставників відмітили 18% молодих інженерів і 12% – у старшій віковій групі. Персоналу в досліджених підрозділах підприємства в першу чергу не вистачає впевненості в завтрашньому дні. При цьому серед молодих інженерів на це вказали близько 59% опитаних, а серед представників старшого покоління таких 80–92%. На такі настрої впливає насамперед загальна ситуація в Україні і висока ризикогенність професійної діяльності в умовах соціально-економічної кризи. Невирішеними для багатьох молодих інженерів залишаються побутові проблеми.

Підведемо підсумки. У ході дослідження ми вивчали соціальні проблеми підрозділів, що складаються з інженерно-технічних працівників. Ці працівники зазвичай, завдячуючи своєму високому освітньому потенціалу, відносяться до високо ресурсної групи. Однак вони стикаються з «негативною» ресурсністю, яка виражається, з одного боку, в неефективності використання ресурсів індустріальної модернізації внаслідок їхньої неповної затребуваності, а з іншого – у неможливості накопичення нових видів ресурсів, пов'язаних з інформаційною модернізацією, внаслідок нестабільності та мінливості розвитку пріоритетних галузей народного господарства і відсутності чіткого розуміння подальшого розвитку української економіки, у т. ч. промисловості. Найбільш постраждалим виявився кваліфікаційний ресурс, що був протягом тривалого часу пріоритетним при визначенні ресурсності інженерних кадрів. Тому саме по собі підвищення кваліфікації молодих інженерів не вирішує проблеми професійної самореалізації і підвищення ефективності виробництва. Необхідно забезпечити застосування нових компетенцій працівників безпосередньо у процесі виробництва.

Лише 45% з тих, хто має потребу підвищити свою кваліфікацію в цілому задоволені можливістю зробити кар'єру на підприємстві. Особливої уваги заслуговують молоді інженери: 30% із них на запитання «Чого не вистачає молоді у Вашому підрозділі?» відповіли, що не вистачає «можливості зробити кар'єру». В той же час потребу підвищити свою кваліфікацію мають 41% інженерів зі стажем роботи до 1 року і 34% – зі стажем 20 і більше років. Значна питома вага в складі персоналу осіб пенсійного віку, як правило, стримує прийом на роботу нових інженерів, що гальмує оновлення робочих місць та впровадження інновацій. У підрозділах досліджуваного підприємства переважно поширені індивідуальні міжособистісні контакти між персоналом в різних формах. У той же час колективні форми соціальної взаємодії, що є основою для формування «команди», за

оцінками респондентів, практично не розвинені, що також впливає на процес професійної самореалізації молодих інженерів. Це, за висновком науковців, може утруднювати ідентифікацію персоналу з організацією, у т. ч. молодих інженерів (Татарова, 2014).

Вихід української економіки на європейський ринок створює передумови для орієнтації вітчизняних підприємств на інтенсивні методи роботи та підвищення їхньої конкурентоспроможності, що залежить від мотивації інженерних кадрів до вискоєфективної праці. Матеріали проведеного дослідження свідчать, що прагнення до професійної самореалізації – ключова компонента в системі мотивації інженерів. І лише ситуативні моменти призводять до домінування заробітку в системі їхніх цінностей. Для забезпечення підприємства кваліфікованими інженерними кадрами доцільно також пропагувати успіхи реальних працівників. Праця інженерно-технічних працівників взагалі потребує пропаганди, символізації, адже сфера інженерії в даний час в Україні все ще є непопулярною.

Системні вади ринку праці та пріоритети його реформування : аналіт. доп. / О. М. Пищуліна, О. П. Коваль, О. О. Кочеміровська; за ред. Я. А. Жаліла. К. : НІСД, 2010, 72 с.

Ядов В. А. Человек и его работа в СССР и после. 2-е изд., испр. и доп. / А. Г. Здравомыслов, В. А. Ядов. М.: Аспект Пресс, 2003, 485 с.

Кунгурцева Г. Ф. Интеллектуальный потенциал социальной организации: проблема развития и использования / Кунгурцева Г. Ф. // Социс, 2014, № 9, с. 63-68.

Инженер – это звучит гордо?! <http://www.jobway.ru/articles/articles/?col=1&id=16>

Отношение молодых инженеров к труду, трудовые ценности. http://zsgfinans.ucoz.ru/publ/otnoshenie_molodykh_inzhenerov_k_trudu_trudovye_cennosti/1-1-0-1441

Сидорина Т. Ю. Человек и его работа: из прошлого в информационную эпоху / Т. Ю. Сидорина // Общественные науки и современность, 2007, № 3, с. 32-43.

Современное общество и труд: сборник научных статей/ ред. кол. Р.В. Карапетян (отв. ред.), А. А. Русалинова, О. А. Таранова. СПб. : Издат. центр экономич. ф-та СПбГУ, 2014, 909 с.

Меньшикова Г. А. Трудовые отношения: институциональные изменения двух последних десятилетий // Трудовые отношения: состояние и тенденции развития в России: сб. науч. ст. / ред. кол.: В. А. Ядов (отв. ред.) [и др.]. Самара : Изд-во «Самарский университет», 2013, с. 158-174.

Бауман З. Индивидуализированное общество / пер. с англ.; под ред. В. Л. Иноземцева. М.: Логос, 2002, 390 с.

Татарова Г. Г. Идентификация с предприятием: индексы для типологического анализа работников [Электронный ресурс] / Г. Г. Татарова, Г. П. Бессокирная // Официальный сайт ИС РАН. - 2014. URL: <http://www.isras.ru/publ.html?id=3125>

PROFESSIONAL SELF-REALIZATION OF YOUNG ENGINEERS AT WORK IN THE UKRAINIAN CONTEXT

The author, basing on empirical data of a survey carried out with her participation in 2014, proves that the image of young engineers of professional self-realisation in that their aspect as attitude to work and satisfaction of its particular elements associated not only with current professional recognition in various forms, but also with the vision of their professional prospects and their accordance to professional and life plans of young engineers.

The conclusion is that on the way of young engineers' professional self-realisation in Ukraine there are value barriers and gaps between different generations of engineers and neglect of HR needs and also professional expectations of young people, lack in Ukrainian crisis society of modern institutional forms of youth career promotion at an industrial venture.

Keywords: professional self-realization, young engineers, personnel management, career, attitude to work.

Яна Зоська,
доктор соціологічних наук, доцент,
професор кафедри соціології та соціальної роботи,
Класичний приватний університет,

Наталія Яцук,
кандидат наук державного управління, доцент,
доцент кафедри туризму та готельного господарства,
Класичний приватний університет

СОЦІАЛЬНА АНІМАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ СПРИЯННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДІ НА РИНКУ ПРАЦІ

Стаття присвячена перспективному напрямку реалізації особистісного потенціалу людини на ринку праці через започаткування власного бізнесу шляхом створення шкільного стартапу (start up) при міських Центрах зайнятості, фахівці яких будуватимуть роботу з відвідувачами на основі такої соціальної технології як соціальна анімація.

Ключові слова: соціальна анімація, соціальна технологія, особистісний потенціал.

Постановка проблеми. Сучасний ринок праці, як один із різновидів ринків, що виступає як: система суспільних відносин, пов'язаних з наймом і пропозицією праці, тобто з її купівлею і продажем; економічний простір в якому діє сфера працевлаштування де взаємодіють покупці і продавці праці; механізм, що забезпечує узгодження ціни і умов праці між роботодавцями і найманими працівниками та регулює її попит та пропозицію (Богиня, Грішнова, 2000) потребує від кожного працівника аргументації своєї унікальності навіть при дотриманні формальних ознак якості своєї робочої сили (професія, спеціальність, кваліфікація, стаж тощо). Адже кожне робоче місце теж якоюсь мірою відрізняється від інших і має особливі вимоги до працівників. Узгодженість між вимогами роботодавця та професійними здібностями працівника наразі вирішуються у різний спосіб.

Через родичів та друзів, які мають уявлення про вакансію і про здібності свого протеже. Звернувшись до кадрових агенцій, які виконують конкретне замовлення роботодавця, або цільове замовлення на фахівця екстракласу, що почасти виконує фахівець з пошуку кадрів – хедхантер (англ. head hunter – «мисливець за головами»). Діють на ринку й агенції з працевлаштування, що є посередниками між працедавцем і претендентом на вакансію. Такі організації надають допомогу кандидатам в складенні резюме та розміщенні на сайтах, в газетах, розсиланні працедавцям, пошуку потрібних вакансій в Інтернеті та друкованих виданнях. Доволі розповсюджений спосіб пошуку роботи є через видання з працевлаштування та найоперативніший – це через Інтернет. Можливим є і пряме звернення до роботодавця, немало компаній, які з якихось міркувань не публікують інформацію про відкриті вакансії. Але всі ці способи ведуть до безпосередньої зустрічі працедавця з потенційним працівником.

Хід спілкування це намагання до встановлення відповідності між вакантною посадою і встановленими роботодавцем для відповідної посади функціональними обов'язками, які потребують відповідних компетенцій, певних вмінь та навичок, якими повинен володіти претендент на посаду. Але у ході професійного відбору та інтерв'ювання претендент може розповісти, але не продемонструвати рівень своєї компетентності, свої навички, а особливо вміння – це по-перше, а по-друге сучасний ринок праці пропонує вакансії, що потребують так би мовити «гібридних» фахівців, що здатні сполучати в собі вміння та навички декількох професій. Тому до кадрових технологій у якості одного із інструментів варто внести соціальну анімацію, оскільки її призначення полягає у розкритті потенціалу та ефективної реалізації здібностей людини щодо пропозицій сучасного ринку праці.

Аналіз останніх досліджень. Про успішність застосування технології соціальної анімації свідчать результати досліджень фахівців соціокультурного менеджменту Л.К. Абрамова, Т.В. Азарової, які обрали соціальну анімацію як технологію розвитку громад, керуючись тим, що розвиток – це збільшення соціального капіталу, який вимірюється рівнем довіри між людьми (Матеріали, 2013) і для соціалізації людей з вадами (Соціологія). Значна кількість праць присвячена застосуванню соціальної анімації у педагогічній та туристичній сферах. Та все ж широкого застосування дана технологія не набула через недостатньо розкритий її потенціал.

Мета статті полягатиме у розкритті сутності та потенціалу соціальної анімації як соціальної технології й можливості її застосування в кадровому менеджменті.

Виклад основного матеріалу. Після закінчення вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації 16,2% населення України є непрацевлаштованим. Рівень зайнятості серед осіб у віці 25-29 років в середньому по Україні становить 72,0%. Серед осіб у віці 15–24 роки зайнятим є лише кожен третій громадянин України. У 2010 році на обліку в службі зайнятості перебувало 879,0 тис. громадян у віці до 35 років. Серед них – 55,8 тис. випускників вищих навчальних закладів, 36,8 тис. випускників професійно-технічних закладів освіти, 7,2 тис. випускників середніх загальноосвітніх шкіл. А 75% працевлаштовані не за фахом (Про внесення). Не опинись серед них. Криза в Україні, 2015 року пов'язана не тільки із політичними діями на Сході, але й із започаткуванням економічних реформ, що, нажаль, призвели до скорочення пропозицій на ринку праці. Утриматися у відстоюванні права на гідне життя та роботу можливо за умови економічної стабільності, яку може дати започаткування власної справи або за умови розвитку необхідних на ринку вмінь та навичок. В обох випадках це можливо здійснити шляхом застосування соціальної анімації. Підтвердження цієї тези лежить у розкритті змісту поняття «соціальна анімація», яке є сполученням терміноутворюючих слів «соціальна» і «анімація». Якщо термін «соціальне» в сфері соціології вже ґрунтовно досліджено й визначено, то «анімація» тільки входить в поле наукового пошуку соціологічної науки.

Термін «анімація» має досить широкі лінгвістичні межі, використовується в багатьох сучасних мовних культурах. Пояснення цьому факту можна знайти в його етимології. Так, «анімація» (укр.), «animation» (англ.), «animación» (ісп.) походить від латинського кореня «anima», який має декілька самостійних значень: життєвий початок, життя, душа, розумне начало, дух, що дає підстави для тлумачення: «anima» (жін.) та «animus» (чол.) як бажання та прагнення («душа просить»); як настрої та прихильність («душа бажає»); як хоробрість, мужність («підбадьоритися»); як насолода, задоволення, розвага («все, що душі завгодно»). Відповідно дієслово «animare» означає оживляти, одушевляти, надихати (Шульга, 2011).

Цій термін «анімація» вже увійшов до кількох галузей знання. У кінематографії – це вид кінорухів графічних об'ємних фігур, під час показу яких на екрані створюється ілюзія рухів. У соціальній психології анімація представляє свідому діяльність, спрямовану на спонукання прихованого потенціалу певного індивіда, групи, громад та створення умов для повнішої реалізації різнобічних можливостей людини (Клименко, 2014).

Наразі соціокультурну анімацію визнають як особливий вид культурно-дозвілєвої діяльності суспільних груп і окремих індивідів, що заснований на сучасних педагогічних і психологічних технологіях активації (пожвавлення) навколишнього соціального середовища і включення до нього суб'єктів (Никитський, 2008).

Отже, соціальну анімацію розуміють як свідому діяльність, спрямовану на спонукання прихованого потенціалу певного індивіда, групи і громад, реалізації їх різнобічних можливостей шляхом застосування технологій активації (пожвавлення) навколишнього соціального середовища і включення до неї суб'єктів. Вона має такі сутнісно-функціональні властивості, як соціалізація, сублімація, терапія, що складають ціннісно-орієнтований цілісний технологічний процес та функціональну структуру, що включає такі елементи як: рекреація, релаксація, адаптація, комунікація, корекція, реконструкція, регенерація (Дедурина, 2009). Однією з головних функцій соціокультурної анімаційної діяльності

визначають регулятивну як функцію соціального контролю. Соціальний регулятивний контроль характеризує спосіб використання вільного часу для саморозвитку і більш активної участі особистості в соціальному житті суспільства (Никитський, 2008).

Анімаційна технологія передбачатиме поетапне складання плану дій через почергове надання відповідей на такі питання як: хто складає об'єкт впливу та хто його ініціює – організаційний рівень, що є предметом впливу ініціаторів на об'єкт – це діяльнісний рівень, на методичному і технологічному рівнях ініціатори визначають як здійснюватиметься вплив, тобто у який спосіб створюється атмосфера та будуються активіти – елементи взаємовідносин суб'єктів процесу, що є особливими способами спілкування, діалогу, наповненого співучастю, спів-чуттям, спів-дією) (Никитський, 2008).

Сучасна соціокультурна анімація визначається як формула «Три D»: *delassiment* (розслаблення) ↓ *divertissement* (розвага) ↓ *developpement* (розвиток). Іншими словами, метою аніматорської діяльності є супровід відпочинку людини від фізичного відновлення (розслаблення) через переживання радості і задоволення (розвага) до задоволення потреб у творчій діяльності (розвиток) (Шульга, 2011).

Зміст анімаційних технологій полягає в комплексній оцінці кризової ситуації (добре – погано), наданні допомоги у визначенні та усвідомленні того, який із способів дії в даній ситуації підходить для ефективного досягнення мети, усвідомленні реальних можливостей і їх вибору, усвідомленні можливих наслідків того чи іншого рішення (що вийде в ситуації, що змінилася) (Титова).

Активатором як середовища, так і діяльності індивіда, «провідниками думок та вражень» виступають соціокультурні лідери, саме вони обирають і перетворюють цінності в поняття та манери, чим забезпечують членів групи взірцями поведінки у сфері вільного часу займаючи активні новаторські позиції стосовно соціальних норм та сприяючи їх розвитку, і яких французький соціолог Дюмазедьє визначив як аніматорів користуючись тим, що дослівний переклад латинського «*animator*» – давати життя, виховувати характер, а його похідне «*animateur*» у французькій мові перекладається вже як натхненник, керівник, організатор дозвілля (Шульга, 2011).

Так, аніматором у Франції є: професійний працівник соціально-виховної анімації, функції якого полягають у розвитку виховного, культурного й спортивного потенціалу людини; фахівець соціальної області, мета якого – задоволення потреб, бажань і запитів соціальних верств населення; агент культурної й суспільної діяльності, покликаний підвищувати суспільну свідомість, поліпшувати життя громади, розвивати культурну демократію (Байлик, Кравець, 2008). Тобто, саме аніматор може професійно сприяти розкриттю потенціалу кожної людини, й зокрема у питаннях її працевлаштування та започаткування нею власної справи. До того ж вже сформувалась когорта населення, що готова розпочати власну справу. Так, за даними Інституту соціології Національної академії наук України у 2014 році вже 51% громадян готові до відкриття власної справи (це на 6% більше ніж 2 роки тому) і, водночас, зменшилася кількість тих, хто не готовий цього зробити (Соціологія).

І тому, для формування категорії населення, яка здатна до самозайнятості, варто сприяти усвідомленню громадянами, особливо тими, кар'єра яких у своїй більшості формувалася в радянські часи, які тривалий пострадянський час працювали на підприємствах і які наразі не розуміють власних перспектив у ринковій економіці можливості започаткування власної справи через інституції, що застосовуватимуть анімаційні технології. Такою інституцією може стати школа стартапу (*start up*), як компанія, що будує свій бізнес на основі інновацій або інноваційних технологій і допомагає в цьому іншим.

Дані інституції передбачатимуть широке застосування соціальної анімації у діяльності із людьми, які знаходяться в активному пошуку роботи. Вони передбачатимуть пряме спілкування соціального аніматора та групи для переоцінки їх прихованого потенціалу та створення умов для повнішої реалізації різнобічних можливостей людини. Діяльність соціального аніматора також передбачатиме розкриття необхідних та наявних, проте

недооцінених, людиною професійних та соціальних навичок для успішного старту у власній справі. Перший крок – це можливість бачення власних перспектив – віра в те, що людина має усі шанси бути успішним володарем власної справи, другий – це спонукання до формування власної ідеї, яка ляже в основу проекту майбутньої справи, третій – пошук шляхів набуття необхідних знань для втілення та розвитку проекту. Можна сказати, що діяльність соціального аніматора надихає людину на власну реконструкцію, саморозкриття, переоцінку можливостей з подальшим визначенням життєвих перспектив та конкретизацією заходів сценарію професійної реалізації.

Для підтвердження тези щодо плідності застосування соціальної анімації та необхідності залучення команди стартапу було у січні 2015 року проведене фокусоване цілеспрямоване інтерв'ю з особами, що не мають роботи, не займаються власною справою, але здобувають другу вищу освіту.

За підсумком проведення фокус-групи було з'ясовано, що ця категорія претендентів на ринку праці представляє носіїв резервної або відкинutoї робочої сили, що «випадає» з нього і втрачає властивості бути корисною для суспільства. Професійна ресоціалізація цієї категорії, як процес вторинного входження до професійного середовища, бачиться і можливою, і необхідною, оскільки у своїй більшості учасники фокус-групи вже мали досвід роботи на підприємствах різних форм власності. Проте, про готовність використовувати власний потенціал, досвід роботи для самостійного започаткування власної справи (на початку інтерв'ю) заявив лише кожен другий учасник (це повністю підтверджує результати, що отримані Інститутом соціології НАН України (Соціологія)), оскільки, частина з них мала не зовсім вдалий досвід підприємницької діяльності. А інша частина опитаних, що не мали власного досвіду та працювали на підприємствах державної форми власності, ідею самостійного започаткування власної справи чи бізнесу сприймала насторожено і, навіть, негативно.

Модератором було побудовано конструктивний діалог і у ході обговорення питань, спрямованих на виявлення здатності до започаткування власного бізнесу, наявності родинної підтримки, виявленні перспективної галузі для започаткування власної справи наприкінці дискусії було отримано неочікувані результати – зруйновано страх перед започаткуванням власної справи і отримано одностайну готовність розпочати власний бізнес. Елементом поживлення дискусії була демонстрація прийомів та елементів роботи стартаперів по розкриттю потенціалу учасників для розвитку туристичного бізнесу в Запорізькому регіоні. Результатом цього стала реструктуризація свідомості учасників, яка позначилася у наявності віри у власних здібностях, конкретних ідей започаткування справи і шляхів їх втілення у якості для організації власного бізнесу.

Варто зазначити, що велике поле для пошуку ідей було запропоновано шляхом коротких презентацій інновацій туристичної сфери, яка є представником найбільшого потенціалу для започаткування родинного бізнесу. Дана сфера також викликала великий інтерес у аудиторії і навіть виявили представника, що вже започаткував такий прийом відвідувачів на пасіці і навіть надавав їм послугу лікувального сну у придбаних для цього апіхатах, проте не знав, що це медові подорожі належать до апітуризму. Проте подолання проблем першого рівня, як то готовність до започаткування власної справи та виявленні ідеї чи концепції її розвитку зумовлювало потребу у допомозі втілення в життя віднайдених ініціатив. Це довело необхідність стартапу, який забезпечувався б командою фахівців, що володіють анімаційною технологією. Школа стартапу, як центр по втіленню соціальних ініціатив, на думку учасників, повинна діяти при міських центрах зайнятості.

Висновки. Отже, соціальна анімація, яка полягає у формуванні людського капіталу через розвиток індивідуальних здібностей кожної людини має значний потенціал для формування здатності населення до самозайнятості через започаткування власного бізнесу. Соціальна анімація у якості соціальної технології повинна лягти в основу діяльності шкіл стартапу (start up), які повинні діяти при міських Центрах зайнятості і надихати людину на

власну реконструкцію, саморозкриття, переоцінку можливостей з подальшим визначенням життєвих перспектив та конкретизацією заходів сценарію професійної реалізації.

Все це сприятиме ефективному залученню трудових ресурсів працездатного населення країни, які не повністю використані, формуванню робочих місць на підставах самозайнятості фахівцями, що відповідають сучасним вимогам ринку праці щодо їх якості і професійної спеціалізації. Така професійна ресоціалізація буде сприяти подоланню деформацій сучасного ринку праці, реформуванню економіки та трансформації суспільства.

Байлик С.І., Кравець О.М. Організація анімаційних послуг в туризмі: навч. посібник. – Харків : ХНАМГ, 2008. – 197 с.

Богиня Д.П., Грішнова О.А. Основи економіки праці: навч. посіб. – К. : Знання-Прес, 2000. – 313 с.

Дедурина Т.В. Функциональный подход к развитию анимационной деятельности учреждений культуры: социально-культурный аспект: дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Дедурина Татьяна Владимировна. – Москва, 2009. – 214 с.

Клименко Н.Ф. Етимологічні пояснення як засіб семантизації термінів у сучасних українських спеціальних словниках / Н. Клименко // *Studia linguistica*. – 2014. – Вип. 8. – С. 13-19. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Stling_2014_8_5.pdf.

Матеріали Національної конференції “Соціальна анімація для розвитку культури та громад”. – Кіровоград : ІСКМ, 2013. – 42 с.

Никитский М.В. Теоретические и исторические аспекты современной социокультурной анимационной деятельности / М.В. Никитский // *Вестник ПСТГУ IV: Педагогика. Психология*. – 2008. – Вып. 3(10). – С. 28-36.

Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння працевлаштуванню студентів та випускників вищих навчальних закладів: Пояснювальна Записка до проекту Закону України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=42246.

Соціологія: чи готові українці відкривати власний бізнес / Національної академії наук України Інститутом соціології. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/ukr/index.php>.

Тарасов Л.В. Социокультурная анимация в XXI веке: концепция развития социально-поддерживающих гражданских инициатив в России: монография / Л.В.Тарасов. – М. : Русаки, 2012. – С. 34.

Титова Л.С. Специфика технологий социокультурной анимации. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://conf.sfu-kras.ru>.

Шульга И.И. Педагогическая анимация – новая профессия организатора досуга // *Вестник СГУТиКД*. – 2011. – № 3 (17). – С. 154.

SOCIAL ANIMATION AS SOCIAL TECHNOLOGY OF FACILITATION OF PERSONAL POTENTIAL REALIZATION OF YUOTH ON MANPOWER MARKET

The article is devoted to a promising direction of personal potential realization on manpower market via starting their own businesses through the creation of startup schools in employment bureaus in cities where specialists will impement social animation as a basic social technology working with unemployed people.

Keywords: *Social animation, social technology, personal potential.*

Анна Кудринська,

*кандидат соціологічних наук, доцент кафедри історії та теорії соціології,
Львівський національний університет імені Івана Франка,*

Олена Бутиліна,

*кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та масових комунікацій,
Харківський національний університет внутрішніх справ*

ПЕРСПЕКТИВИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті висвітлюються потенційні поведінкові стратегії студентської молоді щодо працевлаштування. Їх підґрунтям слугують уявлення, які формуються на основі інформації, отриманої з різноманітних джерел.

Акцентовано на найважливіших чинниках, якими керуються молоді люди при пошуку роботи. Зазначено, що реалізація професійного потенціалу молодих фахівців на ринку праці України пов'язана з низкою проблем. Окреслено діалектику взаємозв'язку ринку праці та ринку освітніх послуг.

Ключові слова: поведінкові стратегії, працевлаштування, уявлення.

Динамічність соціально-економічних процесів в сучасному українському суспільстві не лише розкриває перспективи, а й ставить перед його членами нові цілі та завдання. Особливо це стосується молодого покоління, яке має свої погляди на життя та власне майбутнє. Сучасне покоління молодих людей живе в складному й суперечливому світі, де поведінка особистості детермінована не лише орієнтаціями й очікуваннями, а й життєвими ситуаціями.

Важливою тенденцією сучасності є перетворення університетської освіти і знань в базову складову соціально-економічного життя суспільства (Huzhniak, 2009, s. 289), адже (постіндустріальне) суспільство не залишає привабливих шансів людині без вищої освіти. У сучасному українському суспільстві поціновується здібний, молодий та добре освічений працівник. Такий кваліфікований працівник може забезпечити собі хороше майбутнє завдяки своїм вмінням, навикам, здібностям та цілеспрямованості.

Молодь – соціально-демографічна група, яка характеризується не лише віковими ознаками, а й місцем, яке вона займає в соціальній структурі суспільства, особливостями становлення та розвитку. Вона здатна забезпечити прогресивний розвиток економіки країни за умов практичної реалізації законодавчо закріплених прав і гарантій молодих спеціалістів, їх соціальної підтримки з боку держави. Це найбільш мобільна й активна соціальна група в структурі суспільства, яка оперативно реагує на суспільні зміни та формує майбутнє держави. Саме тому актуалізується дослідження перспектив працевлаштування молоді як суб'єкта суспільних перетворень. Зокрема низку аспектів щодо взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг висвітлюють у своїх працях такі вітчизняні науковці як: О. Іващенко, Т. Петрова, Л. Хижняк, Г. Чепурко та ін. Освіта як передумова працевлаштування перебуває у колі наукових інтересів Л. Малиш, С. Оксамитної, Т. Марценюк та ін. Таким чином, проблематика молоді як активного суб'єкта суспільних змін і перетворень неодноразово ставала предметом соціологічних досліджень. Однак існують певні прогалини в цьому контексті, заповнення яких передбачає фокусування уваги на уявленнях студентської молоді щодо працевлаштування, можливостей її професійної самореалізації в умовах яскраво вираженої креденційної інфляції (Malysh, Vynohradov, 2010, s. 109).

Мета нашої статті полягає у з'ясуванні поведінкових стратегій на ринку праці сучасної України крізь призму уявлень студентської молоді.

В умовах широкого вибору суспільних можливостей кожна молода людина прагне сконструювати свою життєву стратегію, яка б якнайкраще відповідала її можливостям, прагненням та уподобанням. Важливим фактором адаптації молоді до таких умов є відповідний рівень її професійної кваліфікації, що забезпечується освітніми інституціями. Як свідчить досвід, в умовах ринкової економіки право на працю реалізується не через соціальні гарантії, а через особистісну ініціативу, а тому проблема зайнятості молоді набуває особливої гостроти. Ефективним шляхом її вирішення є опанування професією, яка б постійно мала попит на ринку праці (Puhliy, Tkachenko, 2007, s. 73). Перед молодого людиною з вищою освітою в суспільстві відкриваються певні можливості, що сприяють подальшій успішній життєдіяльності, зокрема можливості працевлаштування як наступного етапу дорослого життя особистості. Працевлаштування – соціальне явище, з яким знайома практично кожна доросла людина. Із плином часу воно постійно модифікується: набуває нових форм та якостей. Суттєва роль у процесі працевлаштування відводиться освітньо-професійному потенціалу індивіда, оскільки від цього залежить не тільки термін влаштування на роботу, а й саме місце праці, її зміст, характер, оплата тощо.

Які напрямки освіти є популярними серед сучасної української молоді? Якими є їхні плани щодо майбутнього працевлаштування? Яким вимогам має відповідати їхня майбутня робота? Чи спеціальність, яку вони здобувають, дасть можливість знайти роботу, яка б відповідала їхнім вимогам? Ці та низку інших запитань було поставлено студентам Львівського національного університету імені Івана Франка кафедрою історії та теорії соціології у ході проведення соціологічного дослідження у березні 2013 року («Омнібус – 2013»). Загалом методом анкетування було опитано 400 осіб – студентів I–IV курсів ЛНУ імені Івана Франка.

Молодь є тією групою суспільства, яка акумулює значний освітньо-професійний, а відтак і трудовий потенціал. Від її поведінкових стратегій на ринку праці залежить майбутній напрямок розвитку економічної, політичної, соціальної та інших сфер життєдіяльності суспільства. Поведінкові стратегії молоді впливають із її уявлень (розуміння чого-небудь, знання чого-небудь, яке ґрунтується на досвіді, одержаних відомостях, певних даних тощо). Французький соціальний психолог С. Московічі зазначав, що уявлення є особливою формою буденного колективного знання, яке засвоюється окремим індивідом. Під соціальним уявленням він розуміє набір понять, переконань і пояснень, що виникають у повсякденному житті в процесі міжособистісних комунікацій. Соціальні уявлення молодих людей формуються на основі інформації, представленої в рекламі, почутої від інших чи з власного досвіду. Керуючись цими уявленнями, молодь конструює образ свого майбутнього місця праці.

Соціальним «експертним висновком» щодо того, яку нішу може зайняти індивід при входженні на ринок праці, слугує диплом про набуття певного освітньо-кваліфікаційного рівня (Malysh і in., 2010, s. 81). У сучасному українському суспільстві найпоширенішою освітньою практикою є здобуття повної вищої освіти. Результати нашого дослідження свідчать про те, що серед молоді найпопулярнішими залишаються такі напрями освіти, як юридична (64,0%) та економічна (47,5%). Дещо меншою популярністю користуються іноземні мови та журналістика. На це вказали 45,7% та 44,9% опитаних відповідно. Хоча подальший розвиток економіки потребуватиме інженерних кадрів, фахівців у галузі фізики, математики і технічних наук, освітні напрямки, що стосуються природничих і точних наук, мають низький рівень популярності (16,4%). Вітчизняні науковці зазначають, що в сучасному українському суспільстві спостерігається наявність певних «мейнстрімових» напрямів освітніх спеціалізацій (Malysh і in., 2010, s. 88). Наслідком такої ситуації є посилення конкуренції молоді за перспективи працевлаштування. Адже, незважаючи на те, що кількість вакансій на ринку праці постійно збільшується, не вистачає роботи молодим юристам, економістам, маркетологам. Попри це завжди є попит на робочі спеціальності, проте вони не завжди цікаві самій молоді. Таку ситуацію можна пояснити тим, що у сучасному українському суспільстві підготовка кадрів здійснюється, виходячи не з потреб ринку, а з попиту на освітні послуги, котрий часто подає фальшиві сигнали і не виражає дійсні потреби суспільства (окремих його сегментів) (Huzhniak, 2009, s. 290). Як наслідок, посилюється напруженість на ринку праці.

Найважливішим чинником при пошуку роботи для молодих людей є величина оплати праці. Про це свідчать відповіді 73,6% опитаних. Цьому чиннику дещо поступається можливість професійного зростання. На це вказали 51,4% респондентів. Не надто суттєвим для молодих осіб є гнучкий графік роботи (17,8%) та творчий характер праці (16,8%). Такі чинники, як значущість виконуваної роботи для оточення, знайомства з новими людьми, відрядження теж не є настільки вагомими для студентської молоді (рис. 1).

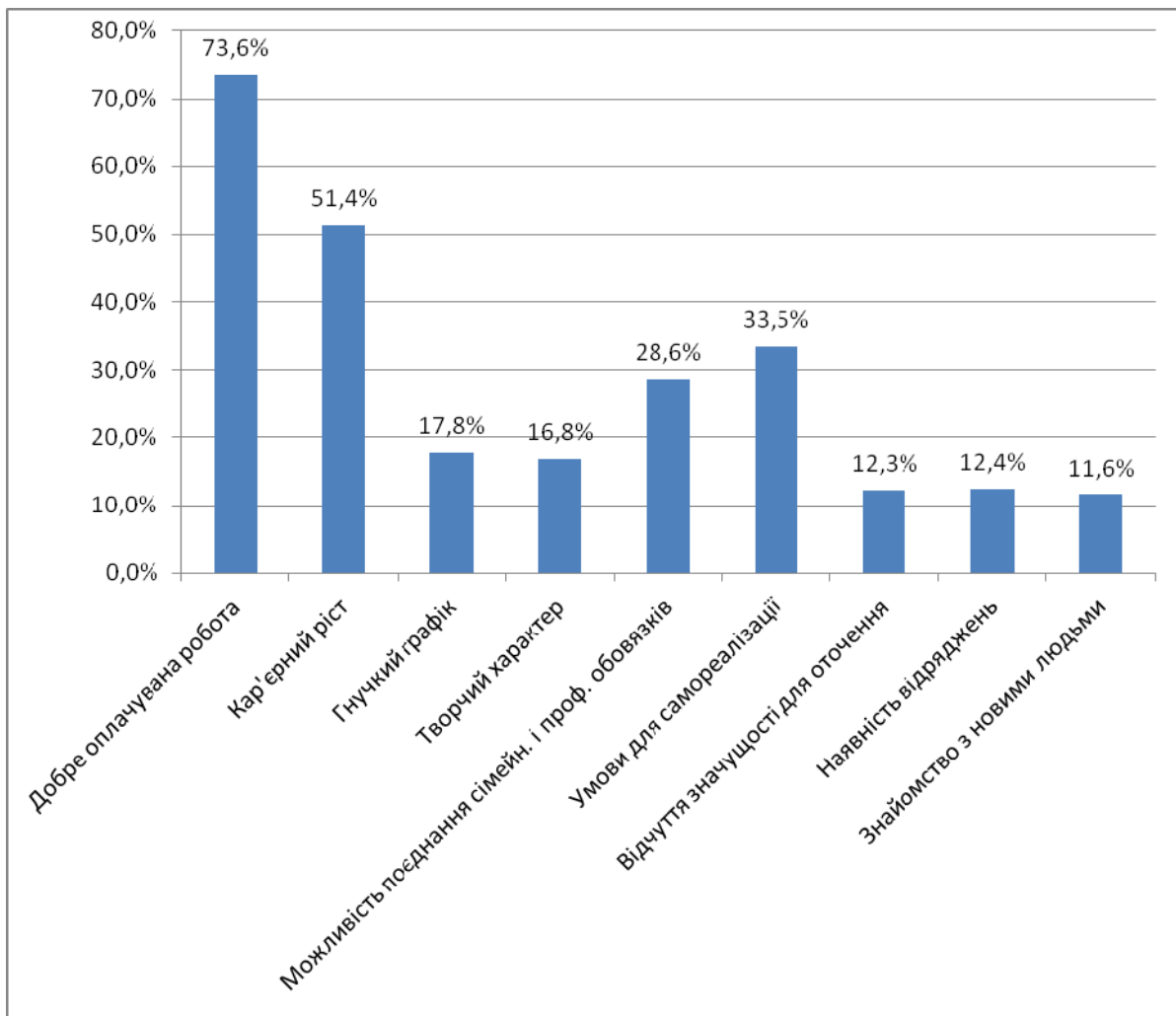

Рис. 1. Основні вимоги до потенційного місця праці в уявленнях студентської молоді

Як бачимо, при пошуку студентами майбутнього місця докладання праці превалює фінансовий чинник, що свідчить про те, що молоді люди стають більш прагматичними. Водночас в очікуваннях молодих людей спостерігається прагнення до пошуку і бажання займатися не лише високооплачуваною роботою, а й такою, яка б уможливила кар'єрне зростання.

Якщо аналізувати матеріальний чинник у гендерному розрізі, то висока оплата праці більше імпонує представникам чоловічої статі. Вони також приділяють більше уваги можливості самореалізації та значущості свого професійного статусу як в найближчому оточенні, так й у суспільстві в цілому. Натомість представники жіночої статі шукатимуть роботу, яка дасть їм можливість поєднання професійно-сімейних обов'язків та носитиме творчий характер. Таку ситуацію можна пояснити розподілом сімейних ролей. Чоловік, у більшості випадків, є годувальником сім'ї, і йому необхідно дбати про її матеріальне благополуччя.

Втішним є той факт, що дещо зростає значимість соціокультурних чинників у виборі місця докладання праці у порівнянні із 2012 р., а саме: значущість для оточення та суспільства, створення умов для самореалізації, можливість поєднання як професійних, так і сімейних обов'язків, а також наявність творчої компоненти (рис. 2).

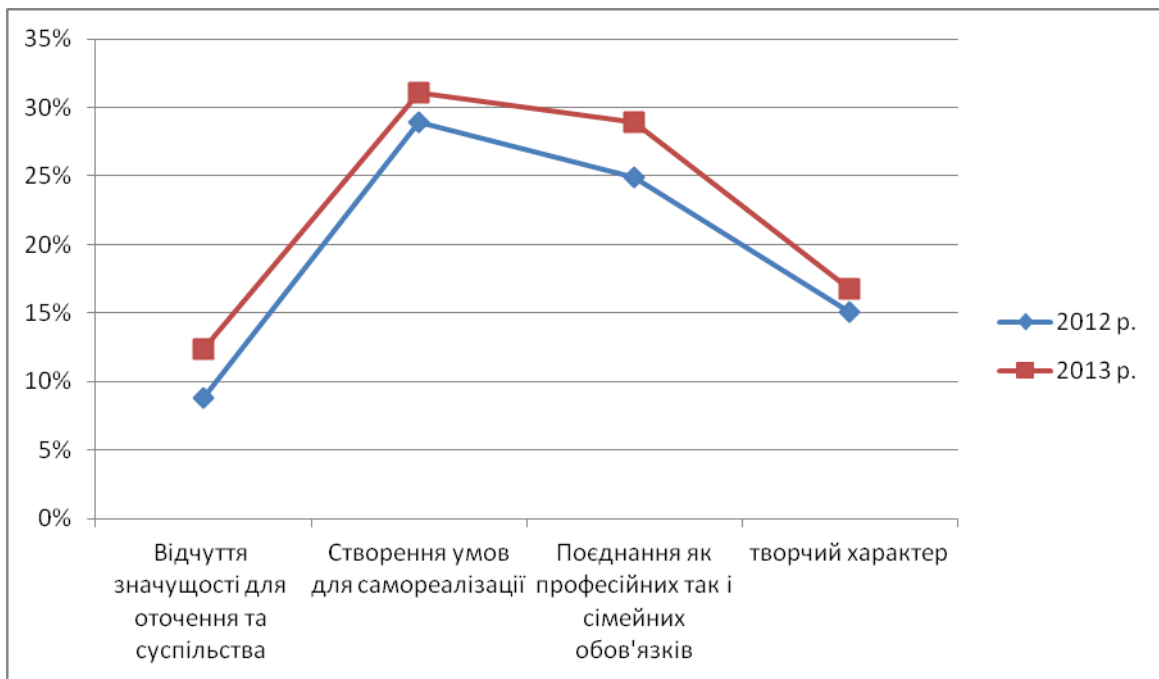

Рис. 2. Соціокультурні детермінанти потенційного місця праці

Треба зазначити, що українська молодь з оптимізмом дивиться у майбутнє. Як свідчать результати дослідження, переважна більшість студентської молоді (54,4%) вважає, що майбутня робота буде відповідати їхнім вимогам, проте мало хто з них розглядає можливість знайти роботу за фахом у своєму населеному пункті. Більше того, 69,8% опитаних зазначили, що досить складно влаштуватися на роботу, яка б відповідала їхній спеціальності та вподобанням, а разом із тим уможлиблювала гідну оплату. Так, 39,1% опитаних впевнені, що цілком реально знайти роботу за спеціальністю, але без гідної оплати праці. Близько половини молодих людей переконані в тому, що знайти будь-яку оплачувану роботу не складатиме проблем. Таким чином, підтвердилася наша гіпотеза про те, що знайти хорошу роботу за фахом дуже важко.

Студентська молодь, як і молодь в цілому, неоднорідна та соціально-активна категорія, про що свідчать її плани щодо майбутнього працевлаштування. У неї формується настанова вирішувати свої проблеми власною позицією й особистою активністю. Хоча більшість студентів не вірять в те, що знайдуть роботу за спеціальністю, все ж таки 41,2% опитаних шукатимуть її, 25,9% припускають можливість влаштуватися не за фахом, але відповідно до своєї кваліфікації. Лише 11,7% респондентів припускають можливість влаштуватися на будь-яку роботу. Не зважаючи на те, що започаткування власного бізнесу в Україні – досить ризикована справа, головною перешкодою якої є недосконала система оподаткування, проте 9,6% наших респондентів все ж таки мають наміри розпочати власну справу.

Молодь не хоче і не готова чекати, щоб щось отримати завтра, і налаштована «шукати щастя» за межами рідної землі. Зокрема, емігрантські настрої характерні для 6% опитаних, котрі планують поїздки закордон з метою працевлаштування.

Після закінчення навчання більшість молодих людей мають намір не лише влаштуватися на державному чи приватному підприємствах, а також знайти додатковий підробіток. Бажання працювати на підприємствах приватної форми власності у більшій мірі висловили чоловіки, тоді як жінки більше схильні шукати роботу на державних підприємствах. Це можна пояснити тим, що представники чоловічої статі головну увагу приділяють матеріальному чиннику, а робота на державних підприємствах, як відомо, не є надто оплачуваною у порівнянні із приватними. Натомість державні структури мають низку соціальних пільг, перевагу яким надають жінки.

Як бачимо, сучасна українська молодь – це та категорія осіб, котра покладається на власні знання, здібності та сили, оскільки вважає, що долю людини визначають не зовнішні обставини, а особистісна активність. Вища освіта для молодих юнаків та дівчат слугує необхідним інструментом життєвого успіху, одним із чинників, що підвищує їхні шанси на успішне працевлаштування, проте не гарантує його. Молоді люди свідомі того, що реалізація їхнього професійного потенціалу на ринку праці України пов'язана із низкою проблем. Як свідчать результати нашого дослідження, однією з найважливіших є неможливість працевлаштуватися за обраною спеціальністю. Це прикрий факт, що віддзеркалює реалії сучасного українського суспільства, в якому спостерігається певна розбалансованість між професіями, на які існує значний попит у роботодавців, і професіями фахівців-випускників ВНЗ.

Варто погодитись із вітчизняним науковцем Л. Хижняк, котра зазначає, що гармонізувати відносини між інститутом освіти та інститутом ринку праці без втручання держави навряд чи можливо. Так, якість освіти, з одного боку, контролює сам навчальний заклад (університет), а з іншого – суспільство, яке вимагає кваліфікованих кадрів, із якісними знаннями у сфері, яку вони опанували (Hyzhniak, 2009, s. 290). На думку Л. Хижняк, існує чимало управлінських стратегій університетів у відповідь на вимоги ринку праці, а саме (Hyzhniak, 2009, s. 293):

- реагування переважно на стан зайнятості та ринку праці, а не на замовлення на освітні послуги, які викликані популярністю тих чи інших спеціальностей серед населення;
- взаємодія зі сферою зайнятості (державними службами зайнятості і безпосередньо з роботодавцями), формування системи соціального партнерства в сфері професійної підготовки;
- відповідність профілю, якості й обсягів підготовки фахівців запитам регіональної і місцевої сфери зайнятості тощо.

Подальші дослідження у цьому векторі сприятимуть конструюванню дієвої державної політики, спрямованої на виважене коригування суперечностей взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг.

Резюмуючи вище викладене, доцільно зазначити, що працевлаштування – складний діалектичний процес, який передбачає взаємодію об'єктивних умов і суб'єктивного чинника. У цьому процесі варто керуватися аксіомою, що досягнення визначеного результату – наслідок підпорядкування власних дій передбачуваним обставинам майбутнього.

Hyzhniak L., Problemi polia na rynku pratsi ta rynku osvithnih posluh: optymizatsiia upravlinnia [w:] Zbirnyk prats: Suchasni suspilni problemy u vymiri sociologii upravlinnia, red. O.Povazhnyi, Donetsk: 2009, s. 288–294.

Malysh L., Vynohradov O., Vyhid ukraiïnskoi molodi na rynek pratsi [w:] Molod Ukrainy: vid osvity do pratsi, red. S. Oksamytna, Kyiv: 2010, s. 81–115.

Puhliy V., Tkachenko V., Vybir profesii ta problema zayniateosti molodi, "Personal" 2007, № 10, s. 73–79.

EMPLOYMENT PROSPECTS IN THE LIGHT OF STUDENTS' IDEAS

The article highlights the potential behavioral strategies of students concerning employment. The ideas which are formed on the basis of information received from various sources serve as background for those behavioral strategies.

Great attention is paid to the most important factors that guide young people while looking for a job. It has been noted that the implementation of the professional potential of young specialists in the job market of Ukraine is connected with a number of problems. The dialectic relationship between the labor market and the education market has been outlined.

Keywords: behavioral strategies, employment, ideas.

Олена Городецька,
кандидат соціологічних наук, доцент,
завідувач кафедри філософії і соціології,
Таврійський державний агротехнологічний університет

ОЦІНКА ВИПУСКНИКАМИ ТДАТУ ОТРИМАНИХ ЗНАНЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

У статті представлені матеріали моніторингу випускників Таврійського державного агротехнологічного університету за 2010, 2013 і 2014 роки. Проаналізовано рівень задоволеності отриманих знань до обраної спеціальності. Розглянуто мотивація навчання, соціалізація студентів у вищому навчальному закладі і професіоналізація особистості.

Виявлено зростання кількості випускників, які чітко не уявляють чим будуть займатися після отримання диплому. Працевлаштування випускників залишається однією з важливих проблем. Розглянуто проблеми працевлаштування випускників університету і вимоги, які випускники пред'являють до своєї майбутньої професії. Половина випускників планує змінити запропоновану державою схему розподілу спеціалістів.

Половина випускники університету вважають, що вони отримують знання та уміння, які відповідають сучасним вимогам ринку праці. Основні вимоги, які випускники пред'являють до майбутньої професії: висока зарплата, престижність, вона повинна відповідати їх бажанням, схильностям і інтересам, забезпечувати гарні умови праці.

Розкривається взаємозв'язок між отриманням «першого» робочого місця після закінчення університету і бажанням відпрацювати за розподілом.

Ключові слова: моніторинг, випускник, знання, працевлаштування, вимоги до професії, ринок праці.

Інтерес до якості підготовки випускників вищої освіти ми спостерігаємо в останні роки. Сюди відноситься як оцінка діяльності вищих навчальних закладів, так і показник затребуваності, що впливає на працевлаштування випускників. Підготовка випускників включає не тільки теоретичні, а й практичні знання, навички, відповідність вимогам роботодавців, особисті характеристики і потенціал молодого спеціаліста. Останнім часом ми спостерігаємо розрив між якістю підготовки фахівців і запитами роботодавців. Падіння економіки, закриття підприємств, зниження попиту на випускників аграрної сфери, не може не турбувати аграрні вищі навчальні заклади. ТДАТУ традиційно підтримує партнерські відносини з агрохолдингами, агрофірмами, фермерськими господарствами не тільки в нашій країні, але і за кордоном, це дозволяє підвищити рівень професійної підготовки студентів.

Проблеми якості освітніх послуг і якості випускників вищого навчального закладу досліджували О. Якуба, Є. Подольська, Л. Хижняк, Л. Сокурянська, С. Щудло та ін. Вивченням професійної затребуваності випускників вищих навчальних закладів займалися С. Оксамитна, В. Чигрин, О. Балакірева, С. Зінченкота ін.

Мета статті проаналізувати рівень підготовки спеціалістів та проблеми працевлаштування випускників ТДАТУ за результатами моніторингу.

Суть соціологічного моніторингу полягає в проведенні з встановленою регулярністю повторних вимірів по одним і тим же показникам для накопичення даних та аналізу їх динаміки на основі їх порівняння з базовими показниками, прийнятими в якості еталону для даного об'єкта. На думку Т.І. Заславської, соціологічний моніторинг являє собою деяку цілісну систему відстеження, що відбуваються в суспільстві змін на основі дослідження та аналізу масових уявлень про них.

На основі комплексу соціологічних досліджень, проведених у Таврійському державному агротехнологічному університеті в 2010 (N=342), 2013 (N=470) та 2014 (N=372) рр., автор знайомить з результатами моніторингу випускників вузу (Аналіз результатів:

науковий звіт 2010, 2013, 2014).

Формування ринку освітніх послуг, де освіта постає особливою послугою для задоволення потреб людей у знанні, що забезпечить отримання престижного місця роботи, високої заробітної плати та потреб держави у кваліфікованих кадрах для відтворення соціально-професійної структури суспільства. В сучасних умовах університети змушені адаптуватися до нових тенденцій на ринку праці, викликаних новими технологіями, для цього потрібні нові форми і знання, які потрібно використовувати у навчанні.

Розглянемо ступень задоволеності випускників ТДАТУ обраною спеціальністю:

Таблиця 1. Порівняльні відповіді випускників на питання: «Чи задоволені Ви обраною спеціальністю?» за 2010, 2013 та 2014 рр., (в %)

Судження респондентів	2010 р. (N=342)	2013 р. (N=470)	2014 р. (N=372)
так	71,4	68,7	57,0
скоріше, задоволений	17,8	18,1	22,0
важко відповісти	7,6	8,9	17,2
скоріше, незадоволений	2,1	3,0	3,8
ні (чому?)	1,2	1,3	0,0

Рівень не задоволеності обраною спеціальністю за останній роки практично не змінився і залишився в межах 3–4%, тоді, як рівень повністю задоволених одержуваною спеціальністю знизився на 14%. Однак потрібно звернути увагу на те, що з кожним роком кількість респондентів які не змогли висловити свого ставлення до цього предмета зростає.

Продовжуючи тему, розглянемо ще один важливий аспект формування мотивації студентів на навчання у вищому навчальному закладі. Вихідною тезою тут є припущення, боцімто студенти розуміють, що вища освіта покликана, по-перше, підготувати з них передову групу суспільства, яка, власне, і забезпечує інноваційний характер трансформації суспільства, а, по-друге, освіта повинна дати майбутнім спеціалістам суму знань, умінь та навичок відповідно обраної професії.

Поєднання першого і другого аспектів підготовки висококваліфікованого спеціаліста робить вищі навчальні заклади інструментом соціалізації і професіоналізації особистості.

Але слід усвідомлювати, що, на відміну від соціалізації в широкому сенсі слова, професіоналізація передбачає готовність виконувати професійні обов'язки, які, щонайменше, повинні збігатися з уявленнями про майбутню професію. Проводячи дослідження в різні роки, ми переконалися в тому, що існує закономірність, відповідно до якої, чим менше студенти обізнані про свою майбутню спеціальність, тим гірше їх ставлення до цієї самої спеціальності. Особливо це погіршення помітно на старших курсах, коли стають зрозумілими деякі особливості придбаною спеціальності – відповідальність і складність, зарплата і навантаження, престиж і статус. Розглянемо, як змінювалася ситуація у відповідях випускників за ці роки (Табл. 2).

Виходячи з отриманих даних, ми бачимо, що відбувається зростання кількості випускників, які чітко не уявляють чим будуть займатися після отримання диплому. Практично 34% випускників 2014 року планують займатися іншою діяльністю в порівнянні з 2010 р. (29,0%) та 2013 р. (27,5%). Це означає, що ця частина випускників може випасти з обійми профільованих фахівців, що випускаються нашим університетом. Незначний відсоток випускників взагалі не уявляють, чим і як вони будуть займатися, отримавши диплом про вищу освіту, хоча цей показник поступово зростає, якщо уважно подивитися на дані наведені у таблиці.

Таблиця 2. Порівняльні відповіді випускників на питання: «Чи маєте Ви чітку уяву про свою майбутню роботу, як фахівця?» за 2010, 2013 та 2014 рр., (в %)

Судження респондентів	2010 р. (N=342)	2013 р. (N=470)	2014 р. (N=372)
так, чітко знаю чим буду займатися та які обов'язки виконувати	51,5	51,5	35,5
чітко не уявляю чим буду займатися	18,7	20,6	28,5
можливо буду займатися іншим напрямком діяльності	29,0	27,5	33,9
не уявляю, і навіть уявляти не хочу	0,8	0,4	2,1

Наступна низка проблем, яку приходиться вирішувати нашому вузу, – проблеми працевлаштування випускників. Без зняття цих проблем неможливо вимагати від студентів повної віддачі під час навчання. Отже навчання у вищому навчальному закладі означає отримання певного статусу, одною з найважливіших ознак якого є престижна робота. Як виглядає ця робота в уявленнях випускників?

Таблиця 3. Порівняльні відповіді випускників на питання: «Якби Вам запропонували обирати після закінчення вузу, чому б Ви віддали перевагу?» за 2010, 2013 та 2014 рр., (%)

Судження респондентів	2010 р. (N=342)	2013 р. (N=470)	2014 р. (N=372)
мати свій бізнес	39,8	43,4	44,1
працювати на державному підприємстві, в установі, в господарстві	53,2	49,6	39,3
займатися індивідуальною трудовою діяльністю	20,5	23,0	34,4
працювати в приватній фірмі (на приватній сільській фермі, господарстві)	12,9	9,4	14,5
працювати в іноземній фірмі	13,5	11,7	10,8
завербуватися на роботу за межі країни	2,1	3,6	6,5
працювати в кооперативі (колективному господарстві)	2,6	3,0	3,2
служити в армії (за контрактом), в органах МВС	2,9	3,0	2,7
підробляти вдома	0,6	1,5	2,7
працювати на сімейному підприємстві	1,2	0,9	2,7
працювати на спільному підприємстві	1,8	1,3	2,1
зайнятися комерцією, торгівлею	2,9	3,2	1,1
працювати за договором або на частину ставки	0,6	0,2	1,1

З таблиці ми бачимо, що більшість випускників бажають мати свій бізнес (сюди ж треба додати прагнення зайнятися комерцією, торгівлею, а також індивідуальною трудовою діяльністю). Зрозуміло, що це бажання не дуже вписується у концепцію навчально-виховного процесу, а, тим більше, тобто близько половини випускників буде потенційно ламати запропоновану державою схему розподілу спеціалістів.

Друга частина – це потенційні працівники державного сектору виробництва, але чи забезпечує цей сектор відповідну кількість і якість робочих місць?

Нарешті, випускники які бажали б працювати у приватному секторі, причому особливих розбіжностей щодо вітчизняного чи іноземного статусу фірми у них немає.

Для оптимальної адаптації молодого фахівця на ринку праці і реалізації ним трудового потенціалу вкрай потрібна якісна освіта. Як же оцінюють випускники конкурентоспроможність нашого університету на ринку праці? Відповіді на це запитання містяться у наступній гістограм (рис. 1):

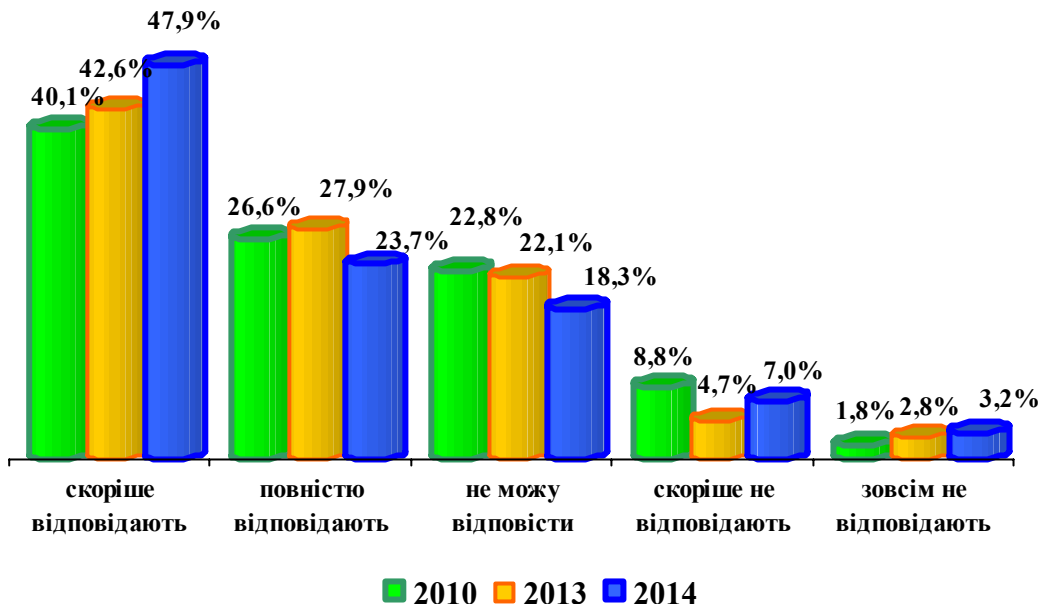

Рис. 1. Порівняльні відповіді випускників на питання: «Наскільки, на Вашу думку, отримані в університеті знання та уміння відповідають сучасним вимогам ринку праці в Україні?»

Більше половини респондентів на протязі останніх досліджень вважають, що ТДАТУ дає студентам знання та уміння, необхідні для успішної конкуренції на ринку праці України. Але відсоток відповідей респондентів, які вважає навпаки почав за останні роки зростати.

На жаль, приблизно одна п'ята опитаних не змогла оцінити можливостей університету, у якому вони навчаються, в плані його конкурентоспроможності.

В сучасних умовах на випускників вузу, крім рівня підготовки, також впливають вимоги, які вони пред'являють до майбутньої професії. Так, від 78% (2010-2013 рр.) до 81% (2014 р.) вважають, що майбутня професія повинна забезпечити гарний зарібок. І це цілком зрозуміло. Також 44% (2010 р.), 43% (2013 р.) і 38% (2014 р.) вважають, що професія повинна бути престижною; на думку 28% (2010-2013 рр.) і 31% (2014 р.) випускників, професія повинна відповідати особистим схильностям, інтересам; натомість 26% (2010 р.), 23% (2013 р.) і 34% (2014 р.) зазначили, що вона повинна забезпечувати гарні умови праці. Інші позиції, такі як «повинна бути корисною людям, суспільству», «повинна мати творчий характер», «повинна дати можливість одержати самостійність», зайняли п'яте-сьоме місце відповідно.

Відповідаючи на питання «Чи вважаєте Ви обов'язковим одержання «першого» робочого місця після закінчення університету?», ми побачили, що переважна більшість випускників вважає за необхідне, щоб держава, уособлена університетом, знайшла для них пристойне робоче місце. Випускники знають, що без стажу на роботу їх не візьмуть, саме тому 70% (2010–2014 рр.) хвилюються про своє перше робоче місце, покладаючи сподівання на державу. Але оскільки поняття «держава» для них є дуже абстрактним, то надії вони покладають на університет. Може саме тому частина їх досить жорстко оцінює якість

підготовки, яку забезпечує ТДАТУ. Виходячи з цього, спробуємо зробити наступний висновок: «Держава повинна забезпечити для мене перше робоче місце, але працювати на ньому я буду тільки в разі створення прийнятних умов».

Висновки. Аналіз динаміки задоволеності випускників обраною спеціальністю показує, що відбувається переоцінка цінностей, коли ейфорія від своєї причетності до здобуття вищої освіти змінюється наростанням невпевненості у правильності зробленого вибору. Проблеми працевлаштування випускників університету пов'язані, по-перше, з вимогами до майбутньої професії, по-друге, «парадоксом першого робочого місця». Оцінка динаміки ставлення до набутої професії не дає підстав вважати, що університет максимально використовує всі свої можливості для зміцнення у випускників впевненості у правильності зробленого вибору.

Аналіз результатів дослідження випускників ТДАТУ (2010): науковий звіт кафедри філософії і соціології ТДАТУ, (ред. О.Г. Городецька), Мелітополь.

Аналіз результатів дослідження випускників ТДАТУ (2013): науковий звіт кафедри філософії і соціології ТДАТУ, (ред. О.Г. Городецька), Мелітополь.

Аналіз результатів дослідження випускників ТДАТУ (2014): науковий звіт кафедри філософії і соціології ТДАТУ, (ред. О.Г. Городецька), Мелітополь.

Майоров А.Н. Мониторинг как научно-практический феномен // Школьные технологии. - №5. - 1998. - С. 25-48.

TSATU GRADUATES EVALUATION OF THE GAINED KNOWLEDGE AND EMPLOYMENT OUTLOOK

The materials of TSATU graduates monitoring during 2010, 2013 and 2014 academic years are represented in the article. The level of gained knowledge satisfaction is analyzed. The motivation of students' socialization studying at high school and individual professionalization are considered.

Increase of the number of graduates who clearly do not know what will do after graduation is defined. Employment of graduates is one of the important problems. The problems of university graduates employment and the requirements of the future graduates to their speciality are considered. The half of the graduates proposes to change the state distribution scheme of the specialists.

The half of university graduates think that they acquire knowledge and skills which meet the modern requirements of the labour market. The basic requirements of the graduates for their future profession are high salary, prestige; it has to realize all their wishes, abilities and interests; to ensure good working conditions.

The relationship between the receipt of the first job place after graduation and a desire to job placement are reflected.

Keywords: *monitoring, graduate, knowledge, employment, requirements of the profession, labour market.*

Тетяна Купрій,
кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії,
Київський університет імені Бориса Грінченка

СТУДЕНТОЦЕНТОВАНЕ НАВЧАННЯ ЯК РЕФЛЕКСІЯ НА МОДЕРНІЗАЦІЮ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ СТУДЕНТІВ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА)

У статті аналізується результат студентоцентрованого навчання в вищому навчальному закладі України, його нормативна, освітня і суспільна інтенція в сучасних реаліях. На основі результатів емпіричного дослідження розуміння сутності освіти як студентоцентрованої квінтесенції у сучасному суспільстві, її феноменологічної ваги, автор намагається сформулювати базові засади індивідуальної, особистісно орієнтованої

діяльності випускників університету. Проблематизується престиж ВНЗ, визнання його торговельної марки (диплома) роботодавцями; якість процесу навчання; можливості для наукових досліджень. Актуалізуються хронічні проблеми постосвітньої депривації, які протягом багатьох років не надавали можливості випускникам вищих навчальних закладів реалізуватися на ринку праці. Визначаються ефективні складові вищої школи в Україні.

Ключові слова: студентоцентроване навчання, вища школа, працевлаштування випускників, якість навчання, ефективність навчання, конкурентоспроможність на ринку праці.

В основу студентоцентрованого навчання покладено ідею максимального забезпечення студентам їх шансів отримати перше місце на ринку праці, підвищення їхньої «вартості» у працедавців, задоволення тим самим актуальних потреб останніх. В умовах надзвичайно динамічного ринку праці, покликаного глобальними змінами на початку ХХІ ст., співпраця освітян та працедавців у професійній реалізації випускників набуває особливої важливості.

Питання студентоцентрованого навчання є актуальним у світі модернізації вищої освіти в Україні та загострення конкуренції серед вишів. Серед найбільш вагомих досліджень, які висвітлюють питання якості підготовки у вишах, слід відзначити праці таких дослідників: А.А. Мельниченко (Мельниченко), Ю.М. Рашкевич (Рашкевич, 2014), О.І. Шаров (Шаров, 2009) та інші. З огляду на це, проблеми якості навчання у вищій школі є об'єктом дослідження таких вітчизняних дослідників, як В. Астахової (Астахова, 2011), І. Кукурудзи (Кукурудза, 2009), С. Щудло (Щудло, 2012).

У низці джерел підтверджується той факт, що студентоцентроване навчання передбачає «набір знань, здібностей, стилів діяльності, принципів, захоплень і інших ознак, які при використанні і розвитку в процесі праці призведуть до досягнення результатів, які відповідають стратегічним планам роботодавця». Новий тип навчання демонструє розробку нових підходів до викладання і навчання, навчальних програм, що відбивають практичний бік реалізації компетентнісного підходу у вищій освіті. Такий стан речей сприяє підвищенню відповідальності вищих навчальних закладів за дидактичний процес і ефективний результат підготовки спеціалістів, відповідність високим академічним та етичним стандартам, культурним та інтелектуальним запитам суспільства. Із зростанням рівня життя населення вдосконалення освітніх систем і механізму ринкових відносин у класичному маркетинговому трикутнику «якість – ціна – сервіс» якість освіти і сервіс освітніх послуг стануть основними чинниками конкурентоспроможності ВНЗ та їхніх випускників (Щудло, 2012, с. 157).

На європейському освітянському просторі, зокрема і завдяки Болонському процесу, широко пропагується та впроваджується спосіб: «орієнтація на вихід». Тобто основою та відправною точкою процесу навчання є створення моделі фахівця, який є чи буде затребуваним на ринку праці, що має забезпечити його високу придатність до працевлаштування. Таким чином, аналіз потреб ринку праці та створення моделі спеціаліста повинні задавати не стільки ВНЗ, а інші основні гравці (стейкхолдери) навчального процесу: працедавці, випускники, професійні організації тощо.

Представники працедавців, визначаючи питання здатності до працевлаштування випускників університетів, характеризують наступним чином на сьогоднішній день європейський ринок праці:

- все менше стає місць праці, які можна займати протягом цілого життя; зростає відсоток тимчасових посад, робіт у рамках окресленої тривалості проектів тощо;
- відсоток пошуковців роботи прогресивно збільшується в бік часткової зайнятості (20%) і неповного робочого дня (35%);
- знижується ступінь захищеності займаного місця праці, наслідком чого стає не тільки постійна зміна місця праці, але й пошуки його на «чужих територіях», поза основною кваліфікацією;

- все частішими є випадки, коли працівник займає одночасно декілька місць праці;
- постійні зміни середовища праці приводять до швидкого старіння наявних у працівника умінь та навичок праці; гострими стають проблеми вибору: стабільність чи ефективність, спеціальні знання чи широкі навички (Рашкевич, 2014, с. 16).

В європейському словнику все популярнішим стає термін *Employability* (придатність до працевлаштування), який характеризує сукупність знань, умінь, навичок, володіння підходами для вирішення виробничої ситуації, а також здатність і бажання до неперервного удосконалення та професійного розвитку. Придатність до працевлаштування, на думку роботодавців (переважно представників промисловості та бізнесу), є найголовнішою компетентністю випускника. Навички, що характеризують концептуальні та соціальні компетентності: рівень самоорганізації, здатність до роботи в групі, уміння виконувати конкретні завдання, навички комунікації та грамотність, знання інформаційних технологій, відображенні у запитах 78% працедавців; практичний досвід (виробнича практика) – 54%, і лише 8% опитаних віддають пальму першості престижності ВНЗ. Тому в реальності трапляються часто випадки, коли «трієчник» в університеті робить чудову професійну кар'єру у своїй області. Наведені цифри промовисто характеризують істотні відмінності між критеріями оцінювання, які застосовуються в університетах, та критеріями ринку праці.

Цінність випускників вищих полягає не стільки в їхній професійній підготовці, скільки в умінні й бажанні отримувати нові знання. «Освіта – це фундамент, на який надбудовуються спеціальні вміння і навички, саме міцність фундаменту визначає надійність всієї конструкції», – зазначає фахівець з персоналу міжнародного автомобільного холдингу «Атлант-М» в Україні О. Дубініна. Однак роботодавці бажають, щоб студенти, зміцнюючи «фундамент», паралельно й «стіни» зводили. Директор маркетингу курорту *Palmira Palace* О. Фесенко зазначає, що сучасний молодий пошуковець не вміє мислити, знаходити рішення у мінливій ситуації, не вміє і не хоче вчитися працювати з людьми. В даній ситуації академічна успішність студента на практиці може бути менш затребуваною, ніж командна робота або навички ведення переговорів. Директор департаменту маркетингу й розвитку корпорації *S.I.GROUP* С. Поліський спершу вказує на практичний досвід, а потім на всі інші критерії відбору: «диплом про закінчення державного чи приватного закладу – це тільки предмет для розмови, а головне – наявність професійних знань; безробітних чимало серед випускників державних і приватних вузів – це вина держави, яка не створює робочих місць; але одна справа, якщо людина отримала освіту за свої кошти, і зовсім інша, коли за рахунок бюджету» (Попель, 2010).

Сучасні роботодавці не ставлять на перше місце значимість і колір диплому, значна їх частина не бачить перешкод у отриманні першого робочого місця для випускників приватних вищих навчальних закладів. В першу чергу вони звертають увагу на ініціативу, гнучке мислення, нестандартні та результативні підходи до вирішення поставлених завдань. Умотивовані, мобільні, комунікабельні працівники потрібні сучасному працедавцю. Професійна компетентність як фактор конкурентоспроможності визначається через адаптацію до колективу, витривалості, вольових якостей. У будь-якому сучасному колективі керівник вимагає дотримання корпоративних цінностей своїх працівників, їх трудової дисципліни. Чи це до змоги сучасному випускнику?

В умовах зростаючої конкуренції серед ВНЗ визначальним фактором конкурентоспроможності вищого навчального закладу є якість результатів діяльності вишу. Зацікавлений роботодавець через спільні проекти, конкурси, стипендії кращим студентам, спільні гранди, спонсорську допомогу налагоджує контакти з ВНЗ. Підготовка фахівців, що вільно володіють іноземною мовою, пройшли стажування за кордоном за міжнародними програмами обміном студентами також стимулюють потенційних працедавців на більш тісну співпрацю з освітніми інституціями. Натомість залучення підприємств-роботодавців на всіх етапах життєвого циклу освітньої послуги: погодження навчального плану; програм дисциплін; участь працівників підприємств у роботі державних екзаменаційних комісій тощо є одним з головних завдань керівництва вищої школи.

Для емпіричного обґрунтування нагальної потреби вирішення проблеми студентоцентрованого навчання у вищій школі, передовсім на тлі теоретичного аналізу, було визначено такі сутнісні риси проєкції зв'язку студентів з ринком праці: глобалізація ринку праці, соціальна незахищеність випускників ВНЗ, їх соціальний і особистісний статус тощо.

Проблема процесу навчання студента як потенційного конкурентоспроможного спеціаліста, яка передбачає володіння не тільки спеціальними знаннями, але і якостями, що забезпечують їх професійну мобільність, уміння швидко переключатися з одного виду праці на інший і суміщати різні трудові функції були доведені емпірично. Основні характеристики дослідження: термін – березень 2015 р.; n = 127: вибірка одноступенева, цілеспрямована, квотна; статистичні параметри: «стать», «вік»; об'єкти репрезентації - студенти 5–6 курсів Київського університету імені Бориса Грінченка (жін. – 96, чол. – 31), віком 21–24 років; одиниця вибірки – студенти 5–6 курсів Київського університету імені Бориса Грінченка спеціальностей «Практична психологія» (27 чол.), «Інформатика», «Соціальна інформатика» (15 чол.), «Історія» (12 чол.), «Мова і література англійська» (54 чол.), «Мова і література українська», «Літературна творчість» (11 чол.), «Педагогіка вищої школи» (8 чол.); похибка $\pm 3,9\%$.

Уявлення про вимоги працевдавців показують, що опитуванні студенти уважно спостерігають за подіями, які відбуваються на ринку праці. Вони усвідомлюють труднощі і тому під час навчання, в першу чергу, концентруються на отриманні професійного досвіду, що пов'язано з входженням в трудову діяльність. У багатьох випадках сучасний студент, на жаль, не бачить цінність знань, не має професійних зразків, відноситься до вищої освіти як до гарантії суспільної позиції та престижу, умови, шансу на реалізацію професійних планів, на роботу по спеціальності.

Таблиця 1. Відповіді респондентів щодо рейтингу загальних та ключових компетентностей випускників Київського університету імені Бориса Грінченка

Компетентності	Спеціальності						
	к-ть опитаних % (місце в рейтингу)						
	Практична психологія	Інформатика, Соціальна інформатика	Історія	Мова і література українська, Літературна творчість	Мова і література англійська	Педагогіка вищої школи	Середній бал
2	3	4	5	6	7	8	9
Здатність до аналізу і синтезу	20 (2)	42 (2)	18 (8)	22 (4)	20 (3)	26 (3)	25 (4)
Здатність застосовувати знання на практиці	57 (1)	43 (1)	37(8)	34 (1)	50 (1)	28 (3)	41 (3)
Базові загальні знання	20 (6)	41 (3)	19 (10)	17 (7)	30 (3)	21 (2)	22 (5)
Уміння ідентифікувати, формулювати та розв'язувати задачі	14 (7)	33 (2)	27 (1)	33 (2)	17 (5)	27 (6)	25 (4)
Знання іноземної (не рідної) мови	29 (2)	17 (4)	17 (6)	11 (4)	19 (3)	14 (5)	10 (4)
Інформаційно-комп'ютерні навички	29 (1)	42 (1)	15 (2)	21 (5)	9 (8)	26 (3)	19 (3)

Дослідницькі навички і уміння	24 (6)	39 (2)	22 (9)	11 (6)	19 (9)	17 (5)	22 (6)
Здатність до навчання	37 (1)	45 (1)	20 (7)	22 (3)	20 (3)	31 (2)	29 (3)
Здатність до самокритики	14 (5)	36 (1)	29 (5)	28 (2)	18 (7)	21 (3)	24 (4)
Здатність пристосовуватись до нових ситуацій	24 (1)	61 (1)	19 (9)	29 (4)	18 (6)	21 (7)	26 (5)
Здатність породжувати нові ідеї (креативність, творчість)	39 (3)	45 (1)	18(10)	39 (2)	32 (1)	46 (1)	37 (3)
Прийняття рішень (розробляти і керувати проектами)	24 (3)	44 (2)	30 (12)	28 (3)	8 (10)	26 (1)	27 (5)
Комунікативність	34 (1)	15 (4)	33 (13)	23 (2)	27 (3)	29 (2)	26 (4)
Здатність працювати в міждисциплінарній команді	24 (14)	47 (2)	21 (10)	17 (12)	17 (9)	15 (8)	24 (9)

Отримані нами дослідницькі результати вказують на достатню обізнаність випускниками вимог ринку праці. Значна їх частина вже частково залучена до робочої діяльності (біля 60%) і, тому, розуміє тонкощі проблеми працевлаштування студентської молоді. Цікавий для глибинного аналізу, а інколи несподіваний матеріал, ми отримали, провівши опитування серед студентів-випускників 5–6 курсів. Результати нашого опитування демонструють чітко визначені ключові як загальні, так і професійні компетентності студентів серед, яких варто відзначити здатність до навчання, здатність застосовувати знання на практиці, здатність породжувати нові ідеї та здатність до аналізу і синтезу. Всі названі компетентності відзначаються високими показниками в рейтингу (3 і 4 місця) і підтверджуються відповідями абсолютної кількості опитаних. Несуттєвими здібностями студенти вважають формування дослідницьких навичок (6 місце) і роботу в міждисциплінарній команді (9 місце). Такі відповіді спонукають замислитися над мотиваційною складовою навчального процесу і труднощами в пошуку першого робочого місця тому, що працедавці зацікавлені у позитивному мікрокліматі в колективі і ставлять це однією з головних вимог.

Якщо проаналізувати результати опитування за одиницею вибірки по спеціальностям, то можна відзначити суттєву різницю у частці студентів. Найбільш «привабливими» для роботодавця виявилися інформатики та соціальні інформатики. Вони достатньо прагматично підійшли до вибору компетентностей і на перші місця поставили найпрерогативніші. Значна група філологів виявилися творчими особистостями, які вміють спілкуватися, але не проявляти яскраво психосоціальні компетентності, які є одними з найголовніших. Не важливе значення для студентів мовних спеціальностей мають навички ІКТ. Це є дивним для сучасного фахівця інформаційного суспільства. Практичні психологи продемонстрували суперечливі відповіді з позицій №13 і №14. Позиціонуючи себе як найкомунікабельніші особи, майбутні «знавці людських душ» на останнє місце ставлять діяльність у колективі, команді. Не хочуть практичні психологи занадто науково глибоко вивчати методику вирішення поставлених завдань. Педагоги, будучи консерваторами, позитивно ставляться до нових ідей і готові брати на себе відповідальність. Проте, водночас дана група опитуваних у рейтинговій системі відзначила на високому рівні володіння базовими знаннями, на відміну від фахових. Але найбільші сюрпризи продемонстрували історики. Лише компетентності

такі як уміння ідентифікувати, формулювати й розв'язувати задачі та володіння ІКТ вони вважають вагомими у подальшому працевлаштуванні. По всіх інших позиціях історики продемонстрували дуже низькі показники. Це підводить дослідників до думки про необізнаність студентів в руслі як нових напрямків навчання, так і вимоги майбутніх працедавців.

Підсумовуючи наведені результати, можна стверджувати, що студентоцентроване навчання, орієнтоване на випуск затребуваних спеціалістів є життєво необхідним для сучасної вищої освіти. Пріоритети фахової діяльності кожен ВУЗ, як і кожен випускник визначає самостійно, але конкурентоздатність на ринку праці проводить природний відбір і залишає найадаптованіших. Більшість випускників усвідомлюють ті вміння і навички, якими вони повинні оволодіти по закінченню навчання вищої школи. Сучасні реалії диктують становлення випускника ВНЗ як фахового, комунікабельного, з нестандартними підходами до вирішення проблем спеціаліста, який вмотивований постійно підвищувати свою кваліфікацію. Випускники різних спеціальностей показали як подібні результати (позиція №2, 8, 14), так і відмінні, проте, незважаючи на показники, вищу школу варто зобов'язати методично і методологічно поінформувати всіх учасників навчального процесу про комплексне впровадження студентоцентрованого навчання в Україні.

Астахова В. Основные тенденции развития академической мобильности украинских студентов : докл. на междунар. науч.-практ. конф., Харк. гуманитар. ун-т «Нар. укр. акад.», 16–19 нояб. 2010 г. [Текст]/ В. Астахова // Новый Коллегиум. – 2011. – № 2. – С. 7–10.

Кукурудза І. І. Ринок послуг вищої школи в Україні: стан, проблеми та перспективи / І. І. Кукурудза // Вісник Черкаського університету. Серія Економічні науки. Випуск 152. – Черкаси, 2009. – С. 148-163.

Мельниченко А.А. Випускники НТУУ «КПІ» на ринку праці: результати опитування. [Електронний ресурс] / А.А. Мельниченко – Режим доступу: <http://kpi.ua/915-9>– Назва з екрану

Попель С. З дипломом якого вузу роботу знайти найлегше (рейтинг) [Електронний ресурс] / С. Попель – Дата доступу: 20.05.2010– Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/359700-z-diplomom-yakogo-vuzu-robotu-znayti-naylegshe-reyting.html>

Рашкевич Ю.М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: монографія /Ю.М. Рашкевич. –Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 168 с.

Рейтинги ВНЗ. Кращі приватні навчальні заклади України [Електронний ресурс] – Дата доступу: 04.07.2014 – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/rating/25714/>– Назва з екрану

Шаров О.І. Тенденції працевлаштування випускників ВНЗ у кризовий та посткризовий період [Текст]/ О.І. Шаров //Проблеми і перспективи працевлаштування випускників вищих навчальних закладів: Матеріали четвертої Міжнародної науково-практичної конференції. –Донецьк: Дон НУЕТ, 2009. – С. 18-21

Щудло С.А. Вища освіта у пошуку якості : quo vadis / Світлана Щудло. – Харків – Дрогобич : Коло, 2012. – 340 с.

STUDENT CENTERED APPROACH AS A REFLECTION ON MODERNIZATION OF LABOUR-MARKET IN UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF STUDENTS OF THE BORYS GRINCHENKO KYIV UNIVERSITY)

This article analyzes result student centered approach in higher educational institutions of Ukraine and its regulatory, educational and social intention in today's realities. Based on empirical research as understanding the importance of education student centered approach quintessence of modern society, its phenomenological weight, the author tries to formulate the basic principles of individual, person-oriented activities of university graduates. A Problem solve prestige universities, its brand recognition (diploma) employers; the quality of the learning process; opportunities for research. The chronic problems of educational deprivation updated which during many years did not give possibility the graduating students of higher educational establishments to be realized at the market of labour. Identify the components of effective higher education in Ukraine.

Keywords: *student centered approach, high school, graduate employment, quality of teaching, learning efficiency, competitiveness in the labor market.*

Anita Leszczyszyn,
mgr, Instytut Socjologii,
Uniwersytet Rzeszowski

STREETWORKING – PRACA UKIERUNKOWANA NA MŁODZIEŻ TRUDNĄ

W polskiej tradycji praca środowiskowa jest ściśle powiązana z pedagogiką społeczną i opiekuńczą oraz pracą socjalną. W pracy socjalnej różne formy metodycznych działań powszechnie stosowanych zmierzają do wywierania – w sposób świadomy i zamierzony – wpływu na podopiecznego, by go nakłonić do zmodyfikowania jego sytuacji. Streetworking jest przykładem metody która poprzez swoje zindywidualizowanie, pozwala na docieranie ze wsparciem do wielu grup społecznych, m.in. prostytutek, dzieci, młodzieży, narkomanów, osób bezdomnych – w miejscach ich przebywania tj. ulicach, klubach, dzielnicach, miasteczkach. Z związku z powyższym zwraca się dużą uwagę na działania ukierunkowane na nakłonienie podopiecznego do przyjęcia propozycji pracownika socjalnego. Chodzi tutaj o ułatwienie podopiecznemu nawiązania kontaktów z innymi, uzyskanie wiadomości, w zależności od jego potrzeb i umiejętności, na temat porozumiewania się z innymi ludźmi i instytucjami. Strukturyzacja pracy z podopiecznymi ma na celu wytworzenia sytuacji niezbędnych do doprowadzenia do zmiany, którą chcemy osiągnąć. Pracownik socjalny podejmuje działanie w wybranym miejscu spotkania, spożytkowując przestrzeń do konkretnych celów i form oddziaływań. Działania profilaktyczne są jednym z najważniejszych celów pracy socjalnej, toteż stosujemy je często w pracy z grupami czy społecznościami.

Słowa kluczowe: trudna młodzież, streetworker, grupy nieformalne, działania profilaktyczne, środowisko społeczne.

Szybki proces transformacji gospodarczej i ustrojowej w Polsce odbywa się ze szkodą dla niektórych sfer życia człowieka. Tempo zmian, jakie nastąpiły w ostatnich latach, jest tak duże, że niektórzy ludzie nie wytrzymali ich, a to skutkowało pojawieniem się i nasileniem różnorodnych problemów społecznych, takich jak: alkoholizm, narkomania, przestępczość, samobójstwa, rozwody, choroby psychiczne, a także ubóstwo, włóczęgostwo, żebractwo, czy przemoc w rodzinie.

Nawet najlepiej dobrany model pomocy instytucjonalnej nie musi odpowiadać wszystkim, a co za tym idzie, nie wszyscy muszą z niego korzystać. Od ponad dwudziestu lat w Polsce zaczęto zauważać grupę osób, które nie korzystają z pomocy instytucjonalnej.

Powody te mogą być różne od nieumiejętności odnalezienia się w pomocy instytucjonalnej po skrajne uprzedzenia, stereotypowe myślenie na temat pomocy lub po prostu z powodu niewiedzy. Osoby pozostające poza systemem jakiegokolwiek pomocy wymagają więcej czasu, więcej indywidualności w podejmowanych krokach oraz przede wszystkim więcej zrozumienia i tolerancji dla wybranego przez nich sposobu życia (Lalak, Pilch, 1999, s. 202)

Tą ideą głównie kieruje się streetworker, pracownik uliczny, pedagog uliczny. Wiele nazw, ale przyświeca im wszystkim jeden cel pokonywać stereotypy o osobach bezdomnych, uzależnionych, sprzedających seks, nieletnich na ulicach czy po prostu potrzebujących. Osoba pracownika ulicznego wykonuje swoją pracę w środowisku przebywania odbiorców programu rozmawia, motywuje, stara się zachęcić do ponownego skorzystania z instytucji pomocowych, udziela takiej pomocy, jaką jej klient w danym miejscu i czasie potrzebuje, wspiera (EQUAL, 2007, s. 54). Jeżeli są to dzieci przebywające na ulicach miast, działania mają głównie na celu motywację do udziału w zajęciach organizowanych w świetlicach: pedagodzy ulicy starają się pokazać zaniedbanym i znudzonym dzieciom inne sposoby spędzania i zagospodarowania wolnego czasu.

Na czy polega idea streetworkingu

Należy zauważyć, że metoda streetworkingu może być też nazywana metodą out reach, co w dosłownym tłumaczeniu znaczy sięgać poza, chwycić na zewnątrz. Dorabiając ideologię do tego tłumaczenia, należy powiedzieć, że streetworker niezależnie od odbiorcy programu realizuje go poza murami placówki, w aktualnym miejscu przebywania osoby potrzebującej, na jej bezpiecznym terenie, w jej czasie i na jej zasadach.

Metoda streetworkingu wychodzi z założenia, że osoby znajdujące się «na ulicy» są integralną częścią społeczeństwa, wobec czego powinny być równie objęte opieką zdrowotną, wsparciem psychicznym, a co najważniejsze pomocą socjalno - bytową. Jeżeli osoba z różnych powodów nie chce przyjść do placówki udzielającej pomocy, to stworzona idea streetworkingu odpowiada na jej problem. To specjaliści wychodzą do osoby potrzebującej, wymagającej pomocy. Ważnym aspektem realizowanym podczas wyjść w teren jest edukacja twarzą w twarz, indywidualne odpowiadanie na potrzeby klienta (Hajduk, Hajduk, 2001, s. 77).

Celem projektu streetworking dla osób nieletnich jest dotarcie do młodzieży z grup ryzyka, zagrożonej patologiami społecznymi z rzetelną informacją na temat zagrożeń, z którymi mogą się spotkać, miejsc, w których mogą uzyskać pomoc oraz wsparcie w zorganizowaniu i realizowaniu przez nich inicjatyw młodzieżowych wolnych od uzależnień w oparciu o ich pomysły i potrzeby, we współpracy z organizacjami lokalnymi działającymi na tym terenie.

Program ma w założeniu podnieść świadomość młodzieży na temat zagrożeń wynikających z niebezpiecznych zachowań, zwiększyć dostępność do placówek pomocowych oraz wykreować liderów młodzieżowych, którzy będą przekazywać pozytywne wzorce zachowań wśród rówieśników i organizować grupy młodzieżowe spędzające aktywnie wolny czas z dala od uzależnień.

Praca realizatorów programu polega na nawiązaniu kontaktu z młodzieżą z grup ryzyka, dotarcie z rzetelną informacją na temat zagrożeń, z którymi mogą się spotkać oraz miejsc, w których mogą uzyskać pomoc i wsparcie w organizowaniu inicjatyw młodzieżowych. Realizatorzy udzielają dyskretnej pomocy psychologicznej w trudnych dla młodzieży sytuacjach życiowych. W sytuacjach kryzysowych mogą wezwać pogotowie ratunkowe, policję, straż miejską lub dowieźć odbiorców projektu do wybranej placówki pomocowej (Karłyk-Ćwik, 2009, s. 115).

Organizacje pracujące z dziećmi ulicy obejmują opieką dzieci w wieku od 3 do 19 - stu lat. Dzieci podzielone są na około 12 - osobowe grupy ze względu na wiek. Nabór do grup i świetlic odbywa się poprzez indywidualny kontakt pracowników organizacji z pedagogami szkolnymi, wychowawcami, pracownikami socjalnymi, rodzicami bądź opiekunami prawnymi lub pracownikami innych instytucji zajmujących się pomaganiem dzieciom i młodzieży oraz ich rodzinom. Często dzieci zgłaszają się same zachęczone przez podopiecznych organizacji.

Wiele organizacji przyjmuje dzieci, z którymi nawiązały kontakt poprzez pracę uliczną. Działania na rzecz dzieci ulicy podejmowane są po wcześniejszej diagnozie lokalnego środowiska. Placówki zakładane są przede wszystkim w zaniedbanych dzielnicach, tworzących swoiste getta socjalne. Ludzie mieszkają tam często w starych, przeludnionych kamienicach, ze wspólnymi sanitariatami na korytarzach, bez centralnego ogrzewania. Budynki te zwykle od wielu lat nie były remontowane. Znajdują się w nich mieszkania socjalne. Inne miejsca, gdzie istnieje zjawisko dzieci ulicy, to blokowiska i duże osiedla, gdzie mieszkańcy są anonimowi i gdzie brakuje alternatywnych form spędzania czasu dla dzieci i młodzieży.

Istotnym problemem w wielu miastach przemysłowych jest brak korzeni rodzinnych ich mieszkańców. Ludzie przyjechali do nich w poszukiwaniu pracy w kopalniach czy fabrykach, przywożąc obyczaje i przyzwyczajenia z różnych stron Polski. W ostatnich czasach osoby te bardzo często spotkał podobny los: straciły pracę w wyniku restrukturyzacji przemysłu albo przeszły na wcześniejszą emeryturę. Rodziny, w których nawarstwiają się problemy socjalne, często przeżywają również problemy wychowawcze ze swoimi dziećmi, mającymi problemy szkolne, duże zaległości, brak umiejętności społecznych i życiowych. Większość tych rodzin znajduje się pod opieką pomocy społecznej. Rodzice nie opiekują się wystarczająco swoimi dziećmi i nie wychowują ich, ponieważ nie są w stanie poradzić sobie z własnymi problemami. W konsekwencji

rodziny te są w społeczeństwie coraz bardziej izolowane w związku z powiększającym się rozwarstwieniem społecznym, wzrostem bezrobocia, zmniejszaniem się dostępu do kultury, opieki zdrowotnej i edukacji. Pogłębia to zaniedbanie dzieci z tych środowisk, pogarsza ich stan zdrowia, powoduje coraz większe różnice w wiedzy i umiejętnościach między nimi a ich rówieśnikami (Kamiński, 2007, s.18). Zmniejsza się drastycznie szansa tych dzieci na zdobycie zawodu i pracy oraz na życie na poziomie społecznych standardów. Aby pomóc dzieciom ulicy, konieczne jest udzielenie pomocy całej rodzinie, umożliwiając jej funkcjonowanie i zmniejszenie jej problemów.

Organizacje pracują z dziećmi, które spędzają praktycznie cały czas na ulicy. W domu właściwie tylko nocują. Na ulicy znajdują («załatwiają») wszystko od pieniędzy począwszy, a na żywności, zabawkach i ubraniach skończywszy. Nie znają wartości pieniądza i rzeczy. Znajdują przyjemność w niszczeniu mienia. Często są członkami nieformalnych grup dziecięcych, gdzie obowiązuje «kult siły», wdają się w bójkę lub napady na przypadkowych ludzi. «Zarabiają» głównie żebrząc i kradnąc. Zdobytymi towarami handlują między sobą lub na bazarach. Część dzieci eksperymentuje z alkoholem, klejami i używkami, gdyż brak zajęć i opieki, sprawia, że staje się to atrakcyjną formą spędzania czasu. Prawie wszystkie dzieci ulicy mają poważne kłopoty w szkole z powodu wagarów, agresji i niskich możliwości intelektualnych spowodowanych zaniedbaniami wychowawczymi. Powielają styl życia swoich rodziców, stając się marginesem społecznym. Brak prawidłowych wzorców w rodzinie powoduje, że dzieci nie potrafią nawiązywać bliskich i konstruktywnych relacji z rówieśnikami. Zajęcia dla dzieci organizowane są w ich miejscu zamieszkania, ponieważ tylko poprzez oddziaływania na całe otoczenie można zmotywować dziecko do zmiany dotychczasowego stylu życia.

Zadaniem organizacji pracujących z dziećmi ulicy jest wypatrzenie takiego dziecka na ulicy (streetworking), stworzenie mu warunków do rozwoju emocjonalnego i intelektualnego (światlica środowiskowa), w razie potrzeby zapewnienie schronienia (hostel kryzysowy) oraz nauczenie rodziny komunikowania się z tym dzieckiem i radzenia sobie z problemami. Warunkiem prowadzenia efektywnej pracy w placówce socjoterapeutycznej lub psychoprofilaktycznej jest: rzetelna diagnoza dziecka w kontekście rodziny i całego jego środowiska, ustalone kierunki pracy z dzieckiem, grupą i rodziną, stała weryfikacja rezultatów oraz systematyczna praca całego zespołu. Dzieci dobierane są w grupy ze względu na wiek, rodzaj problemów i formy pomocy.

Wszystkie placówki pracują na trzech podstawowych poziomach: (Tamże, s. 24).

- zaspokojenie potrzeb podstawowych i socjalnych, takich jak badania lekarskie, dożywianie, dbanie o higienę, pomoc odzieżowa, doraźna pomoc medyczna;
- powodowanie zmian w sposobie funkcjonowania dzieci z destrukcyjnego na konstruktywny, poprzez organizowanie atrakcyjnych form spędzania czasu;
- praca korekcyjna, psychoprofilaktyczna, socjoterapeutyczna i terapeutyczna.

Celem głównym streetworkingu jest polepszenie sytuacji życiowej klienta, przy aktywnym współdziałaniu samego zainteresowanego. Głównym narzędziem w pracy z człowiekiem jest osoba pomagacza. Bazujemy na informacjach, umiejętnościach, uczuciach. Od klienta zależy czy będzie chciał nawiązać z pracownikiem kontakt, jeżeli nie to nie zwalnia go to z obowiązku oferowania, przypominania się i zachęcania do rozmowy (Nowak, 2006, s.216). Działania streetworkera nie polegają tylko na kontakcie z klientami, ale także na pisaniu sprawozdań, utrzymywaniu kontaktów z pracownikami referatu do spraw osób bezdomnych, szpitalami, opiekunami placówek, własnymi szefami. Tworzy to całą sieć połączeń od których praca streetworkera zależy, bądź które napędza streetworker.

Streetworking stanowi zwiększenie poczucia bezpieczeństwa w miejscach publicznych przez działania streetworkerów, polegające na współpracy z Ośrodkami Pomocy Społecznej. Streetworking stanowi działanie nakierowane na przełamywanie negatywnego stereotypu w społeczeństwie dzięki temu, że pojawiła się grupa ludzi, którzy kierują pomoc do mieszkańców przestrzeni publicznych oraz jest narzędziem propagowania idei pomagania osobom potrzebującym pomocy. Poprzez codzienną pracę streetworkerów istnieje możliwość utrzymywania kontaktów z osobami potrzebującymi pomocy i w razie potrzeby szybkiego reagowania na zdiagnozowane wcześniej konkretne potrzeby. W przypadku pracy streetworkera można również mówić o pewnego

rodzaju monitoringu klientów pomocy społecznej, który może przyczyniać się do racjonalnego wydawania środków finansowych przez instytucje pomocy społecznej. Analizując korzyści płynące ze streetworkingu, niewątpliwie stanowi on metodę wartą upowszechniania oraz włączania do polityki na szczeblu lokalnym, regionalnym i centralnym.

Wpływ grup formalnych i nieformalnych na nieletnich

Człowiek już od momentu urodzenia uczestniczy w różnego rodzaju grupach. Pierwszą z nich jest rodzina, która dla większości jest grupą najważniejszą. Stopniowo każde dziecko wchodzi i przynależy do wielu grup: grono przyjaciół, znajomych, rodziców, krewnych, grupy rówieśników w szkole i poza nią, a następnie organizacji społecznych, politycznych, grupy towarzyskiej i zawodowej oraz własnej rodziny. Przynależność do grupy na ogół sprzyja wytworzeniu się poczucia silnego związku i solidarności z członkami tej grupy. Ma to duże znaczenie dla procesu kształtowania się osobowości człowieka. Grupą nazywa się dwie lub więcej osób, między którymi istnieje bezpośrednia interakcja, które mają wspólny cel, wspólne normy i tworzą rozwiniętą strukturę grupową (Smutek, Nowak, 2002, s. 11).

Podział grup ze względu na więzi emocjonalne między członkami:

- grupy formalne,
- grupy nieformalne.

Grupy formalne to takie grupy, które są odgórnie i planowo organizowane, spełniają określone zadania i cele, mają stałą strukturę organizacyjną i są kontrolowane przez jednostki nadrzędne. Takimi grupami są klasy szkolne, organizacje młodzieżowe, organizacje samorządowe i inne. Grupy formalne mają znacznie szersze cele i zadania niż grupy nieformalne. Do grup formalnych należą również grupy wychowawcze organizowane celowo, kształcące określone cechy osobowości lub pożądane wartości społeczne. Będą to zespoły wychowawcze, drużyny harcerskie i temu podobne. Ważnym czynnikiem spajającym grupę jest jej atrakcyjność. Członkowie grupy łączą się ze sobą w spójny zespół, jeżeli czują się w grupie dobrze, a grupa zaspakaja ich określone potrzeby społeczne (Tamże, s. 20). Pozycje w grupie powinny być wyrównane, gdyż duża rozpiętość pozycji może wywołać niezadowolenie członków grupy i spowodować jej rozwarstwienie. Drugim czynnikiem warunkującym spójność grupy są obowiązujące w niej normy, przyjęte i przestrzegane przez wszystkich członków. Poważniejsze odchylenie od norm grupowych powoduje nie tylko osłabienie przynależności do grupy, ale również zachwianie równowagi psychicznej jednostki. Normy społeczne w grupie prowadzi do kształtowania dyscypliny, formowanie świadomości moralnej, ułatwiają realizację zadań i wprowadzają ład i porządek do działalności grupy. Przestrzeganie ich prowadzi do zwartości grupy, jednomyślności w kwestiach ważnych dla grupy, zgodność w ustalaniu jej zadań i celów. Grupa nieformalna to taka, w której podstawowym czynnikiem jest więź emocjonalna łącząca poszczególnych członków i zaspokajająca ich potrzeby psychiczne. Grupy nieformalne nie są odgórnie organizowane, powstają spontanicznie i nie zawsze można mieć nad nimi kontrolę wychowawczą. Powstawanie zespołów wśród młodzieży w wieku dorastania jest zjawiskiem powszechnym, łatwo to zaobserwować zarówno na terenie klas szkolnych jak i w życiu pozaszkolnym. Najczęściej wyróżnianymi typami małych nieformalnych grup rówieśniczych są: najbliżsi przyjaciele, paczki, grupy koleżeńskie, bandy (Tamże, s. 22).

Grup nieformalne to:

Najbliżsi przyjaciele, przyjaźń jako typ stosunków międzyludzkich pojawia się dopiero w okresie dorastania. Początkowo o wyborze przyjaciela czy przyjaciółki decydują cechy zewnętrzne np. miły wygląd, schludność, uprzejmy sposób bycia u dziewcząt, a siła, zręczność, odwaga u chłopców. Stopniowo jednak młodzież coraz bardziej zaczyna zwracać uwagę na walory wewnętrzne: poziom intelektualny, zalety charakteru, wartości moralne i społeczne. W późniejszych fazach, a także w okresie młodzieńczym, przyjaźń staje się bardziej życiowa. Przyjaciela czy przyjaciółkę lubi się ze wszystkimi zaletami i wadami. Wzrasta tolerancja w stosunku do wzajemnych błędów i wykroczeń. Przestaje też obowiązywać bezwzględna wyłączność

poza ogólną potrzebą obcowania z rówieśnikami. Na skutek rozluźnienia więzów rodzinnych i nasilenia konfliktów z otoczeniem młodociani szukają oparcia w swojej grupie rówieśniczej. Obcowanie z grupą nie może jednak zaspokoić potrzeby głębszej więzi uczuciowej i bardziej intymnego kontaktu osobistego. Poczucie osamotnienia, liczne problemy i rozterki tego wieku, często nawiedzające stany depresyjne, nowe zaskakujące przeżycia w sferze seksualnej, wszystko to skłania młodocianych do szukania wśród rówieśników osoby godnej zaufania, całkowicie oddanej i posiadającej takie same potrzeby i kłopoty.

Paczki są to drobne grupki młodzieży ściślej ze sobą zaprzyjaźnione, liczące przeciętnie od 3 do 6 osób. Panuje między nimi zgodność poglądów, więzy wzajemnej sympatii i podziwu. Trwałość paczek jest bardzo różna i zależy od wielu okoliczności. Podstawą doboru członków paczki stanowi akceptacja osobowości jednej osoby przez drugą, lubienie się, wspólne wykonywanie jakiś czynności, zbliżone upodobania, ideały, uzdolnienia, sytuacja ekonomiczno - społeczna, a przede wszystkim ogólny poziom dojrzałości (Lalak, Pilch, 1999, s. 103). Od członka paczki oczekuje się dostosowania się do norm przyjętych w grupie i zainteresowań akceptowanych przez grupę. Wspólna wszystkim jest tendencja do unikania nadzoru dorosłych. Członkowie paczki starają się jak najwięcej czasu spędzać razem, planują wspólne akcje, odwiedzają się wzajemnie, szukają wspólnych rozrywek (kino, tańce, przyjęcia), odrabiają wspólnie lekcje, pomagają sobie wzajemnie w trudnościach. Działalność paczki otoczona bywa zazwyczaj przez jej członków tajemniczością. Do skutków dodatnich przynależności do paczki zalicza się poczucie pewności, bezpieczeństwa i ważności osobistej każdego członka, wynikające z pełnej akceptacji grupy, a także rozładowanie emocjonalne, wypływające ze zrozumienia ze strony współczłonków. Ponadto paczka sprzyja wytwarzaniu się umiejętności współżycia społecznego, poszanowania wspólnych interesów. Ujemne skutki paczki rozwijają snobizm u swoich członków, ekskluzywna lojalność wobec nich, a uczucie wrogości do osób spoza paczki. Zwiększają napięcie między rodzicami i dziećmi w wyniku rozbieżności między wymaganiami rodziców i paczki.

Grupy koleżeńskie to również grupy nieformalne, bardziej liczne niż paczki i mniej od nich ekskluzywne. Ich członkowie dobierają się ze względu na jakieś pokrewieństwo kulturowe, podobne poglądy i zainteresowania, ale nie wszyscy są w jednakowym stopniu ze sobą zaprzyjaźnieni. Grupa ta tworzy się zazwyczaj z paczki dzięki przyjmowaniu do niej coraz nowych członków (Tamże, s. 104). W przeciwieństwie do dobrze zorganizowanych grup dziecięcych, koleżeńskie grupy młodzieżowe posiadają bardziej luźną strukturę organizacyjną. Nie ma w nich przywódcy ani zaplanowanej działalności. Atrakcyjność ich polega na wspólnym spędzaniu wolnego czasu, wykonywaniu wielu zwykłych czynności, głównie o charakterze towarzyskim.

Bandy to każda nieco większa grupa dzieci w wieku szkolnym. W psychologii nazwa ta obejmuje bardziej zwarte i zorganizowane zabawowe grupy dzieci w młodszym wieku szkolnym do 12 lat (Obuchowska, 1996, s. 107). W znaczeniu drugim, bardziej specyficznym, nazwa banda odnosi się już do zjawiska o charakterze negatywnym: dotyczy tych grup młodzieżowych, które zrzeszają osobników zaniedbywanych i odrzucanych w złym środowisku domowym, nie akceptowanych przez rówieśników w szkole. Szukają oni zaspokojenia swych potrzeb społecznych, głównie przynależności i uznania, a także współuczestnictwa w grupie rówieśniczej wśród podobnych sobie nieletnich, źle przystosowanych, wykołejonych, wkraczających stopniowo na drogę przestępstwa. Bandy młodocianych są podobne pod wieloma względami do paczek, ale kładą większy nacisk na osiąganie specyficznych dla każdej bandy celów (seksualnych, sportowych, przestępczych, agresywnych), wymagają większej solidarności i lojalności od swych członków, utrzymują bardziej wrogą, buntowniczą i konspiracyjną postawę wobec dorosłych. Rola przywódców w bandach jest silnie zaznaczona, posiadają oni duży autorytet i wymagają od członków bezwzględnego posłuszeństwa i uległości.

Subkultury to również nieformalne grupy osób, działające według odrębnych wzorów i zasad postępowania. Jej członkowie nie przestrzegają zwyczajowo przyjętych w społeczeństwie norm. Osoby należące do tych podkultur to zazwyczaj ludzie bardzo młodzi, uczniowie szkół średnich, studenci. Najwięcej z nich można spotkać w dużych miastach, takich jak Warszawa, Wrocław, Gdańsk i Kraków. W małych wioskach są oni wytykani palcami, ośmieszani oraz często

prowokowani do bójek. Subkultury mogą być szczelnie zamknięte i trudno dostępne dla ludzi z zewnątrz na przykład subkultura narkomańska. Aby należeć do niektórych trzeba się czymś wykazać. Zwłaszcza gitowcy dobierali sobie nowych członków spośród tych, którzy spędzili czas w więzieniu. Niektóre z tych nieformalnych grup są nastawione pokojowo do otaczającego ich świata. Najspokojniejsi byli kiedyś hippisi. Obecnie określa się tak rastmanów. Na drugim biegunie stoją skinheadzi, dla których agresja jest częścią ideologii. Najbardziej liczą się punkowcy i skini, którzy od lat toczą boje o palmę pierwszeństwa wśród grup młodzieżowych w Polsce (Pilch, 1995, s. 155).

Hipisi pojawili się w Polsce na przełomie lat 60 – tych i 70 – tych tworzą komuny na Mazurach, w Bieszczadach i w okolicy Warszawy. Od lat 80 – tych hippisów utożsamiano w Polsce z narkomanami. Długowłosi i ekstrawagancko ubrani stanowili wstydlivy problem. Z biegiem lat ruch przestał istnieć, ale poglądy dawnych hipisów nadal znajdują zwolenników wśród młodych ludzi.

Metalowcy, heavy - metalowcy, jest to subkultura fanów odmiany rocka zwanej heavy metal. Początek ruchu sięga lat 70 – tych. Fani heavy – metalu ubierają się na wzór dawnych rockersów. Ich styl to: obcisłe skórzane lub jeansowe spodnie, skórzane kurtki – ramoneski, pasy nabijane ćwiekami (pieszczochy), koszulki na których dominują kościotrupy i inne przerażające postacie. Noszą długie włosy sprawiające potarganych. W Polsce przeglądem idei, stylu bycia i obrzędowości muzyki heavy – metalu są festiwale «Metalomaniaków» w Katowicach (Pęczak, 1992, s. 87).

Punk, ruch młodzieżowy powstał w latach 70 – tych w Wielkiej Brytanii i w USA. Podstawowe atrybuty stylu subkultury punków najwyraźniej uwidaczniają się w stroju: stara skórzana kurtka nabijana ćwiekami, ćwiekowy pas, pieszczotka (branzoleta) na przegubach dłoni, spodnie podarte lub w kolorowe łąty z zamkami błyskawicznymi, ciężkie wojskowe buty – glany. Uzupełnia całość wygolona po bokach głowa, pośrodku włosy ułożone w czub a'la Irokez, do tego kolczyki lub agrafki w uszach. Ruch nie ma żadnych liderów czy oficjalnych ideologów. Tworzą go małe wspólnoty (załogi, które kontaktują się ze sobą okazjonalnie (np. podczas koncertu czy festiwalu rockowych, takich jak w Jarocinie).

Sataniści, na Zachodzie sekta, ruch kulturowy, w Polsce subkultura. W Polsce subkultura pojawiła się po 1984 roku na fali popularności zespołów speed – black – metalowych, takich jak «Kat», «Kreon» i «Fatum». Funkcje rytualne przejmują koncerty, w czasie których sataniści występują w «pełnym rynsztunku» – czarnych skórzanych kurtkach z napisem «Ave Lucifer», na szyi odwrócony krzyż. W stroju dominacja kolorów: czarnego i czerwieni (Piotrowski, 2003, s. 77). W szczytowych momentach koncertu sataniści podnoszą w górę pięść z dwoma wystawionymi palcami (wskazującym i małym) - symbolem satanistów. Od pamiętnej, zorganizowanej w Jarocinie w 1986 roku czarnej mszy sataniści są symbolem dużego zagrożenia dla społeczeństwa, tym samym zostali ulokowani na samym biegunie radykalnej opozycji wobec kultury oficjalnej.

Skinheadzi, skini, w Polsce zaczęli być widoczni w latach 1982 – 83. Wywodzą się ze slumsów wielkich miast i rekrutują się z młodych bezrobotnych. Ostrzyżeni na tyso, ubrani w stroje robocze, to jest toporne buciska martensy, dzinsy lub spodnie i kurtki wojskowe (Tamże, s. 74). Szokują wyglądem. Skinheadzi ześrodkowali i spotęgowali to co w ruchu punk było wulgarnie i szowinistyczne. Utożsamiają się z ruchami, które preferują kult siły, między innymi z organizacjami neofaszystowskimi. Dewizą życiową naszych skinów jest walka o Polskę dla Polaków, ulubionymi hasłami są: «Polish Power», «Żydzi do gazu», «White Power». Ze szczególną agresywnością odnoszą się do Murzynów i Arabów. Najbardziej zaangażowani politycznie toczą zacięty bój z anarchistami. Skini do wszystkich subkultur nastawieni są wrogo, nawet między sobą nie zgodni. Agresję wyładowują na manifestacjach, koncertach rockowych i meczach piłkarskich. Subkultury tworzą m.in.: «szalikowcy», «graficiarze», skejci (skaterzy), dresiarze, junacy, hakerzy freekerzy, emo czy squatersi.

Zakończenie

Pracownik socjalny zajmuje w grupie centralne miejsce, reprezentuje bowiem instytucję lub organ władzy, który upoważnia go do działania. Ma autorytet wynikający z przynależności

instytucjonalnej i profesjonalnej. Jest także osobą, z którą pozytywnie bądź negatywnie identyfikują się członkowie grupy (de Robertis, Pascal, 1999, s. 218). «Zjawisko «dzieci ulicy» jest bardzo powszechne w Polsce. Można nawet powiedzieć, że jest to poważny problem społeczny. Zgodnie z Międzynarodowym Raportem o Dzieciach Ulicy (National Report of Vagrant Children) w naszym kraju na ponad 9-milionową grupę dzieci poniżej 18 roku życia około 1,2 mln to dzieci ulicy. Stanowi to aż 13% populacji polskich nieletnich. Na ulicę wychodzą nie tylko dzieci z patologicznych rodzin. Często można spotkać tu osoby, pochodzące z tzw. dobrych domów. Powodem ich wychodzenia na ulicę jest chęć uwolnienia się od tyranizacji w domu związanej z ogromną presją opiekunów» (Simiot, Oleś, Wypychowska, 2010, s. 2). W praktyce socjalno-wychowawczej organizowanie grupy nastawione jest raczej na działalność profilaktyczną i kompensacyjną w odniesieniu do tej części społeczności, która ze względu na zagrożenia środowiska (rodzinnego, rówieśniczego, lokalnego) może być narażona na dewiacje czy patologie społeczne. Pracownik socjalny/pedagog pracujący z grupą spełnia rolę wspomagającą i ułatwiającą, oznacza to że jego celem jest pomaganie członkom grupy oraz grupie jako całości w zdobywaniu większej samodzielności i umiejętności samopomocy (Kantowicz, 2001, s. 118). W obecnej chwili pracownicy socjalni wiążą wiele problemów społecznych z jakością stosunków międzyludzkich. W związku z coraz węższą specjalizacją zawodową pracowników socjalnych pracujących z młodzieżą oraz innych specjalistów, widoczne jest nastawienie na projekty profilaktyki bezpośredniej w środowisku lokalnym młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym.

De Robertis C., Pascal H., Postępowanie metodyczne w pracy socjalnej z grupami i ze społecznościami, Wyd. BPS „Śląsk”, Katowice 1999
Hajduk E., Hajduk B., Pomoc i opieka – różne postacie, Wyd. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2001

Kamiński M., Dzieciaki trzeba zrozumieć, [w:] „Dziennik Słupski” – 2007 r., nr 5

Kantowicz E., Elementy teorii i praktyki pracy socjalnej, Wyd. UW-M, Olsztyn 2001

Karłyk – Ćwik A., Kompetencje zawodowe pedagogów w pracy z nieletnimi agresorami, Wyd. Edukacyjne Akapit s. c., Toruń 2009

Katalog Rezultatów Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL, Warszawa 2007

Lalak D., Pilch P., Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 1999

Nowak I., O nieletnich, o lęku oraz informator o placówkach, [w:] „Pomost. Pismo Samopomocy”, nr 8 / 2006

Pęczak M., Mały słownik subkultur młodzieżowych, Wyd. „Semper”, Warszawa 1992

Pilch T., Środowisko lokalne - struktura, funkcje, przemiany. Pedagogika społeczna, [w:] Pilch T., Lepalczyk L., (red.), Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 1995

Piotrowski P., Subkultury młodzieżowe: aspekty psychospołeczne, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2003

Obuchowska I., Drogi dorastania, WSiP, Warszawa 1996

Smutek Z., Nowak A. W., Przystosowanie obronne. część I, Wyd. Pedagogiczne „OPERON”, Rumia 2002

Simiot A., Oleś K., Wypychowska B., Streetworking – szansa dla dzieci ulicy, (<https://repozytorium.anu.edu.pl> – dostęp. 25.03.2015 r.)

STREETWORKING – ORIENTED WORK TO DIFFICULT YOUNG PEOPLE

In Polish tradition community work is closely related to social and caring pedagogy and social work. The various forms of social work commonly used tend to exert – consciously and deliberately - impact on ward to persuade him or her to modify his or her situation. Street work is an example of the method that through its customization, allows to reach out with the support to many groups, including prostitutes, children, youth, drug addicts, the homeless - in places where they reside, ie. the streets, clubs, neighborhoods, towns. Accordingly, the attention it paid to activities aimed at persuading the ward to consent to the social worker's help. It means to facilitate the ward to establish contacts with others, to get the knowledge, depending on the needs and skills of the ward, on communicating with other people and institutions.

Structuring the work with wards means to lead to a situation necessary to bring about a change that we want to achieve. The social worker takes an action in the selected location of the meeting, using space for specific purposes and forms of interaction. Preventive action is one of the most important goals of social work, so we use them often in working with groups or communities.

Key words: *difficult youth, streetworker, informal groups, preventive measures.*

6. YOUTH AND EDUCATION**МОЛОДЬ ТА ОСВІТА****MŁODZIEŻ I EDUKACJA**

Piotr Długosz,
doktor, Instytut socjologii,
Uniwersytet Rzeszowski

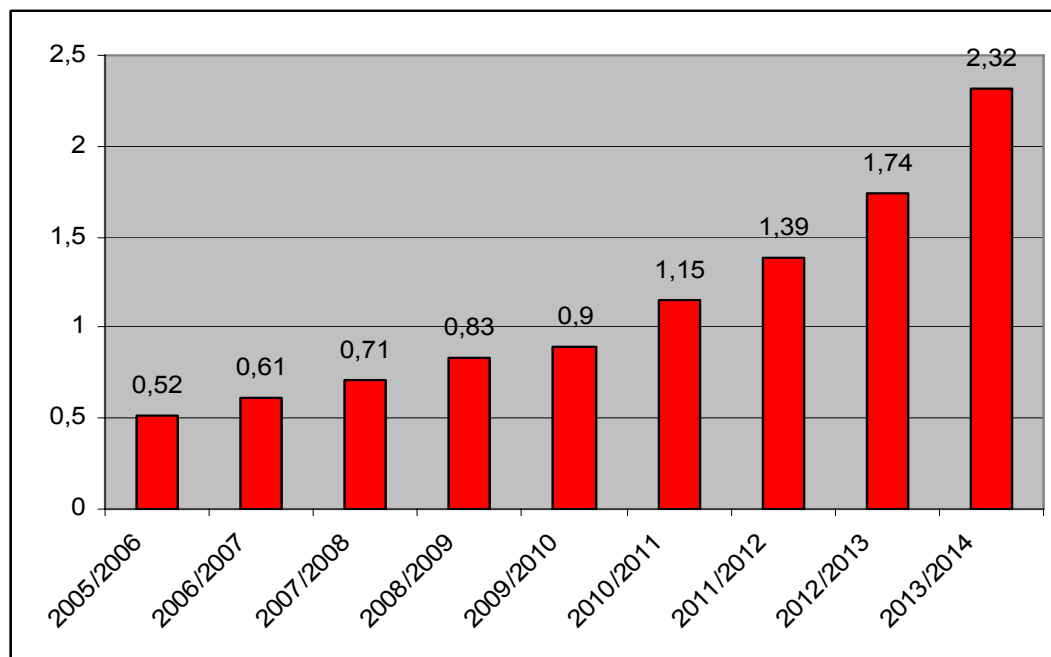
ZJAWISKO EDUKACJI TRANSGRANICZNEJ NA PRZYKŁADZIE UKRAIŃSKICH STUDENTÓW NA PODKARPACIU

1. Studenci zagraniczni w Polsce

Studia na zagranicznych uczelniach wpisują się w zjawiska globalizacyjne. Edukacja transgraniczna staje się jednym ze skutków i przyczyn globalizacji. Dla młodzieży świat jest otwarty i przemieszcza się ona ponad granicami w celu zdobycia edukacji wyższej. Aby zobaczyć głębokość zmian w edukacji transgranicznej należy sięgnąć do statystyk. W 1980 r. liczba studentów zagranicznych na świecie wynosiła 0,8 mln, obecnie szacuje się, iż studenci obcokrajowcy stanowią około 4,1 mln (Studenci zagraniczni w Polsce 2013, 2013). Najwięcej zagranicznych studentów mają takie kraje jak: Australia 21%, Wielka Brytania 16%, Austria 15%, Nowa Zelandia 14%. Średnia dla państw OECD wynosi 8%. Zbliżone wyniki do średniej OECD uzyskują Niemcy, Belgia, Dania, Szwecja, Kanada czy Holandia. Polska znajduje się w tyle i jej wskaźnik umiędzynarodowienia oscyluje na poziomie 2,32%. Polska jest, obok Chorwacji najmniej umiędzynarodowionym krajem Unii Europejskiej i jednym z najslabiej umiędzynarodowionych w OECD. Lepiej od nas wypadają nasi sąsiedzi: Czesi, Węgrzy, Słowacy, Litwini, Łotysze, Estończycy, Bułgarzy (Bezprecedensowy wzrost liczby studentów zagranicznych w Polsce, 2014). W skali globalnej największą liczbę studentów zagranicznych stanowią Azjaci (52%), głównie są to: Chińczycy, Hindusi i Koreańczycy. Większość wyjeżdża na studia do krajów wysoko rozwiniętych: 83% wybiera uczelnie w krajach należących do elitarnej grupy G 20, a 77% spośród uczących się za granicą przebywa w krajach OECD (Studenci zagraniczni w Polsce w 2012, 2012, s. 5).

Polska w ostatnich latach zaczyna się dopiero otwierać na studentów zagranicznych. Napływ studentów cudzoziemskich do Polski zaczął się w latach 50. XX w. Był on wynikiem programów edukacyjnych dla krajów Trzeciego Świata. Początkowo, według danych UNESCO, na polskich uczelniach w 1950 roku uczyło się zaledwie 183 cudzoziemców. Przez kolejne lata liczba zagranicznych studentów rosła powoli, przy czym dopiero w połowie lat sześćdziesiątych XX wieku przekroczyła 1 tysiąc, pod koniec lat sześćdziesiątych – 2 tysiące, a w latach osiemdziesiątych – 3 tysiące osób (Jaroszevska, Hut, 2011, s.7). Przełomowym był rok 1989 i wejście Polski do Unii Europejskiej w 2004r. Włączenie się Polski w system światowy i przestrzeń edukacyjną z jednej strony, otworzyło polskie uczelnie na «zewnątrz».

Z drugiej strony, uczyniło polskie uczelnie i ich ofertę bardziej atrakcyjną, szczególnie dla studentów ze Wschodu. W 1989 r. studentów obcokrajowców było 4118 i przez następne lata ich liczba oscylowała w okolicach 5000. W roku 1999 nastąpił wzrost do ponad 6 tys. a od 2005 r. ich liczba zaczęła przekraczać 10 tys. Po akcesji Polski do Unii Europejskiej nastąpił gwałtowny skok. W 2010 było już ponad 21 tys. studentów obcokrajowców (Tamże). Wskaźnik umiędzynarodowienia wzrósł z 0,52% od roku 2004/2005 do 2,32% w 2013/2014.

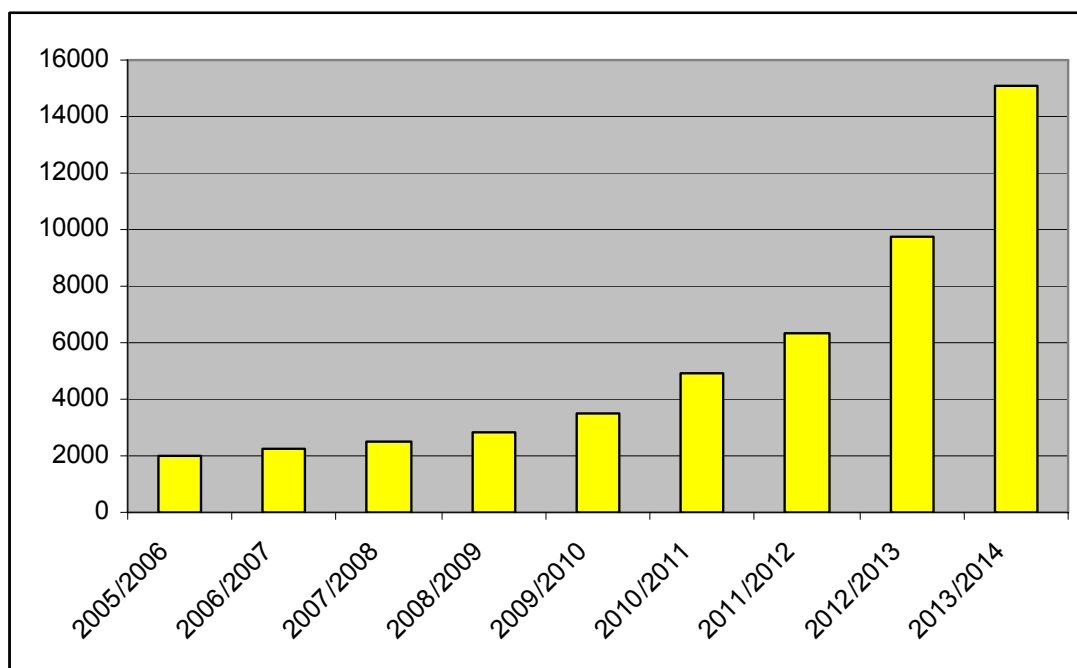
Wykres 1. Współczynnik umiędzynarodowienia polskich uczelni 2005-2014

W roku akademickim 2013/14 w Polsce studiowało 35.983 studentów zagranicznych ze 149 krajów, czyli o 6811 więcej niż w roku poprzednim (wzrost o 23%). W roku 2014 nastąpił dalszy wzrost do 46.101 studentów. Tak dużego wzrostu ich liczby polskie uczelnie jeszcze nie doświadczyły. Ponad 80% ogółu studentów obcokrajowców przyjechało do Polski z Europy (38.375 osób). Kolejne kontynenty to Azja (5602 studentów), Ameryka Płn. i Śr. (1172), Afryka (719), Ameryka Płd. (109) i Oceania (22) (Dane wstępne dotyczące szkolnictwa wyższego – 2014r., 2015). W 2013 r. najwięcej studentów zagranicznych pochodziło z Ukrainy – 15123 i Białorusi tj. 3743. W 2014 r. odnotowano ich dalszy wzrost. Studentów z Ukrainy było 23 392, a z Białorusi 4118 (Tamże).

Studenci ukraińscy stanowią 51% studentów zagranicznych w Polsce. Z związku z dominacją Ukraińców na polskich uczelniach mówi się o «ukrainizacji» polskiego szkolnictwa wyższego (Studenci zagraniczni w Polsce w 2013, 2013). Poza studentami ze Wschodu są też w Polsce studenci z Norwegii 1538, Szwecji 1290, Hiszpanii 1188 (Dane wstępne dotyczące szkolnictwa wyższego – 2014r., 2015).

Najwięcej cudzoziemców studiowało na uniwersytetach – 8,8 tys. osób, szkołach wyższych klasyfikowanych jako pozostałe – 8,0 tys. oraz w wyższych szkołach ekonomicznych – 7,8 tys. Na uniwersytetach medycznych studiowało 5,4 tys. osób, a w wyższych szkołach technicznych 3,5 tys. osób. Z raportu na temat wybieranych kierunków studiów wynika, iż najwięcej studentów zagranicznych uczy się na kierunkach: nauki społeczne, ekonomiczne, prawo – 41%, zdrowie, opieka społeczna – 26%, nauki humanistyczne i sztuka – 11%, technika, przemysł, budownictwo – 8%, usługi – 7%, nauka – 5%, rolnictwo – 1% (Szkolnictwo wyższe w Polsce, 2013).

Najwięcej studentów cudzoziemców studiuje w Warszawie (10,8 tys.), Krakowie (4,3 tys.), w Lublinie (3,1 tys.) oraz Wrocławiu (2,9 tys.). W 2013/2014 r. najwięcej studentów obcokrajowców miał Uniwersytet Warszawski – 1690, Uniwersytet Jagielloński – 1556, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie – 1535. Z jednej strony, zagraniczni studenci wybierają duże miasta akademickie i renomowane uniwersytety. Z drugiej strony, na mapie tej szczególne miejsce zajmuje Podkarpacie ze względu na sąsiedztwo z Ukrainą.

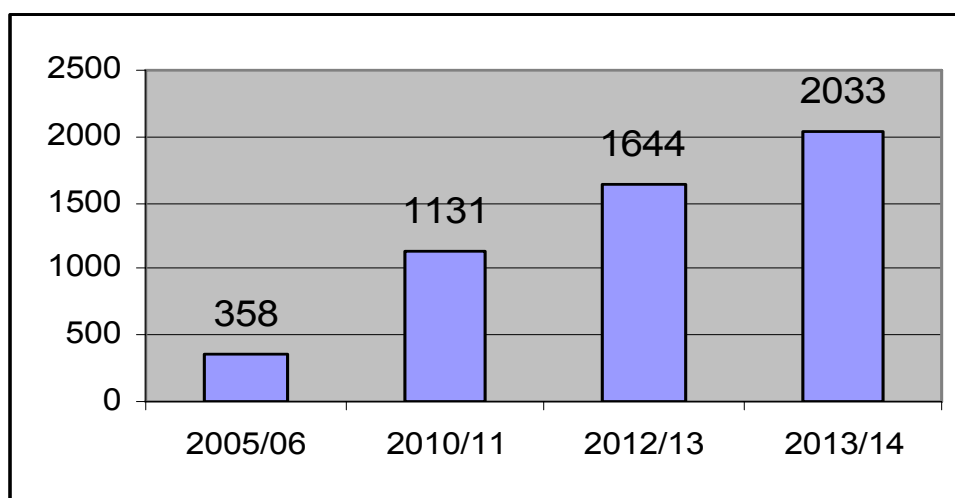
Wykres 2. Liczba ukraińskich studentów w Polsce w latach 2005-2014

2. Studenci zagraniczni (z Ukrainy) na Podkarpaciu

Na Podkarpaciu, tak jak w całym kraju, widoczny jest wzrost studentów obcokrajowców. Na wykresie 3 pokazano liczbowy przyrost studentów z zagranicy.

W roku akademickim 2005/2006 na Podkarpaciu było 358 studentów obcokrajowców, w 2010/2011 ich liczba wynosiła 1131 osób, w 2011/2012 zanotowano dalszy wzrost do 1295, a w 2012/2013 ich liczba wzrosła do 1644, w 2013/2014 było ich 2033 (Edukacja i wychowanie, 2014, s. 236).

Większość studentów obcokrajowców w roku akademickim 2013/2014 kształciło się na Podkarpaciu w Wyższej Szkole Zarządzania i Informatyki w Rzeszowie, tj. 1535, w Państwowej Wyższej Szkole Wschodnioeuropejskiej w Przemyśle – 160, Uniwersytecie Rzeszowskim – 118 i Politechnice Rzeszowskiej – 84 (Studenci zagraniczni w Polsce 2014, 2014).

Wykres 3. Liczba studentów cudzoziemców na Podkarpaciu 2005-2014

Polska staje się dla studentów z Ukrainy atrakcyjnym miejscem do studiowania. Ukraińcy wybierali też często studia w Federacji Rosyjskiej, w Niemczech, USA i Francji. W 2011 ich liczba w Polsce (6321) znacząco zbliżyła się do liczby Ukraińców wyjeżdżających na studia do Niemiec – 8830 (Studenci zagraniczni w Polsce 2014, 2014).

Najwięcej Ukraińców, uczących się w Polsce podjęło studia w województwie mazowieckim (2865), kolejne miejsca zajęły województwa: lubelskie (1549), podkarpackie (1459) i małopolskie (1407). Obok dwóch największych ośrodków akademickich w kraju, studenci ukraińscy wybierają studia na uczelniach usytuowanych w regionach przygranicznych (lubelskie, podkarpackie).

Najwięcej Ukraińców na Podkarpaciu w 2014 roku studiowało w Rzeszowie. Na Uniwersytecie Rzeszowskim – 99 osób, na Politechnice Rzeszowskiej – 65 osób, w Wyższej Szkole Informatyki i Zarządzania – 1500. W Przemyślu w Państwowej Szkole Wschodnioeuropejskiej było 251 studentów z Ukrainy, z tego z Kartą Polaka było 180 osób, co stanowiło 72% studiujących Ukraińców. Warto przypomnieć, że Karta Polaka zwalnia z opłat za studia w państwowych uczelniach. A bez Karty Polaka studia kosztują około 2 tys. euro rocznie.

Rośnie liczba zagranicznych a przede wszystkim ukraińskich studentów w Polsce. Ich wzrost widać też na Podkarpaciu. Studiują oni w Rzeszowie i Przemyślu. Wydaje się, że konflikt na Ukrainie przyczynił się do wzrostu emigracji edukacyjnej ukraińskiej młodzieży. Ale nie jest to jedyny czynnik odpowiedzialny za to zjawisko.

3. Uwarunkowania transgranicznej edukacji

Głównym czynnikiem odpowiedzialnym za wzrost studentów zagranicznych jest globalizacja czy też internacjonalizacja szkolnictwa wyższego na świecie (Siwińska, 2014). Tak jak w przypadku przyływu ponad granicami towarów, kapitałów, informacji, turystyki, pracy również studenci coraz częściej przenoszą się na studia do innego kraju. Jest to przykład globalnego rynku edukacyjnego, który zwiększa swój zasięg. Za zwiększoną dynamikę cudzoziemców na uczelniach mogą odpowiadać następujące czynniki:

1. Łatwiejszy przepływ studentów (wynikający na przykład z upadku bloku wschodniego i powstania Unii Europejskiej),
2. Uruchomienie europejskich programów edukacyjnych (Erasmus, Sokrates, Erasmus plus),
3. Zmiana nastawienia rządów, widzących w zagranicznych studentach szansę na gospodarczy rozwój kraju,
4. Zmiana podejścia uczelni, które zaczęły aktywnie werbować zagranicznych kandydatów, postrzeganych jako element podnoszący prestiż placówki (Hut, Jaroszevska, 2011, s.2).

Czynnik pierwszy, o czym już wspomniano, jest kluczowy. Jak pokazały dane na temat zmian liczby studentów zagranicznych w Polsce upadek komunizmu w 1989 r. i wejście Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. były momentami przełomowymi, które otwały polskie szkolnictwo na świat. Czynniki drugi sprawia, że Polska nie tylko staje się jednym z państw przyjmujących, ale spora grupa polskich uczniów korzysta ze studiów w zagranicznych uczelniach (około 48 tys. studiuje zagranicą) i z programu Erasmus. Polski rząd wprowadza program Erasmus dla studentów z Ukrainy, dzięki czemu uzyskują oni stypendia, co może jeszcze dodatkowo zwiększyć liczbę Ukraińców w Polsce. Czynniki kolejny jest związany z absorpcją kapitału ludzkiego, który zwiększa innowacyjność gospodarki. Z prowadzenia takiej polityki znane są Kanada, Nowa Zelandia, Australia, Wielka Brytania, USA. W ten sposób kraje pozyskują specjalistów, których u nich brakuje. Jest to związane z odpowiednią polityką imigracyjną. W Niemczech występuje deficyt inżynierów i w studentach zagranicznych wybierających studia techniczne szuka się szansy na przyspieszenie wzrostu gospodarczego (Siwińska 2011).

Ostatni czynnik jest bardzo istotny, gdyż pozyskanie studentów zagranicznych podnosi pozycję uczelni w rankingach. W rankingu Perspektyw, który cieszy się uznaniem i prestiżem

wśród ekspertów edukacyjnych i środowisk akademickich umiędzynarodowienie studiów uzyskało wysoką rangę (15%) wśród innych składowych branych pod uwagę¹⁸. Uczelnie starają się pozyskać większą liczbę studentów z zagranicy, gdyż to podnosi ich miejsca w rankingu i czyni je potencjalnie atrakcyjniejszymi w oczach polskich maturzystów. Ale nie tylko to jest powodem wzrostu presji na poszukiwanie studentów z zagranicy.

Niemniej istotnym czynnikiem jest niż demograficzny w Polsce i spadek polskich absolwentów szkół ponadgimnazjalnych wybierających się na studia. W ten sposób – poprzez pozyskiwanie studentów z zewnątrz – uczelnie ratują się przed bankructwem bądź likwidacją. Dla wielu prywatnych uczelni studenci zagraniczni stanowią jedyną szansę na przetrwanie. Według danych liczba polskich studentów w polskich uczelniach zaczyna się zmniejszać. W rekordowym roku 2005/2006 studiowało 1 953 852 studentów. W kolejnych latach liczba studiujących Polaków zaczęła spadać i z ostatnich danych wynika, iż 2013/2014 studiowało już tylko 1 549 877 (Dane wstępne dotyczące szkolnictwa wyższego, 2013). W roku 2014/2015 liczba studentów wynosiła 1 400 069 i spadła o ponad 400 i jak pokazują prognozy w 2020 r. liczba studentów ma liczyć około 1 200 000 – będzie ich więc tyłu, ilu obecnie studiuje na 130 publicznych uczelniach. Najbardziej narażone na spadek będą słabe uczelnie z małych ośrodków akademickich w województwach takich jak: podkarpackie, lubuskie, zachodniopomorskie, opolskie, świętokrzyskie (Demograficzne Tsunami, 2011).

Last but not least to interes ekonomiczny rządów i uczelni. Ocenia się, że rynek edukacji międzynarodowej przynosi krajom goszczącym studentów ok. 80-90 miliardów dolarów rocznie (Studenci zagraniczni w Polsce w 2012, 2012). W Polsce szacuje się, iż wkład studentów zagranicznych dla gospodarki Polski wynosi około 100 milionów euro rocznie (Siwińska 2011a). Niektóre uczelnie, głównie dzięki studentom ze Wschodu, mogą przetrwać i zarabiać na edukacji. Dlatego z coraz większym rozmachem prowadzona jest akcja promocyjna polskich uczelni głównie na wschodnich rynkach.

4. Metodologia badań i charakterystyka badanej zbiorowości

Głównym celem artykułu jest przedstawienie sytuacji ukraińskich studentów przebywających w podkarpackich uczelniach. Prezentowane badania mają dać odpowiedź na następujące pytania:

1. Jakimi motywami kierowali się studenci wybierając studia na Podkarpaciu?
2. Jakie problemy pojawiły się po przyjeździe do Polski?
3. Jak oceniają oni warunki studiowania?
4. Jakie są plany życiowe ukraińskich studentów po zakończeniu studiów?

Badania zostały zrealizowane w marcu 2015 r. wśród 250 studentów z państwowej i prywatnej uczelni. Obie uczelnie znajdują się na Podkarpaciu: jedna w Przemyślu, druga w Rzeszowie. Wybór uczelni do badań był celowy. Zakłada się, że postawy studentów poza tradycyjnymi zmiennymi demo-społecznymi będzie różnicować głównie miejsce studiowania. W uczelni w Przemyślu większość studentów legitymuje się Kartą Polaka, a uczelnia prywatna w Rzeszowie rekrutuje głównie na studia komercyjne, za które muszą płacić sami zainteresowani.

Cała próba liczyła 250 studentów, w Rzeszowie 146 (58%), w Przemyślu 104 (42%). Większość badanych przyjechała z zachodniej Ukrainy (60%). Byli też studenci z Centralnej Ukrainy 34% i ze Wschodu 6%. Wśród respondentów kobiety stanowiły 55% a mężczyźni 45%. Większość studentów kończyła licea ogólnokształcące 84%, technika 10% i licea profilowane 6%. Zdecydowanie częściej respondenci pochodzili z miasta 77% niż wsi 23%. Sytuację materialną jak złą oceniło 23%, jako średnią 60%, jak dobrą 17%. Średnia ocen na zakończenie szkoły średniej

¹⁸ W rankingu przypisuje się następujące rangi poszczególnym czynnikom: efektywność naukowa 26%, prestiż 24%, potencjał naukowy 15%, umiędzynarodowienie studiów 15%, warunki kształcenia 11%, innowacyjność 9%. http://www.perspektywy.pl/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=1609:metodologia-rankingu-akademickich-szkol-wyzszych-2014&catid=140&Itemid=293

wynosiła 9,5. Z korepetycji korzystało 67%. Za osoby wierzące uznało się 79%. Do niezdecydowanych zaliczyło się 11%, za niewierzące uważało się 10%. Zadowolonych z życia było 82%, niezadowolonych było 14%.

5. Motywy wyboru studiów

Zakłada się, iż głównym czynnikiem różnicującym plany i dążenia studentów będzie typ uczelni. W związku z tym należy dokonać charakterystyki społeczno-ekonomicznej studentów obu uczelni. Prywatna uczelnia rekrutuje głównie na kierunki ekonomiczne, informatykę, turystykę. W państwowej są kierunki społeczne, humanistyczne i techniczne. W prywatnej za studia się płaci, w państwowej studenci z Kartą Polaka są zwolnieni z opłat.

Pierwszym czynnikiem, który wyraźnie różnicuje obie grupy studentów jest status społeczny. Indeks statusu został skonstruowany w oparciu o wykształcenie i pozycję zawodową ojca oraz wyposażenie gospodarstwa domowego. Z danych zawartych w tabeli wynika, iż status społeczny rodziny pochodzenia ma wpływ na wybór uczelni. Studenci z niższym statusem przeważają na uczelni państwowej, a z wyższym statusem na uczelni prywatnej. Na prywatnej uczelni uczniowie płacą za studia, zatem muszą mieć środki na czesne i swoje utrzymanie. W publicznej uczelni studenci z Kartą Polaka nie muszą płacić za studia. Ponadto dodatkowo uzyskują stypendia, co pozwala im się utrzymać.

Tabela 1. Typ uczelni a status społeczny

Status społeczny	Niski	Średni	Wysoki
Prywatna	43	67	72
Państwowa	57	33	28
Razem	100	100	100

Wybór studiów zagranicą może też być powodowany chęcią studiowania kierunku, który wydaje się przyszłościowy, nowy i jest atrakcyjny w perspektywie poszukiwania przyszłej pracy. Dlatego zapytano czy identyczne kierunki były na Ukrainie, kiedy respondenci podejmowali decyzję o studiach na Podkarpaciu.

Zebrane odpowiedzi pokazują, iż w uczelni prywatnej 69% studentów stwierdziło, iż były takie studia na Ukrainie. W państwowej tylko 46% stwierdziło, iż kierunki, które są w polskiej uczelni, były też na Ukrainie. Można stwierdzić, iż Przemysł ma bardziej atrakcyjną ofertę edukacyjną, jeśli brać pod uwagę rzadkość kierunków występujących na Ukrainie. Rzeszów ma dużą siłę przyciągania, gdyż mimo pojawiania się takich kierunków na Ukrainie, młodzież udaje się na studia do Rzeszowa.

Zapytano studentów ukraińskich na Podkarpaciu czy gdyby ukraińskie uczelnie oferowały kierunek, na którym studiują obecnie w Polsce, to czy wtedy nie zdecydowałiby się podjąć studiów w na Ukrainie. Tylko 10% wyraziło taką możliwość. Świadczy to o tym, iż wybór studiów w Polsce był silnie zdeterminowany i mimo pojawiających się problemów z przyjazdem na studia na Podkarpacie, badani nie wróciliby na studia na Ukrainę.

Zacznijmy od analizy motywów, które były jednakowo popularne w obu grupach. Na pierwszym miejscu pojawia się uzyskanie dyplomu zagranicznego uniwersytetu. Wysoką lokatę uzyskało też poznanie świata. Na trzecim miejscu pojawia się chęć uniknięcia korupcji. Mniej wskazań pojawiło się w przypadku chęci poznawania nowych miejsc. Podobnie respondenci potraktowali możliwość rozwoju swoich zainteresowań. Rzadziej wskazywano w obu grupach na łatwiejsze życie na wysokim poziomie i możliwość atrakcyjnego spędzania czasu wolnego.

Tabela 2. Motywy wyboru studiów zagranicą a typ uczelni

Motywy	Prywatna	Państwowa
Aby mieć dyplom zagranicznego uniwersytetu	76	74
Aby poznać świat	62	67
Bo tutaj jest wyższy poziom nauczania, lepsze wykształcenie	56	44
Bo nie ma korupcji, nie trzeba dodatkowo płacić wykładowcom za egzaminy i zaliczenia	60	52
Łatwiej po tych studiach będzie znaleźć pracę, zrobić karierę	60	43
Bo tutaj mogę lepiej realizować się, rozwijać swoje zainteresowania	49	44
Lubię poznawać nowe miejsca	45	40
Bo jest bezpiecznie, z dala od konfliktu i wojny	40	21
Łatwiej się usamodzielnąć, sprawdzić swoje możliwości	40	15
Dzięki studiom mogę wyjechać ze swojego kraju	32	13
Bo jest łatwiej żyć na wysokim poziomie	29	22
Tutaj są lepiej wyposażone laboratoria i biblioteki	23	9
Bo jest demokracja i wolność słowa	20	12
Bo jest to uczelnia najbliższa mojemu domu	11	17
Ciekawsze życie towarzyskie, możliwość atrakcyjnego spędzania czasu wolnego	10	18

Kolejne motywy mają różne znaczenie dla studentów w uczelni publicznej i prywatnej. Wyższy poziom nauczania, lepsze wykształcenie zyskał większą popularność wśród studentów z Rzeszowa (56%) niż z Przemyśla (44%). Na to, że studia zagraniczne pozwolą znaleźć pracę, zrobić karierę zdecydowanie częściej wskazywali studenci w prywatnej uczelni (60%) niż w państwowej (43%). Na kierowanie się własnym bezpieczeństwem i ucieczką od konfliktu i wojny częściej wskazywali studenci z Rzeszowa (40%) niż z Przemyśla (21%). Na motyw usamodzielnienia się, sprawdzenia swoich możliwości częściej wskazywali studenci z prywatnej uczelni (40%) niż z państwowej (15%). Podobnie było z wyborem odpowiedzi, że studia zagraniczne są okazją do opuszczenia kraju. W prywatnej uczelni wybrało tę odpowiedź 32%, w państwowej 13%. Na lepiej wyposażone laboratoria i biblioteki także częściej wskazywali respondenci z Rzeszowa (23%) niż z Przemyśla (9%). Wolność słowa jako motyw studiów zagranicznych wskazało 20% w Rzeszowie i 12% w Przemyślu.

Studenci na uczelni prywatnej częściej wskazywali, iż przy wyborze uczelni kierowali się wyższym poziomem nauczania, większymi szansami na znalezienie pracy po studiach, ucieczką i możliwością wyjazdu z kraju. Studenci z uczelni państwowej nieco częściej wskazywali, że kierowali się wyborem studiów w Przemyślu ciekawszym życiem towarzyskim, bliskością położenia uczelni od domu.

6. Problemy, które wystąpiły po przyjeździe do Polski

Zapytani o problemy, jakie wystąpiły po przyjeździe do Polski respondenci wskazywali najczęściej na problemy ekonomiczne, nieznaną języka i tęsknotę za domem rodzinnym. Zaobserwowano zależność częstości pojawiania się problemów w zależności od typu uczelni/miasta w którym studiowali.

Na problemy ekonomiczne związane z brakiem pieniędzy i drogim życiem wskazało 61% w prywatnej i 39% w państwowej. Na brak znajomości języka polskiego po przybyciu na studia wskazało 38% w Rzeszowie i 28% w Przemyślu. Tęsknotę za rodziną, znajomymi wymieniło 38% w państwowej i 32% w prywatnej placówce.

Wymienione wyżej odpowiedzi są głównymi problemami pojawiającymi się po przyjeździe na studia na Podkarpacie. Pozostałe, jak pokazują badania, były mniej uciążliwe. Do nich należał lęk i obawa o życie rodziny i znajomych pozostających na Ukrainie wskazywany przez 17% w Rzeszowie i 14% w Przemyślu. Identyczny odsetek wskazań zaobserwowano w przypadku kłopotów ze znalezieniem mieszkania. W Rzeszowie odpowiedź tę podało 17%, w Przemyślu 11%. Na samotność wskazało 12% w uczelni prywatnej i 6% w państwowej.

Niewielu respondentów borykało się ze znalezieniem znajomych, przyjaciół. W Rzeszowie było to 7%, w Przemyślu 4%. Nie mieli też respondenci większych kłopotów z załatwianiem formalności. W obu miastach tylko 7% wskazało na ten problem. Pojedyncze wskazania pojawiły się w przypadku problemów logistycznych i odnalezieniem się w środowisku wielkomiejskim. Tutaj raczej mógł być odwrotny problem, młodzież z Ukrainy trafiła z większych miast do małych na Podkarpaciu. Na brak problemów częściej wskazywali studenci z uczelni państwowej 21% niż z prywatnej 21%.

Tabela 3. Problemy, z jakimi się spotkali po przyjeździe do Polski

Problemy	Prywatna	Państwowa
Brak pieniędzy, drogie życie i wysokie koszty uczytania	61	39
Nieznajomość języka	38	28
Tęsknota za rodziną, znajomymi	38	32
Lęk i obawa o życie rodziny i znajomych pozostających na Ukrainie	17	14
Kłopoty ze znalezieniem mieszkania	17	11
Samotność	12	6
Trudności ze znalezieniem znajomych, przyjaciół	7	4
Trudności związane z kontaktami z instytucją, urzędami	7	7
Problem logistyczny (organizacja przeprowadzki)	3	1
Problem odnalezienia się w środowisku wielkomiejskim	0	2
Nie miałem(am) problemów, pokonywałem(am) wszystkie niedogodności	12	21

Reasumując, większe trudności w przystosowaniu się do nowych warunków mieli studenci z prywatnej uczelni niż państwowej. Wpływać na ten fakt może kilka czynników. Po pierwsze, w państwowej uczelni większość studentów posiada Kartę Polaka, dzięki której studia są bezpłatne, uzyskuje się stypendia i w większym stopniu zna się język i kulturę polską. Studenci z uczelni prywatnej nie mają polskich korzeni, za studia muszą płacić, a ceny w Rzeszowie są wyższe niż w Przemyślu. Uwidacznia się, że głównym zmartwieniem rzeszowskich studentów z Ukrainy są właśnie kłopoty finansowe. Ostatnio problem ten przybrał na sile, gdyż w wyniku konfliktu zbrojnego w ojczyźnie doszło do inflacji hrywny na Ukrainie, dlatego też rzeszowscy studenci zdecydowali się na napisanie petycji do polskiego rządu o pomoc materialną.

7. Ocena uczelni, warunków studiowania i warunków życia

Kolejnym elementem analiz ukraińskich studentów na podkarpackich uczelniach są oceny warunków studiowania, warunków życia i środowiska, w którym żyją. Respondentów poproszono o ocenę tych warunków w skali od 1 do 5.

W ogólnej ocenie studentów najwyższej wypadła infrastruktura techniczna, wysoką ocenę uzyskała także administracja uczelni, życzliwość wykładowców. Widać, że osoby mające kontakt ze studentami starają się zaspokoić ich potrzeby. Nieco gorzej oceniono poziom nauczania,

życzliwość mieszkańców miast, komunikację miejską. Niższe oceny ukraińscy studenci wystawili ofercie kulturalnej miast, możliwości spędzenia czasu wolnego, możliwości rozwijania swoich zainteresowań. Respondenci ocenili najniżej możliwość podjęcia pracy w trakcie studiów, możliwość znalezienia dobrej pracy po studiach, rozsądne ceny.

Tabela 4. Oceny warunków studiowania

Oceniane aspekty	Rzeszów	Przemyśl	Średnia
Poziom nauczania na uczelni	3,88	3,72	3,81
Obsługa dziekanatów, sekretariatów	3,92	4,12	4,0*
Możliwość rozwijania swoich zainteresowań na uczelni	3,65	3,54	3,60
Życzliwość wykładowców	3,94	3,96	3,95
Dostępność na uczelni do Internetu, komputerów	4,48	3,96	4,26*
Komunikacja miejska	3,74	3,46	3,63*
Rozsądne ceny w mieście (ceny mieszkania, żywności, rozrywki)	3,15	3,30	3,21
Ciekawa oferta kulturalna	3,46	3,26	3,38
Możliwość spędzania czasu wolnego	3,49	3,23	3,38*
Możliwość znalezienia pracy w czasie studiów	2,65	2,20	2,46*
Możliwość znalezienia dobrej pracy po studiach	3,16	2,84	3,03*
Możliwość realizacji swoich zainteresowań	3,36	3,11	3,25*
Życzliwość mieszkańców Rzeszowa\ Przemyśla	3,81	3,42	3,65*

Pojawiają się różnice pomiędzy studentami z Rzeszowa i Przemyśla w wystawianych ocenach. Studenci z Rzeszowa lepiej niż studenci z Przemyśla ocenili życzliwość mieszkańców, możliwość rozwoju zainteresowań, możliwość znalezienia pracy po studiach czy możliwość znalezienia pracy w trakcie studiów. Lepiej w Rzeszowie niż w Przemyślu oceniono możliwość spędzenia czasu wolnego, komunikację i dostęp do infrastruktury cyfrowej. Przemyśl był lepszy od Rzeszowa tylko pod względem życzliwości pracowników dziekanatów.

Różnice w ocenach są zgodne z przywidywaniem. Rzeszów jako stolica regionu jest większym miastem i ma lepszą komunikację, bogatszą ofertę kulturalną, więcej potencjalnych miejsc pracy. Nieco zaskakuje, że uczelnia prywatna zyskała przewagę jedynie w dostępności do infrastruktury cyfrowej. To nie dziwi, gdyż jest to najnowocześniejsza uczelnia w regionie i słynie z informatyzacji. Wyższe oceny studentów przydzielone uczelni wynikają jednakże raczej z charakteru miasta niż z warunków, jakie stwarza studentom ta placówka edukacyjna.

Badani studenci w obu uczelniach pozytywnie oceniają infrastrukturę uczelni i życzliwą atmosferę tworzoną przez pracowników. Gorzej oceniona jest infrastruktura miejska i atrakcje, które mogą umilić pobyt w mieście. Najgorzej oceniano warunki ekonomiczne i możliwość zarobkowania w trakcie studiów czy też po ich skończeniu. Lepiej pod tym względem wypadła uczelnia w Rzeszowie niż w Przemyślu, co może wynikać z różnic, jakie są między miastami. Przemyśl liczy około 60 tys. i znajduje się w regresie społeczno-ekonomicznym, a Rzeszów to stolica regionu, liczy 180 tys. i jest zaliczany do dynamicznie rozwijających się miast.

8. Plany życiowe po skończeniu studiów

Szczególnie ważna jest analiza planów życiowych, dzięki której można się zorientować, co zamierzają zrobić po studiach respondenci. Czy w tych planach pojawia się powrót na Ukrainę czy raczej studia w Polsce są «stacją pośrednią» między wyjazdem dalej na Zachód?

* Różnica istotna statystycznie

Z tabeli 5 wynika, iż większość studentów zamierza dalej studiować i ewentualnie łączyć studia z pracą. Kontynuację nauki na studiach magisterskich zadeklarowało 40% w uczelni prywatnej i 63% w państwowej. O jednoczesnym studiowaniu i pracy myśli 38% w Rzeszowie i 17% w Przemyślu. Założyć firmę i jednocześnie studiować zamierza 10% studentów w obu grupach. Prowadzeniem własnej firmy chce się zająć 2% w obu grupach. Pracować zamierza 8% w Rzeszowie i 7% w Przemyślu.

Częściej chcą podejmować studia drugiego stopnia (studia magisterskie) studenci z Przemyśla, co może wynikać, z tego, że większość z nich studiowała kierunki społeczne i humanistyczne. Zaskakuje, że przemyscy studenci, którzy nie studiują kierunków ekonomicznych, biznesowych mają identyczne plany związane z założeniem firmy, jak studenci rzeszowscy studiujący na tych kierunkach. Jak widać, «duch przedsiębiorczości» nie zależy od kierunku studiów czy typu uczelni.

Tabela 5. Plany życiowe po skończeniu studiów licencjackich

	Prywatna	Państwowa
Będę kontynuować studia magisterskie	40	63
Będę studiować i pracować	38	17
Założę własną firmę i będę studiować	10	10
Założę własną firmę	2	2
Pójdę do pracy	8	7
Inne	3	1

Kolejne pytanie dotyczy zjawiska «drenażu mózgów» czyli odpływu wykształconej i kompetentnej młodzieży poza swój region, kraj. Można założyć, iż młodzież wybierając studia zagranicą zamierza definitywnie opuścić swoją ojczyznę. Studia mogą być środkiem, który prowadzi do realizacji tego celu.

Z odpowiedzi wynika, iż **tylko 13% w Rzeszowie i 16% w Przemyślu zamierza po studiach wrócić na Ukrainę**. Większość studentów zamierza zostać w Polsce. W Rzeszowie takich respondentów było 46%, a w Przemyślu 60%. Wyjechać do innego kraju zamierza 41% studentów z Rzeszowa i 23% z Przemyśla.

Tabela 6. Preferowany kraj na miejsce pracy, życia

	Rzeszów	Przemyśl
Wrócę na Ukrainę	13	16
Pozostanę w Polsce	46	60
Wyjadę do innego kraju	41	23
Razem	100	100

Wniosek jest więc taki, że studenci studiujący na Podkarpaciu nie są zainteresowani powrotem na Ukrainę. Ci z Przemyśla raczej chcą dalej żyć i mieszkać w Polsce, a ci z Rzeszowa zamierzają zostać w Polsce albo wyjechać na Zachód.

Wśród studentów chcących wyjechać z Polski do innych krajów pojawiły się następujące państwa: USA – 24 wskazania, Niemcy – 17, Anglia – 9, Czechy – 5. Pojawiały się też pojedyncze wskazania na Francję, Włochy, Kanadę, Norwegię, Turcję, Tajlandię. Generalnie studenci są zorientowani na Stany Zjednoczone i Europę Zachodnią.

Reasumując, większość studentów zamierza pozostać po studiach w Polsce. Niewielu z nich zamierza powrócić na Ukrainę. Pod tym względem sprawdza się hipoteza, iż emigracja studentów z

Ukrainy może grozić drenażem mózgów i narażać kraj na brak endogennych czynników rozwoju. Część studentów, przy czym dwukrotnie więcej w prywatnej uczelni, studia w Polsce traktuje jako etap pośredni na drodze prowadzącej do emigracji na Zachód.

9. Portrety studentów patriotów i emigrantów

Analizując plany studentów na podstawie kluczowych zmiennych można wyciągnąć wnioski, iż na Ukrainę częściej wrócą mężczyźni 23% niż kobiety 8%. Do powrotu skłaniają się raczej ci z niższym statusem 25% niż średnim 10% i wysokim 17%. W obecnej sytuacji geopolitycznej studentów zamierzających wrócić na Ukrainę można uznać za patriotów.

Analiza korelacyjna wykazała, iż wracać na Ukrainę zamierzali studenci, którzy nie byli motywowani wyjazdem na studia do Polski życiem na wysokim poziomie ($r=-0,158$), łatwiejszym znalezieniem pracy ($r=-0,178$) i ucieczką od konfliktu ($r=-0,200$). Gorzej też ta grupa oceniła studia i warunki studiowania na podkarpackich uczelniach ($r=-0,132$).

Tabela 7. Korelaty planów życiowych związanych z powrotem na Ukrainę

Bo jest łatwiej żyć na wysokim poziomie	-0,158
Łatwiej po tych studiach znaleźć pracę	-0,178
Bo jest bezpiecznie z dala od konfliktu i wojny	-0,200
Ocena studiów	-0,132
Jestem gotowy oddać życie za Ukrainę	0,201
Swój los i przyszłość wiąże z Ukrainą	0,207
Zmniejszony dystans do Rosjan	0,172
Płeć	0,201
Wykształcenie ojca	-0,192
Komfortowe wyposażenie mieszkania	-0,205
Ekonomiczny materialny dobrobyt	-0,135
Materialna, ekonomiczna niezależność	-0,160
Wolność osobista, samodzielność	-0,185
Nie potrzebuję pomocy innych aby osiągnąć sukces	0,228
Obecnie dochodzi do pozytywnych zmian na Ukrainie	0,231

Wśród respondentów wracających na Ukrainę widoczny był patriotyzm, który mierzono na ośmiopunktowych skalach. W tym przypadku powrót na Ukrainę był skorelowany z opinią, że jest gotowy oddać życie za Ukrainę ($r=0,201$), swój los i przyszłość wiąże z Ukrainą ($r=0,207$). Wśród tej grupy zaobserwowano zmniejszony dystans do Rosjan ($r=0,172$). Częściej na Ukrainę zamierzali wracać mężczyźni niż kobiety ($r=0,201$). Częściej też o powrotach myśleli studenci z niższym wykształceniem ojców ($r=-0,181$). Studenci zamierzający wrócić na Ukrainę nie orientowali się na ekonomiczny dobrobyt ($r=-0,135$), ekonomiczną niezależność ($r=-0,160$), wolność osobistą, samodzielność ($r=-0,185$). Częściej ci respondenci twierdzili, że obecna sytuacja polityczno-społeczna doprowadzi do pozytywnych zmian ($r=0,231$) oraz częściej twierdzili, że nie potrzebują pomocy innych w osiągnięciu sukcesu życiowego ($r=0,228$).

Jak zatem widać, w dużej mierze za powrót na Ukrainę są odpowiedzialne uczucia patriotyczne i pozytywna ocena sytuacji w kraju. Wyjazd na studia nie miał na celu zwiększenia szans życiowych. Ciekawe, że respondenci «patrioci» nie są zorientowani materialistycznie. To co ich wyróżnia, to poleganie na sobie samym i indywidualizm.

Tabela 8. Korelaty planów życiowych związanych z pozostaniem w Polsce

Typ szkoły	0,142
Status zawodowy	0,142
Ocena studiów	0,173
Życie bez zmartwień i kłopotów	0,180
Materialna ekonomiczna niezależność	0,149
Obecnie na Ukrainie dochodzi do zmian, które przyniosą dużo dobrego	-0,252
Demokracja ma przewagę nad innymi formami rządów	-0,146
Łatwiej po tych studiach znaleźć pracę	0,136
Bo nie ma korupcji	0,135

Studenci chcący pozostać w Polsce częściej studiowali na państwowej uczelni 60% niż prywatnej 46%. Częściej były to dziewczęta 58% niż chłopcy 47%. Dokładne analizy korelacyjne wskazały, że wybór Polski był skorelowany z typem uczelni ($r=0,142$), statusem zawodowym ojca ($r=0,142$), pozytywną oceną studiów ($r=0,173$). Wśród chcących pozostać w Polsce zaobserwowano korelację z wyborem takich motywów studiów, jak: łatwość znalezienia pracy ($r=0,136$) oraz brak korupcji na uczelniach ($r=0,135$). Zamiar pozostania w Polsce był skorelowany z wyborem wartości takich jak: życie bez zmartwień i kłopotów ($r=0,180$) oraz materialna ekonomiczna niezależność ($r=0,149$). Studenci ci byli sceptyczni wobec pozytywnego rozwiązania konfliktu ($r=-0,252$) i nie przywiązywali większej wagi do demokratycznych procedur ($r=-0,146$). Dane pokazują, iż głównym czynnikiem zachęcającym do pozostania w Polsce była negatywna ocena sytuacji społeczno-politycznej na Ukrainie.

Wyjechać z Polski po skończeniu studiów na Zachód zamierzają przede wszystkim studenci z prywatnej uczelni 41% , z państwowej 23%. Częściej są to respondenci z wysokim statusem 44% niż ze średnim 32% i niskim 15%. Widać też w analizie korelacyjnej korelację planów wjazdu zagranicę z typem szkoły ($r=0,183$), wykształceniem ojca ($r=0,145$), statusem zawodowym ojca ($r=0,151$). Im wyższe wykształcenie i wyższy status zawodowy ojca, tym częstsza deklaracja wyjazdu zagranicę. Zaobserwowano, że z planami wyjazdu jest skorelowany indeks dystansu społecznego do Polaków ($r=0,251$). Im większa niechęć do Polaków, tym częściej pojawia się skłonność do opuszczenia Polski. Emigracja z Polski była skorelowana z takimi motywami wyboru studiów w Polsce jak: aby poznać świat ($r=0,234$), łatwiej żyć na wysokim poziomie ($r=0,138$), uczelnia najbliższa miejsca zamieszkania ($r=0,145$), aby się usamodzielnić, sprawdzić ($r=0,136$). Respondenci chcący opuścić Podkarpacie częściej też zaznaczali takie cele życiowe jak: dobre relacje z innymi ludźmi ($r=0,177$) oraz ciekawa twórcza praca ($r=0,164$). Chęć wyjazdu na Zachód była skorelowana negatywnie z celem spokojne życie bez kłopotów ($r=-0,173$) oraz życie zgodne z zasadami religijnymi ($r=-0,149$).

Tabela 9. Korelaty planów życiowych związanych z wyjazdem na Zachód

Typ szkoły	0,183
Wykształcenie ojca	0,145
Status zawodowy ojca	0,151
Dystans społeczny do Polaków	0,251
Aby poznać świat	0,234
Łatwiej jest żyć na wysokim poziomie	0,138
Uczelnia najbliższa położona domu	0,145
Łatwiej się usamodzielnić sprawdzić	0,136
Spokojne życie bez kłopotów	-0,173
Ciekawa, twórcza praca	0,164
Dobre relacje z innymi ludźmi	0,177
Życie zgodne z zasadami religijnymi	-0,149

Z zebranych analiz wynika, iż w głównej mierze o wyjeździe z Polski decyduje chęć poznania świata i niechęć do Polaków. Częściej udać się na Zachód zamierzają studenci z wyższym statusem, którzy studiują na prywatnej uczelni, nie są religijni i stawiają przed sobą wyzwania. Analizy też wskazują, iż studia na Podkarpaciu wybrali po to, aby być blisko domu a zdobyty dyplom ma posłużyć do zdobycia ciekawej i twórczej pracy oraz uzyskania wysokiego statusu społeczno-zawodowego.

10. Zakończenie

Realizowane badania miały dać odpowiedź na pytanie dotyczące motywów przyjazdu na studia na Podkarpaciu. Uzyskane wyniki potwierdziły wcześniejsze przypuszczenia, iż Podkarpacie leży blisko Ukrainy, w związku z czym studenci częściowo będą traktować studia tutaj jako inwestycję w swoją przyszłość. Przy tym dzięki bliskości granicy łatwiej im będzie jeździć do domu i utrzymywać kontakt z rodziną. Podkarpackie uczelnie mimo posiadania podobnych kierunków jak na Ukrainie zostały wybrane przez maturzystów z Ukrainy, gdyż zapewniają dyplom zagraniczny, który może otwierać «drzwi» do europejskiego rynku pracy. Niewątpliwie jest to czynnik przyciągający. Czynnikiem wypychającym młodzież z Ukrainy jest korupcja na uczelniach, na co zwracają respondenci uwagę w tych badaniach, jak też w innych (Izdebska-Długosz, 2015)¹⁹. Korupcja i chęć ominięcia jej mogą sprawiać, iż Ukrainie grozi «drenaż mózgów».

Nieco zaskakuje, że w mniejszym stopniu za wyjazdami ukraińskiej młodzieży do Polski stoi konflikt zbrojny na Ukrainie. Wydaje się, iż wojna na wschodzie kraju w dużej mierze odpowiada za obecny wzrost liczby ukraińskich studentów w Polsce (w stosunku do 2014 r. liczba studentów z Ukrainy wzrosła o około 8 tys.). W Rzeszowie dwukrotnie częściej niż w Przemyślu wskazywano ten motyw. Być może z racji oddalenia Rzeszowa (około 90 km) od granicy studia w tym mieście wydają się bezpieczne. Na to ma także wpływ pochodzenie studentów. W Przemyślu raczej studiują studenci z zachodniej Ukrainy a w Rzeszowie obok tych z zachodniej są jeszcze studenci ze wschodniej i środkowej Ukrainy.

Oceny studiów wystawiane przez respondentów są średnie. Lepiej studenci oceniają uczelnie niż warunki życia w miastach, w których znajdują się te placówki. Lepiej pod tym względem wypada Rzeszów, który jest regionalnym centrum. Większa oferta kulturalna, więcej galerii i możliwości oferowanych przez rynek pracy sprawiają, iż oceny dla Rzeszowa są wyższe niż dla Przemyśla. Głównym problemem ukraińskich studentów na Podkarpaciu są wysokie ceny. Stolica Podkarpacia nie jest tanim miastem, za niektóre dobra i usługi trzeba płacić więcej niż w Krakowie. W Krakowie zaś płace są wyższe i szanse na zatrudnienie do pracy dorywczej czy też do pracy po skończonych studiach są zdecydowanie wyższe. Dlatego też w dłuższej perspektywie Rzeszów jak też całe Podkarpacie może tracić na atrakcyjności. Już teraz inne miasta Opole, Łódź, Zielona Góra, które dotyka niż demograficzny czynią wielkie starania o pozyskanie studentów z Ukrainy. Jednakże trudno powiedzieć, jakie mają szanse, kiedy lokalne rynki pracy są nader skromne. Widać zresztą dobrze, że ukraińscy studenci wybierają najczęściej studia w metropoliach (Warszawa, Kraków), gdyż te dają większe szanse na pracę i wysoką jakość życia po studiach.

Sprawdziła się też hipoteza dotycząca «drenażu mózgów». Raczej nie spodziewano się masowego powrotu młodzieży po studiach na Ukrainę. Potwierdzają to wyniki badań, tylko niewielka część zamierza wracać. Tych studentów nazwano patriotami, gdyż uwidacznia się u nich miłość do ojczyzny oraz mimo bardzo złożonej i trudnej do oszacowania przyszłości uważają oni, że na Ukrainie będzie lepiej. Ci, którzy nie chcą wracać stanowią większość i albo kierują się w swoich wyborach zapewnieniem sobie komfortu materialnego i dostatniego życia albo też posiadają

¹⁹ Cytowane badania były prowadzone inną techniką i uzyskane rezultaty są podobne. Inna był też próba badawcza, gdyż badania zrealizowano tylko na prywatnej uczelni w 2014 r. przed wybuchem kijowskiego Majdanu.

raczej umiarkowane aspiracje, a głównym czynnikiem odstrasającym od powrotu na Ukrainę jest korupcja i negatywna ocena przyszłości Ukrainy. W związku z powyższym należy przypuszczać, iż wygaśnięcie konfliktu na wschodzie Ukrainy oraz głębokie reformy, które zlikwidują wskazywane patologie mogą w perspektywie zmniejszyć skalę wyjazdów młodzieży ukraińskiej na studia do Polski i tym samym ograniczyć zasięg zjawiska «drenażu mózgów».

Bezprecedensowy wzrost liczby studentów zagranicznych w Polsce. (2014), http://www.perspektywy.pl/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=1572:bezprecedensowy-wzrost-liczby-studentow-zagranicznych-w-polsce&catid=24&Itemid=119. (pobrano 10.03.2015).

Dane wstępne dotyczące szkolnictwa wyższego -2014 r.(2015), <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/dane-wstepne-dotyczace-szkolnictwa-wyzszego-2014-r-,8,2.html>. (pobrano 10.03.2015)

Edukacja i wychowanie, Urząd Statystyczny w Rzeszowie. (2014), <http://rzeszow.stat.gov.pl/dane-o-województwie/województwo-879/warunki-zycia-2013-1162/> (pobrano 1.11.2014).

Siwińska, B. (2014). Uniwersytet ponad granicami. Internacjonalizacja szkolnictwa wyższego w Polsce i w Niemczech. Warszawa. Difin.

Szkolnictwo wyższe w Polsce. (2013). Warszawa. MNiSW. www.mnisw.pl (pobrano 13.03.2015).

Hut, P. Jaroszevska. E. (2011). Studenci zagraniczni w Polsce na tle migracji edukacyjnych na świecie. Warszawa. Instytut Spraw Publicznych.

Izdebska-Długosz, D. (2015). Plany życiowe młodych Ukraińców rozpoczynających studia w Polsce. Polityka młodzieżowa, problemy i perspektywy. Drohobycz 2015.

Siwińska, B. (2011). Doświadczenia sąsiadów w zakresie internacjonalizacji szkolnictwa wyższego: Niemcy. Studium przypadku, [w:] W. Martyniuk (red.), Internacjonalizacja studiów wyższych. Warszawa. Fundacja Rozwoju Sytemu Edukacji.

Demograficzne tsunami. (2011). Warszawa. Instytut Sokratesa. www.instytutokratesa.pl.

Studenci zagraniczni w Polsce w 2013.(2013), Warszawa. Perspektywy. www.perspektywy.pl/

Studenci zagraniczni w Polsce w 2012. (2012), Warszawa. Perspektywy. www.perspektywy.pl/

Studenci zagraniczni w Polsce 2014.(2014). Warszawa. Perspektywy. www.perspektywy.pl/

Dane wstępne dotyczące szkolnictwa wyższego. Stan w dniu 30.XI.2013 r. (2013).<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/dane-wstepne-dotyczace-szkolnictwa-wyzszego-2013-r-,8,1.html>. (pobrano 1.12.2014).

Siwińska, B. (2011a). Studenci zagraniczni na polskich uczelniach. www.edunews.pl. (pobrano 13.03.2015).

THE PHENOMEN OF CROSS-BORDER EDUCATION AS EXEMPLIFIED BY UKRAUNIAN STUDENTS IN PODKARPACIE REGION

The article presents the results of research on Ukrainian students studying in Podkarpacie region. In the research the survey method was used and answers from 250 students in Rzeszów and Przemyśl were received. The study shows that the main reasons for studying abroad were the desire to see the world, obtaining a diploma of a foreign university and the will to avoid corrupt practices. The main problems Ukrainian students have to face upon arriving at Poland include the cost of living, not knowing Polish and homesickness. The highest notes were given to university's equipment, rapport with lecturers and administrative workers. On the other hand, city facilities and possibilities of spending free time were assessed lower. The lowest marks were given to economic conditions and possibilities of earning money during studies or upon graduating. Most of the students want to stay in Poland or leave for the West after graduating. A small group of respondents plans to return to Ukraine.

Keywords: cross-border education, survey method, Ukrainian students, Podkarpacie, evaluation of studies, life plans.

Оксана Олійник,
кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології,
Національний авіаційний університет,
Микола Сидоров,
кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ТРУДОВОЇ ЗАЙНЯТОСТІ СТУДЕНТІВ

В умовах сучасної економічної й фінансової кризи останнього десятиріччя значно посилилася тенденція до пошуку студентами додаткових джерел доходу (роботи). Також студенти почали завчасно турбуватися про забезпечення себе у майбутньому робочим місцем. Значна частина студентів денної форми навчання активно зондує ринки праці, працює не тільки в позанавчальний, а подекуди і в навчальний час.

Дослідження присвячене аналізу та збору даних для аналізу мотивів прийняття рішення про суміщення навчання з роботою, вивченню особливостей трудової зайнятості студентів, а також пошуку ефективних методів навчання, що дозволяють поєднувати його з роботою.

Розглядається питання про те, як в умовах масової трудової зайнятості студентів вищі можуть забезпечити таким студентам якісну фахову підготовку.

Ключові слова: *трудова зайнятість студентів, вищі навчальні заклади, форми навчання, якість навчання, рівень успішності, мотиви трудової зайнятості.*

Економічна й фінансова криза в Україні останнього десятиліття істотно вплинула і на освітню сферу діяльності українського суспільства. Поглиблення цієї кризи, викликане необхідністю перебудови економіки на військовий лад, ще більше посилює й урізноманітнює тенденції до поєднання студентами навчальної та трудової діяльності. В ситуації, коли диплом про вищу освіту сьогодні вже не є гарантією працевлаштування та успішної професійної самореалізації, студенти денної форми навчання масово влаштовуються на роботу, щоб не лише покращити власне матеріальне становище, а й віднайти місце роботи, яке можна займати і після отримання диплома про освіту, оскільки конкуренція за привабливі робочі місця між різними за віком, досвідом, освітою категоріями працівників має стійку тенденцію до посилення. За даними різних досліджень кількість студентів, що поєднують навчання на стаціонарі з постійною роботою, має тенденцію до збільшення – як у часі, так і залежно від курсу навчання. Так, наприкінці навчання в університеті доля працюючих студентів 4-6 курсів у деяких вишах сягає 90%. Зростає також частка тих, хто має наміри (або вже перевівся) на заочне відділення (у т.ч. й ті, котрі навчаються за рахунок держбюджету).

Соціологічним дослідженням проблем працевлаштування молоді, а також матеріальним становищем молоді, політичними орієнтаціями та електоральною поведінкою молодого покоління, специфікою поведінки молоді в новому соціально-економічному середовищі, яке поступово формувалося, особливо в контексті здобуття освіти, тривалий час займається науковий колектив Державного інституту сімейної та молодіжної політики у складі О. Балакіревої, О. Валькована, В. Онікієнка та ін.. Зокрема, ось як описують підняту проблему результати їхніх аналітичних узагальнень: «Що стосується тимчасової (вторинної) зайнятості молоді, то результати соціологічного дослідження, проведеного у 2013 р., свідчать, що 28,4% представників молоді працювали або працюють під час навчання (незалежно від того, чи була це офіційна зайнятість, чи підробіток, постійна чи тимчасова зайнятість). Цілком ймовірно, що в більшій частині опитаних орієнтація на поєднання навчання із заробітками є результатом недостатньої матеріальної забезпеченості. Про це

свідчить хоча б той факт, що серед тих, хто працює або працював коли-небудь під час навчального року, більшість респондентів (56%) підробляли не за спеціальністю, за якою вони навчалися, тобто працювали не «на власне майбутнє», а задля задоволення поточних і нагальних фінансових потреб. Водночас, найбільше тих, хто підробляє, налічувалося серед молоді віком 20–24 роки (33,4%), тобто серед молоді студентського віку, а найбільша кількість тих, хто працює не за спеціальністю, – у складі наймолодшої вікової групи 15–19-річних (63,2%)» (Надтока, Блотівець, Рябенко, 2013). На жаль, більш детальний аналіз поєднання навчання із роботою авторами не робився.

Стан молодіжного ринку праці та аналіз умов і перспектив його розвитку розглянуті в роботах Г. Чепурко, О. Абашиної, Н. Скрипник, А. Майковської.

Динаміка масштабів трудової (іноді в дослідженнях зустрічається термін «вторинної») зайнятості студентів та мотиваційні особливості участі студентів у трудовій зайнятості представлені в роботах Д. Константиновського, Г. Чередниченко, Е. Вознесенської, Е. Константиновій, С. Творогової, Т. Капезиной, С. Соколова, А. Родионовой, И. Лелекиной, М. Вороны, В. Цылева. Вітчизняні соціологи С. Садрицька, Н. Волкова, Л. Малиш, О. Виноградов у своїх дослідженнях констатують тенденції щодо розповсюдження трудової зайнятості студентів.

Зокрема, викладачі Києво-Могилянської академії в своїй колективній монографії «Молодь України: від освіти до праці» аналізують результати дослідження процесу переходу української молоді від освіти до праці, зокрема, розглянуто основні характеристики системи освіти, поширеність здобутих молодими людьми освітніх кваліфікацій, особливості реалізації освітнього потенціалу на ринку праці, визначено класовий статус молоді на ринку праці на ранніх етапах трудової кар'єри та його соціальні детермінанти, розглянуто низку питань, пов'язаних з нерівністю у сфері освіти та міжгенераційною освітньою мобільністю української молоді (Оксамитна, Виноградов, Малиш, 2010).

Статус і функції вторинної зайнятості студентської молоді активно досліджувала Федоренко Н.І. (Федоренко, 2011, 2013).

Тим часом практично поза увагою науковців залишаються окремі важливі аспекти та обставини. Первинні дані щодо мотивів включення у трудові відносини за відсутності класифікаційних процедур практично в усіх публікаціях стають все менш інформативними, не дозволяють скласти не стільки висновок, скільки досить повну картину самої ситуації включення молоді в оплачувану роботу. Залишаються невивченими у вітчизняній соціології як проблеми впливу трудової зайнятості на стратегію поведінки молоді на ринку праці, так і проблема поєднання успішного навчання із залученням студентів у трудову сферу.

Отже, наукова проблема полягає у відсутності достовірного знання щодо значення додаткової оплачуваної роботи в загальній структурі життєдіяльності студентів у контексті взаємодії з іншими підсистемами суспільства, зокрема, інститутом освіти.

Метою дослідження, дані якого подані у цій публікації, було вивчення проблем поєднання навчання на денному відділенні вишу із трудовою зайнятістю студентів, а також пошук шляхів забезпечення вишами якісного навчання таким студентам. Реалізація поставленої мети відбувалася через вирішення наступних завдань:

- визначення рівня задоволеності студентів якістю навчання в цілому та окремими його сторонами;
- визначення основних мотивів залучення у трудову сферу;
- визначення характеру роботи, форм зайнятості, можливостей кар'єрного зростання студентів, які поєднують навчання з роботою;
- визначення впливу трудової зайнятості студентів на якість навчання;
- пошук найзручніших та найефективніших для них форм навчання, які може забезпечити університет;
- дослідження балансу інтересів, пов'язаних із навчальною та трудовою діяльністю.

В якості *методу* було використане онлайн опитування студентів різних вишів за допомогою оболонки Lime Surveys (Сидоров, 2009), яке проводилося з 22 березня по 3 квітня

2015 р. Вибірка склала 495 осіб, з яких 244 відмітили, що вони працюють паралельно із навчанням на стаціонарі. Усього в опитуванні взяли участь студенти 20 різних вишів України, які навчаються на різних курсах (структура вибірки за курсами подана в Табл. 1).

З огляду на специфіку методу онлайн опитування, дане дослідження не претендує на високу репрезентативність, але демонструє певні тенденції і характерні риси залученості студентів стаціонарних відділень у трудову сферу.

Опитування показало, що половина всіх опитаних (49%) не задоволені організацією навчального процесу, задоволених виявилось 28%, ще 23% обрали варіант відповіді «важко відповісти». Найбільше студенти незадоволені плануванням змісту навчального процесу (48% відповідей), плануванням режиму навчального процесу та низьким рівнем матеріально-технічного оснащення (39% та 38% відповідно). 13% вказали на надто велику завантаженість аудиторними заняттями, 10% – на недостатню забезпеченість бібліотек навчально-методичною літературою.

Планують працювати за фахом після закінчення університету 56% опитаних, ще 28% не визначилися, 16% не планують працювати за фахом.

Серед усіх опитаних працюючих студентів виявилось 65%. З даних розподілу кількості працюючих студентів за курсами чітко спостерігається тенденція збільшення їхньої частки з кожним наступним курсом – від 43% на першому курсі до 84% серед магістрів 2 року навчання або 7 курсу. Цікаво, що 15% працюючих студентів працювали ще до вступу у ВНЗ. На першому курсі до них долучилося ще 16%, на другому – 30%, на третьому – 15%, з четвертого курсу почали працювати 14% опитаних, з п'ятого – 4%, з шостого і сьомого – 3,2% та 1,8% відповідно. Отже, як ми бачимо, на третьому курсі в середньому працює вже більше половини студентів денного відділення, які взяли участь в опитуванні.

Таблиця 1. Кількість студентів, що працюють паралельно із навчанням, залежно від курсу

Курс навчання	«Чи працюєте Ви паралельно з навчанням?», %		Усього, %
	Так	Ні	
перший	42,9	57,1	10,8
другий	44,8	55,2	20,7
третій	69,8	30,2	16,4
четвертий	70,4	29,6	22,0
спеціаліст або 5 курс	76,0	24,0	7,7
магістр 1 року навчання або 6 курс	80,9	19,1	14,6
магістр 2 року навчання або 7 курс	84,0	16,0	7,7
Усього	65,0	35,0	100

Прийняття рішення про підробіток найчастіше, за словами опитаних, було спричинене бажанням мати власні додаткові кошти, бути незалежним від батьків (48% від працюючих студентів) та складним матеріальним становищем (20%). Другу за частотою і значимістю складають причини нематеріального характеру, а саме: бажання отримати досвід роботи зі спеціальності (17%) та побоювання залишитися без роботи після закінчення університету (11%).

Таблиця 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Якою є головна причина того, що Ви влаштувались на роботу?»

Мотиви працевлаштування	Частота	%
Бажання мати власні додаткові кошти, бути незалежним від батьків	99	48,1
Бажання отримати досвід роботи зі спеціальності	34	16,5
Побоювання залишитися без роботи після закінчення університету	22	10,7

Складне матеріальне становище	42	20,4
Необхідність оплачувати навчання	9	4,4
Усього	206	100,0

При дослідженні характеру роботи студентів, було з'ясовано, що 26% працюючих студентів мають роботу, яка пов'язана із їхньою майбутньою спеціальністю, ще у 32% вона пов'язана зі спеціальністю частково, у 41% – зовсім не пов'язана.

Більшість студентів працює в українських приватних компаніях (63%), 24% – в міжнародних, ще 13% – в українських державних компаніях, де, як правило розмір заробітку поступається зарплатні у приватних та міжнародних організаціях.

60% опитаних працюють на постійній основі, 40% залучаються до роботи час від часу. При цьому 39% мають можливість працювати за вільним графіком, 37% мають часткову зайнятість за фіксованим графіком, а 23% працюють повний робочий день (або на повну ставку), тобто, майже чверть працюючих студентів мають систематичні проблеми поєднання режимів навчання і роботи.

Можливість подальшого кар'єрного зростання на роботі відзначили 66% працюючих студентів. Половина опитаних (49%) працює в офісі, інша половина (51%) має можливість роботи за межами офісу.

Більша частка студентів має неофіційне працевлаштування (це зазначили 58% працюючих студентів). З одного боку, це вигідно роботодавцям, оскільки вони заощаджують на податках, з іншого – для студентів, трудові книжки яких знаходяться в університеті, важливішими є живі гроші, ніж статус працівника відповідної організації.

Те, що основним стимулом працевлаштування є саме матеріальне становище, непрямо підтверджують дані Табл.3, з яких видно, що існує деяка розбіжність в кількості працюючих і непрацюючих студентів у групах студентів з різними матеріальними статками. Так працюючих студентів виявилось більше у групах, які зазначили, що «коштів вистачає і на продукти харчування і на одяг, однак покупка речей довготривалого використання є проблематичною» (33,2% проти 28,8%, розбіжність значуща на рівні 5%) та «коштів вистачає на все необхідне, але нам не до заощаджень» (32,7% проти 20,7%, розбіжність значуща на рівні 1%); і менше – у групі, яка оцінила свої статки як «коштів вистачає на все необхідне, робимо заощадження» (15,9% проти 33,3%, розбіжність значуща на рівні 1%).

Таблиця 3. Матеріальне становище працюючих і непрацюючих студентів

Ступінь матеріального забезпечення Вашої батьківської родини на момент вступу на бакалаврат (магістратуру)»	«Чи працюєте Ви паралельно з навчанням?», %		Усього, %
	Так	Ні	
Коштів вистачає лише на продукти харчування	7,7	9,9	8,5
Коштів вистачає і на продукти харчування і на одяг, однак покупка речей довготривалого використання є проблематичною	33,2*	28,8*	31,7
Коштів вистачає на все необхідне, але нам не до заощаджень	32,7**	20,7**	28,5
Коштів вистачає на все необхідне, робимо заощадження	15,9**	33,3**	21,9
Живемо у повному достатку	4,8	5,4	5,0
Важко сказати	5,8	1,8	4,4
Усього,%	65,0	35,0	100

*- розбіжності значущі на рівні 5%,

** - розбіжності значущі на рівні 1%

Оскільки проблема поєднання роботи із навчанням напряму пов'язана із особливостями організації режиму і форм навчального процесу, студентам було поставлене запитання про те, які із заходів, що їх може впровадити адміністрація вишу, вони вважають найбільш зручними й ефективними. Серед обраних заходів перше місце посідає навчання за індивідуальним планом, який передбачає гнучкий графік консультацій із викладачами (56%), друге – посилення дистанційного навчання (48%), третє – впровадження позмінного навчання в університеті, аби заняття відбувалися в один і той самий час щодня, щоб в іншій половині дня студенти могли працювати, не пропускаючи пари (43%). Кожний п'ятий погодився би на впровадження графіку інтенсивного навчання, тобто коли дисципліна читається не весь семестр, а кілька тижнів, але більш інтенсивно.

Половина усіх працюючих студентів вказала, що їхній рівень успішності, у порівнянні із тим, яким він був до влаштування на роботу, не змінився (53%). У 33 % працюючих студентів він знизився, а 14% відмітили його зростання.

Таблиця 4. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Які з перелічених заходів є найбільш зручними й ефективними для Вашого навчання?»

Заходи	Частота	%
Впровадження позмінного навчання в університеті, аби заняття відбувалися в один і той самий час щодня, щоб в іншій половині дня я міг (могла) працювати, не пропускаючи пари	95	42,8
Навчання за індивідуальним планом, який передбачає гнучкий графік консультацій із викладачами	125	56,3
Посилення дистанційного навчання (спілкування з викладачами через Інтернет та ін.).	107	48,2
Графік інтенсивного навчання, тобто коли дисципліна читається не семестр, а пару тижнів, але кілька разів на тиждень або кілька днів на тиждень	55	24,8
Усього*	382	172,1

* - сума відсотків більша за 100 через те, що ця ознака має сумісні альтернативи

Оскільки для працюючих студентів особливої актуальності набувають позааудиторні форми навчання, то були поставлені запитання про те, які з форм дистанційного навчання для них є найзручнішими та найефективнішими. Цікаво, що ранги «зручності» та «ефективності» різних дистанційних форм навчання не співпали. Зокрема, виявилось, що найзручнішими є спілкування електронною поштою та через соцмережі, а найефективнішою з точки зору засвоєння професійних знань та навичок формою студенти вважають відеоконференції.

Таблиця 5. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Які форми дистанційної комунікації для Вас є найзручнішими/ найефективнішими?»

Форми дистанційної комунікації	Зручні		Ефективні	
	ранг	% серед усіх відповідей	ранг	% серед усіх відповідей
Спілкування електронною поштою	1	29,9	2	24,7
Спілкування через соціальні мережі	2	26,7	3	19,2
Обмін текстовими повідомленнями в онлайн-режимі	4	14,9	5	14,8
Відеоконференція через Skype, Viber ін.	3	15,8	1	26,2
Спілкування телефоном	5	12,7	4	15,1

В продовження розмови про ефективні позааудиторні форми навчання ми намагалися з'ясувати, який формат письмових робіт студенти вважають найефективнішим з точки зору засвоєння професійних знань та навичок. Виявилось, що ефективнішими за традиційну самостійну підготовку рефератів, курсових робіт та домашніх завдань із подальшим їх захистом (26,%) студенти вважають таку форму, як «підготовка індивідуальних фахових творчих завдань, які не можна знайти чи скачати в Інтернеті» (42%). Кожний п'ятий обрав також «підготовку звітів по дослідженнях, у яких брав участь». Це демонструє прагнення студентів до посилення прикладної складової навчання в процесі їх фахової підготовки.

**Таблиця 6. Розподіл відповідей респондентів на запитання:
«Який формат написання письмових робіт, на Вашу думку, є найефективнішим з точки зору засвоєння професійних знань та навичок?»**

Формат написання письмових робіт	Частота	%
Самостійна підготовка рефератів, курсових робіт та домашніх завдань із подальшим їх захистом	57	26,4
Підготовка індивідуальних фахових творчих завдань, які не можна знайти чи скачати в Інтернеті.	91	42,1
Критичний аналіз наукових статей у фаховій літературі	26	12,0
Підготовка звітів по дослідженнях, у яких брав участь	42	19,4
Усього	216	100,0

Маючи на меті вивчення балансу інтересів, пов'язаних із навчальною та трудовою діяльністю, студентам був запропонований набір тверджень, ступінь погодження з якими поданий у Табл.7. Як видно з таблиці, студенти не мають намірів покинути навчання заради роботи. Не зважаючи на те, що очікування щодо змісту або якості навчання не виправдалися, вони усвідомлюють, що, потрібно закінчити навчання та отримати кваліфікаційний рівень, оскільки це потрібно для подальшого працевлаштування, роботи, кар'єри.

**Таблиця 7. Розподіл відповідей респондентів на запитання:
«Вкажіть, наскільки Ви погоджуєтесь з твердженнями:
(1 – «зовсім не погоджуюся», 5 – «повністю погоджуюся»)**

Твердження	Ступінь згоди, %					середній бал
	1	2	3	4	5	
Мої очікування щодо змісту / якості навчання не виправдалися, але я все таки завершу навчання	8	7	34	36	26	4
Вважаю, що потрібно закінчити навчання та отримати кваліфікаційний рівень, оскільки це потрібно для подальшого працевлаштування (майбутньої роботи, кар'єри,...)	4	6	20	30	41	4
Вважаю, що взагалі спеціальність обрав помилково, але хочу отримати диплом про вищу освіту	37	26	19	11	8	2
Робота зараз важливіша за навчання, тому покину навчання	60	27	10	2	1	1

Проведене дослідження показало, що проблема поєднання навчання з роботою для студентів є дуже актуальною і поширеною. В таких умовах, враховуючи, що самі студенти зазначили деяке зниження їхньої успішності навчання після працевлаштування, проблема забезпечення якості навчання потребує перегляду організації навчального процесу для студентів денної форми навчання, які працюють.

Питання працевлаштування студенти намагаються вирішити переважно через матеріально-економічні чинники, стурбовані вони також і забезпеченням свого майбутнього робочого місця.

Більшість опитаних студентів працює в українських приватних компаніях, офіційно не оформлені, переважно на постійній основі, мають можливості для кар'єрного зростання, а також часткову зайнятість або вільний графік роботи.

Не зважаючи на те, що рівень задоволеності організацією навчального процесу є досить низьким, студенти усвідомлюють важливість отримання не тільки диплому про вищу освіту, а також професійних знань та навичок. Зокрема, потребують розробки та впровадження різні форми дистанційного навчання, посилення прикладної складової у підготовці письмових робіт студентів, для деяких вишів – перехід на фіксований позмінний режим навчання.

Стратегічні пріоритети молодіжної політики: освіта, зайнятість, житло: щоріч. доп. Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2013 року) [в:] М-во молоді та спорту України, Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики ; [редкол.: Надтока Г.М., д. істор. н., гол. ред. колегії; Болтівець С.І., д. психол. н.; Рябенко В.О.; Митрофанський С.В., Білий А.І., Галайко Б.М.] К., 2013, 359 с.

Молодь України: від освіти до праці / [Оксамитна С., Виноградов О., Малиш Л., Марценюк Т.; за ред. С. Оксамитної] К.: ВПЦ НаУКМА, 2010, 202 с.

Федоренко Н. І. Особливості вторинної зайнятості студентської молоді в Україні / Н. І. Федоренко [в:] Проблеми і перспективи працевлаштування випускників вищих навчальних закладів: шоста Міжнародна науково-практична конференція, Донецьк: ДонНУЕТ., 2011, С. 77–79.

Федоренко Н. І. Ієрархія статусів вторинної зайнятості студентів (на прикладі Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана) / Н. І. Федоренко [в:] Психологія. Соціологія. Педагогіка, 2013, № 3, С. 37–44.

Сидоров М.В.-С. Використання систем комп'ютерного анкетування в Інтернеті /М.В.-С. Сидоров [в:] Соціальні технології, 2009, № 43, С. 164-175.

PROBLEM OF HIGHER EDUCATION QUALITY IN EMPLOYMENT STUDENTS

In the current economic and financial crisis of the last decade, the tendency of students to find additional sources of income (work) is significantly increased. Also, students began to worry about providing advance themselves in the future workplace. Much of full-time students actively probe the labor market and work not only besides teaching time, and sometimes during training.

Current research is devoted to the analysis and data collection to analyze the motives of the decision to combining learning with work study employment characteristics of students and finding effective teaching methods that allow it to combine with work.

The question of how the conditions of mass employment of students the university can provide high-quality professional training is considered.

Keywords: labor-time students, universities, learning, quality of education, achievement levels, employment reasons.

Віталій Онищук,

*доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова*

ОСВІТА І ОСВІТНІЙ ПРОСТІР ЯК ФАКТОРИ ПІДТРИМКИ МОЛОДІ

У статті окреслено проблеми підвищення якості освіти як фактора підтримки молоді. Специфікою вітчизняної освіти є проблема її входження до європейського освітнього простору, пошук шляхів підвищення професійної підготовки молодих фахівців. Особлива увага зосереджується на дослідженнях соціологічних центрів України стосовно взаємозалежності освіти та ринку праці.

Ключові слова: *освіта, освітній процес, молодь, працевлаштування.*

Динамічні зміни у світі і, зокрема, в Україні зумовлюють необхідність сформуванню відповідні ціннісні орієнтири молодій людині в освіті і в суспільстві загалом. Є вічні загальнолюдські цінності, без дотримання яких неможливе саме існування сучасного цілісного й крихкого світу. А серед них такі, значення яких нині особливо актуалізуються. У визначенні свого місця у висококонкурентному, а часто й жорсткому світі величезну роль відіграє система освіти. Саме вона покликана формувати громадянську позицію молодого покоління, його здатність усвідомлювати виклики новітньої доби й уміти дати на них адекватну відповідь.

Освіта сприймається як феномен, принципово відмінний від традиційного навчання і виховання, і стає процесом, у результаті якого набувається здатність постійно змінювати навички, звертаючись до нових інформаційних джерел. Освіта в суспільстві виконує особливу соціально значущу роль, від ефективності реалізації якої залежить прогресивний розвиток країни.

Інформаційно-комунікаційні технології охопили весь світ і дедалі більше визначають долю людей і народів. По суті, формується світове мережеве суспільство. Молода людина має бути готовою до життя й успішної діяльності в нашому суспільстві, тобто бути мережевою людиною.

Розвиток техніки й технологій істотно розширив і динамізував інформаційно-комунікативне середовище, в якому живе сучасна людина. Щоденно людина вступає в безліч різноманітних соціальних зв'язків. І для того, щоб бути самою собою, а тим більше ефективно діяти в сучасному світі, людина має адекватно почуватися в кожному із цих контактів, зберігаючи власну тотожність. Вона має бути розвиненою самодостатнього особистістю, здатною бути самостійною і відповідальним суб'єктом сучасного інформаційно-комунікативного середовища.

Об'єктивний процес глобалізації показує що сучасний суспільний розвиток залежить не лише від зусиль кожного народу, а й від того, як цей народ, країна, а особливо людина, взаємодіє зі світом, іншими країнами й суб'єктами діяльності (Каменська, 2013, с.95).

Розуміння співвідношення глобального і особливого, загального і власного/особистого, розмежування необхідного і бажаного, допустимого і забороненого – ознака глобалістської людини. Тільки така особистість може бути ефективною в глобальному просторі. У її підготовці багато завдань – від відповідної світоглядної підготовки до вільного володіння англійською мовою. Готувати глобалістську людину, і водночас патріота України, – завдання вкрай потрібне і актуальне. Вища школа покликана готувати таку людину, котра вміє думати, формулювати свою точку зору, шукати інформацію й використовувати її. Це ті кваліфікації, які потрібні цивілізованій людині, і які відповідають викликам глобалізації. Якщо ти працюєш за якоюсь спеціальністю, і на ринку праці саме в цьому сегменті настає колапс, – ти зможеш відносно легко перепрофілюватися.

Майдан і після майданні події показують, що молодь зробила свій вибір у напрямку цивілізації - Євросоюзу. Сайт МОН переконує нас, що кількість молодих українців, котрі

хочуть навчатися за кордоном, щороку зростає. Експерти Центру дослідження суспільства при МОН України наголошують, що найулюбленішими країнами для українських абітурієнтів в 2012/2013 н.р. були Польща, Німеччина, Росія, Чехія, Італія, Іспанія, Франція, Канада та Австрія. Незаперечним лідером серед них є Польща. Втрачають популярність США та Швеція, зменшується кількість бажаючих навчатися в російських вишах.

Молодь обирає місце навчання, керуючись критеріями: співвідношення ціни та якості, а також перспективи працевлаштування. Молодих людей слабо задовільняє українська вища освіта. Цілком логічно, що в таких умовах дедалі більше українських студентів в пошуках кращого навчання. Студентська еміграція демонструє стійку тенденцію до зростання. В 2012-2013 н.р. у закордонних вишах навчалось близько 33 тис. студентів-українців.

За даними загальнонаціонального опитування «Ставлення населення України до зовнішнього незалежного оцінювання», проведеного у 2013 р. фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, найбільшими проблемами вітчизняної вищої освіти українці вважають: невизнання дипломів більшості вітчизняних ВНЗ у світі (42%), корумпованість викладацького складу ВНЗ (40%) та невідповідність викладання вимогам ринку праці (37%). Згодні з тим, що наша вища освіта дає добрі професійні знання, лише 40% опитаних. Майже третина (28%) вважає питання вдосконалення якості вищої освіти першочерговим, 46% – важливим. Вважають, що вища освіта дає можливість знайти хорошу роботу, – 18%.

Всі без винятку обстеження, проведені Держстатом із 1999 р. свідчать, що в середньому люди з вищою освітою довше працюють і швидше працевлаштовуються, отримують вищі доходи. При цьому не так уже важливо, чи відповідає місце роботи здобутому ними фаху.

За результатами опитування, проведеного серед молоді 15-30 років у 2013 р., дані якого приведені в інформаційно-аналітичних матеріалах Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. Птухи НАН України, освіта не виглядає потужним чинником диференціації заробітків. Привертає увагу той факт, що молодь, яка має професійно-технічну освіту, заробляє більше, ніж молодь, яка має вищу освіту. Вкрай необхідна система середньої профосвіти в нас абсолютно не розвинена. Професійно-технічні училища, технікуми, коледжі мають давати конкретні практичні знання та навички, які б дозволяли досить швидко знайти роботу і стати привабливими для молоді. За інформацією вище названого джерела у 2012 р. серед безробітного населення України 26% становили ті, хто має диплом про вищу освіту.

Освіта України здебільшого ще не формує розвинутого почуття свободи у молодій людині. Разом з тим, і Майдан 2004 р., і Євромайдан 2013-2014 рр. не були б можливі без молоді, сформованої вже в інших суспільних умовах, в іншій системі освіти. За 24 роки незалежності в Україні виросло покоління нерадянських людей, здатних порівнювати життя в розвинутих країнах світу і в своїй. Воно розуміє, що своє життя треба будувати тут, а не їхати й пристосовуватися до укладів життя, побудованих попередніми поколіннями в інших країнах.

Але Майдан та революційні події вплинули на темпи дорослішання. Від цього спрямування залежить їхнє майбутнє. Молодь дуже різна, відповідно, неоднаковий стан політичної свідомості її в різних регіонах. Соціологи дослідили, що головною причиною, яка покликала більшість людей вийти на Майдан, стало жорстоке побиття мирних мітингарів уночі на 30 листопада 2013 р. Про це заявили 70% опитаних майданівців. Серед інших мотивів, протестувальники називали відмову Президента від підписання Угоди про асоціацію з ЄС (53%), бажання змінити владу (39%). Заклики опозиції вийти на вулиці стали покликком тільки для 5% респондентів. І така сама кількість опитаних прийшла на Майдан задля того, щоб «помститися владі за все, що вона накоїла». Такі висновки можна зробити з досліджень Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, які спільно з Міжнародним інститутом соціології досліджували «Портрет Майдану – 2013», де найбільше було протестантів із вищою освітою – 39,5 %, студентів - 13,2%, 9,4% – люди пенсійного

віку (Черненко, 2014, с.11).

Соціологи з'ясували, що Майдан наполовину склали кияни, наполовину – приїжджі. 92% іногородніх сказали, що пробули в столицю самотужки, 2% - що їх привезли партії, 6% що в приїзді до Києва посприяли громадські організації. Водночас абсолютна більшість майданівців – аж 92% не є членами політичних партій чи громадських рухів. Про свій членський квиток у тій чи іншій опозиційній партії заявили тільки 4% опитуваних, а що вони є членами громадських організацій – ще 4,6%.

У сучасному постіндустріальному суспільстві освіта перш за все націлена на формування людини вільної і творчої. Доки освіту розглядатимуть з практичного боку, її цінність в культурі, очевидно, коливатиметься залежно від соціальних, економічних чи політичних пріоритетів дня. Те, що масову освіту в демократичному суспільстві цінують за її практичне значення, зрозуміло й природно, однак, це водночас і одна з причин того, чому зацікавлення громадськості освітою то зростає то згасає (Тімер, 2004, с.64).

Ключовими напрямками що спрямовують освітні орієнтації і бажання молоді є навколишнє середовище та простір. Його можна умовно розділити на два рівні – макро (природа середовища, соціально економічний стан країни, культурні та релігійні традиції, система освіти, тощо) і мікро (сім'я, атмосфера в ній, стосунки між її членами, ставлення до молодої людини, рівень добробуту, помешкання, двір, під'їзд, вулиця). Якщо за обставинами макрорівня ми не можемо впливати взагалі або маємо для цього вкрай обмежені можливості, то на мікро рівні кожна людина може зробити чимало.

На побутовому рівні найпоширенішим визначенням ролі середовища є так званий вплив вулиці та ровесників. Але, скоріш за все, не вулиці взагалі, а цілком конкретних осіб – знайомого хлопця з сусіднього під'їзду, що вчиться в паралельному класі чи в якомусь навчальному закладі; чи дівчини, яка живе поверхом вище і бере участь у різних проектах, молодіжних заходах. Якщо ще спробувати визначити фактори навколишнього простору, які впливають на молоду людину підліткового віку чи студента-першокурсника, найбільше, то отримаємо досить складну задачу, з якої згодом вибудовуються умови для життєвого старту.

XXI ст. буде позначене екстраординарним зростанням виробництва за значно менших зусиль. Розумова праця замінить фізичну в більшості виробничих секторів економіки. Але частка виробленого багатства діставатиметься індивідам залежно від наявності доступу до освіти, а суспільству в цілому – від його соціальної організації, політичної системи та обраної стратегії розвитку. Тішить той факт, що українські батьки вже зорієнтувалися в ситуації: за підрахунками експертів, тільки в Києві працюють понад 2 тис. великих і маленьких закладів раннього розвитку дитини, і число їх щороку збільшується на 10-15%.

Рецепт успіху від діяльності подібних закладів, а також навчання за кордоном є, його показав і запровадив Михаїл Саакашвілі. Молоді 30-річні міністри зі знанням іноземних мов і західними дипломами. Нова еліта країни має бути аналоговою. Вона повинна нести в собі вже засвоєний ген іншого життя. По всьому світі розпорошені молоді українці, які роблять успішну кар'єру на Заході. Їх не так багато, але вони є. Це ті ж таки випускники Гарварду й Сорбона. Сьогодні – той момент, коли вони можуть відмовитися від своїх теплих кабінетів за кордоном і повернутися на Батьківщину, якщо їм запропонують досить відповідальні посади.

Не факт, що вони впораються. Михаїл Саакашвілі й тут показав метод розв'язання проблеми – звільняти тих, хто не впорався, з такою легкістю, як і призначати. І призначати нових, з тієї ж обойми – молодих, амбітних, англомовних. Так система насичуватиметься людьми, для яких нова політична культура є щось природне, засвоєне на рівні побутового життєвого досвіду.

Особливо промовистим фактором, як ми відзначали вище, стала найактивніша участь у революції нового покоління нашої держави, насамперед студентської молоді. Молодь, що фактично виросла в роки незалежності і є реальним носієм нового світогляду, своєю участю у революції сформувала на її початкових стадіях критичну масу.

Освіта не стала соціальним ліфтом, а лише закріплює наявну соціальну диференціацію, нерівність, відсталість і сірість. Здавалося б, високий рівень освіти повинен

дозволити людині заробляти більше, але в Україні розрив у доходах між людьми з найвищим і найнижчим рівнем освіти становить 1,2 разу, а не три-п'ять разів, як в інших країнах. Це підтвердило соціологічне опитування Українського інституту соціальних досліджень імені О. Яременка, проведене разом з відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Інституту економіки і прогнозування НАНУ.

Однією з методологічних проблем вітчизняної освіти є те, що процес навчання досі зосереджений переважно на тому, щоб учень/студент формально оволодів певною сумою знань. І що більше він навантажений якимись знаннями, дисциплінами, курсами, спецкурсами і більше їх зможе, часто механічно, відтворити при контролі, то успішним вважається процес навчання. У результаті, після закінчення відповідного рівня освіти отримуємо людину формально освічену, носія певної суми знань, але недостатньо особистісно і професійно розвинену, нездатну проявити в житті й діяльності усі свої потенційні можливості. У свідомої молоді людини не виробляється взаємозв'язку між набутими знаннями й успіхами в житті і діяльності. Суспільство, що має критичну масу таких людей, неспроможне до динамічного інноваційного розвитку, що якраз і визначає сьогодні місце кожної нації під сонцем.

Система викладання передбачає лише оволодіння студентом знанням як таким, а не діяльнісне застосування цього знання. У підсумку оволодіння знанням завершується в кращому разі їх розумінням, але аж ніяк не вмінням використовувати в житті. Однозначно, система орієнтована на здобуття знань без їх використання, потребує реформування.

Світ вступив в інноваційний тип прогресу. Затребуваною в будь-якій галузі суспільства є лише інноваційна людина, тобто людина з інноваційним типом мислення, інноваційною культурою і здатністю до інноваційного типу діяльності. Уміння вчитися, основи якого закладаються ще в школі, постійно розвивається на наступних етапах навчання. Нині це одна з визначальних характеристик сучасної успішної людини, котра прагне досягти високих кар'єрних результатів. Така людина має бути здатною сприймати зміни, творити зміни, жити у постійно змінюваному середовищі – нові знання, нові ідеї, нові технології, нове життя.

Молодь завжди була, є і буде найбільш соціально вразливою на ринку праці. Це характерно не тільки для України, а для всіх країн світу. У наших умовах молодь залишається однією з найбільш неконкурентно спроможних груп, оскільки, по-перше, відсутній досвід роботи, який вимагають роботодавці, і, по-друге, якість освіти, яку вони отримують, далека від ідеалу. Під час кризових явищ, які відбувалися на ринках праці як західних країн, так і України, спостерігаємо зростання рівня безробіття саме серед молоді. Серед молодих людей віком 15-24 років рівень безробіття коливається від 34-35% в Україні, до 45-47% у Латвії й Литві та 60% – у Португалії. Це вимагає адаптації молоді для того, щоб вона ефективно могла вирішувати питання свого працевлаштування і знаходити своє місце на ринку праці.

Молодь орієнтована на отримання освіти що є загальноосвітньою тенденцією. Проте наявність диплома не є гарантією високооплачуваної роботи й успіху на професійній ниві. У ВНЗ студентам викладають теоретичні знання з тієї чи іншої сфери діяльності, в той час як роботодавці вимагають практичного досвіду від молодого фахівця. До того ж, можливості працевлаштування залежать ще й від того, який навчальний заклад закінчив випускник.

Слід поглиблювати в кожній освітній галузі ті змістові лінії, які сприятимуть формуванню загальної навчальної компетентності, тобто уміння вчитися впродовж усього життя. Проведення системної модернізації освіти та освітнього простору вимагає від суспільства та політичної еліти ефективної соціально-економічної політики і належного соціального контролю над процесом становлення молоді, майбутніх працівників, професійно, культурно і патріотично зорієнтованої особистості. Особистості, що має світоглядний потенціал, здібності і бажання до професійної, соціальної і культурної творчості що усвідомлює необхідність навчання і самовдосконалення протягом усього життя в інтересах себе і всієї України.

Каменская Т.Г. Социология образования: традиция и перспективы: учебное пособие./ Т.Г. Каменская, Одесса: Печатный дом, 2013, 172с.

Черненко Г. Лілея на плечі./ Г.Черненко. [в:] Дзеркало тижня. Україна, 2014, №47, 16с.

Тімер Томас. Як домогтися досконалості в освіті. / Томас Б. Тімер, Дейвід Л. Кіріп; [переклад з англійської], Львів: Літопис, 2004, 176с.

EDUCATION AND EDUCATIONAL SPACE AS FACTORS OF YOUTH SUPPORTING

The article outlines the problem of increasing the quality of education as a factor of support for young people. The specific issue of home education is its entry into the European educational space, search for ways to improve the training of young professionals. Particular attention is focused on the research sociological centers of Ukraine concerning to interdependency of the education and the labor market.

Key words: education, educational process, youth, getting job.

Віталій Біскуп,

*викладач кафедри психології та соціальної роботи,
Тернопільський національний економічний університет*

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ДОВКІЛЛЯ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ КАР'ЄРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті аналізуються особливості соціокультурного довкілля вищого навчального закладу, пропонується аналітична модель змістових блоків соціокультурного довкілля, як системного утворення, за сприяння його розгортається процес формуванні та розвитку кар'єрної компетентності молодих людей протягом їх навчання у вищій школі. Автор аналізує сегменти та ключові характеристики соціокультурного довкілля, пропонує до розгляду системний підхід щодо кар'єрного становлення майбутніх фахівців.

Ключові слова: соціокультурне довкілля, вищій навчальний заклад, кар'єра, кар'єрна компетентність, студентська молодь.

У бурхливий час різноманітних змін, посилення конкурентної боротьби на ринку праці сучасний вищий навчальний заклад позиціонується як поліфункціональний осередок підготовки молодих людей до виконання ними професійних завдань. Трансляція знань залишається важливою, проте не єдиною функцією вищої школи. Суспільство, засноване на знаннях, вимагає від майбутнього випускника, окрім професійних знань, вмінь та навичок, самобутніх особистісних рис і якостей, які б сприяли просуванню не тільки шаблями професійної ієрархії, але давали змогу досягнути життєвого успіху у всій множині соціальних практик. На думку вчених, які займаються дослідженнями проблем вищої школи, «сучасне суспільство все в більшій мірі набуває рис «суспільства знання», адже воно розвивається на основі процесів виробництва, розподілу і використання наукових знань, які дозволяють конструювати нову соціальну реальність, її економічні і ментальні структури, новий спосіб життя людини. У цьому контексті аналізуються проблеми змін соціокультурного статусу, функцій і нових завдань інституту вищої освіти, який постає як один з головних виробників і розповсюджувачів наукових знань» (за ред. Подольської, 2010, с. 3). Доступність отримання вищої освіти, яка сьогодні спостерігається в сучасній Україні, є лише шансом для конструювання успішної кар'єри. За таких обставин провідна місія університету полягає у сприянні молодим людям досягнути не лише ази академічної та

професійної підготовки, але й надати майбутньому випускникові необхідних ресурсів, за сприяння яких він буде конкурентоспроможним на ринку праці, мобільним та готовим проявити свою ерудицію, усвідомлено управляти власною кар'єрою.

Один з класиків теорії постмодернізму, британський соціолог польського походження З. Бауман, у такий спосіб описує трансформації, які відбуваються в інституційному полі освітньої діяльності. «Постійна і безперервна технологічна революція перетворює набуті знання і засвоєні звички з блага на тягар і швидко скорочує термін життя корисних навичок, які втрачають своє застосування і корисність за більш короткий термін, ніж той, що потрібно на їх засвоєння та підтвердження університетським дипломом. У таких умовах короткострокова професійна підготовка на робочому місці під керівництвом роботодавців, орієнтована безпосередньо на конкретні види діяльності, а також гнучкі курси і швидко оновлюванні набори матеріалів для самопідготовки, що пропонуються на ринку без посередництва університетів, стають більш привабливими, ніж повноцінна університетська освіта, яка нездатна сьогодні навіть обіцяти, не кажучи про те, щоб гарантувати довічну кар'єру» (Бауман, 2002, с. 165). Окрім зазначених особливостей, які простежуються у взаємодіях між ринком праці та освітньою сферою, З. Бауман оприявнює і латентні функції освітніх інституцій. Вчений зауважує, «виникає підозра, якщо наплив людей до університетів ще не скоротився досить різко, то це значною мірою обумовлено їх непередбаченою і несподіваною роллю тимчасового притулку в суспільстві, ураженому хронічним безробіттям; структури, що дозволяють молодим людям на кілька років відкласти момент істини, який негайно настає тоді, коли їм доводиться зіткнутися з жорсткими реаліями ринку праці» (Бауман, 2002, с. 165). На нашу думку, вищий навчальний заклад – це не тимчасовий прихисток від неминучого безробіття, а високоорганізований соціокультурний освітній інститут з чітко окресленими зонами професійної, кар'єрної, навчальної, ціннісно-нормативної орієнтації. У контексті означених викликів має змінюватись і соціокультурне довілля вищого навчального закладу з метою адекватного реагування на реалії швидких змін у всіх сферах соціального життя. Вочевидь свого осмислення вимагає дослідження соціокультурного довілля вищого навчального закладу і його вплив на формування та становлення кар'єрної компетентності студентської молоді.

У найзагальнішому сенсі соціокультурне довілля трактується вченими, як значимий простір життєдіяльності, в якому протікає формування особистості, її розвиток і саморозвиток у взаємодії з іншими людьми, природними, предметними факторами, культурними цінностями. Це складна структура суспільних, матеріальних і духовних умов, в яких здійснюється соціалізація і самореалізація особистості. Важливою ознакою соціокультурного довілля є та обставина, що зміст соціокультурного довілля визначає не тільки характер соціалізації, але й спектр можливостей самореалізації особистості (Пешкова, 2013, с. 36). Соціокультурне довілля представляє собою джерело, яке живить розвиток особистості, а не «фактор», який безпосередньо визначає поведінку. Виступаючи умовою здійснення діяльності людини, воно втілює ті суспільні норми, цінності, ролі, церемонії, знаряддя, системи знаків, з якими стикається індивід (за ред. Мещерякова, 2003, с. 264).

Отож, соціокультурне довілля, під яким розуміється домінуюча система цінностей, традицій, звичаїв, усталених форм та зразків поведінки, ставлення до різноманітних подій та явищ, є одним з вирішальних чинників, який справляє вплив на самосвідомість індивідів, їх світосприйняття, детермінує думки і почуття, які матеріалізуються у вчинках та діях.

Як зазначає відомий психолог Л.С. Виготський, «довілля не представляє з себе чогонебудь абсолютно застиглого, непоступливого і незмінного. Навпаки, єдиного довілля не існує в реальній дійсності. Воно розпадається на ряд більш і менш самостійних і ізольованих один від одного шматків, які можуть бути предметом розумного впливу людини» (Виготський, 1991, с. 88). Тому варто виокремити особливий вид довілля вищого навчального закладу, а саме соціокультурне довілля формування кар'єрної компетентності студентської молоді.

Як зазначається у науковій літературі, у формуванні ресурсів, соціальних зв'язків індивіда велика роль належить освіті і її соціокультурному довіллію. Молода людина, опинившись в соціокультурному довіллі вищого навчального закладу, де зустрічаються різні системи цінностей, здійснює вибір і формує свій набір цінностей, які не тільки визначають її сутність як особистості, але і допомагають ідентифікувати себе з певною соціальною групою. Таким чином, процес освіти виходить за межі формального інституту освіти і охоплює інші сфери життя людини (за ред. Астахової, 2010, с. 317). Соціокультурне довілля ВНЗ є інтегративним фактором особистісного становлення студента, вплив якого опосередковується через його включення в різні сфери. Воно являє собою простір спільної життєдіяльності студентів, викладачів, співробітників, структура якого детермінована особливостями освітнього закладу в забезпеченні вибору цінностей, освоєння культури, життєвих сенсів, способів культурної самореалізації, розкриття індивідуальних ресурсів особистості (Бурдуковська, 2011, с. 154).

У нашому визначенні соціокультурне довілля вищого навчального закладу – це спеціальним чином сконструйований спосіб навчання та мотивування студентської молоді, система освітніх, комунікативних, розвиваючих практик, які становлять достатні умови для формування відповідного рівня фахової майстерності загалом та кар'єрної компетентності зокрема. Соціокультурне довілля оточує студента протягом всього його навчання у вищому навчальному закладі і в залежності від якості, ступеня організованості його впливу визначатиметься кінцевий результат освітньої підготовки студентської молоді. Соціокультурне довілля вузу – це системне утворення, що включає низку структурно-функціональних компонентів, має власну організацію, вибірково взаємодіє із зовнішнім довіллям і володіє інтегральною властивістю цілого, що не зводиться до властивостей окремих частин. Сфери соціокультурного довілля ВНЗ мають синкретичний характер, тобто функціонування довілля, як системи, залежить від переплетення всіх його складових (Бурдуковська, 2011, с. 154). Аналітично соціокультурне довілля формування кар'єрної компетентності студентської молоді протягом навчання у вищому навчальному закладі можна поділити на декілька сегментів та визначальних характеристик, які вказані на Рис.

До сутнісних характеристик соціокультурного довілля формування кар'єрної компетентності студентської молоді нами були віднесені такі: ресурсний потенціал, структурна організація, масштабність та темпоральна перспектива.

Ресурсний потенціал розуміється як сукупність умов, засобів, можливостей (матеріальних, фізичних, кадрових, інформаційних, інтелектуальних), які забезпечують ефективний вплив довілля на суб'єктів кар'єрних процесів. Ресурсний потенціал також характеризує ціннісно-нормативне забезпечення агентів кар'єрної соціалізації відповідними взірцями поведінки, соціально схвалюваними цілями та шляхами їх досягнення.

Структурна організація описує соціокультурне довілля з позиції впорядкованості, послідовності та системності залучення молоді до процесів кар'єрної соціалізації. Наявність чітко продуманих програм, налагодженої мережі взаємодії між різними сегментами, інституціями, в межах яких відбувається кар'єрне становлення молодих людей становить важливий компонент організаційного простору вищого навчального закладу.

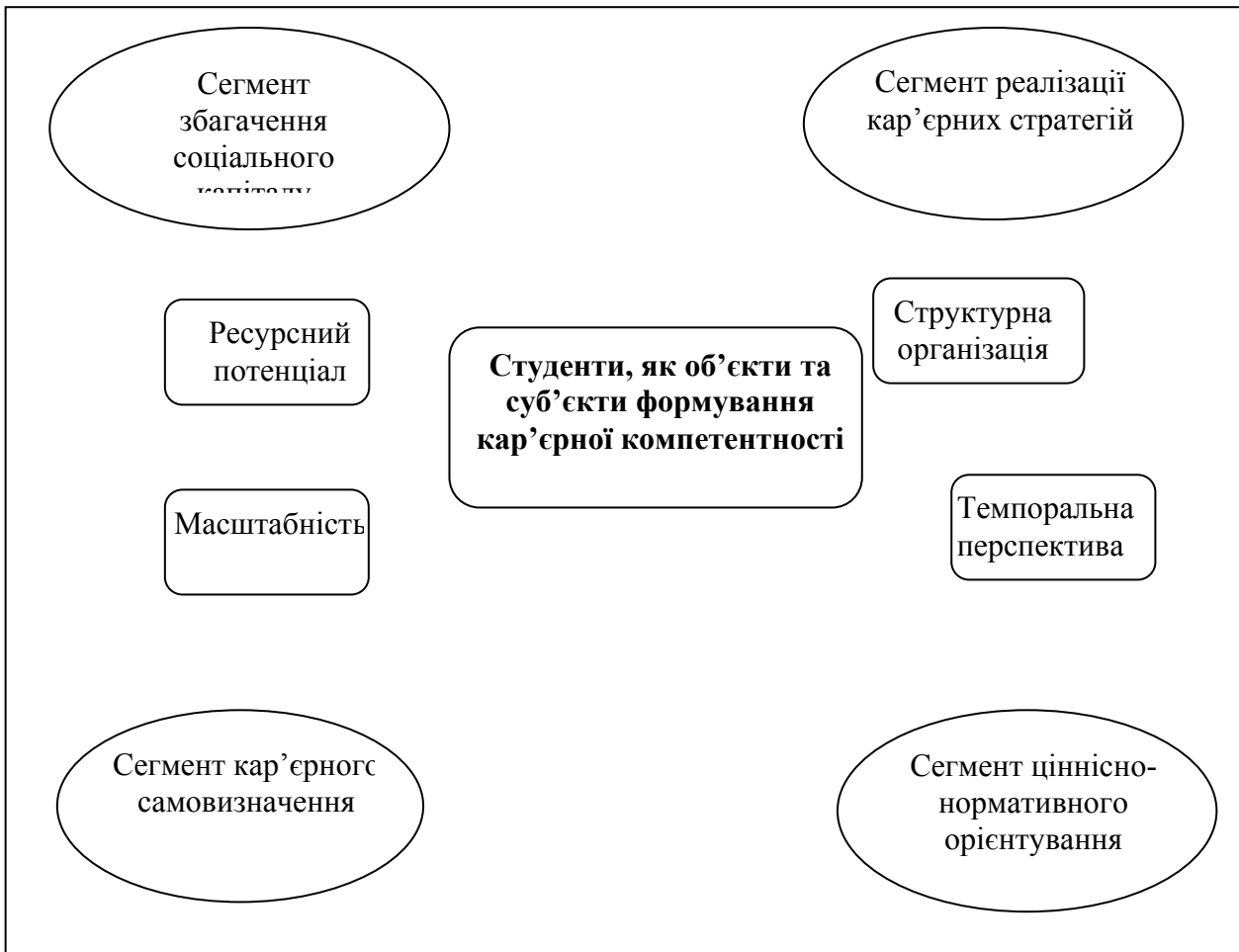

Рис.1 Сегменти та характеристики соціокультурного довкілля формування кар'єрної компетентності студентської молоді

Масштабність соціокультурного довкілля характеризується широтою охоплення потенційних та реальних суб'єктів кар'єрних процесів, є дотичним до соціокультурного довкілля закладів середньої освіти, формування суспільного соціокультурного довкілля, постає одним з головних виробників та трансляторів передових знань, ціннісних нормативів. Соціокультурне довкілля формування кар'єрної компетентності не обмежується лише залученням до процесів кар'єрної соціалізації студентської молоді. Проведення професійної орієнтації серед школярів, їх ознайомлення з кар'єрними перспективами, інформування громадськості про діяльність вищого навчального закладу – це неповний перелік впливу ВНЗ на інші сегменти соціального життя.

Темпоральна перспектива характеризує соціокультурне довкілля як динамічне утворення, яке розвивається та функціонує у часі. Необхідність в акценті на темпоральній протяжності зумовлено декількома обставинами. Кар'єрна соціалізація та вплив на неї соціокультурного довкілля – це розгорнутий у часі та безперервний процес. Необхідність у супроводі кожного студента протягом всього його навчання у вищому навчальному закладі зумовлена постійними змінами у професійному світі, на ринку праці, в суспільно-економічному житті суспільства. Поряд з цим зміни в ціннісних зрушеннях на певному відтинку часу висувають перед вищим навчальним закладом низку викликів, які вимагають своїх відповідей та гнучкого реагування.

Таким чином, формування кар'єрної компетентності в межах соціокультурного довкілля вищого навчального закладу зумовлює особливу конфігурацію, сегментацію його окремих частин.

Сегмент збагачення соціального капіталу охоплює ту частину соціокультурного довкілля, в якому відбувається забезпечення молодих людей важливими знаннями та досвідом у сфері міжособистісного спілкування, вміння налагоджувати необхідні для подальшого кар'єрного просування зв'язки. Соціокультурне довкілля у цьому сенсі постає як певний культурний майданчик, який створює умови для таких контактів, є територією організації комунікаційних мереж, ділянкою практичного навчання, збагачення знаннями щодо того, як, яким чином, на основі яких загальнолюдських принципів встановлювати такі контакти, обирати пріоритети з позиції загальнолюдських цінностей.

Сегмент кар'єрного самовизначення – це частина соціокультурного довкілля формування кар'єрної компетентності студентської молоді, в межах якого забезпечується усвідомлення молодими людьми своїх кар'єрних орієнтирів, аналізуються та досліджуються методи, стратегії кар'єрного просування. Цей сегмент побудований з кар'єр-орієнтованих навчальних програм, таких як кар'єрне консультування, формування кар'єрних портфоліо, визначення портфелю кар'єри тощо.

Місія сучасного університету, його ціннісно-мотиваційний напрямок створюють той сприятливий для молодих людей клімат, який формує у майбутнього працівника необхідні ресурси для успішного кар'єрного просування. Відтак сегмент ціннісно-нормативного орієнтування в царині розвитку кар'єрної компетентності перетинається з панівною організаційною культурою вищого навчального закладу. Слушною є думка української дослідниці Спіциної Л.В. про те, що освіта, яка з часів античної культури трактується не стільки як отримання суми знань, скільки як зміна суті людини, усвідомлення своєї духовності, її гуманізації і всебічний розвиток. І це є риса, яка, на жаль може бути втрачена вітчизняною освітою у зв'язку з підсиленням тенденції до інструментально-операційною орієнтацією (Спіцина, 2013, с. 173). Тому, зазначає науковець, саме цінності, базові переконання і норми організаційної культури ВНЗ інтеріоризуються студентами як основні, вихідні у процесах професійного самовизначення, як такі, що формують їх професійну, і впливають на особистісну ідентичність, і, відповідно, задають основні орієнтири і напрями розвитку випускників на майбутнє (Спіцина, 2013, с.175). Інший український дослідник, Кубко В.П., відносить роботу із випускниками, створення клубів, розширення діяльності асоціацій і служб зі зв'язків з випускниками, як один із аспектів та важливих елементів формування корпоративної культури ВНЗ. Випускники можуть стати вагомою підтримкою діяльності університету: для формування у студентів та співробітників почуття гордості і співучасті у важливій і масштабній за результатами роботі; для підживлення корпоративної культури ВНЗ новими легендами, історіями, героями; для розвитку і фінансового добробуту ВНЗ (Кубко, 2014, с.117). Таким чином, залучення студентської молоді до надбань організаційної культури вищого навчального закладу, а також до можливості її формування збагачує кар'єрний потенціал майбутніх випускників, забезпечує необхідними ціннісно-нормативними орієнтирами у побудові бажаного кар'єрного шляху.

В процесі активного формування в різних сегментах соціокультурного довкілля ВНЗ кар'єрна компетентність студентської молоді удосконалюється, знаходить свій завершений вигляд в межах сегменту практичної реалізації кар'єрних стратегій. Апробація кар'єрних компетенцій, їх практичне використання здійснюється в різноманітних спеціально створених та спонтанних практично орієнтованих формах діяльності. Виробничі практики, презентації власних розробок та проектів на різноманітних конкурсах, перед потенційними роботодавцями, участь у волонтерських рухах, короткочасні та довготривалі стажування – це ті зони студентської активності, в яких відбувається перехід від суб'єктивної кар'єри, тобто ідеалізованого уявлення про свій життєвий та професійний шлях, до реальної, об'єктивної кар'єри. Сегмент реалізації кар'єрних стратегій в соціокультурному довкіллі вищого навчального закладу підштовхує студента до його перевтілення на суб'єкта власної кар'єри, активного користувача опанованої кар'єрної компетентності.

Отож, конкурентне довкілля висуває до майбутніх фахівців низку викликів, які стосуються не лише фахової майстерності та компетентності, а й вміння на практиці їх

застосовувати, впевнено вибудовувати свій професійний та життєвий шлях з урахуванням як об'єктивних соціально-економічних, ринкових, політичних чинників, так і внутрішніх потреб та прагнень. За умов успішного налагодження соціокультурного довкілля вищого навчального закладу в системі формування кар'єрної компетентності забезпечується більш ефективна та комплексна підготовка молодих людей до майбутнього проходження шаблями майнової, посадової, соціальної, професійної ієрархії.

Выпускник вуза в современном социокультурном пространстве: моногр. / под общ. ред. Е. А. Подольской; [авт. кол.: Е. А. Подольская и др.]. Харьков: Изд-во НУА, 2010, 416 с.

Бауман З. Индивидуализированное общество / Пер. под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Логос, 2002, 390 с.

Пешкова В.П. Социально-педагогические ресурсы социально-культурной среды образовательного учреждения [в:] Вестник СЗО РАО. 2013, № 1 (13), С. 36 – 39.

Большой психологический словарь / Общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. СПб прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. , 672 с.

Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский; под ред. В.В. Давыдова. М.: Педагогика, 1991, 480 с.

Студент XXI века: социальный портрет на фоне общественных трансформаций: монография / Нар. укр. акад.: под общ. ред. В. И. Астаховой. Харьков: Изд-во НУА, 2010, 408 с.

Бурдуковская Е.А. Социокультурная среда вуза как объект педагогического моделирования [в:] Теория и практика общественного развития, 2011, №8, С. 154 – 156.

Спіщина Л.В. Соціально-психологічні ресурси організаційної культури внз в забезпеченні якості вищої освіти [в:] Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. Вип.18, К.: Логос, 2013, С. 167 – 175.

Кубко В.П. Этапы формирования корпоративной культуры высших навчальных закладів України. [в:] Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». Том 27 (66), 2014, № 1, С. 112 – 118.

FEATURES SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT OF HIGNER EDUCATION IN THE SYSTEM OF CAREER COMPETENCY STUFENTS

This article analyzes the socio-cultural features of the environment of the institute of higher education, proposed analytical model of the semantic units socio-cultural environment as a system of education, with the assistance of its unfolding process of formation and development of career competencies of young people during their studies in higher education. The author analyzes the segments and key characteristics of social-cultural environment, offers a systematic approach to the consideration of future career professionals.

Keywords: *socio-cultural environment, institute of higher education, career, career competency, students.*

Віктор Савка,

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри соціології та соціальної роботи,

Національний університет «Львівська політехніка»

ВИЩА ОСВІТА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У роботі на основі застосування принципів неінституалізму зроблено спробу аналізу модернізаційних трансформацій сучасної системи освіти в Україні. Особлива увага відводиться проблемам викладання у вищій школі предметів соціогуманітарного циклу, виведення яких з навчальних програм становить загрозу для формування у молодих фахівців громадянських компетенцій. Запропоновано варіант виходу із такої ситуації, який може забезпечити виконання дуалістичних завдань освіти: формування високопрофесійних спеціалістів із належними громадянськими якостями.

Ключові слова: *реформування освіти, інституційні трансформації, громадянські компетенції молоді.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Освіта з часів своєї інституалізації завжди розглядалася як один із провідних чинників забезпечення добробуту та модернізації суспільства. Вона не лише забезпечувала селекцію та передачу новим поколінням певного обсягу знань та практичних навиків, але і, будучи органічно пов'язаною з інституцією науки, створювала необхідні передумови для отримання нових знань, впровадження у практику суспільного життя інновацій, які на них базуються.

Особливу роль у цьому процесі вдосконалення суспільства відіграють суспільні та гуманітарні науки. Знання про суспільство та людину, які отримує молодь, вивчаючи ці науки, важливі не лише для розширення її світогляду. Вони виступають фундаментом формування громадянських якостей молодих людей, особливо важливих у демократичних суспільствах. Розуміючи закони функціонування соціальних систем, громадяни здатні раціонально діяти, а отже, здійснювати свідомий вибір у складних ситуаціях суспільного вибору, котрі стають чи не єдиною з констант у сучасні «плинні часи», як їх означив З.Бауман (Бауман, 2013).

Освіта, як і будь-яка соціальна інституція, за своєю природою завжди має подвійне призначення. Вона повинна не лише досягати цілей, задля реалізації яких вона властиво і була створена, але і виконувати соціалізуючі, виховні функції. У ситуації з освітою це подвійне призначення інституції виявляється особливо рельєфно: її завданням є не лише прищеплення молодим людям певних фахових знань та навичок, але і формування громадянина. Тому проведення модернізаційних реформ системи освіти повинно підтримувати певний баланс у її дуалістичній спрямованості, а не порушувати його на догоду досягнення якоїсь однієї із суспільно значимих цілей, для виконання яких призначена інституція.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан української освіти та її трансформації стали об'єктом дослідження у роботах відомих вітчизняних соціологів. Зокрема публікації В.Бакірова та Л.Сокур'янської присвячені не лише процесам, які відбуваються в освітній системі, але і формуванню вітчизняної академічної культури, в тому числі вихованню студентської молоді. Проблеми інституційного аналізу вищої освіти з точки зору її здатності до забезпечення відповідної сучасним вимогам якості підготовки фахівців розглядаються в роботах С.Щудло.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Проте, нинішня ситуація у вітчизняній освітній системі зазнала значних змін у зв'язку із планами її реформування, які передбачають, зокрема, вилучення з навчальних планів вищої школи ряду суспільно-гуманітарних дисциплін. Аналіз можливих загроз для самої інституції освіти та суспільства в цілому, пов'язаних із такого роду планами зміни вищої школи, є актуальним завданням як науково-теоретичного, так і прикладного характеру.

Тому **метою** статті є аналіз сучасного стану інституційних трансформацій освіти в ракурсі можливості виконання нею свого подвійного призначення: формування фахівця та громадянина сучасного типу.

Виклад матеріалу дослідження. Вітчизняна система освіти побудована таким чином щоб знання соціогуманітарних наук засвоювалися молоддю відповідно до ступеня її інтелектуального та громадянського розвитку в різних видах учбових закладів: від загальноосвітньої середньої школи до університетів. При тому важливо зазначити що в умовах сучасного суспільства: динамічного та внутрішньо суперечливого, освітні заклади виступають чи не єдиною установою, яка забезпечує системний виклад саме наукових знань про суспільство, оскільки інші агенти соціалізації, зокрема сім'я, засоби масової комунікації, з різних причин часто не здатні ефективно виконувати ці завдання. В родинному колі молодь не завжди може отримати відповідну інформацію, оскільки існують проблеми недостатності освітнього рівня батьків, чи попросту браку у них часу на спілкування з дітьми. ЗМІ в сучасному суспільстві, часто з причини їхньої комерціалізації, віддають перевагу

трансляванню розважальних програм, чи псевдонауковим спекуляціям навколо болючих проблем суспільства, або використовуються як засіб маніпулювання громадською думкою, а отже нерідко дезорієнтують молодих людей у складному переплетінні суспільних проблем.

Природно, що і сама освіта, реагуючи на вимоги часу, мусить піддаватися модернізаційним змінам. Вони виявляються, зокрема, і у певному наборі предметів суспільно-гуманітарного циклу, які вивчаються у освітніх установах. Цей комплекс був неоднаковим у різні часи і у відмінних за характером суспільствах, у різних типах навчальних закладах, виходячи із завдань, які він покликаний був досягати, відповідно до вимог суспільства, його політичних еліт. У випадку із вітчизняною системою освіти ми бачимо, що за часи незалежності вищі освітні заклади різних типів повністю відмовилися від включення у свої навчальні програми предметів ідеологічно-пропагандистського характеру (історія КПРС, науковий комунізм, марксистсько-ленінська філософія тощо) і сформували блок наукових дисциплін, покликаних давати студентам об'єктивні знання про суспільні закономірності та особливості їх прояву у вітчизняних умовах. Ядро цього блоку, обов'язкового для вивчення у всіх вищих навчальних закладах і на всіх спеціальностях, становлять історія та культура України, філософія, соціологія, політологія. Саме такий набір суспільно-гуманітарних навчальних дисциплін видається нам цілком логічним, оскільки завдяки йому можливо досягнути важливої мети, про яку вже згадувалося вище: формування у молодого покоління, покликаного модернізувати суспільство, наукових знань про соціальні системи різних типів, відповідних громадянських компетенцій. Вони є абсолютно необхідними для всіх громадян, а особливо тих, які отримують вищу освіту в умовах пошуку шляхів виходу із ситуації постійних суспільних криз, які переживає наша країна. Окрім того, певні знання, наприклад із соціології, якими молодий фахівець володіє хоча б на базовому рівні, є важливими і для формування фахових компетенцій економічно активних громадян, незважаючи на їхню професію. Вони, наприклад, можуть використовуватися для оцінювання ситуації на ринках, чи в управлінні колективом, оскільки маркетинг та менеджмент беруть свій початок із відповідних галузей соціології, використовують аналогічні методики збору та аналізу інформації.

Освіта, як і інші галузі, безпосередньо залежні від державного фінансування, стали в нашій країні у останні десятиліття чи не основним об'єктом для реформаторських зусиль фактично всіх урядів. Практично кожен із міністрів освіти вважав за обов'язок внести зміни у вітчизняну освітню систему, проklamуючи лозунги її «наближення до кращих світових зразків», «входження у Болонський освітній простір», «задоволення потреб студентів та заохочення їх до навчання» і т.п. Прикладом такого роду новацій може служити запроваджувана в часи каденції міністром освіти І.Вакарчука ідея заміни перелічених курсів такими, які б давали студентам можливість вибору одного з них та самою своєю назвою заохочували б студентів до їхнього вивчення. Наприклад, замість базового курсу соціології пропонувалося ввести до навчальних планів такі предмети як «Людина і соціальне довкілля», «Соціологічний аналіз проблем сучасного українського суспільства», «Соціальні технології» тощо. Розуміючи важливість такого стимулу до навчання як зацікавлення студентів вивчуванним предметом, ми все ж маємо сумніви у раціональності досягнення цієї мети саме таким шляхом. Основне застереження має методологічний характер: в рамках якої, чи яких саме наук повинні вивчатися такі курси як «Людина і соціальне довкілля» чи «Соціальні технології» і яким чином вивчати згадані курси, не засвоївши перед тим базових знань в межах цих наук? Зважаючи на постійну тенденцію до скорочення навчального часу, відведеного на вивчення предметів соціогуманітарного циклу, це зауваження набуває особливої гостроти. Проте, навіть такі спроби «реформування» освітньої системи та, зокрема, блоку суспільно-гуманітарних дисциплін, які викладаються у вищій школі, не порушували докорінно вже згаданого принципу подвійного призначення соціальних інституцій.

Незважаючи на постійні реформаторські зусилля, чи, навпаки, завдяки їм, освітня система країни, на думку одного із провідних експертів у цій галузі, нині директора

Українського центру оцінювання якості освіти, І. Лікарчука, на початок другого десятиліття ХХІ ст. дійшла до стану колапсу. Серед його причин І. Лікарчук особливо виділяє втрату вітчизняною освітньою системою суспільних орієнтирів своєї діяльності, її нездатність орієнтуватись на освітні запити суспільства та його громадян. На відміну від інших держав, зауважує авторитетний експерт, в Україні не існує практики формування освітніх цілей громадянським суспільством (Лікарчук, 2011).

Такий перелік чинників негативних трансформацій, на наш погляд, міг бути результатом застосування до аналізу стану освітньої системи принципів неінституційного підходу, який у вітчизняній соціології практикують, зокрема Є. Головаха та С. Щудло. Фундаментальними принципами неінституційної теорії є: 1. розгляд інституцій як динамічних утворень, які виступають агентами суспільних змін та водночас самі піддаються трансформаціям, реагуючи на потреби суспільства; 2. концентрація дослідницьких зусиль на системі цілей діяльності соціальних інституцій та норм, котрі забезпечують їхню реалізацію, зумовлюють функціонування інституцій у певних організаційних формах із відповідним сутнісним наповненням.

На наш погляд, констатуючи факт втрати вітчизняною освітньою системою суспільних орієнтирів своєї діяльності, ми повинні мати на увазі в тому числі і дуалістичну за своїм характером спрямованість освіти. З одного боку, вона покликана давати відповідні фахові знання та навички. При тому зазначимо що в умовах сучасного суспільства оновлення фахових знань, технологій, виробничого обладнання, інструментарію та матеріалів, які забезпечують виробництво всіх можливих видів продукції (як матеріальної, так і послуг, ідей), йде дедалі швидшими темпами. Таким чином, закладаючи у навчальний план фахової школи вивчення певних технологій, навіть найбільш передових, менеджери освітніх закладів достатньо добре розуміють що їхній випускник вже у перші роки своєї професійної практики може з ними зустрітись як із застарілими, такими що виходять із вжитку в реальному виробництві. Виходом із цієї ситуації може бути акцентування уваги не на самих виробничих процесах у їхній актуальній формі, а на уявленні студентами принципів їхньої побудови та можливих шляхах їхньої модернізації. Іншими словами, від студента університету дедалі більше вимагається освоїти вміння креативно мислити та навчатися самостійно, тобто бути здатним не лише виконувати нині певні виробничі операції, а розуміти принципи, на яких вони базуються задля їхнього подальшого вдосконалення вже завтра. З іншого боку дуалістичний характер освіти передбачає засвоєння її носієм, окрім фахових знань та вмінь, ще і певного обсягу громадянських компетенцій, зважаючи, зокрема, і на зростання вагомості морально-етичних вимірів професійної діяльності кожного фахівця, необхідності усвідомлення ним можливих наслідків своєї професійної роботи не лише для нього особисто, чи колективу, в якому він працює, але і для суспільства в цілому. Ця проблема неодноразово ставилася провідними науковцями та практиками. Лише у ХХ ст. на її важливості наголошували такі відомі вітчизняні вчені як В. Вернадський, М. Амосов.

Тому, на наш погляд, цілком очевидно що порушення принципів дуалістичності освіти, тобто збалансованого поєднання у ній предметів, призначених давати і вузькофахові знання та вміння і ті, які покликані формувати громадянські якості фахівців, власне і є одним із виявів втрати вітчизняною освітньою системою суспільних орієнтирів своєї діяльності.

Крах режиму В. Януковича та взятий новим українським урядом курс на зближення з країнами Європейського союзу передбачає пошук новими політичними елітами шляхів виходу із системної кризи, широкомасштабну модернізацію всіх галузей суспільного життя. Чи не основною рушійною силою реформ бачиться саме молоде покоління українських політиків, управлінців, громадських активістів. Тому особливого значення набувають проблеми, пов'язані із модернізацією освітньої системи країни.

В цьому відношенні цікавим видається аналіз реформаторських пропозицій щодо вищої освіти нинішнього Міністерства освіти і науки України. Стратегічним курсом такого реформування обрано дерегуляцію та децентралізацію в освітній системі (Квіт, 2015). Очевидно, дотримуючись саме такого шляху, планується вирішити проблеми, які постали

перед сучасною українською освітою, оскільки збільшення відповідальності автономних навчальних закладів за якість фахівців, яких вони готують, повинно стимулювати їхню роботу в напрямі адекватного реагування на виклики часу. В ідеалі це означає виконання, як мінімум, вже згадуваних завдань, сформульованих І. Лікарчуком: оновлені та звільнені від зайвої опіки міністерства навчальні заклади повинні краще і швидше орієнтуватись на освітні запити суспільства, його громадян, зокрема, шляхом залучення до визначення і формування освітніх цілей громадських активістів, структур громадянського суспільства.

Проте, на наш погляд, нинішнє керівництво міністерства не завжди дотримується ним же заявлених принципів. Під лозунгом запровадження академічної автономії вищих освітніх закладів, яка має виявлятися зокрема і у їхній самостійності при формуванні навчальних планів спеціальностей, міністерство пропонує їм самостійно вирішувати питання про необхідність вивчення дисциплін суспільно-гуманітарного блоку студентами негуманітарних спеціальностей. При тому, заявляючи про можливість вивчення цих предметів у середній школі, (Квіт, 2015) міністерство фактично провокує вищі освітні заклади віддати і без того обмежений навчальний час, який відводився на вивчення наук про суспільство та людину, для розширення блоку фахових дисциплін. Завдання фахового вишколу є безсумнівно першочерговим, проте нанівець зводиться досягнення ще однієї важливої мети вищої освіти як інституції демократичного суспільства – формування громадянина, здатного діяти в ситуаціях суспільного вибору, керуючись об'єктивними знаннями законів життя сучасного соціуму.

Застосування принципів інституційного підходу до аналізу стану освіти та опрацювання на цій основі відповідних практичних рекомендацій дозволяє побачити інший варіант можливих трансформацій вищої освіти, який дозволить поєднати обидві цілі, на виконання яких повинна орієнтуватися ця інституція. Фундаментальні суспільні потреби у швидкому і якісному фаховому навчанні та перенавчанні кадрів протягом усього життя і одночасно у формуванні громадянських якостей спеціаліста з вищою освітою, на наш погляд, можливо задовольнити за умови гармонійного поєднання відповідних інституційних форм. Поруч із традиційними університетами вже виникають нові провайдери освітніх послуг, створюються так звані відкриті університети, віртуальні університети, франчайзингові університети, корпоративні університети, покликані передусім дати вузькоспеціалізовані знання, які стосуються новітніх фахових технологій. Саме поєднання базової вищої освіти, яка б включала, в тому числі і основи знань про суспільство, у традиційних університетах із подальшим фаховим вдосконаленням у закладах післядипломної освіти могло б стати такою організаційною структурою, яка б забезпечила відповідний суспільним запитам рівень фахового вишколу та громадянської освіти. Цілком очевидно, що пропонований варіант модернізації освітньої системи повинен пройти кваліфіковану громадську експертизу, відповідно до вже неодноразово згадуваної «практики формування освітніх цілей громадянським суспільством», а не просто вводиться директивними рішеннями.

Ще однією системоутворюючою характеристикою соціальних інституцій є норми, на основі яких базується функціонування всіх компонентів інституції та її системи в цілому. Чи не найважливішою з них є дотримання взаємної довіри між всіма акторами, які включені в систему діяльності інституції. Відмова від вивчення ряду предметів суспільно-гуманітарного характеру у вищій школі пояснюється ідеологами нинішніх реформ їх попереднім вивченням у середній загальноосвітній школі та тим, що «...виховний компонент ми переносимо на рівень середньої школи, де реалізовуватиметься концепція національно-патріотичного виховання, що буде пронизувати весь навчальний процес» (Квіт, 2015). Тому в інструктивному листі МОН від 11 березня 2015 р. рекомендується зберегти у вищих навчальних закладах із всього суспільно-гуманітарного блоку дисциплін лише викладання історії та культури України, української мови та філософії (5). Тепер можемо очікувати ще одного листа, в якому будуть сформульовані рекомендації про скасування викладання

предметів українознавчого спрямування у середній загальноосвітній школі, чи ще раз згадаємо про довіру як системоутворюючу норму кожної соціальної інституції?

Розпочавши наші роздуми про сутність сучасного суспільства із його характеристики, як такого, що перебуває у нестабільному та швидко змінному стані, згадаємо і про ще одну його ознаку, визначену З. Бауманом. Відомий аналітик стверджує що настав «...крах далекоглядного мислення, планування та дій, зникання та послаблення соціальних структур, в які це мислення, планування і дії можна було б у тривалій перспективі вписати» (Бауман, 2013, с. 10). На наш погляд, нинішні дії МОН України цілковито відповідають уявленням З. Баумана про плинну сучасність і можуть служити доброю ілюстрацією буквальної реалізації теоретичних побудов (зазначимо: доволі контраверсійних) відомого соціолога на практиці.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Цілком очевидно, що будь-які реформи у базових соціальних інституціях, до числа яких відноситься і освіта, завжди супроводжуються певними загрозами та ризиками не лише безпосередньо для реформованої інституції, але і для інституційної системи в цілому, суспільства загалом. Тому вони повинні ретельно плануватися, враховуючи передусім природу інституцій, їхнє призначення виконувати систему різноманітних суспільно значимих завдань. Порушення балансу цілей, на виконання яких спрямована дія інституції, неминуче призводить до її дисфункціонування, а отже недостатнього виконання інституцією не лише тих функцій, які реформатори планують обмежити, але і тих завдань, які реформи нібито мали б підсилити. Запорукою правильності вибору курсу реформ системи освіти у демократичному суспільстві є застосування практики формування освітніх цілей громадянським суспільством, в тому числі експертним середовищем, для прийняття відповідальних рішень, що забезпечить упередження можливих негативних наслідків інституційних трансформацій. Це стосується і ситуації із загрозою скорочення блоку суспільно-гуманітарних дисциплін у вищій школі, яке проводиться під гаслами посилення самостійності навчальних закладів та збільшення уваги в них до викладання фахових предметів.

На наш погляд, виходом із такого становища могло б стати ширше використання можливостей, які закладені в самій системі інституції вищої освіти. Це стосується, зокрема, поєднання зусиль традиційних університетів та закладів післядипломної освіти, які, зважаючи на швидке оновлення виробничих технологій та власну мобільність, могли б брати на себе більше зусиль для постійного оновлення саме фахових знань спеціалістів. Традиційні університети, таким чином, могли б зосередитися не лише на освоєнні студентами основ фахової майстерності, але і на формуванні молодих людей як свідомих громадян демократичного суспільства.

Пропоновані зміни повинні бути науково обґрунтованими, а отже вимагають концентрації зусиль науковців, в тому числі і соціологів, на їх об'єктивному аналізі.

Бауман З. Плинні часи: життя в добу непевності. Київ: Критика, 2013, 176 с.

Лікарчук І. Колапс освітньої системи в Україні: основні причини. http://dt.ua/SOCIETY/kolaps_osvitnoyi_sistemi_v_ukrayini_osnovni_prichini.html (дата звернення 30 березня 2015р.)

Квіт С. Реформи в освіті направлені на дерегуляцію та децентралізацію. <http://www.mon.gov.ua/news/novini/2015/03/18/sergij-kvit-reformi-v-osviti-nappravleni-na-deregulyacziyu-ta-decentralizacziyu> (дата звернення 8 квітня 2015р.)

Квіт С. Потрібні зміни: зміст і завдання освітніх реформ. <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/01/27/7056516/> (дата звернення 28 березня 2015р.)

Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін. Лист МОН від 11.03.2015 року. http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/46343/ (дата звернення 28 березня 2015р.).

HIGHER EDUCATION IN CONTEMPORARY UKRAINE: THE QUESTION OF INSTITUTIONAL TRANSFORMATION

In this work on the basis of neoinstitutional principles was made an attempt to analyze modern transformations in contemporary education system of Ukraine. Special attention was given to the problems of teaching social-humanitarian sets in higher education, that should ensure the civic skills formation for young professionals. It is proposed a way out of this situation, which can enforce dualistic objectives of education: the simultaneous formation not only highly qualified specialists, but also conscious of its duties and opportunities for citizens.

Keywords: education reformation, institutional transformations, youth civic competence.

Галина Ляхович,
аспірантка факультету соціології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

У статті обґрунтовано роль освіти у формуванні мовної ідентичності сучасної молоді в контексті теорії мовної диференціації Б. Бернітайна. Проаналізовано теорії зарубіжних дослідників, зокрема П. Бурдьє та К. Бейкера, які розглядають взаємозв'язок освіти із мовними процесами. Охарактеризовано соціологічний підхід до пояснення причин вибору мови у конкретній комунікативній ситуації, запропонований Дж. Фішманом. Розглянуто сучасну мовну ситуацію у сфері освіти в Україні, яка характеризується розбіжністю між задекларованим статусом української мови як державної та фактичним її використанням. В контексті цієї ситуації наведена спроба розробки практичних рекомендацій стосовно мовної політики в адаптації молоді до навчального процесу у вищій школі.

Ключові слова: освіта, мовна ідентичність, шкільний ринок, теорія мовної диференціації Б. Бернітайна

Постановка проблеми. Життєві плани, орієнтири та мовна ідентичність сучасної молоді стають об'єктом глибинного соціологічного вивчення. За твердженням Ульріха Бека пошук ідентичності слугує для сучасної молоді відповіддю на одвічне питання про сенс існування. А для соціолога мовна ідентичність може слугувати приладом, який реєструє багато соціальних процесів, адже як сформулював думку вітчизняний літературознавець Ю. Лотман, «ми занурені у мовний простір. Ми навіть у засадничих умовних абстракціях не можемо вихопитися з цього простору, який нас огортає, частиною якого ми є і який, водночас, є частиною нас» (Лотман, 1992, с.145).

Формування мовної ідентичності молоді в умовах сучасної вищої освіти є дуже актуальним завданням сьогодення. Актуальність зумовлена тим, що по-перше, освіта виконує ідентифікаційну роль, виступаючи спільнотою, яка формує відповідне соціальне середовище. Тобто, в яких соціальних умовах особистість формується, таким і буде «накреслено» її життєвий проект. У цій проекції вона впливає на мовну ідентичність, стає одним з основних чинників її формування та відчуття належності до тієї чи іншої спільноти. По-друге, академічне середовище формує специфічні категорії сприйняття та оцінки, за допомогою яких молодь ідентифікує себе по відношенню до соціальних вимірів сучасності. Саме молодь є особливою соціальною категорією, позаяк це не тільки соціально-демографічна та соціально-статусна група, але й соціокультурна спільнота, якій притаманна

специфічна система цінностей, моделей поведінки тобто власна субкультура, яка детермінує відносну гомогенність цієї спільноти, що, у свою чергу, обумовлює її мовну ідентичність. По суті молодь є диференційованою спільнотою, що обумовлюється різним соціальним походженням представників, різним обсягом економічного, культурного та соціального капіталу батьківської родини, мовними перевагами, субкультурними відмінностями (наприклад, молодь конкретного ВНЗ, молодь певного регіону). Множинність соціального та соціокультурного позиціонування студентської молоді провокує сучасна соціокультурна ситуація, яка відрізняється тим, що молодь може належати до різних соціальних груп, перебуваючи то в одній, то в іншій. Ці фактори породжують специфічну ідентичність, стан якої потребує вивчення, а не навішування ярликів. Соціологія дає можливість такого аналізу.

Відтак на процес формування мовної ідентичності сучасної молоді впливає відповідний суспільний фон – у регіоні, у державі в цілому, у мікросередовищі (сім'я, школа, університет). Враховуючи те, що молодь активно реагує на зазначені обставини, можна припустити, що це значним чином позначається на її ідентичності: ідентифікація з тією чи іншою мовою, яка формується в освітньому просторі, розширює діапазон можливостей сучасної молоді, або на протигагу обмежує їх. В даному контексті варто звернутись до висновків американської дослідниці М. Мід, яка вважає: «Социальная структура общества и то, как структурирован процесс образования – как знания передаются от матери к дочери, от отца к сыну, от брата матери к сыну сестры, от шамана к новообращенному, от прославленных специалистов к начинающим – в гораздо большей степени, чем собственно содержание передаваемых знаний, определяет и то, каким образом люди учатся думать, и то, каким образом воспринимаются и используются результаты образования, общая сумма отдельных навыков и знаний...» (Baker, Kanter de A, 1981). В освітніх закладах України існує велике протиріччя між мовою навчання та мовою спілкування, тому очевидно, що дана диспропорція у використанні державної мови впливає на формування мовної ідентичності молоді. З'являється необхідність виявити та обґрунтувати вплив освіти на формування мовної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та конкретно-соціологічні аспекти дослідження ролі освіти у формуванні мовної ідентичності сучасної молоді знайшли втілення у розробках вітчизняних та зарубіжних дослідників. Якщо вітчизняні дослідники звертають увагу на мовну ситуацію у сфері освіти: О. Калиновська, Н. Ломінська (Бестерс-Дільгер, 2008), Н. Якубчак (Якубчак, 2002), вивчають мовне середовище в українських ВНЗ О. Яковлева (Яковлева, 2010), то західні дослідники досліджують взаємодію між соціальною структурою, використанням мови та поведінкою Б. Бернштайн (Bernstein, 1971), розглядають мовні відмінності в контексті теорії соціального капіталу П. Бурдьє (Бурдьє, 2005; Бурдьє, 2007), особливості двомовної освіти та специфіку навчання учнів К. Бейкер (Baker, 1981), досліджують причини вибору мови Дж. Фішман (Fishman, 2002).

Мета нашої роботи полягає в обґрунтуванні ролі освіти у формуванні мовної ідентичності сучасної молоді в контексті теорії мовної диференціації Б. Бернштайна, яка встановлює причинний зв'язок між соціальною структурою та мовою, робить наголос на мовних здібностях.

Виклад основного матеріалу. Родоначалником теорії, яка пов'язує неуспішність в освітній сфері із лінгвістичними чинниками є відомий англійський соціолог та соціолінгвіст Б. Бернштайн. Центральною проблемою для дослідника є взаємодія між соціальною структурою, використанням мови та поведінкою. Дослідник вважає, що суспільстві можна виявити групи, мовна поведінка яких характеризується певними лінгвістичними відмінностями. Найбільш помітними вони є там, де особливо великим розрив у соціально-економічному становищі: між середнім класом та низами робочого класу. Таким чином, можна виокремити 2 способи говорити, характерні для двох протилежних одна одній соціальних груп. Ця відмінність пов'язана не з інтелектуальним розвитком окремих індивідів, а з особливостями структурної організації соціальних середовищ (Bernstein, 1971, р.48). Бернштайн дає їм назву «формальна мова» та «публічна мова». Пізніше в праці

«Класи, коди і контроль» вони концептуалізуються в обмежений та розгорнутий мовні коди. Обмежений код, на думку дослідника, використовують там, де зміст розмови стандартизований та головна функція спілкування – зміцнення солідарності. Соціальні ситуації для такого коду будуть варіюватися, але головна риса середовища – це набір спільних ідентифікацій, спільний досвід. Використання цього коду яскраво можна спостерігати в групі дітей–ровесників, в подружній парі, позаяк головна функція мовлення – зміцнювати форму соціальних відносин, підтримувати спільні ідентифікації членів групи. На противагу розгорнутий код веде свій початок від інших форм соціальних відносин. Він є засобом вираження індивідуальних реакцій, почуттів, думок (Bernstein, 1971, p. 175). Б. Бернштайн висуває теорію, згідно якої система освіти вимагає від агентів володіння розгорнутим кодом. Потрапляючи в соціальний інститут освіти, носій обмеженого коду зіштовхується із невластивими для себе способами комунікації. Таким чином, освітні успіхи і кар'єра часто пов'язані не з рівнем інтелекту, а із засвоєним мовним кодом, який обмежує можливості людини. На переконання Б. Бернштайна діти різних соціальних середовищ у ранньому віці виробляють різні коди, або розмовні форми, котрі в подальшому впливають на їхні шкільні успіхи (Bernstein, 1971). Автора не цікавлять відмінності в словниковому запасі чи вербальних навичках, на які переважно звертають увагу, він наголошує на систематичних відмінностях у користуванні мовою, у ставленні до тієї чи іншої мови.

Так, мовна ідентичність тісно пов'язана із ставленням людини до різних мов або до носіїв мови. Наприклад, негативне ставлення до однієї з мов у людини–білінгва веде до переваги використання іншої мови, до відповідної мовної ідентичності. Важливо підкреслити, що ставлення до мов формується, зокрема, через власний досвід і соціальне оточення (сім'я, школа, університет). На думку американського дослідника К. Бейкера ставлення до мов розглядається зазвичай з двох точок зору. Вони називаються інструментальною та інтегративною мотивацією. Перша реалізується в прагматичних мотиваціях, таких як професійна користь, статус або індивідуальний успіх. З іншого боку, інтегративна мотивація до якої–небудь мови означає ідентифікацію людини з певною мовною групою і відповідною культурою. Однак слід врахувати, що в різні моменти життя людина може ставитися по–різному до певних мов. Дослідник вважає, що на ставлення до тієї чи іншої мови впливають стать, вік, мовне походження, тип школи, культурні контексти і популярна культура, зокрема фактори, пов'язані з престижністю мов, дуже впливають на дітей та молодь. Іншими словами, володіння рідною мовою у молодого покоління може погіршуватися, оскільки вони усвідомлюють, яка мова є престижнішою в соціальному плані (Baker, Kanter de A, 1971). Як зазначила український соціолінгвіст Л. Нагорна: «... Якщо виходити з теорії раціонального вибору, не можна не бачити більш широкий, ніж ціннісний, спектр цілепокладань, що зумовлює мовний вибір особи. При всій важливості моральноетичних критеріїв такого вибору, індивід зазвичай віддає перевагу тій мові, яка краще забезпечить йому успіх в кар'єрі, бізнесі, більш широкий доступ до інформаційних ресурсів, більш престижний, з його погляду, статус» (Нагорна, 2011, с.45). Чи можна в даному випадку постулювати причинно–наслідковий зв'язок між престижністю мови та вибором мови? Ця проблема є по суті замкненим колом: вибір мови є таким самим показником престижу, як і престиж – чинником, що впливає на вибір мови. Престиж мови невід'ємний від престижу тих, хто нею розмовляє. Тому мова економічно домінантною групи вважається престижною мовою.

Існує декілька підходів до пояснення причин вибору тієї чи іншої мови у конкретній комунікативній ситуації: соціологічний, соціально–психологічний та антропологічний. Нас цікавить перший. Соціологічний підхід був запропонований американським соціолінгвістом Дж. Фішманом, який ввів поняття домен, що значить область, сфера, середовище домінування. Домен – це сукупність ознак, таких як місце, тема, учасники комунікації, тобто деякий інституціоналізований контекст, в якому один мовний варіант кращий за інший (Fishman, 2002, p.37). Дж. Фішман наводить приклад: дві людини, брюссельські чиновники, говорять між собою французькою в офісі, нідерландською в клубі та рідною фламандським

діалектом вдома. Якщо вони разом ходили в школу, можуть заговорити фламандською у коридорі свого міністерства. Той факт, що дві людини, які зазвичай говорять мовою Х, можуть перемикається на мову У, коли обговорюють певні теми, змушує замислитись: від чого залежить вибір мови? Вибір може здійснюватися між різними типами варіантів: між різними мовами або між варіантами однієї мови. Людина може використовувати два коди, щоб підкреслити вигідну для неї в даний момент самоідентифікацію або використовувати два коди одночасно, щоб підкреслити дві самоідентифікації. Так, житель Найробі використовував перемикання кодів «англійська–суахілі», щоб одночасно продемонструвати дві самоідентифікації: африканець та освічений (Fishman, 2002, p.36).

Велику роль в обґрунтуванні взаємозв'язку освіти із мовними процесами зіграли роботи П'єра Бурдьє (Бурдьє, 2005; Бурдьє, 2007). У своєму есе «Назначение народа» автор писав про роль мови у розділі між соціальними групами, описуючи «народну мову» як ту, яка належить «підкореним прошаркам суспільства». Французький соціолог вказував на те, що ставлення до людини у Франції, яка не розмовляє з паризьким акцентом буде недобросовісним з боку тих, хто належить до соціальної еліти. Можливість стати публічною фігурою для таких людей буде суттєво обмеженою (Бурдьє, 1994).

У своїй роботі «О производстве и воспроизводстве легитимного языка» П. Бурдьє зазначає, що шкільна система наділена достатньою владою, щоб протягом тривалого терміну насаджувати певну мову. Освіта мовного ринку створює умови об'єктивної конкуренції, в рамках якої і за допомогою якої легітимна компетенція може функціонувати як мовний капітал, що приносить в результаті кожного соціального обміну прибуток у формі відмінностей. Мова в даному випадку йде не про символічну владу, яку педагоги можуть набувати над мовою в індивідуальному порядку. Мова йде про той внесок, який вони, навіть не маючи усвідомлених намірів, вносять у виробництво і примусове поширення особливої мови – тієї, яка відрізняється від інших (Бурдьє, 2005, с.3).

В інтерпретації П. Бурдьє шкільний ринок – це ринок мовний, і оскільки мовний ринок цілком підкоряється виракам охоронців легітимної культури, шкільний ринок цілком підкоряється мовним продуктам панівного класу і застосовує санкції до тих, початковий капітал яких є мізерним: у представників найбільш знедолених класів культурний капітал невеликий, невелика і готовність збільшувати цей капітал за допомогою шкільної освіти; шкільний ринок карає їх за це, і наслідком неуспішності стає вимушене або добровільне виключення з шкільної системи (Бурдьє, 2005, с.5).

По суті у роботі «О производстве и воспроизводстве легитимного языка» П. Бурдьє акцентує увагу на тому, що будь-який мовний акт є продуктом зіткнення між лінгвістичним габітусом та лінгвістичним ринком. Лінгвістичний габітус – це набір соціально встановлених диспозицій, який зумовлює схильність говорити певним чином і висловлювати певні речі (виражати інтерес) та мовну компетентність, що визначається лінгвістичною здатністю породжувати нескінченну кількість граматично правильних висловлювань і водночас соціальною здатністю адекватно використовувати цю компетентність у даній ситуації. Лінгвістичний ринок є системою відносин символічного примусу, що нав'язується як система специфічних санкцій і цензури і таким чином сприяє лінгвістичному виробництву шляхом визначення ціни лінгвістичної продукції. Знання мови являє собою ресурс, який конвертується в реальний капітал (Бурдьє, 2005, с.7). Саме соціальні інституції уможливають функціонування мови та створюють умови виникнення смислу. Для дослідника джерелом смислу стають соціальні інституції, які диференціюють мовні практики, формуючи як самого мовця, так і середовище, в якому розгортається його мовна діяльність. Таким чином, мовлення завжди повинно розглядатись у певному і конкретному інституційному полі, навіть тоді, коли воно, на перший погляд, має винятково приватний характер – дружня розмова, сімейне спілкування тощо.

В даному контексті варто згадати сучасну мовну ситуацію у сфері освіти, яка характеризується принциповою розбіжністю між задекларованим статусом української мови як держаної та фактичним її використанням. Це означає, що україномовний статус багатьох

навчальних закладів України, особливо у Східному регіоні почасти залишається формальним: українська мова функціонує як мова викладання, а мовою спілкування між викладачами та студентами залишається російська. Звісно така ситуація впливає на мовну ідентичність сучасної молоді та розмиває мовну ідентичність. Вища школа потребує збалансованого мовного простору. Варто згадати, що Україна характеризується толерантністю у мовних питаннях через те, що можна звернутись із запитанням на вулиці, отримати відповідь іншою мовою, і в більшості випадків ніхто не почуватиметься ображеним. Асиметрична українсько-російська двомовність, типова для багатьох регіонів, не призводить до мовної дискримінації. Тому не варто ставити собі радикальні цілі, потрібно лише створити комфортніші умови для молоді когорти в їхній адаптації до навчального процесу. Зокрема:

- в Україні повинні функціонувати наукові центри, які б займались дослідженням мовної ситуації різних регіонів з метою створення оптимальної моделі мовної політики;
- мовну політику будувати за критерієм «рідної мови» для того, щоб взяти до уваги права українців, які вважають рідною мовою російську;
- пошук шляхів поширення літературної української мови серед неофіційних сфер спілкування, що підвищить престиж української мови та спонукатиме молоде покоління вибирати її як основну в щоденній побутовій комунікації;
- для всіх студентів України потрібно забезпечити безкоштовні добровільні курси з української та російської мови;
- в адміністративних одиницях, де частка носіїв російської мови як рідної перевищує 50% в університетах, коледжах слід забезпечити російськомовні групи поряд із групами, викладання в яких ведеться українською мовою;
- українську ділову мову потрібно викладати впродовж всього періоду навчання, а випускні іспити з цієї дисципліни повинні бути умовою отримання диплому;
- особливе значення має відокремлене та порівняльне викладання української та російської мови, яке базується на відповідних методиках, адже у такий спосіб можна уникнути поширення суржиків;
- викладачі мають на високому рівні володіти державною мовою, тому необхідно забезпечити регулярні курси підвищення кваліфікації;
- студентські групи формувати за критерієм «рідної мови», оскільки це не тільки покращуватиме успішність студента, а й допоможе уникнути некомфортних ситуацій в порозумінні;
- врахування думки студентів щодо мови викладання предметів, особливо це стосується технічних спеціальностей, насичених термінологією;
- наявність адаптованих перекладів наукової літератури, що покращить рівень підготовки студентів через можливість залучатись до надбань світової науки через посередництво української та російської мови.

Висновки. Звичайно, екстраполяція висновків, зроблених теоретиками із західної Європи і США на українську дійсність неможлива, позаяк соціальна структура нашого суспільства поки не настільки стійка, а простір стилів життя української сучасної молоді організований по-іншому. Крім того, істотні відмінності, що йдуть корінням в радянську епоху, простежуються як і в самому інституті освіти, так і в ідентичності його агентів. Однак, потенціал цього напрямку є пізнавальним, особливо в українському суспільстві, оскільки дозволяє зафіксувати особливості соціальної організації освіти. Для нас головна риса мовних кодів, запропонованих Б. Бернштайном, – здатність слугувати маркером для соціальних груп. Мовні відмінності дають інформацію про агентів, які їх використовують та сприяють ідентифікації у процесі взаємодії. Так, освіта створює ідентифікації членів групи, скріплює їхню солідарність і в той же час підтримує соціальну дистанцію. В такому розумінні мовна ідентичність реалізується в інституті освіти, а освіта, у свою чергу, задає координати для ідентифікаційних практик молоді. Вирішальним чинником багатства

(«соціальним капіталом» в інтерпретації Бурдьє) стає «знання економіка», а саме поле відтворення, передачі та поширення знання, яке перетворюється в ключовий елемент всіх соціальних процесів, в тому числі мовних, формуючи її суб'єктів.

Лотман Ю. М. Культура и взрыв. Москва: Гнозис, 1992, 272 с.

Baker K. A., Kanter de A. Effectiveness of bilingual education: a review of the literature. Paper prepared for the US Office of Education. 1981, 66 p.

Мовна політика та мовна ситуація в Україні : аналіз та рекомендації / за ред. Ю. Бестерс-Дільгер. К: КМ Академія, 2008, 363 с.

Якубчак Н. Мовна ситуація в НаУКМА [в:] Наукові записки НаУКМА. Т. 20: Філологічні науки К., 2002, С. 43–45.

Яковлева О.В. Особливості мовного середовища в Україні та в українських ВНЗ у ході модернізації освіти [в:] Вісник Житомирського державного університету. Випуск 53. Філософські науки. К., 2010, С. 18–24

Bernstein B. Class, codes and control. Volume I. Theoretical studies toward a sociology of language. London: Rutledge, 1971.

Бурдьє П. О производстве и воспроизводстве легитимного языка: <http://www.philology.ru/linguistics1/burдые-05.htm>.

Бурдьє П. Социология социального пространства. Москва: Алетейя, 2007, 288 с.

Бурдьє П. Назначение народа <http://gtmarket.ru/laboratory/publicdoc/2009/2614>.

Fishman J. Endangered Minority Languages: Prospects for Sociolinguistic Research <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001387/138795e.pdf>.

Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2011, 272 с.

THE ROLE OF EDUCATION IN SHAPING LINGUISTIC IDENTITY OF MODERN YOUNG

The paper proved the role of education in shaping linguistic identity of today's youth in the context of the theory of linguistic differentiation B. Bernstein. Analyzes the theory of foreign researchers, including Bourdieu and K. Baker, who view the relationship of language education processes. Characterized sociological approach to the explanation for the choice of language in a particular communicative situation proposed by John. Fishman. Examined modern linguistic situation in education in Ukraine, which is characterized by a mismatch between the declared Ukrainian as status of state and the actual use of it. In the context of this situation is shown attempt to develop practical recommendations for language policy in adapting the learning process of young people in high school.

Keywords: education, language identity, school market, the theory of linguistic differentiation B. Bernstein

5. LEISURE TIME, LIFESTYLE

ВІЛЬНИЙ ЧАС, СТИЛЬ ЖИТТЯ

CZAS WOLNY, STYLE ŻYCIA

Віталій Докаш

*доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології,
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича*

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ, КОНФЕСІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК МОЛОДІ

У статті аналізується рівень та характер релігійності українського суспільства, її особливості в молодіжному середовищі. Досліджується релігійна мережа як база і інструмент долученості населення до діяльності релігійних структур та участі в духовних практиках, механізм інтеріоризації системи цінностей у належну суспільну лінію поведінки.

Досліджується роль церкви у формуванні патріотичних настроїв молоді у до – та після Майданний період. Визначається роль релігійної освіти та виховання у формуванні ціннісних орієнтацій, моральних якостей та соціалізації особистості на духовних підвалинах культури.

Проводиться аналіз освітніх проєктів та системи релігійного виховання, які дозволяють імплементувати історичний досвід Церкви в лімітизації суспільних цінностей та духовному оздоровленні соціального організму.

Зазначається важливість включення виховного потенціалу релігійної культури в систему світської освіти для формування у молоді тих моральних імперативів, які дозволяють їй повноцінно виконувати соціальні ролі та громадянські обов'язки.

***Ключові слова:** релігійність, релігійна мережа, духовні практики, цінності, ціннісні орієнтації..*

Постановка проблеми. Майдан, ініціатором та потужним механізмом функціонування якого стала студентська молодь, дав живильну енергію Революції гідності та визвав до життя справжню соціальну революцію, подолав довготривалий соціальний застій, породив надії на можливість для українського етносу створити сучасну цивілізовану і розвинуту країну. Події до – і після Майдану – це різні епохи, які стали тим водорозділом, який відокремив старе і затхле від нового, спрямованого у майбутнє. Звитяжні події Майдану, які подолали рабську психологію та дали життя новому поколінню вимагають перегляду алгоритму подальшого соціального поступу та формування тієї системи цінностей, яка стане тими духовними підвалинами, на яких зможе бути побудована нова будівля українського суспільства. На жаль, за роки незалежності так і не була зrealізована націєтворча ідея та сформована ідеологія і система ціннісних орієнтирів для плекання нового молодого покоління. То ж знову потрібно звертатися до тих соціальних інститутів, які накопичили величезний досвід виховної роботи та формування особистості. Одним із таких інститутів є релігія та реалізатор її духовного потенціалу – Церква. Хоча Церква і відокремлена від держави і школи, вона не відокремлена від суспільства, а навпаки – через систему релігійної освіти та духовних практик лімітує суспільні стандарти поведінки і відносин. Саме це **актуалізує** проблему дослідження і вимагає вивчення можливостей імплементації потенціалу духовних цінностей релігії та релігійної освіти у систему світської освіти.

Метою роботи постає аналіз можливостей матеріальної бази та духовного потенціалу релігійних організацій для їх імплементації в систему навчально-виховного процесу світської освіти та формування духовно зрілої і патріотично зорієнтованої особистості.

Поставлена мета визначає вирішення таких **завдань**:

- аналіз релігійної мережі як бази і інструменту долученості молоді до духовного потенціалу релігії;
- визначення ролі релігійної освіти у формуванні моральних імперативів та соціалізації особистості;
- вивчення освітніх проєктів та системи релігійного виховання, які дозволяють імплементувати історичний досвід церкви в лімітацію цінностей громадянського суспільства.

Рівень дослідження проблеми та останні публікації. Питаннями формування особистості на засадах релігійних цінностей займалися В.Єленський (сучасні форми громадянської, позацерковної і «дифузної» молодіжної релігійності), А.Биченко та Н.Дудар (релігійне самовизначення молоді та релігійне виховання у сім'ї), Н.Гаврілова і О.Кисельов (форми засвоєння молоддю релігійних ідей, раціональний підхід до практичної релігійності та духовних практик), Л.Филипович, В.Титаренко, О.Горкуша (зміна світоглядних орієнтацій молоді, новітня релігійність, навернення та відношення до релігії у до- та майданний період), А.Колодний (сучасна громадянська релігійність молоді).

Виклад матеріалу. Україна вибрала європейський вектор розвитку. Саме тому і постав Майдан. Відбулася Революція гідності, йде війна на Сході по захисту своєї території, що й означає, що український народ не збирається цей вектор змінювати.

Шлях до Європи не простий, він вимагає формування відповідних стандартів життя та цінностей, які багато у чому покладаються на духовні підвалини культури та освіти. Існує нагальна потреба імплементації європейського досвіду в українську систему формування світогляду та моральних якостей особистості. Чисто матеріалістичний, прагматичний підхід до виховання громадянина без врахування історичного надбання релігії і церкви сьогодні не можливий. До того ж, в релігії і її посередника між державою і суспільством – Церкві, сьогодні найбільший відсоток довіри серед соціальних інститутів. Тому суспільству доцільно взяти на озброєння той величезний пласт досвіду церковного інституту та релігійної освіти у вихованні молоді, який довів свою правоздатність у європейському середовищі та в останні роки функціонування релігійної культури уже в демократичному українському соціумі. Зауважимо, що як в подіях на Майдані, так і підтримкою військових дій на Сході України релігійні організації показали свій високий патріотизм, громадянську зрілість та бажання долучитися до розбудови та оздоровлення українського соціуму на засадах християнських цінностей і суспільної моралі.

Підкреслимо, що церква сьогодні має належну релігійну мережу як базу та інструмент долученості молоді до діяльності релігійних структур та участі у духовних практиках. Відповідно ряд її структурно-функціональних компонентів дозволяє як формувати ціннісні орієнтації, так і бути механізмом інтеріоризації системи цінностей у належну суспільну лінію поведінки. Так, згідно даним Міністерства культури України станом на 2013 р. релігійна мережа мала понад 37 тис. релігійних організацій, в тому числі 87 центрів та 295 управлінь, 370 місій і 81 братство, 202 духовних навчальних закладів і 13157 недільних шкіл. Висвітленням релігійного життя та пропаганди системи цінностей займалися 384 церковних друкованих засобів. Лімітацією засад суспільної моралі та інтеріоризацією історичного досвіду церкви у належну поведінку (досягнення т.зв. «лінійності» – авт.) займалися 31313 священнослужителів, які проводили цю роботу у 23814 храмах (Релігійна мережа).

Зрозуміло, що формувати у молоді належну систему цінностей та патріотичні настрої може лише те релігійне середовище, яке сповідує національну ідею та турбується про благо суспільства. Не ставлячи за мету визначити який же відсоток релігійних організацій займає таку позицію, візьмемо на себе сміливість сказати, що майданні події та агресія Росії докорінно змінили як соціальні позиції церкви, так і світогляд віруючих, а особливо молоді, яка є основним ініціатором суспільних змін у соціумі (Майдан і Церква, 2014, с. 6).

У подіях Майдану Церква фактично стала на бік українського суспільства, яке вдалося до масових акцій громадянського спротиву. Церква рішуче засудила застосування сили проти мирного Майдану, і таким чином, виявила себе як потужний і цілісний інститут громадянського суспільства. Вона стала Церквою Майдану (Майдан і Церква, 2014, с. 11). Зазначимо, що такій позиції Церкви сприяла наявність відповідного суспільного запиту, що й підтверджують соціологічні дослідження. Згідно опитуванням, проведеним Центром Разумкова у 2013 р., 74% українських громадян упевнені в тому, що «Церква має ставати на бік людей і боронити їх від свавілля влади» (Україна – 2014, 2014, с. 17).

У ситуації військової агресії РФ (окупація та анексія Криму) Церква також стала на захист миру, територіальної цілісності і суверенітету України. Уже 2 березня 2014 р. була

прийнята та оприлюднена заява Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій (ВРЦ і РО) в якій містилися заклики до влади Росії відмовитися від військового втручання (Майдан і Церква, 2014, с. 3). В цей же час, коли ієрархи УПЦ не мали зваженої позиції щодо майданних подій (Майдан і Церква, 2014, с. 7) і захоплення Криму, ряд священників цього православного напрямку прибули на півострів з метою підтримки українських моряків, яких схиляли до зради Батьківщини. Відповідно, глава Синодального відділу УПЦ із взаємодії зі Збройними Силами та іншими військовими формуваннями України митрополит Августин (Маркевич) благословив українців на захист країни від вторгнення російської армії. УПЦ КП ж висунула ініціативу збору коштів для українських військовиків, а УГКЦ та інші Церкви і релігійні організації відрядили до українських військових частин і силових структур військових капеланів (Україна – 2014, 2014, с. 4).

Сьогодні Церква матеріально і духовно підтримує наші Збройні Сили по захисту своєї території і на Донбасі, що свідчать про високий патріотизм релігійного середовища. Такий рівень патріотизму Церкви є дуже значним, оскільки сьогодні це 76% (проти 67% у 2013), які декларують свою релігійність. Можливо саме тому за показником довіри Церква продовжує утримувати першу позицію серед суспільних і політичних інститутів – 66% опитаних. А 79% громадян вбачають значиму суспільну роль релігії в тому, що вона «підвищує моральність і духовність людей», 69% бачать її «одним із важливих засобів відображення національної самосвідомості і культури»; 55% – «одним із чинників демократичного суспільства»; 55% опитаних вважають, що в сучасному українському суспільстві Церква відіграє позитивну роль (Малик, 2015, с. 15 – 16).

Ту чи іншу міру важливості релігії як життєвої цінності засвідчили 63% опитаних (проти 72% у 2010 р.). Те, що упродовж 2000 – 2013 рр. частка опитаних, які вважали, що будь-яка релігія має право на існування, залишалася незмінною і становила 74-76% говорить про те, що Церква як в рамках богослужінь, так і через систему релігійної освіти надає велике значення питанням конфесійної толерантності, що формує повагу у молоді до різних світоглядних та конфесійних культур (Докаш, 2015, с. 128 – 129).

Зрозуміло, що така позиція релігійних громадян не виростає на голому ґрунті, це результат релігійного виховання: сімейного та системи релігійної освіти.

Хоча Церква відокремлена від держави (ст. 5 Закону «Про свободу совісті та релігійні організації»), вона, однак, не відокремлена від суспільства, а активно живе в ньому, виконуючи низку соціальних функцій. Як соціальний інститут Церква, з одного боку, пропонує суспільству систему цінностей та етичних імперативів, через які його консолідує; з іншого боку – через духовні практики та релігійну освіту Церква лімітує суспільні цінності, суспільну мораль та стандарти поведінки і суспільних відносин.

Чому релігійний вплив є таким важливим для суспільства, і в першу чергу – для молоді? По-перше, на підставі рейтингу Церкви за відсотками, які ми означили вище, можна побачити, що її авторитет відіграє велику роль для населення у виборі моральних імперативів та ціннісних орієнтацій. По-друге, зважимо на те, що моральні рекомендації які висуває церква вважаються сакральними. По-третє, як свідчать дослідження 62,4% молодих людей у віці 18-29 років у 2013 р. вважали себе віруючими (2010 р. таких було 53,3%, 2012 р. – 65,9%) (Центр Разумкова, 2013, с. 17).

Зауважимо однак, що як вважає соціолог релігії В.Єленський, більшість молодих людей є невоцерковленими, їх можна віднести до масового типу релігійності, або так званої неінституційованої постмодернової релігійності як позацерковного, «дифузного» вияву релігії, що являє собою набір цінностей, символів, звичаїв і поведінкових норм (Докаш, 2013, с. 69). Це так звана розмита синтетична релігійність, яка є нестійкою і не формує «лінійність» поведінки. (інтеріоризація релігійних приписів у належні моделі поведінки – авт.), для якої є характерним те, що в одні періоди вона актуалізується, а в інші – відходить на задній план (Єленський, 2013, с. 467). Щоправда, це не відноситься до молоді, яка належить до протестантського середовища, у якому існує фіксоване членство (протестанти сьогодні складають біля 30% релігійної мережі) (Релігійна мережа).

Загалом в громадській думці існують уявлення, що Церква займається лише організацією культової діяльності та репродукцією релігійності. Забувається те, що релігійні співтовариства мають розгалужену структуру, яка поряд із формуванням релігійної культури займається також і соціалізацією релігійної особистості, формуючи у неї громадянські засади. Цю місію виконує у першу чергу система релігійної освіти: п'ятничні, суботні та недільні школи; семінарії, коледжі та інститути. До того ж це робиться на достатньо високому методичному та педагогічному рівнях.

Сьогодні, в часи соціальних криз та нестабільності для соціуму важливо запропонувати молодій людині таку систему цінностей та моральних імперативів, які б не тільки сприяли її соціалізації, але й сформували її як громадянина. Те, що Михайлівський собор УПЦ КП став місцем прихистку побитих студентів у ніч на 3 листопада 2013 р. (Майдан і Церква, 2014, с. 12), а потім це робили і інші релігійні організації, свідчить про високу громадянську позицію церков та їх право формувати таку ж позицію у молоді.

Особливої актуальності, як зауважує доктор богослов'я В. Малик, сьогодні набули питання, що пов'язані з функціонуванням ціннісного ставлення особисті до навколишньої дійсності. В існуючих класифікаціях цінностей, на його думку, чітко прослідковується підхід до виокремлення саме духовних цінностей як регуляторів поведінки людини, оскільки в духовних цінностях відображено багатогранний світ особистості, її бачення минулого, сучасного й прийдешнього. Посилаючись на Ф.Ферстера та Ж.Марітена, які робили акцент на необхідності християнського виховання, якому притаманні ідеї людинолюбства, богослов наполягає на необхідності імплементації досвіду та потенціалу релігійної освіти у світський навчально-виховний процес (Малик, 2015, с. 137 - 139). Посилаючись на європейський досвід формування духовності особистості, де поєднуються три підходи – релігійний, філософський, соціальний, В.Малик вважає, що таке поєднання може бути оптимальним з педагогічної точки зору (Малик, 2015, с. 140).

На Україні, за свідченням В.Малика, такий зарубіжний досвід формування духовних якостей особистості уже запроваджується через об'єднання Духовних богословських шкіл в Євро-Азіатську акредитаційну асоціацію (ЄААА), метою якої є підвищення якості християнської освіти до європейського рівня. Усі християнські школи, за цією концепцією, працюють на одну мету і забезпечують формування системи цінностей. У цій системі виокремлюється біля 7-ми характеристик хорошої християнської школи, що дозволяють виховати вольову людину: неперервність і систематичність, пунктуальність, точність і ясність, скрупульозність, дисципліна, доцільність і слухняність. Особливо важливим засобом у цій роботі вважається соціальне служіння. Робота у цьому напрямі розпочинається з теоретичних напрацювань і навчання та втілюється у практику. Практика ж передбачає участь у святкуванні державних свят, соціальну роботу у громаді, збереження інституту сім'ї на основі християнських цінностей, збереження довкілля, турбота про здоров'я людини (пропаганда здорового способу життя і профілактика шкідливих звичок). Центром християнської освіти, згідно концепції, залишається християнська родина (як первинна ланка соціалізації – авт.), яка доповнюється недільними школами, церковними підлітковими групами, товариствами типу «Асоціації молодих християн», між церковними служіннями і таборами (Малик, 2015, с. 140 – 141).

Що характерне для релігійної освіти, так це її зорієнтованість саме на формування у молоді людини духовності. На шкільному рівні, до прикладу, акцент робиться на тому, щоб діти могли себе реалізувати як фізично, так і інтелектуально, навчитися християнській етиці та застосовувати її принципи у житті. Характерно, що поряд із посиланням на біблійні постаті у справах формування у дітей фізичного та духовного життя релігійні методичні видання апелюють до того ж таки Ж.-Ж. Руссо, К.Д. Ушинського і інших відомих філософів, педагогів та психологів.

Рольове навчання християнського життя, наприклад, тут розглядається як механізм формування у школяра таких важливих якостей: увага до інших, здатність поважати критику і робити висновки, колективізм, цілеспрямованість, наполегливість, самодисципліна, підпорядкування правилам та вказівкам старших. Рольові ігри також передбачають

формування у підлітків таких моральних якостей як любов, взаємовиручка, довіра, послух, турбота, щедрість, життя по правді.

Хоча у більшості релігійних освітніх посібників етичні рекомендації супроводжуються біблійними посиланнями, це тільки сакралізує моральні приписи та приводить до їх кращого засвоєння і формування поведінкових нормативів.

Важливу лагітимізуючу функцію щодо впровадження у життя молоді системи духовно-моральних цінностей виконує низка курсів з християнської етики, які повсемісно запроваджені у релігійній освіті. Вдало поєднуючи педагогіку, дидактику, етику і психологію, базуючись на релігійному матеріалі, вони не ставлять за мету сформувати релігійну особистість, а передбачають застосування християнських моральних цінностей для духовно-морального виховання підлітків. Основне завдання педагога, яке ставиться у посібниках з християнської етики – сформувати у дитини правильну моральну свідомість, яка, у свою чергу, дасть життя таким рисам характеру як честь і гідність, совість, почуття сорому, доброзичливість та позбавить від заздрощів (Докаш, 2015, с. 110 – 112).

Сьогодні в Україні, враховуючи широкі демократичні процеси, релігійна освіта отримала право на існування. В рамках існуючого законодавства відкриваються школи, гімназії, вищі освітні заклади, у яких поєднуються як світський так і теологічний компонент. Щоправда, приближення до європейського рівня поки-що має лише ряд закладів греко-католицької та протестантської освітньої мережі. Саме тому ми й побудували наш аналіз посібників і методичної літератури навчальних комплексів західного зразка протестантської освітньої системи, яка адаптована до українських реалій. Зауважимо, що викладацький склад релігійних закладів адаптував її до освітньої системи України таким чином, щоб засвоєння європейського досвіду не призвело до втрати ідентичності та зберегло самотність української культурно-освітньої традиції. Ми, у першу чергу, звернули увагу на ті посібники, які формують як ціннісні орієнтації молоді, так і профілактують чи допомагають вирішити підліткові проблеми.

Огляд релігійної освітньої літератури, більшість якої, на жаль, поки що запозичена із далекого зарубіжжя, свідчить про те, що вона професійно зорієнтована на вирішення підліткових проблем. Одним із таких видань є проект із 10-ти занять «Майже дорослі» для учнів 10-14 років за редакцією Джеймса Добсона (Добсон, 2009).

Проект має достатньо широке призначення: зустрічі серед тижня та молодіжного відпочинку; молодіжних таборів; програм літніх таборів; суботніх післяобідніх зустрічей; недільних шкіл; недільних вечірніх програм; зустрічей молодіжних груп; денних таборів на канікулах. Освітній проект передбачає вирішення 3-ох проблемних питань для юнацького віку: подолання почуття неповноцінності; формування впевненості у собі; вирішення питання з тенденцією групового наслідування.

Великим позитивом цього курсу можна вважати те, що він рекомендує залучати молодь до групових занять, де можливий взаємний обмін думками та наслідування позитивних моделей поведінки і паралельні зустрічі їх батьків, які також можуть обмінюватися педагогічним досвідом та прикладами виховання. Тобто мова йде про навчання та виховання на двох рівнях: дітей і батьків, які проводить Церква. Слушно зауважимо, що протестантські деномінації Чернівецької області мають практику проведення таких заходів, особливо літніх таборів, до яких залучаються і не члени релігійної громади (Докаш, 2015, с. 132 - 133).

Даний проект надає велике значення розвагам і фізичній активності для вивільнення енергії, що накопичилась під час навчальних занять. Розваги, як вважає Дж.Добсон, до яких ще й залучаються батьки, допомагають підліткам швидко і невимушено потоваришувати, перейняти «манеру» поведінки дорослих під час ігор та приклади вирішення питань, коли виникають непорозуміння.

Ігрове виховання передбачає й спільну роботу в групах молодших і старших, лідерів та невпевнених в собі, що дозволяє останнім перебороти свою невпевненість. Характерним для цього проекту є акцент на різних видах змагань та спорті: футбол, волейбол, змагання з

ватними м'ячиками, перетягування канату, перегони на скейтах (Докаш, 2013, с. 6 - 16).

Заняття цього проекту також передбачають визначення та оцінку своїх негативних і позитивних якостей, боротьбу з тиском до наслідування, вивчення проблем статевого розвитку, кохання, шлюбу, конфліктність між батьками та дітьми, пошук самовизначення (Докаш, 2013, с. 20-78). Даний проект вражає своєю простотою і оригінальністю, де на простій мові і доступно на конкретних прикладах розглядаються проблеми підліткового дорослішання та надання підліткам рекомендацій щодо формування себе як особистості. Це те, чого не вистачає освіті і що повинно братися на озброєння.

Подібні підходи щодо роботи з молоддю ми також знаходимо у виданні «Пізнаючи Божий задум. Раціональне та біблійне бачення найскладніших проблем сучасної молоді» під редакцією Д.Шмірер та Л.Гілберт (Шмірер, 2005). Ця унікальна молодіжна програма ставить за мету допомогти підліткам спілкуватися, розмірковувати про такі питання як належність до тієї чи іншої статі, звички чи залежності, сексуальність, дружбу та сімейні стосунки. На роздуми виносяться і питання щодо того, як відноситись до тих, хто виглядає та поводить ся інакше. Програма також передбачає і формування релігійної культури: як працювати із джерелами, як молитись, вести себе під час богослужіння, як будувати стосунки із співвітниками. Слід надати належне авторам програми в тому, що їхні рекомендації будуються на принципах позаконфесійності, позасвітоглядності та толерантності і не передбачають продукування конфесійної релігійності.

Посібник має добре продуману структуру та інформаційну наповненість:

- відеоматеріал як вступ до кожного заняття (включає також друкований матеріал), у якому підлітки з «реального світу» розповідають про своє життя і про те, як вони долають свої проблеми;
- репродуктивні учнівські сторінки;
- три чотиритижневі курси, що розглядають реальні життєві історії, буттєві проблеми молоді та біблійні шляхи їх вирішення;
- інтерактивні дискусії та «гарячі теми», які разом з особистими учнівськими сторінками дозволяють обговорити і дослідити складні питання як в приватній розмові, так і на загальному обговоренні;
- біблійні уроки, які застосовують Боже Слово до найскладніших питань сьогодення.

Ця програма заслуговує на пильну увагу і запровадження у світську систему освіти, оскільки один із її авторів – Дон Шмірер протягом сорока років був задіяний у праці із міжособистісних контактів та консультування, разом з дружиною – Нелі Гілберт створив декілька християнських навчально – реабілітаційних програм, є засновником і президентом національного центру батьківства у США (Шмірер, 2005, с. 133 – 134).

Специфічну методологію розв'язання життєвих проблем пропонує курс Міжнародного заочного інституту (США) «Розв'язання життєвих проблем. Християнський підхід» під реалізацією магістра наук з Просвітництва Дороті Л.Джонс (Джонс, 1994). Він більш широкий, ніж попередні і передбачає роботу не тільки з молоддю, але й з тими, хто вже вступив у доросле життя. Даний курс ставить за мету вивчення джерела проблем, методів їх розв'язання та способів знаходження вирішення християнським шляхом. В ньому розглядаються такі проблеми як взаємовідносини в суспільстві і сім'ї, проблеми самотності, питання, пов'язані з людською сексуальністю (відмінностями статей) та низки інших, пов'язаних із стражданнями та смертю. Для кожної із цих проблемних сфер пропонуються біблійні рішення та розроблені принципи, які допомагають їх подолати та допомогти подолати проблеми інших як і тим, хто знаходиться в злиднях.

Посібник побудований таким чином, що його можна використовувати як для стаціонарних занять, так і для самостійного дистанційного засвоєння при підтримці інструктора.

На особливу увагу заслуговують розділи «Проблеми у взаємовідносинах» та

«Особливі проблемні сфери», які присвячені формуванню стандартів поведінки і відносин в соціумі та вирішенні окремих індивідуальних проблем. З посиланням на окремі біблійні положення посібник пропонує приклади боротьби з вадами характеру та подолання таких його негативів як заздрість, прагнення слави, егоїзм, користоловство, несправедливість щодо інших. Складність вирішення цих проблем знижується за рахунок того, що посилання на Біблію та приклади поведінки біблійних постатей ніби сакралізують запропоновані моделі і не викликають сумніву (Докаш, 2015, с. 146).

Слушними є рекомендації щодо взаємим між подружжям та батьками і дітьми. З одного боку, свобода статей, з іншого – апеляції до необхідності взаємної поваги і любові при диференціації обов'язків дозволяють засвоїти ті християнські істини непорушності шлюбу, які роблять сім'ю стійкою до випробувань (Докаш, 2015, с. 148 – 181). Надає низку порад посібник і для позашлюбних молодих людей, рекомендуючи їм різні форми позбавлення самотності (Добсон, 2009, с. 197 – 211). Серйозна увага в посібнику надається і таким особливо проблемним сферам як сексуальність і утримання. По-перше, з посиланням на 1 Кор. 10-13 категорично забороняється вступати у статеві стосунки поза шлюбом через такі причини, як поява позашлюбних дітей, збільшення кількості абортів, розповсюдження венеричних захворювань та емоційні травми. Для контролю над своїми сексуальними позовами автор пропонує сублімацію (заміщення) у таких формах як праця, ігри, суспільна та релігійна діяльність, мистецтво, спорт, молитва, християнське служіння іншим тощо. При цьому утримання від фізичного союзу в шлюбі не знаходить схвалення, а вважається основою і ґрунтом для міцної сім'ї. Категорично засуджується блуд та гомосексуалізм (Докаш, 2015, с. 214 – 234).

Пропонує посібник і рецепти подолання депресії, це спорт, правильна дієта та відпочинок, які разом дають здоров'я фізичне і духовне (Докаш, 2015). Оскільки для кожної людини проблемними є питання страждань і смерті, посібник пропонує застосовувати одну із психотерапевтичних (компенсаторних) функцій релігії згідно Филип. 1:21 – «Смерть – не кінець, а початок». Страждання, відповідно, повинні розумітися як випробування, а смерть – як звільнення від тягот життя та перехід у світ справедливості (Докаш, 2015, с. 272).

Достоїнством цієї програми є й те, що після кожного заняття надаються контрольні роботи, які дозволяють перевірити рівень засвоєння матеріалу та порівняти з відповідями, які є в кінці посібника. Загалом же посібник дозволяє сформувати повноцінну, врівноважену, морально стійку особистість, здатну пропонувати високі зразки поведінки і відносин.

Висновки. Вище викладене дозволяє зробити такі узагальнення та запропонувати ряд рекомендацій:

- Релігія та церква отримали в українському суспільстві вагомий рівень довіри, оскільки мають великий вплив на формування моральних імперативів та соціально зважену і патріотичну позицію громадян.

- Високий рейтинг церкви, порівняно з іншими соціальними інститутами, надає їй право імплементувати свій досвід виховної роботи у систему світської освіти, формувати у молоді належні ціннісні орієнтації та моделі поведінки.

- Оскільки релігійність молоді в більшості є поза інституційною, доцільно її залучати до тих новітніх форм релігійної освіти, виховання та духовних практик, які сьогодні використовуються релігійними закладами.

- Враховуючи, що Україна вибрала європейський вектор розвитку у світську освіту, доцільно імплементувати такий педагогічний принцип, коли поєднуються три підходи до формування духовності особистості – релігійний, філософський та соціальний, який є складовою європейської освітньої культури.

- Українській освітній системі слід запровадити передовий зарубіжний практичний досвід роботи з підлітками який передбачає не тільки формування ціннісних орієнтацій, але й підготовку до дорослого життя.

Докаш В. (2015). Релігійна освіта як фактор легітимації суспільних цінностей та толеризації відносин. Освіта і життєвий світ особистості: європейський досвід і українські реалії [в:] Матеріали Міжн. наук.-практ. Інтернет-конф., 23-24 квітня 2015 р., В.І. Докаш (ред.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т., с. 240 – 251.

Докаш В. (2013). Релігійність українського суспільства в її сучасних соціологічних вимірах. Держава та Церква: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільства. [в:] Матеріали Міжн. наук.-практ. Інтернет-конф., 30-31 травня 2013 р., В.І. Докаш (ред.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т.

Дороті Джонс. (1994). Решение жизненных проблем. Христианский поход. Irving, Texas, USA.

Єленський В. 2013. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття. Львів, Видавництво Українського католицького університету.

Майдан і Церква. (2014). Хроніка подій та експертна оцінка. Українська асоціація релігієзнавців. за загальною редакцією Л.О. Филипович, О.В. Горкуші (ред.). Київ: Самміт-Книга.

Малик В. (2015). Формування духовних цінностей молоді засобами релігійної освіти. В: Освіта і життєвий світ особистості: європейський досвід і українські реалії [в:] Матеріали Міжн. наук.-практ. Інтернет-конф., 23-24 квітня 2015 р., В.І. Докаш (ред.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т.

Релігійна мережа, її кадрове та матеріальне забезпечення: основні тенденції, динаміка змін, перспективи розвитку. Взято в: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view

Центр Разумкова. (2013). Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин. Національна безпека і оборона, № 1, с.15 – 40.

Україна – 2014: (2014). Суспільно – політичний конфлікт і Церква (Інформаційні матеріали). Київ.

Шмірер Дон. (2005). Пізнаючи Божий задум. Раціональне та біблійне бачення найскладніших проблем сучасної молоді. Львів: Нова надія.

THE ROLE OF RELIGIOUS EDUCATION AND EDUCATION IN SHAPING VALUES, RELIGIOUS TOLERANCE AND SOCIAL PRACTICES OF YOUNG PEOPLE

The article analyzes the level and nature of religiosity Ukrainian society, especially in its youth. We study the religious network as a base and tool thesis: population in the activities of religious institutions and participate in spiritual practices, the mechanism of internalization of the value system in line proper social behavior.

The role of the Church in the formation of young patriotic sentiments in to – and after areal period. The role of religious education and education in shaping values, moral qualities and socialization on the spiritual foundations of culture. The analysis of educational projects and the religious education system that allow to implement the historical experience of the Church in limityzatsiyi social values and spiritual rehabilitation of the social organism. Noted the importance of including the educational potential of religious culture in secular education for the formation of the youth of moral imperatives that allow it to fully perform the role of social and civic obligations.

Keywords: religion, religious network, spiritual practices, values, religious culture.

Beata Szluz,

*Dr hab. prof. UR, Zakład Socjologii Problemów Społecznych
Instytut Socjologii, Uniwersytet Rzeszowski*

„NADSZEDŁ CZAS NA DZIAŁANIE?” – AKTYWNOŚĆ SPOŁECZNA MŁODZIEŻY W RAMACH WOLONTARIATU

W czasach, gdy trwałość więzi międzyludzkich i rodzinnych została poważnie naruszonych, konieczne jest rozwijanie u młodych ludzi: samodzielności w myśleniu i działaniu, równowagi emocjonalnej, kreatywności, pomysłowości, a także wytrwałości, lojalności i niezawodności. W tym kontekście, ważne jest nowe spojrzenie na edukację, a także na wychowanie obywatela i pracownika. Istotne jest zwrócenie uwagi na edukację permanentną, bo bez niej budowanie nowoczesnego społeczeństwa jest praktycznie niemożliwe. Wolontariat może spełniać swoją rolę w procesie wychowania. Tak więc, powinien być traktowany jako szczególnie cenne uzupełnienie procesu edukacji. W artykule podjęto próbę poszukiwania istoty wolontariatu młodych ludzi jako wyrazu aktywności społecznej oraz miłości i troski o człowieka.

Słowa kluczowe: wolontariat, wolontariusz, młodzież, aktywność społeczna, praca socjalna.

Wstęp

Działalność w wolontariacie jest współcześnie promowana przez szkoły, uczelnie, a także mass media, należy do ważnych elementów procesu edukacji oraz wychowania. Rozpowszechniła się, co jest uwidocznione w zwiększającej się liczbie uczestniczących w niej osób. Wiele podmiotów angażuje się i realizuje zadania ukierunkowane na niesienie pomocy, realizują je instytucje państwowe, nieco inaczej firmy prywatne (np. wolontariat pracowniczy), organizacje pozarządowe czy prywatne osoby (Siwek-Szczepanik, 2010, s. 89, 92-93; Szluz, 2008a, s. 207-220; Szluz, 2012a, 1(6), s. 163-181; Szluz, 2012b, s. 53-64). Współczesny wolontariat rozwija się dynamicznie, jednocześnie zmieniają się zarówno oczekiwania, jak i potrzeby osób, które potrzebują pomocy od ochotników.

Wizerunek wolontariusza zarysowano m.in. wskazując cechy kierunkowe oraz instrumentalne. Cechy kierunkowe dominujące można odnaleźć w czynnościach wykonywanych przez wolontariusza, są to następujące cechy osobowości: afirmacja życia, gotowość czynienia dobra oraz wrażliwość społeczna. Do cech kierunkowych zasadniczych zaliczono z kolei: umiłowanie idei czy pragnienie samourzeczywistnienia. Natomiast wśród istotnych cech kierunkowych istotnych dla wolontariuszy wymieniono: wielkoduszość, odpowiedzialność, a także szlachetność. Wśród cech instrumentalnych dominujących wskazano: profesjonalizm w wykonywanych czynnościach, a także dyspozycyjność. Z kolei do cech instrumentalnych zasadniczych zaliczono samodzielność w wykonywanym działaniu, komunikatywności i łatwości nawiązywania nowych kontaktów. Natomiast wśród cech instrumentalnych wtórnych wymieniono: zdyscyplinowanie, stałość, zaradność (Sowiński, 2007, s. 100-102). Aktywność wolontariuszy może występować w wielu obszarach życia społecznego, np. edukacji, kultury, organizowania czasu wolnego czy pomocy społecznej. Wolontariat umożliwia młodym ludziom zaspokojenie potrzeby bycia dla innych, aktywność jest zatem okazją do kształtowania samego siebie. Przyjmuje się, że ochotnik podejmując swoją działalność powinien być: pewny - musi zastanowić się, dlaczego chce pomagać innym ludziom?; przekonany - nie powinien oferować swej pomocy, jeżeli nie jest przekonany o wartości tego, co robi; lojalny - zgłaszać własne sugestie; przestrzegać zasad - nie krytykować rzeczy, których nie rozumie, może bowiem okazać się, że mają swoje uzasadnienie; mówić otwarcie - pytać o rzeczy, których nie rozumie; chętnie uczyć się - rozszerzać swoją wiedzę, stale się rozwijać; nie sprzeciwiać się kontroli nad sobą - będzie pracować lepiej i z większą satysfakcją, wykonując to, czego od niego się oczekuje; być osobą, na której można polegać - praca jest zobowiązaniem, nie należy składać obietnic, których nie jest się w stanie spełnić; działać w zespole - znaleźć dla siebie miejsce w grupie (Kodeks etyczny wolontariusza). Ze względu na ramy niniejszego opracowania zakres podjętych rozważań ograniczono do aktywności społecznej młodzieży w wolontariacie.

- **Wolontariat w Polsce świetle wybranych badań**

Z badań przeprowadzonych na losowo wybranej reprezentatywnej próbie 1005 Polaków wynika, że wolontariuszami są najczęściej młodzi ludzie. W 2003 r. wśród osób w wieku 18-25 lat było 22,5% wolontariuszy. Nieodpłatną pracę wykonują też, częściej niż w innych grupach wiekowych, osoby w średnim wieku. Wśród respondentów w wieku 46-55 lat w 2003 r. było 20,5% wolontariuszy. W dotychczasowych badaniach najmniej aktywną społecznie była grupa osób starszych, powyżej 55 roku życia. W 2003 r. w tym przedziale wiekowym było 8,3% ochotników. Równowaga w zaangażowaniu wolontarnym wśród mężczyzn i kobiet utrzymywała się w kolejnych latach. W 2001 r. więcej kobiet, niż mężczyzn zadeklarowało zaangażowanie w wolontariat, w następnych latach jednak różnica była nieznaczna. Częściej niż przeciętnie można spotkać osoby deklarujące dobrowolne poświęcanie wolnego czasu wśród osób pracujących oraz wśród uczniów i studentów. Coraz rzadziej społeczne zaangażowanie deklarują emeryci i renciści. Natomiast w grupie osób niepracujących (zajmujących się domem) odsetek wolontariuszy, w stosunku do średniej dla wszystkich Polaków uwidocznili tendencję wzrostową. Osób poświęcających nieodpłatnie swój czas jest o 12% więcej wśród jednostek z wyższym wykształceniem (w 2003 r. 23,9%), niż wśród osób z wykształceniem podstawowym (11,6%) (Stowarzyszenie Klon/Jawor, 2003, s. 14). Bardzo wyraźnym wskaźnikiem zaangażowania w

wolontariat jest wykształcenie. Im jest ono wyższe, tym większa jest skłonność do pracy wolontarnej, ta tendencja utrzymuje się i uwidacznia w badaniach w kolejnych latach.

Na tle innych państw obywatele Polski w małym stopniu angażują się w działalność wolontarną. W 2004 r. została objęta badaniem grupa 1005 osób, w ciągu dwóch dni. 18% respondentów deklarowało, iż poświęca czas, aby pomóc innym. Większe zaangażowanie zauważono wśród osób poniżej 25 roku życia, a najmniejsze u osób powyżej 55 roku życia (15%). Najwięcej wolontariuszy posiadało wyższe wykształcenie (26%), najmniejszy odsetek stanowiły osoby posiadające wykształcenie podstawowe (12,8%). Około 29,6% badanych było uczniami lub studentami. Najmniejszy odsetek respondentów deklarował pozostawanie osobą bezrobotną (13%) oraz nieaktywną zawodowo i prowadzącą gospodarstwo domowe (12%) (Gumkowska, Herbst, Wygnański 2004, s. 3, 15-16). Wolontariat budził zainteresowanie i był podejmowany najczęściej przez młodzież.

W 2006 r. przeprowadzono badania w ciągu 5 dni, objęto nimi 1007 osób. 21,9% respondentów poświęcało swój czas na pracę w wolontariacie. Większą aktywnością wykazały się osoby w przedziale wiekowym 46-55 lat, natomiast najmniejszą osoby powyżej 55 roku życia. Najwięcej wolontariuszy, podobnie jak w poprzednich latach, deklarowało posiadanie wyższego wykształcenia, najliczniejszą grupę stanowili studenci i uczniowie (Herbst, Gumkowska, 2007, s. 3, 15, 34). Badania potwierdziły, że młodzi ludzie, respondenci z wyższym poziomem wykształcenia najczęściej byli aktywni społecznie w ramach wolontariatu.

W roku 2008 przeprowadzono badanie w 1714 organizacjach pozarządowych. Zauważono wzrost liczby osób, które uczestniczą w wolontariacie stałym, czyli angażują się w pomoc innym osobom przynajmniej raz w miesiącu. Większą aktywnością społeczną wykazali się mężczyźni, niż kobiety (Gumkowska, Herbst, Radecki, 2009, s. 1, 60). Z kolei w 2010 r. w grupie badanych do 25 roku życia, 22% osób deklarowało bezinteresowne poświęcanie czasu lub świadczenie pracy na rzecz organizacji trzeciego sektora. Wśród osób w wieku 26–55 lat taką deklarację wskazało kilkanaście procent badanych, natomiast starszych osób było tylko około 10%. Biorąc pod uwagę status zawodowy respondentów, najniższy odsetek wolontariuszy występował wśród emerytów i rencistów (7%) (Przewłocka, 2011, s. 15). Studenci i uczniowie, podobnie jak w badaniach w poprzednich latach, częściej niż inne grupy badanych podejmowali działania jako ochotnicy w wolontariacie. Przeprowadzone w 2012 r. badania wykazały, że co ósmy wolontariusz angażował się w działalność charytatywną, jednakże liczbą powyżej 10 wolontariuszy zewnętrznych dysponuje 2/3 wszystkich organizacji pozarządowych (62%), tylko co 20 instytucja posiadała ponad 50 ochotników. Z badań wynika, iż społecznicy angażowali się w wolontariat przynajmniej raz w miesiącu (Przewłocka, Adamiak, Herbst, 2013, s. 83-84). Działalność ochotników jest ważna i niezbędna w wykonywaniu zadań statutowych wielu podmiotów pozarządowych.

W 2013 r. w wolontariat zaangażowanych było 18% Polaków. Ponad jedna czwarta badanych (27%) deklarowała udzielanie się na rzecz swojego otoczenia lub osób spoza kręgu rodziny i znajomych, nie określała swojej działalności wolontariatem. Niemal jedna dziesiąta (9%) respondentów działała na rzecz Kościoła lub związku wyznaniowego. W 2013 r. około 34% Polaków wykazywało się aktywnością społeczną. Jest ona charakterystyczna dla badanych z wykształceniem wyższym, deklarowało ją 53% z nich. Nieco częściej angażowały się w nią kobiety (37%), niż mężczyźni (31%) (Adamiak, 2014, s. 41). Analizując społeczną aktywność Polaków w ciągu ostatnich trzech lat zauważono, że nie ulega ona istotnym zmianom. Każdego roku podejmuje ją nieco ponad jedna trzecia badanych. Większą aktywność społeczną obserwowano jedynie w 2012 r. Istotną zmianę zauważono w odniesieniu do wolontariatu formalnego. Odsetek osób zaangażowanych w tego typu działalność wzrósł pomiędzy 2011 a 2012 r. o 4%, w 2013 r. ustabilizował się na poziomie 18% (Adamiak, 2014, s. 42). Na niezmiennym poziomie pozostaje zaangażowanie w wolontariat nieformalny, w który włącza się nieco ponad jedna czwarta społeczeństwa, a także w wolontariat na rzecz Kościoła lub związku wyznaniowego, w który angażuje się nieco mniej niż jedna dziesiąta osób.

• **Wolontariat w wybranych krajach Unii Europejskiej – Wielkiej Brytanii, Włoszech, Niemczech**

W Wielkiej Brytanii wolontariat ma długą tradycję. Początkowo dominowały akcje filantropijne, które organizowane były przez Kościół, w późniejszych latach nastąpiło ewoluowanie w kierunku filantropii świeckiej. W 2000 r. zorganizowano program pt. „Wolontariusze 1000-lecia”, mający na celu zachęcenie ludzi do brania udziału w działalności wolontarnej. Wywiązała się dyskusja, ponieważ związki zawodowe były przekonane, iż wolontariat zastępuje odpłatną pracę i prowadzi do coraz większego bezrobocia. W efekcie skonstruowano dwa niezależne programy: „Program planowanego wolontariatu” oraz „Szansa dla ruchu wolontariatu”, które miały stanowić pomost pomiędzy bezrobociem, a zatrudnieniem (Cyran-Mądzik, 2009, s. 32). Ludzie, uczestniczący w tego rodzaju przedsięwzięciach zdobywali wiedzę i umiejętności.

Z przeprowadzonych w Wielkiej Brytanii badań wynika, iż w latach 2012-2013, około 44% dorosłych osób co najmniej raz w roku wykonywało działania w ramach wolontariatu, z kolei 29% co najmniej raz w miesiącu (w latach 2010-2011 odpowiednio odsetek wynosił: 39% i 25%). Średnia liczba godzin poświęconych wolontariatowi przez jednostkę zmniejszyła się o 30% w latach 1997 – 2007, co jest dowodem, że istnieje tendencja do epizodycznej działalności w wolontariacie. Respondenci najczęściej mieli więcej niż jeden motyw do angażowania się, będący odzwierciedleniem ich systemu wartości. Uczestnictwo było związane z posiadanymi zasobami, takimi jak: czas, pieniądze, umiejętności, wiedza i doświadczenie (Volunteering England). Najnowsze dane wskazują na wzrost liczby wolontariuszy w grupie osób od 16 do 25 roku życia (od 23% w 2010–2011 do 28% w 2011–2012), po kilku latach stabilności. W 2010 i 2011 r. około 52% młodych ludzi pracowało w wolontariacie co najmniej raz w roku, z czego 19% robiło to co najmniej raz w miesiącu lub częściej, a 6% co najmniej raz w tygodniu. Młodzi ludzie częściej są aktywni, jeśli ich rodzice są również wolontariuszami. Wśród uwarunkowań wskazano także: uczestnictwo w pozalekcyjnych zajęciach religijnych, kapitał kulturowy (udział w wydarzeniach kulturalnych i społecznych, zwiedzanie muzeów i omawianie literatury). Częściej aktywność podejmują kobiety, młodzi ludzie są bardziej skłonni do działań w wolontariacie, jeśli są członkiem grupy etnicznej (Bennet, Parameshwaran, 2013, za: Institute for Volunteering Research). Aktywność społeczna ma pozytywny wpływ na zdrowie i samopoczucie, umożliwia poznanie nowych ludzi, dokonywanie zmian, przyczynia się do rozwoju umiejętności w oparciu o istniejącą wiedzę i doświadczenie, jest ukierunkowana na zatrudnienie.

W połowie lat 70 ubiegłego wieku coraz częściej mówiono o wolontariacie we Włoszech. Ważnym elementem, który sprzyjał rozwojowi trzeciego sektora w minionych latach, było powstanie stowarzyszeń, które nie były związane z Kościołem, ani też z polityką. W 1991 r. doszło do wzmocnienia wolontariatu w tym kraju. Wówczas liczba wolontariuszy sięgała 273 tys., w tym aktywnych było około 11 tys. osób. Sześć lat później liczba organizacji pozarządowych liczyła 12,9 tys. Działało w nich aktywnie ponad 450 tys. wolontariuszy, odnotowano 3,5 mln członków organizacji. Połowę stowarzyszeń we Włoszech stanowią organizacje bezwyznaniowe, z kolei 40% związane z Kościołem. Najwięcej osób pomagających innym działa w północnych Włoszech. Bardzo często wolontariuszami są osoby mające wysokie dochody, wykonują pracę charytatywną średnio pięć godzin tygodniowo (Kubiak, 1996, s. 3–11). Według badania ISTAT, przeprowadzonego w 2006 r., w wolontariacie uczestniczyło ponad 9% osób pomiędzy 14 i 17 rokiem życia i ponad 12% osób w wieku od 18 do 19 roku życia. W 2010 r. odsetek włoskich wolontariuszy w wieku od 14 do 17 lat wzrósł o 7,3% (plus 1% w porównaniu z danymi z 1999 r.), z kolei w wieku 17 i 18 lat o 11,8% (3,4% w ciągu ostatniej dekady). W latach 1999-2010 odsetek młodych wolontariuszy w wieku od 20 do 24 lat wzrósł z 8,8% do 11,2%. We Włoszech odnotowano ponad osiemset tysięcy wolontariuszy, 22,1% z nich ma mniej niż 30 lat. Miejscem formacji aktywnej postawy obywatelskiej, demokratycznej jest szkoła, w której zachęca się młodzież do udziału w wolontariacie. Ponad 4,6 tys. nauczycieli zaangażowało się w działania na terenie całego kraju. W 2009 r. było 163 tys. studentów zaangażowanych w działania wolontariuszy. Do głównych motywów zaliczono: potrzebę przynależności do grupy (21%);

dzielenie się doświadczeniem, które jest ważne podczas współdziałania z rówieśnikami, solidaryzowanie się z innymi ludźmi, poczucie bycia potrzebnym (16%); zaangażowanie i samorealizację (13%) i wreszcie chęć zagospodarowania wolnego czasu (13 %). Wartość dodaną stanowią: zdobywanie nowych umiejętności, kontaktów interpersonalnych, wiedzy, która może być wykorzystana na rynku pracy (di Novella, 2011). W czasach kryzysu, wolontariat jest przedstawiony jako cenny zasób, ponieważ sprzyja przyjmowaniu i respektowaniu podstawowych wartości, oferuje praktyczną pomoc w zakresie rozwiązywania problemów, stymuluje poprawę jakości życia obywateli.

Wolontariuszami w Niemczech mogą być osoby w każdym wieku, ze wszystkich grup społecznych oraz zawodowych. Ochotnicy są ubezpieczeni zarówno od wypadków, jak i odpowiedzialności. Zaangażowanie się w pomoc innym nie musi dokonywać się tylko poprzez uczestniczenie w wolontariacie, ponieważ w 1964 r. powstała ustawa, która stworzyła dla osób młodych, czyli pomiędzy 18 a 25 rokiem życia perspektywę rocznej pracy na płaszczyźnie socjalnej, tak zwany „Dobrowolny rok socjalny”. Pozwala to młodym ludziom na bezpośrednie zapoznanie się z zawodami socjalnymi, pedagogicznymi a także opiekuńczymi. Warto wspomnieć, iż praca ta nieco różni się od zwykłego wolontariatu, ponieważ ochotnikom płaci się drobne wynagrodzenie (Kubiak, 1996, s. 21). W ramach wolontariatu młodzieży świadczone są usługi edukacyjne i szkolenia, przydatne w pracy. Ochotnicy wnoszą zatem cenny wkład pracując na rzecz społeczeństwa, mogą także rozwijać siebie.

Podsumowanie

M. Górecki (1999, s. 335-336) określił zachowania wolontariuszy jako mające charakter polimotywacyjny. Zależą one od porządku motywów, które wynikają zarówno z osobowości, środowiska społecznego, a także sytuacji osobistej. Jedną z najważniejszych wartości jest dobrowolność, pomaganie innym, a także potrzeba bezinteresownego zrobienia czegoś dobrego dla drugiego człowieka.

W ujęciu dwuczynnikowej teorii motywacji F. Herzberga (za Braun, 2012, s. 55) na zadowolenie lub niezadowolenie z wykonywanej pracy wpływają czynniki nazwane motywatorami oraz czynniki higieny. Motywatorami są: możliwość realizowania wcześniej postawionych sobie celów lub wykonywania ambitnych czynności; zwiększenie rzetelności, a także sumienności wykonywanej pracy; potrzeba szacunku; osiągnięcie sprawiedliwej i bezstronnej oceny indywidualnych osiągnięć; charakter wykonywanej pracy, która umożliwi realizowanie różnorodnych zadań, pozwalających na wykorzystanie wszystkich umiejętności czy talentów; konieczność rozwoju posiadanych umiejętności. Występują również czynniki higieniczne, do których zaliczono: politykę oraz administrację w miejscu wykonywanej pracy; nadzór; stosunki międzyludzkie, szczególnie relacje interpersonalne w zespole; wynagrodzenie; warunki panujące w pracy, tzn. fizyczne otoczenie występujące w pracy. Czynniki higieny nie motywują ludzi, jednakże ich brak może stać się elementem demotywującym osoby chcące pozostać wolontariuszami. Ważne jest to, aby praca dla wolontariusza stanowiła ciągłe wyzwania, powodowała odkrywanie swoich umiejętności oraz motywowała do działania.

Adamiak P., Zaangażowanie społeczne Polek i Polaków. Wolontariat, filantropia, 1% i wizerunek organizacji pozarządowych. Raport z badania 2013, Wydawnictwo Stowarzyszenia Klon/Jawor, Warszawa 2014.

Braun K., Wolontariat – młodzież – wychowanie, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2012

Cyran-Mądzik A., Wolontariat w Wielkiej Brytanii, [w:] Matyas B. (red.), Wolontariat jako działanie prospołeczne w obszarze pomocy społecznej i pracy socjalnej, Wydawnictwo Wszechnica Świętokrzyska, Kielce 2009.

di Novella C., Volontariato Giovanile. Una risorsa per la società e per se stessi, lipiec 2011, http://www.vocazioni.net/index.php?option=com_content, data dostępu: 25.04.2015.

Gawroński S., Ochotnicy miłości bliźniego. Przewodnik po wolontariacie, Wydawnictwo Wież, Warszawa 1999

Górecki M., Wolontariat, [w:] D. Lalak, T. Pilch (red.), Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1999.

Gumkowska M., Herbst J., Radecki P., Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych. Raport z badań 2008, Wydawnictwo Stowarzyszenia Klon/Jawor, Warszawa 2009.

Gumkowska M., Herbst J., Wygnański J., Wolontariat, filantropia i 1% - raporty z badań 2004, Wydawnictwo Stowarzyszenia Klon/Jawor, Warszawa 2005.

Herbst J., Gumkowska M., Wolontariat, filantropia i 1%. Raport z badań 2006, Wydawnictwo Stowarzyszenia Klon/Jawor,

Warszawa 2007.

Institute for Volunteering Research, How many young people volunteer?, <http://www.ivr.org.uk/>, data dostępu: 26.04.2015

Kodeks etyczny wolontariusza, <http://hyperlink/>, data dostępu: 25.04.2015

Kubiak I., Wolontariat – nowe spojrzenie na pracę społeczną, Wydawnictwo Boris, Warszawa 1996

Musiąła A., Prawne aspekty wolontariatu, Fundusz Współpracy, Centrum Informacji dla Organizacji Pozarządowych BORDO, Warszawa 2003

Ochman M., Jordan P., Jak pracować z wolontariuszami, Wydawnictwo BORIS, Warszawa 1997

Przewłocka J., Zaangażowanie społeczne Polaków w roku 2010: wolontariat, filantropia 1%. Raport z badań, Wydawnictwo Stowarzyszenia Klon/Jawor, Warszawa 2011.

Przewłocka J., Adamiak P., Herbst J., Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych, raport z badania 2012, Wydawnictwo Stowarzyszenia Klon/Jawor, Warszawa 2013.

Siwek-Szczepanik A., Obraz współczesnego polskiego wolontariusza, [w:] M. Mirowskiej (red.), Praca socjalna i wolontariat w pomocy społecznej, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2010.

Sowiński A.J., W poszukiwaniu ideału osobowości wolontariusza, [w:] B. Kromolicka (red.), Wolontariat w obszarze humanistycznych wyzwań opiekuńczych, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit s. c., Toruń 2007.

Stowarzyszenie Klon/Jawor, Wolontariat i filantropia Polaków – raport 2003, Warszawa 2003, http://civicpedia.ngo.pl/files/civicpedia.pl/public/raporty/wolontariat_filantropia_1proc_2003.pdf, data dostępu: 15.04.2015.

Szluz B., Wolontariat młodzieży jako wyraz miłości i troski o człowieka, [w:] K. Przybycień (red.), Miłość w życiu człowieka. Przyczynek do rozważań o budowie „Cywilizacji miłości”, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Stalowa Wola 2008a.

Szluz B., Pracownik socjalny i wolontariusz – współpraca czy konkurencja w dziedzinie współczesnej pomocy społecznej?, [w:] M. Lačný, V. Dudinský (red.), Medzi modernou a postmodernou IV. Súťaživosť ako kultúrotrvorný fenomén – limity efektivity, Wydawnictwo Prešovská univerzita, Prešov 2008b.

Szluz B., The specificity of the „Projector - Student Volunteering” implemented by the Polish-American Freedom Foundation in Poland, [w:] T. Matulayová (red.), Dobrovolníctvo ako výskumná téma sociálnej práce a sociológie, Wydawnictwo Technická univerzita v Liberci, Liberec 2012a.

Szluz B., Wolontariat studentów – współczesne wyzwania, „Studia Socialia Cracoviensia” 2012b, nr 1(6).

Volunteering England, Policy and research. What the research tells us, <http://www.volunteering.org.uk/>, data dostępu: 15.04.2015.

„IT'S TIME FOR ACTION?” – SOCIAL ACTIVITY WITHIN THE YOUTH VOLUNTEER

In times when durability of interhuman and family bonds has been seriously violated, it is essential to develop in young people: independence in thinking and acting, emotional balance, creativity, inventiveness as well as steadiness, loyalty and reliability. In this context, a new look at education is important, the secondary and higher education in particular, but also at a later one – the permanent education of a citizen and an employee. This later education is often missing nowadays, and without it building of healthy and modern society is practically impossible. Voluntary service can fulfill its formation role on each of these stages. Thus, it should be treated as especially valuable complement of educational process. In relevance with the above, an attempt was undertaken in the present reflection to search for an essence of voluntary service done by the young people as an expression of love and concern about a human being.

Key words: *volunteering, volunteer, youth, social activity, social work.*

Людмила Юзва,
кандидат соціологічних наук,
асистент кафедри методології та методів соціологічних досліджень,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕЛІГІЯ В ЖИТТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ АВТОБІОГРАФІЧНИХ ТЕКСТІВ

У сучасному суспільстві ставлення до релігії, бачення її ваги та ролі, відношення до різних її складових досить неоднозначні, особливо в середовищі молоді. Українське суспільство не є виключенням, більше того, почасти щодо української молоді можна констатувати «кризу релігійної ідентичності». Тому дослідницьку увагу привернули маркери, які транслуються цією групою щодо релігії та її практик. У статті викладено основні результати емпіричного соціологічного

дослідження автобіографічних текстів студентів. Результати аналізу даних, отриманих в межах даного дослідження, дозволяють проілюструвати набори маркерів, які студентська молодь пов'язує з релігією у своєму житті та суспільстві в цілому. Базовим методом дослідження виступив контент-аналіз, а також застосовувано процедури seo-аналізу, аналізу трендів та якісного аналізу до отриманих даних на основі побудови WordCloud. Досліджувана група студентської молоді у відповідних автобіографічних текстах повністю відобразила характеристики сучасного етапу еволюції релігії та тенденцію сповзання у «поза-церковну релігійність».

Ключові слова: релігійність, релігійні практики, студентська молодь, автобіографія, контент-аналіз, seo-аналіз, аналіз трендів.

Релігія є тим базовим соціальним феноменом, який консолідує суспільство, сприяє його духовному та культурному розвитку й цивілізаційному зростанню. Однак в сучасному суспільстві ставлення до релігії, бачення її ваги та ролі, відношення до різних її складових досить неоднозначні. Особливо в середовищі молоді. Адже в цей віковий період люди знаходяться в стані активного пошуку ідеалів найрізноманітнішого гатунку, пошуку сенсів різноманітних царин життя. Українське суспільство не є виключенням, більше того, почасти щодо української молоді можна констатувати «кризу релігійної ідентичності». Це почасти пов'язано з тим, що сучасна релігія як соціальний інститут і як базова цінність переживає період глобальної трансформації. Суспільство споживання і наскрізного гедонізму висуває релігії нові вимоги, які вона змушені враховувати як на інституційному рівні, так і у повсякденних релігійних практиках²⁰ окремих груп та, зрештою, осіб. Крім того, саме суспільство по-новому використовує й інтерпретує сакральні елементи в повсякденних, не релігійних практиках. А повсякденні елементи, навпаки, наповнює сакральним змістом, перетворюючи їх на нерелігійні практики. Мета даної статті - виявити основні показники трансформації релігійності в групі сучасної української студентської молоді й зміни у сприйнятті ними релігії, що відображені у автобіографічних текстах.

Для окреслення поняття «релігійність» варто звернутись до розуміння, яке пропонують Н. Гаврілова та О. Кисельов. Під даним поняттям вони пропонують розуміти суб'єктивне засвоєння релігійних ідей, цінностей, норм та їх вплив на поведінку, життєдіяльність віруючих. Релігійність також розглядають як ціннісно-життєву орієнтацію, внутрішню здатність індивіда до реалізації релігійних установок. Вищезазвані автори пропонують також при аналізі релігійності української молоді ставити ряд актуальних питань: чи є релігійність молоді даниною моді, традиції, віруванням, батькам, чи вона є спонтанним кроком чи усвідомленим раціональним вибором (Гаврілова, Кисельов, 2011). Важко не погодитись, що всі ці питання і справді є гостро актуальними для групи молоді сучасного суспільства, зокрема українського.

Методологія дослідження. Для реалізації мети проведено емпіричне дослідження на однорічному масиві автобіографічних текстів студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. В цих текстах акумульовано описи впливу найрізноманітніших релігійних практик на суспільство, різні прошарки та групи, особистість зрештою.

Об'єктом дослідження є релігійні практики та маркери, що їх супроводжують, в автобіографічних текстах, студентської молоді.

Об'єктами репрезентації є автобіографічні тексти з описом релігійних практик та маркерів, що їх супроводжують, студентської молоді.

Предметом дослідження особливості бачення та артикуляції релігійних практик та маркерів, що їх супроводжують в автобіографічних текстах, сучасною українською студентською молоддю.

²⁰ Релігійна практика — соціальна форма об'єктивації релігійної свідомості, реалізація релігійної віри в діях соціальної групи або окремих індивідів. (Вікіпедія, 2015)

Базовим методом дослідження є контент-аналіз. В дослідженні, зокрема, використано *пошуковий шлях*, тобто категорії вибирались з текстів, для конструювання класичного інструментарію контент-аналізу – кодифікатора. Додатково застосовано прагматичний шлях обрання категорій, які в свою чергу, в даному випадку ототожнюються з маркерами. Також в дослідженні застосовано процедуру *якісного аналізу*, зокрема, проведено seo-аналіз²¹. Візуалізація числових даних виконана на основі побудови WordCloud²², які витримують вимоги якісного аналізу з мінімальним зверненням до кількісних даних. Оскільки в них (у WorldCloud) числові дані візуально нівельовані, однак присутні у вигляді розміру концептів, що аналізуються. Також використано аналіз трендів²³ для глибшого розуміння експлікації та розуміння комплексу понять, що включає концепт «релігійні практики» на глобальному національному та світовому рівнях.

Вибірка. Цьогоріч на факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка зараховано 75 студентів. Всі вони виконують наприкінці першого семестру навчання курсову роботу «Автобіографія: соціологічне уявлення»²⁴. Тож генеральну сукупність становлять 75 текстів. Однак з технічних причин 2 тексти є недоступними для обробки, таким чином, по факту генеральна сукупність містить 73 тексти. Вибіркову ж сукупність складають тексти, в яких присутній опис релігійних практик в житті особи та суспільства в цілому. Таким чином до вибіркової сукупності потрапляють 48 текстів, що становить 66% від кількості текстів у генеральній сукупності. Всі тексти однотипні за низкою критеріїв.

Змістовний аналіз даних. *Аналіз даних отриманих на основі контент-аналізу.* Враховуючи вже зазначені вище тези, було здійснено змістовний аналіз отриманих даних. Однією з найбільш наповнених²⁵ категорій дослідницького інструментарію виявилась категорія «Роль релігії», в межах якої кодувались різноманітні вказівки на вплив, що його здійснює релігія (див. рис.1). Тобто, фактично, йдеться про зведення релігії до рангу цінності в житті молоді. Дослідники часто використовують термін цінності в розумінні найбільш загальних схильностей надавати перевагу певному стану речей над іншими, вважати благом саме його (Kluckhohn (1951, цит. за Шестаковський, Білоус, 2015, с. 6). Ці абстрактні і не завжди усвідомлювані конструкти впливають на вибір цілей і засобів їхнього досягнення в усіх сферах життя, від міжособистісних стосунків до політичного устрою і релігійних догматів, не виключаючи також економічні відносини (Шестаковський та ін., 2015, с. 6). У своїх текстах студенти найчастіше відзначають вплив релігії на особистісному рівні. При чому у переважній більшості випадків – вказується, власне, вплив на автора тексту²⁶.

²¹ За допомогою інструменту <http://advego.ru/text/seo/>.

²² В дослідженні використано ресурс <http://worditout.com/>

²³ За допомогою інструменту <http://www.google.com.ua/trends/>.

²⁴ Ця робота є унікальною, оскільки об'єднує класичну автобіографічну складову та фахову складову у вигляді соціологічної рефлексії відносно подій власного життєвого шляху. Масив робіт часто стає основою для магістерських та дисертаційних досліджень.

²⁵ 264 одиниці рахунку в межах категорії. При цьому 213 – вказування на наявність впливу та лише 51 – заперечення його.

²⁶ Кодувались і вказівки, коли у тексті йшлося про вплив на будь-яку іншу людину, а не автора.

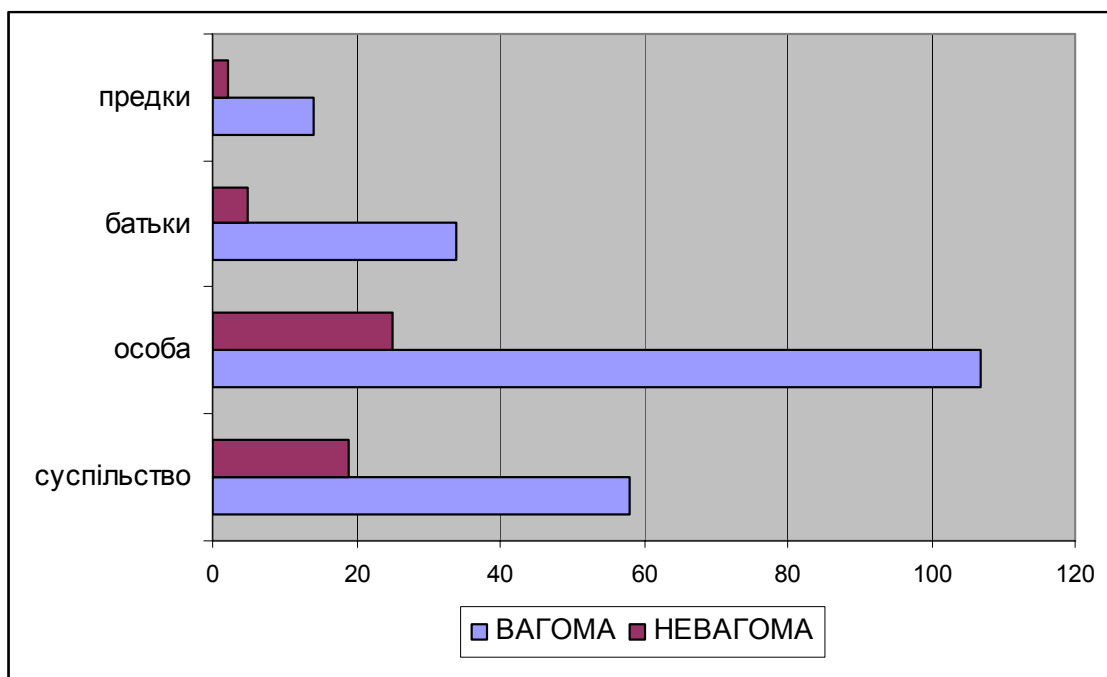

Рис.1. Розподіл типів впливу релігії в межах різних груп

Як можна бачити вказівки на відсутність або заперечення впливу релігії мають значно меншу частку в текстах автобіографій. Часто вони формулюються внаслідок протиставлення релігії і церкви, їхнього розрізнення. Загалом, цінність релігії визначається психологічною функцією; загальною психологічною функцією всіх релігій є перехід від «душевного страждання» до поступового «звільнення від нього». Релігія має чудову властивість найнестерпніші страждання людської душі перетворювати у найглибше глибоке і найміцніше щастя. Релігія робить для людини легким і радісним те, що за інших обставин для неї є ярмом суворої необхідності. Якщо релігія - єдина сила, здатна виконати цю задачу, то цінність її, як прояви людського духу, стоїть поза всяких сумнівів. Вивчаючи процеси релігійних звернень молодих людей, Джеймс дійшов висновку, що такі звернення ведуть юнака або дівчину до внутрішнього росту, більш інтенсивного духовного життя (Джеймс, 1993, цит. за Яблоков, 2000). Ця особливість цінності релігії відображена у досліджуваних текстах наступним чином. Субкатегорія «звертання до релігії у кризові моменти життя» присутня в інструменті й отримала 2% від усіх одиниць рахунку²⁷. Що не є надто малим показником, оскільки для порівняння Біблія, як базовий текст, основа релігійних вчень і в ідеалі настільна книга вірянина, має лише 0,3%.

Однак те, що вплив релігії має найбільшу частку серед інших категорій видається дещо аморфним позицією, поданою молодими людьми. Дане твердження підтверджується на основі аналізу інших категорій, які змістовно ілюструють позиції респондентів, висвітлені в текстах, щодо різних аспектів релігії.

Всі релігійні концепції, теорії, вірування будуються навколо божественної сутності – в християнстві – Бога. Фактично, будь-яка суб'єктивна релігійна поведінка спрямована на надприродне, – на Бога, на трансцендентне. В текстах згадування такої одиниці рахунку як «Бог» є достатнім²⁸ (7% від загальної кількості одиниць рахунку) (див. рис.2).

²⁷ Всього в кодифікаторі було закодовано 706 одиниць рахунку.

²⁸ 51 одиниця рахунку.

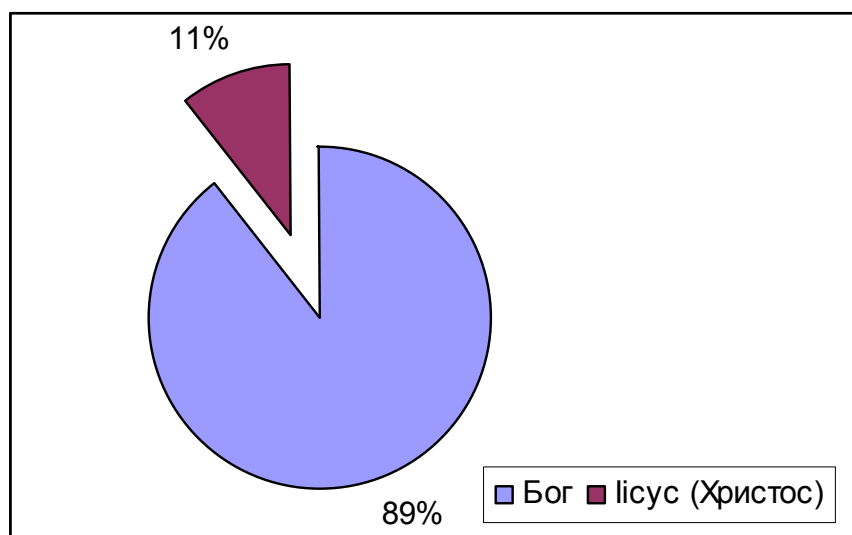

Рис.2. Розподіл субкатегорій в категорії «Релігійна сутність»

Однак, враховуючи те, що частотними²⁹ також є одиниці рахунку, які вказують саме на християнство (див. рис.3), варто звернути увагу на незначну частку згадувань Христа – лише 0,8% від загальної кількості одиниць рахунку. Така ситуація може вказувати на поверховість сприйняття релігійних концептів та явищ і вчень, які стоять за ними.

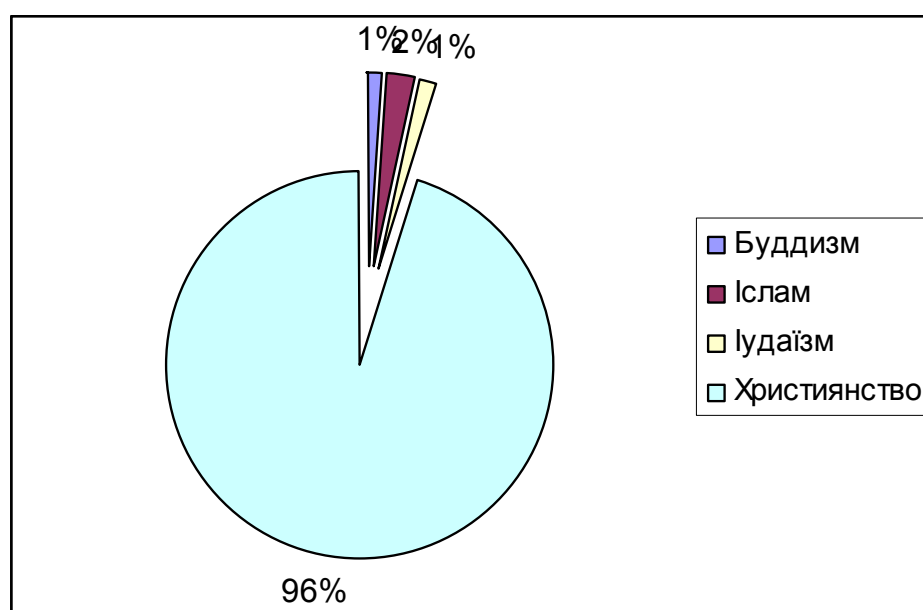

Рис.3. Розподіл субкатегорій в категорії «Тип релігії»

Ситуація щодо максимальної частки згадувань саме християнства є зрозумілою й передбачуваною. Існування десятків церков не відмінняє традиційного домінування в Україні християнства. Із загальної кількості релігійних організацій в нашій державі на громади послідовників християнства завжди припадало не менше 80%. Переважаюча більшість віруючих – православні (Смітюх, Стрілецький, 2012). Ця статистика відображена й у досліджуваних текстах, хоча значного розриву між частками згадуваних християнських напрямів – немає (див. рис.4).

²⁹ 78 одиниць рахунку.

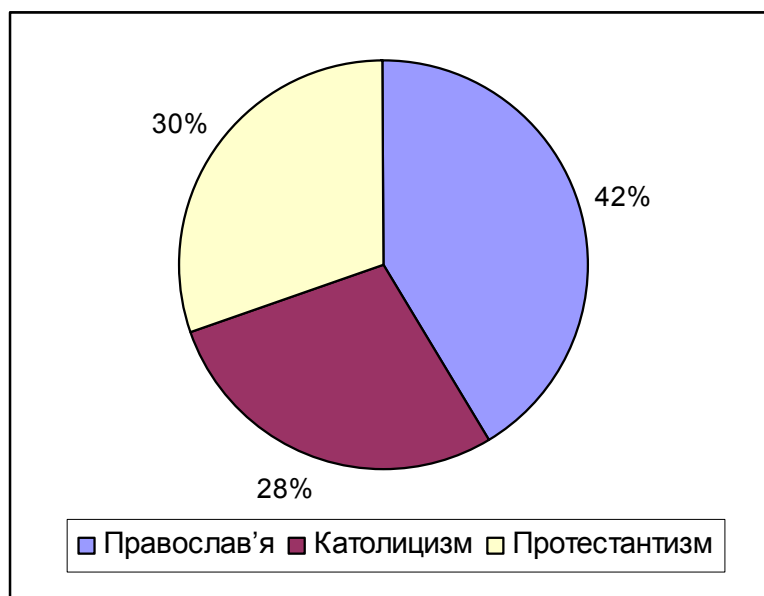

Рис.4. Розподіл субсубкатегорій в субкатегорії «Тип християнської течії»

Загалом, в Україні відмічено зростання кількості віруючих серед молоді. Якщо за часів тоталітарного режиму до віруючих себе відносили 15-20% населення, то тепер ця цифра сягає приблизно 50-60%. Якщо рівень релігійності серед молоді в 1992 р. становив 40%, то зараз, за даними різних опитувань – від 60% – до 75%. Наявність мільйонів щиро і відкрито віруючих, які дотримуються віровчень десятків конфесій, активне приєднання до обраного конфесійного напрямку нових прихильників – неофітів, як традиційними для України «храмовими» методами, переваги догматів «істинної Церкви», заклики до зустрічі з «живим Богом», певна насиченість (а в окремих випадках, як у випадку «Свідків Іегови» і перенасиченість) ринку літератури, і складають контури суперечливої релігійної ситуації (Смітюх та ін., 2012).

В свою чергу варто відзначити й наголосити на тому, що християнська релігія відрізняється наявністю особливої організації - церкви - союзу віруючих (Christianorum (цит. за Костоґрызова, 2010, с. 209)), головна мета яких - духовний порятунк. З моменту виникнення церква займалася питаннями віровчення, богопочитання, внутрішньої церковної дисципліни, моральності (Костоґрызова, 2010, с. 209). Однак в досліджуваному масиві відображено «специфічне» сприйняття церкви, яке характерне для сучасних суспільств, в яких наявний так званий «релігійний супермаркет»³⁰. Хоча категорія «Церква» і отримує близько 8% від загальної кількості одиниць рахунку, однак значна частка з них є нейтральними або такими, що вказують на заперечення та негативне ставлення до інституту церкви. Дана ситуація підтверджується й даними досліджень інших науковців.

Зокрема, Н.Гаврілова наводить емпіричні дані серед стрімко зростаючої категорії молодих людей, які позиціонують себе як віруючі взагалі, третина (33,8%) студентської молоді України характеризується неінституціалізованою релігійною свідомістю, на противагу 41,2%, яким притаманна інституціалізована релігійна свідомість³¹ (Гаврілова та ін., 2011). У досліджуваному масиві текстів дана тенденція до зростання масштабів неінституціалізованої релігійної свідомості відображається у незначних частках таких

³⁰ R. Stark, R. Fink говорять про релігію у поняттях економічної теорії й широко використовують дане поняття. (Stark, Fink, 2000)

³¹ У науковій літературі ця тенденція отримала назву «приватна релігійність», «позацерковна чи позаконфесійна релігійність», «індивідуальна релігійність», «нетрадиційна релігійність», «особисте виявлення релігійності», «інтелектуальна релігійність», «вірування у власного Бога», «позацерковне християнство», «віра без належності». (Гаврілова та ін., 2011)..

категорій та субкатегорій, як, наприклад, «Молитва» (1,4%), «Церковна служба» (0,5%), «Дотримання заповідей» (1,4%), «Біблія» (0,2%)³² й т.ін.

І тому не дивно, що на сьогодні релігійність української молоді не є інституціалізованою, тобто фактично не є пов'язаною з певною релігійною організацією. Більше того, у сучасній молоді немає впевненості та переконаності, що їх конфесійний вибір єдиноістинний чи єдиноможливий шлях до пізнання Бога. Варто зауважити, що лише 22,6% з усього масиву респондентів у дослідженні Н.Гаврілової переконані, що їх релігійна традиція виступає єдиноправдивим джерелом знань про Бога. Близько половини (47,8%) не згодні з таким твердженням і ще 29,5% не можуть визначитися (Гаврілова та ін., 2011). В досліджуваних текстах теж простежується аналогічна ситуація, яка відображається в межах тих категорій та субкатегорій, що вказують на заперечення впливу релігії, заперечення церкви, негативне сприйняття священнослужителів й т.п.

Частку тих, хто все ж відноситься до української студентської молоді з інституціалізованою релігійністю в досліджуваній групі, ілюструють дані щодо таких категорій та субкатегорій, що стосуються культурного сектору релігійності – свят, традицій, обрядів, ритуалів та таїнств. Наприклад таїнства займають 3,8% від загальної кількості одиниць рахунку, й максимальну частку серед них посідає хрещення (див. рис.5). А 8,3% становлять згадування факту супроводу релігії різноманітними традиціями, звичаями, обрядами³³.

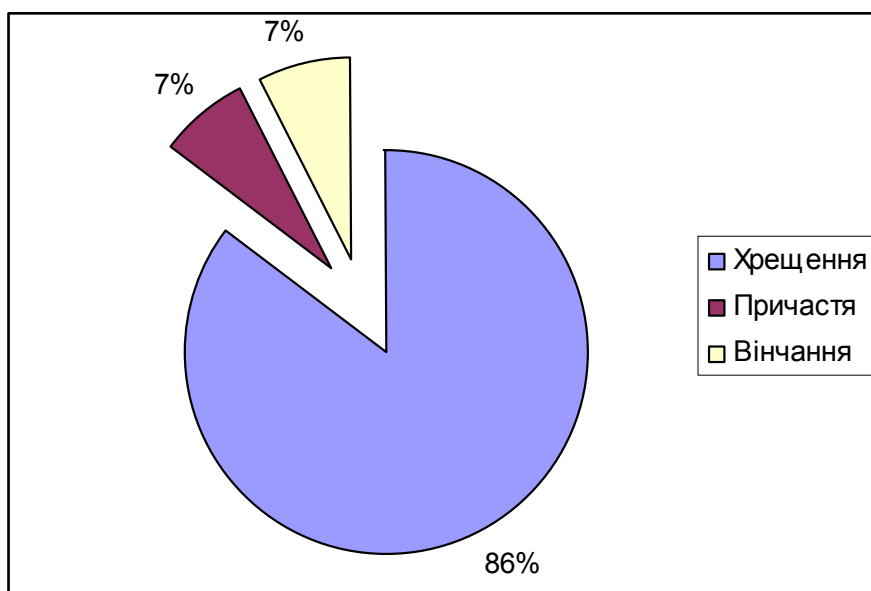

Рис.5. Розподіл субкатегорій в категорії «Обряди/ таїнства»

Даний результат може свідчити про належність сучасної релігії до масової культури, оскільки аналіз конкретних артефактів масової культури вказує на те, що сьогодні її явища набувають здатності формувати події, які немов виривають людей із повсякденного і створюють простір свята (Андрос, Шалашенко, Загороднюк, 2010, с. 319). Власне, релігійні свята завжди виконували подібну функцію в традиційних суспільствах, однак специфіка сьогодення полягає у тому, що не просто релігійне свято вириває людей із повсякденного і створює простір свята, а кожен окремий ритуал набуває всіх ознак святкової події³⁴.

Оскільки, як і зазначалось вище, робота має свою специфіку як типологізований фаховий документ, це також знайшло своє відображення у контент-аналітичних результатах.

³² Частки відносно загальної кількості одиниць рахунку.

³³ При цьому у 36% з цих згадувань даються конкретні найменування.

³⁴ Таких, як наприклад влаштування застілля у ресторані, подарунки й т.ін. елементи сучасного свята з будь-якої нагоди.

Так, категорія «Соціологія релігії», що включала дві субкатегорії: «Теоретики» та «Експлікаційне визначення», має одну з найбільших часток серед категорій – 13% (див. рис.6 та рис.7).

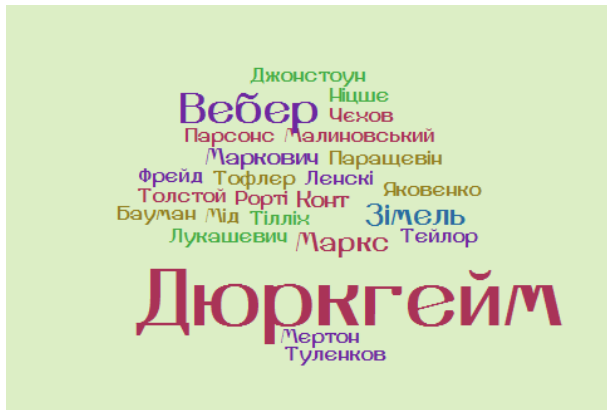

Рис.6 WordCloud для субкатегорії «Теоретики»

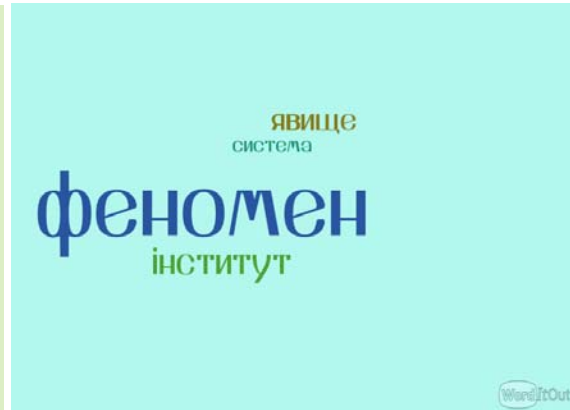

Рис.7 WordCloud для субкатегорії «Експлікаційне визначення»

Вагомим тут є концепт, через який найчастіше у своїх текстах студенти визначають релігію – а це, як можна бачити на WordCloud – «феномен»³⁵. Що, вочевидь ілюструє їхнє внутрішнє відчуття релігії, як дечого незбагненого й віддаленого. Найбільші частки звернення до таких авторів як Дюркгейм та Вебер є зрозумілими, оскільки саме дані теоретики надали класичні визначення релігії як соціокультурного феномену з акцентуацією уваги на «колективній уяві», поділові на «сакральне» та «профанне» й «мотиваційному комплексі переконань» (Андрос та ін., 2010, с. 314).

Додатково застосувавши прагматичний шлях обрання категорій, було виділено групу маркерів, які можуть допомогти побачити особливості бачення та артикуляції релігійних практик студентської молоді. Такими категоріями було обрано наступні:

- Релігія – як загальний всеохопний тематичний концепт;
- Бог – як те надприродне, трансцендентне, на що спрямована суб'єктивна релігійна поведінка особи, що ідентифікує себе віруючою;
- Віра³⁶ - як основна психологічна дія, яка супроводжує і внаслідок якій, власне, можлива релігійність особи;
- Молитва – як спосіб спілкування з Богом;
- Церква – як основний інститут в межах релігії.

Всі отримані абсолютні величини було переведено у відносні (див. Табл.1).

Таблиця 1. Відносні величини часток категорій-маркерів (частина)

Слів у тексті (про релігію)	20	47	330	385	24	367	19	382	299	290	213	26	656	...
КАТЕГОРІЯ														
РЕЛІГІЯ	0,05	0	0,027	0,065	0,04	0,019	0,05	0,045	0,043	0,034	0,042	0,08	0,008	...
БОГ	0	0,02	0	0,01	0	0	0	0,003	0,003	0,007	0	0	0,002	...

³⁵ Феномен (грец. φαινόμενον — являється) — незвичайне явище, рідкісний факт, який важко збагнути. У філософському сенсі слово «феномен» часто застосовується для позначення явищ, які досягаються на чуттєвому рівні на протигагу слову «ноумен», що означає явище, зрозуміле розумом [Вікіпедія, 2014].

³⁶ У старослов'янському вживалися слова «віра», «верство», «вірування», а в російській мові слово «релігія» відомо з початку XVIII ст. (Яблоков, 2000b)

ВІРА	0	0	0,021	0,013	0	0,003	0	0,026	0,037	0,01	0,023	0	0,009	...
МОЛИТВА	0	0	0,003	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,005	...
ЦЕРКВА	0	0	0,006	0,005	0	0,008	0	0	0,003	0,003	0,005	0,04	0,002	...

Результати такого перехресного прагматичного контенту лише підтверджують вищевикладені тези (див. рис. 8 та рис. 9). Неінституційність, своєрідну поверхневість релігійності молоді підкреслює акумуляція «глобальних», узагальнених маркерів, таких, як «релігія» та «віра». Водночас змістовні маркери, зокрема, такі як «молитва» та «Бог» лишаються найменш згадуваними у автобіографічних дописах.

Рис.8. WordCloud маркерів

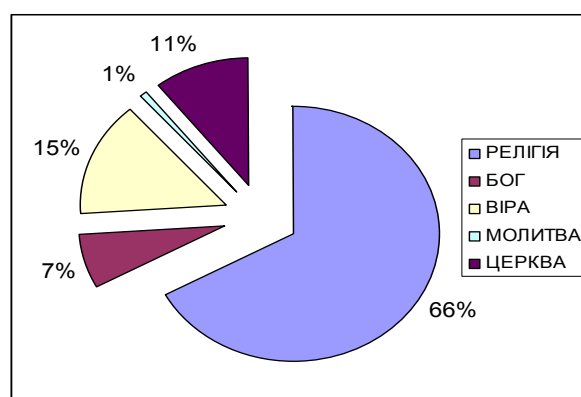

Рис.9. Розподіл маркерів

Фактично, на даному етапі можна стверджувати, що триває процес, який почався ще у епоху Просвітництва, коли відбувалась маргіналізація релігії, шляхом заміни культу Бога «культу Розуму» (Андрос та ін., 2010, с.315).

Seo-аналіз текстів. Додаткові можливості для аналізу текстів з метою розкриття особливостей складних концептів, таких як релігійність суспільної групи, та аналізу маркерів різноманітних релігійних практик, що транслюються в текстах, дає семантичний аналіз. Його було здійснено для 33 текстів³⁷ дослідницького масиву. На основі техніки виділення семантичного ядра в кожному з досліджуваних текстів (див. рис.10), сформовано типологію концептів³⁸, що є, таким чином, семантичними концептами масиву (див. Табл.2).

Семантическое ядро

Фраза/слово	Кількість	Частота, %
бог	13	2.97
батька	4	0.92
віра	4	0.92
розуміння	4	0.92
стан	4	0.92

Рис.10. Приклад результату застосування техніки виділення семантичного ядра тексту

Вартим уваги видається короткий огляд типу «Статусний концепт». Сюди потрапляють «батько», «діти», «бабуся». Однак у кожного зі статусів є неоднакове потекстове наповнення. Наприклад, «бабуся», фактично, в усіх випадках згадування в тексті

³⁷ Така кількість обумовлена тим, що для занадто малих за обсягом текстів аналіз здійснити не було можливості, автоматичний інструмент його не підтримує. Тому аналіз проведено для всіх текстів, для яких було можливо.

³⁸ Перших п'яти для кожного з текстів.

описується як агент³⁹ релігійності особи. «Діти» тут вказують на найбільше залучення до релігійних практик саме в період дитинства, тоді як з віком актуалізується «культ Розуму»⁴⁰ й, відповідно послаблюється загальна роль релігії. «Батько» ж хоча й згадується в частині текстів як релігійна особа, що дотримується різноманітних релігійних практик, однак у значній кількості випадків, вказується про заперечення або ж не підтримування саме батьком релігії і практик пропонує нею. Тобто, в автобіографічних студентських текстах відбувається ілюстрація гендерного перекосу в родині відносно проблематики релігійності.

Таблиця 2. Концепти та їхнє понятійне наповнення

Тип концепту	№	Понятійне наповнення	N	Σ_n
Релігійний концепт	1	релігія	29	44
	2	віра	2	
	3	вірування	1	
	4	церква	2	
	5	Бог	8	
	6	норма	2	
Експлікаційний концепт	1	комплекс	1	7
	2	функція	1	
	3	явище	1	
	4	феномен	1	
	5	процес	1	
	6	система	1	
	7	стан	1	
Статусний концепт	1	батько	4	6
	2	діти	1	
	2	бабуся	1	
Соціологічний концепт	1	соціологія	2	13
	2	Дюркгейм	3	
	3	суспільство	1	
	4	людина	2	
	5	соціалізація	1	
	6	наука	1	
	7	випадок	1	
	8	поведінка	1	
	9	група	1	
Когнітивний концепт	1	думка	2	11
	2	погляди	2	
	3	цінності	2	
	4	розуміння	1	
	5	конфлікт	1	
	6	вплив	3	

Одним з вагомих результатів, який дозволяє проілюструвати seo-аналіз є все ж виокремлення Бога, як одного зі значимих семантичних ядер текстів (див. рис. 11 та рис. 12). З іншого боку, знову ж, відтворюється звернення до концепту релігія, як знеособленого й

³⁹ В значенні людини, яка прививала любов до релігії, підтримувала та стимулювала релігійні практики – молитви, відвідування церкви, святкування релігійних подій і т.ін.

⁴⁰ Часто також в текстах його уособлюють з «культу Науки».

узагальненого. Однак, важливим методичним результатом є коректність обраних для контент-аналізу на основі прагматичного шляху концептів-маркерів. Тож, на даному прикладі можна зробити висновок щодо методологічних особливостей застосування контент-аналізу: seo-аналіз можна⁴¹ використовувати для формування набору категорій пошуковим шляхом або для обґрунтування категорій, обраних прагматичним шляхом.

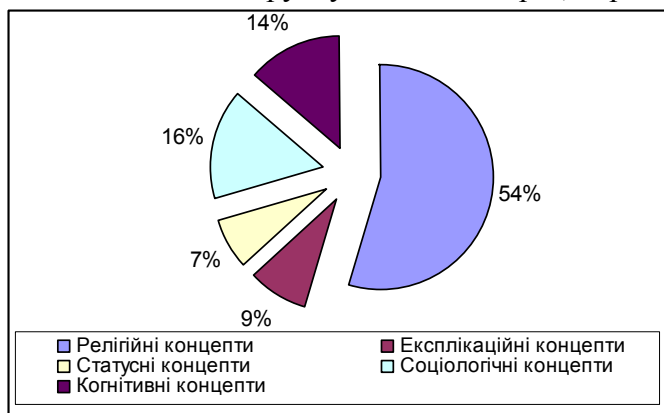
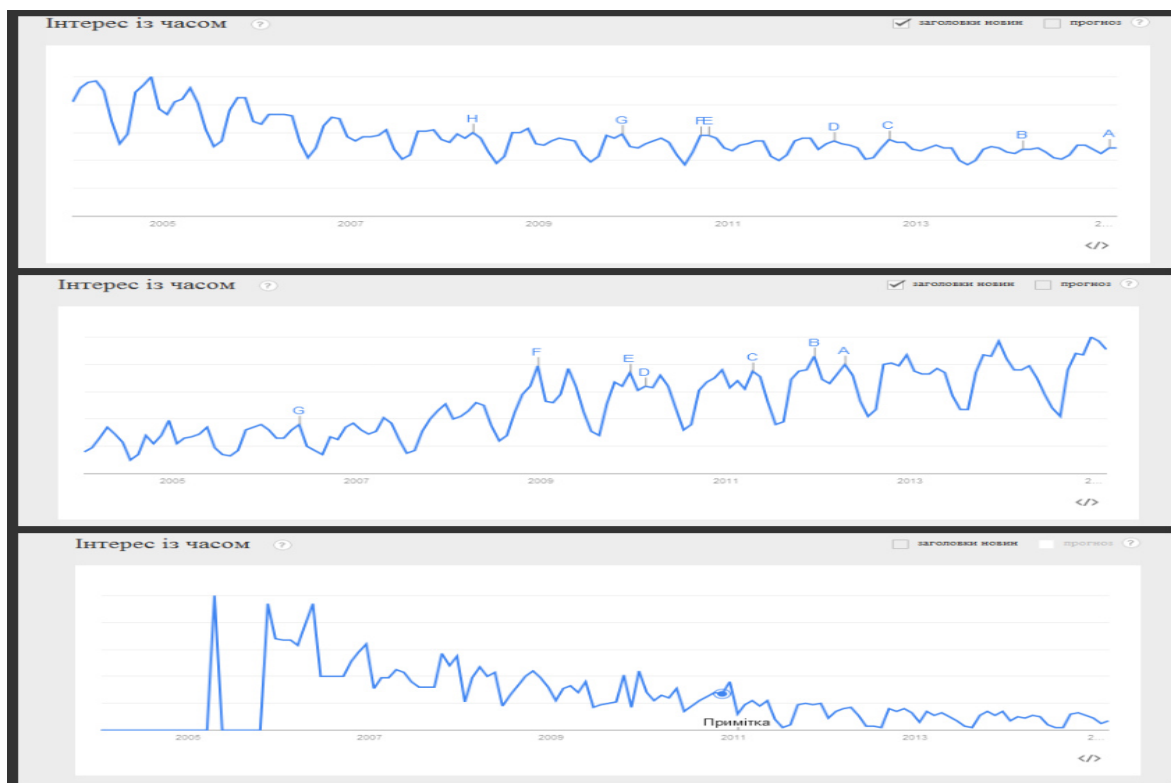

Рис.11. Розподіл типів концептів

Рис.12. WordCloud семантичних ядер

Аналіз трендів. GoogleTrends - ще один інструмент, який дозволяє відстежити інтерес до певного концепту та його різноманітних аспектів у мережі Інтернет. Аби розуміти чи співпадають тенденції, відображені у студентських текстах, зі світовими, варто звернутись до кількох технік аналізу трендів. Наприклад, динаміка пошуку концепту «релігія» порізно змінюється в залежності від мови⁴² пошуку (див. рис. 13).

Рис.13. Динаміка пошуку концепту «релігія» (згори донизу: *religion* – *религія* – *религия*)

⁴¹ В значенні «варто».

⁴² Обрано найбільш вживані мови на теренах України – українську та російську, а також англійську, як мову міжнародного спілкування.

З 2005 до 2007 року англійською інтерес до концепту «релігія» дещо знизився, однак відтоді є досить рівномірним. Російською мовою інтерес з 2009 року зростає, тоді як українською, навпаки, з 2007 р. постійно спадає. Однак, якщо звернутись до пошукових запитів, то ситуація з україномовними та російськомовними⁴³ пошуками виявляється ідентичною (див. рис. 14). Видається, що найчастотніші пошукові запити пов'язані з навчальними цілями користувачів мережі. Дещо інша ситуація з англійськомовними пошуковими запитом: тут акценти акумулюються навколо таких концептів як «справжня релігія», «погана релігія», «втрата моєї релігії» тощо. Тобто, фактично, ілюструється спроба рефлексії щодо феномену релігії за допомогою інформації в мережі. Вітчизняне ж середовище використовує мережу в інформативних, ознайомчих, навчальних цілях. Такий стан речей на рівні глобальних трендів також підтверджує те, що в сучасному світі тісно взаємодіють «масова культура» та релігія і результатом цієї взаємодії стає, так звана, «нова релігійність», яка характеризується еkleктизмом, езотеризмом та розривом з традиційними релігійними уявленнями (Андрос та ін., 2010, с. 321).

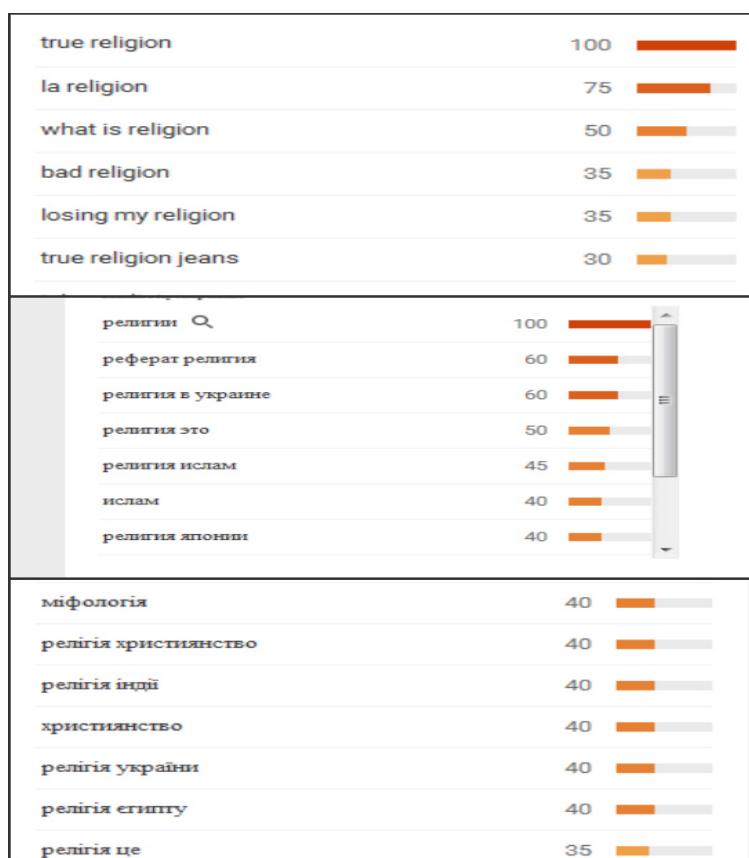

Рис. 14. Тип та частотність пошукових запитів в межах концепту «релігія» (різними мовами)

Короткі висновки. Власне, в масиві ілюструється наявність сучасного етапу еволюції релігії, щодо якого Р.Белла відзначає лише окреслення загальних контурів. Характеризується ж така сучасна форма релігії:

⁴³ Оскільки гіпотетично, російськомовні пошуки здійснюються у переважній більшості російською молоддю, то варто зауважити, що Кара-Мурза відзначає, що власне релігійні цінності не є пріоритними для більшості віруючих: для молодих віруючих найважливіше, як і для невіруючих, здоров'я (Кара-Мурза, Куропаткіна, 2014, с.280).

1. ослабленням організаційного контролю за релігійними переконаннями, що ставить під питання подальше існування організації релігії у вигляді церкви;
2. релігія витісняється у сферу приватного.

Цей стан речей знаходить емпіричну верифікацію у віддаленні все більших груп віруючих, приналежних до різних конфесій, від своєї церкви як інституту. Тому цей етап розвитку релігії характеризується сповзанням у так звану «поза-церковну релігійність» (Белла (1996, цит. за Андрос та ін., 2010, с.315). З упевненістю можна стверджувати, що досліджувана група студентської молоді у відповідних автобіографічних текстах повністю відобразила вищезазначені характеристики сучасного етапу еволюції релігії та тенденцію сповзання у «поза-церковну релігійність».

Релігійна практика (2015). Вікіпедія. Взято з: http://uk.wikipedia.org/wiki/Релігійна_практика.

Гаврілова Н. (2011). Релігійність української молоді: раціональний вибір чи спонтанний крок? В: Релігія в Україні. Взято з: <http://www.religion.in.ua/main/analitica/10564-religijnist-ukrayinskoji-molodi-racionalnij-vibir-chi-spontannij-krok.html>.

Шестаковський О.П. (2015). Базові культурні особливості українського суспільства і можливості їх використання для соціально-економічного розвитку : наукова доповідь. Київ: НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозувань".

Яблоков І.Н. (2000). Релігійний досвід. Взято з: <http://bibliograph.com.ua/religiovedenie/52.htm>.

Смітюх Г.Є. (2012). Сучасна релігійна ситуація в Україні як дзеркало ідеологічного. В: Україна сакральна. Взято з: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/SacralUkraine/Religion.html>.

Костогрызова Л.Ю. (2010). Государственно-конфессиональные отношения: теория и практика. Агентство «ПРЕССА».

Stark R. (2000). Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion. London: University of California Press.

Релігія і масова культура: позитивні та негативні виміри (2010). Є.І. Андрос, Г.І. Шалашенко, В.П. Загороднюк та ін. Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного. Київ: НВП "Видавництво "Наукова думка" НАН України".

Феномен (2014). Вікіпедія. Взято з: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Феномен>.

Яблоков І. Н. (2000). Релігія як суспільний феномен. Взято з: <http://bibliograph.com.ua/religiovedenie/65.htm>.

Кара-Мурза С.Г. (2014). Религия. В: Национализм в современной. Москва : Алгоритм: Научный эксперт.

RELIGION IN THE LIVES OF TODAY'S YOUTH: IDENTIFICATION BASED ON ANALYSIS OF AUTOBIOGRAPHICAL TEXTS

In modern society, religion, weight and vision of its role related to its various components rather ambiguous, especially among young people. Ukrainian society is no exception, in fact, partly on Ukrainian youth can state "crisis of religious identity." Therefore, research attention was drawn markers that are broadcast by the group on religion and its practices. The article presents the main results of empirical sociological research of autobiographical texts students. The analysis of data obtained in this analysis, can illustrate sets of markers that connects students with religion in their lives and society as a whole. The basic method of research made content analysis and applied procedures seo-analysis, analysis of trends and qualitative analysis to data obtained from building WordCloud. The study group of students in the autobiographical texts fully reflected the characteristics of the current stage of evolution and religion tends to slide "out-church religion."

Keywords: religion, religious practice, college students, autobiography, content analysis, seo-analysis, analysis of trends.

Богдан Слющинський,
доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри політології, філософії та соціології,
Маріупольський державний університет

МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу основних тенденцій функціонування молодіжних субкультур у сучасній Україні на прикладах субкультури молоді Приазов'я з урахуванням регіональної специфіки та опорою на три головних чинники її формування: освіти, етнонаціональну культуру та домінуючу культуру. Автор намагається проаналізувати специфічні чинники, які впливають на формування субкультури молоді даного регіону і зробити порівняльний аналіз її з домінуючою культурою населення Приазов'я. Досліджуючи молодіжну субкультуру, автор доходить висновку, що на формування молодіжної субкультури сучасної молоді регіону вплинуло дуже багато чинників, а саме: історичні, етнонаціональні, соціально-політичні, економічні та глобалізаційні. На думку автора, субкультура молоді Приазов'я – це сплав географічних, політичних, економічних факторів, але це й певний інтегрований сегмент домінуючої культури суспільства (населення), якому притаманні етнонаціональні, політичні, соціально-економічні властивості та багатогранна активність до реалізації своїх вікових бажань, прагнень та інтересів.

Ключові слова: субкультура, домінуюча культура, етнонаціональна культура, традиції, ціннісні орієнтації.

Специфіка регіону Приазов'я привертає увагу до дослідження молодіжних субкультур та виявлення основних тенденцій розвитку цих субкультур з урахуванням регіональної специфіки та опертям на три головні, на наш погляд, чинники, як найсуттєвіше впливають на її формування: *освіта, етнонаціональна культура та домінуюча (титульна) культура.*

Проблема молодіжної культури та субкультури є достатньо репрезентованою у наукових працях цілого грона дослідників, з-поміж яких вважаємо за необхідне відзначити праці російських дослідників С. Іконнікова, І.Кона, Т.Лісовського, українських вчених В.Бебика, Л.Скокової, Л.Сокурянської, Н.Черниш, С.Щудло та ін. У нашому дослідженні ми спробуємо дослідити дану проблему у Приазов'ї як одному з регіонів України, який територіально охоплює такі поселення: м. Маріуполь, с.с. Сартана, Старий Крим, Мангуш, Урзуф, Нова Ялта. При цьому будемо спиратися на результати нашого емпірико-соціологічного дослідження, проведеного у регіоні 2006 року за репрезентативною вибіркою (n = 980).

Мета дослідження – вивчення специфічних особливостей молодіжної субкультури молоді Приазов'я в контексті домінуючої культури. Серед завдань, поставлених нами, – виявлення чинників, які вплинули на розвиток субкультури молоді, з'ясування основних ціннісних орієнтацій молоді Приазов'я, впливу домінуючої культури; визначення ролі освіти та освітніх закладів Приазов'я у формуванні соціальної активності молоді.

Приазов'я – поліетнічний регіон України. Тут проживає більше ста національностей та етнічних груп, серед яких: українці, росіяни, греки, вірмени, євреї, азербайджанці, німці, кубинці, іжорці, італійці, мансі, марійці, французи, фіни та ін. (Статистичні дані, с. 1 – 2). Тобто, історично склалося складне соціокультурне середовище, в якому відбувалися процеси акультурації та декультурації, «відшліфовувалась» культура, яка притаманна кожному представнику етнонаціональної групи. Цей чинник вплинув на формування сучасної культури населення Приазов'я. Адже, провідним став процес культурних взаємовпливів та взаємозапозичень усіх національностей та етносів, що проживають в межах єдиної території. Це призвело до утворення певного міжкультурного діалогу між представниками різних етнонаціональних угруповань. Міжкультурний діалог створив *сучасні взаємовідносини* – поєднання минулого і тих трансформаційних змін, які відбувалися і відбуваються сьогодні, в результаті чого деякі традиції втрачались, інші трансформувались (див. рис. 1).

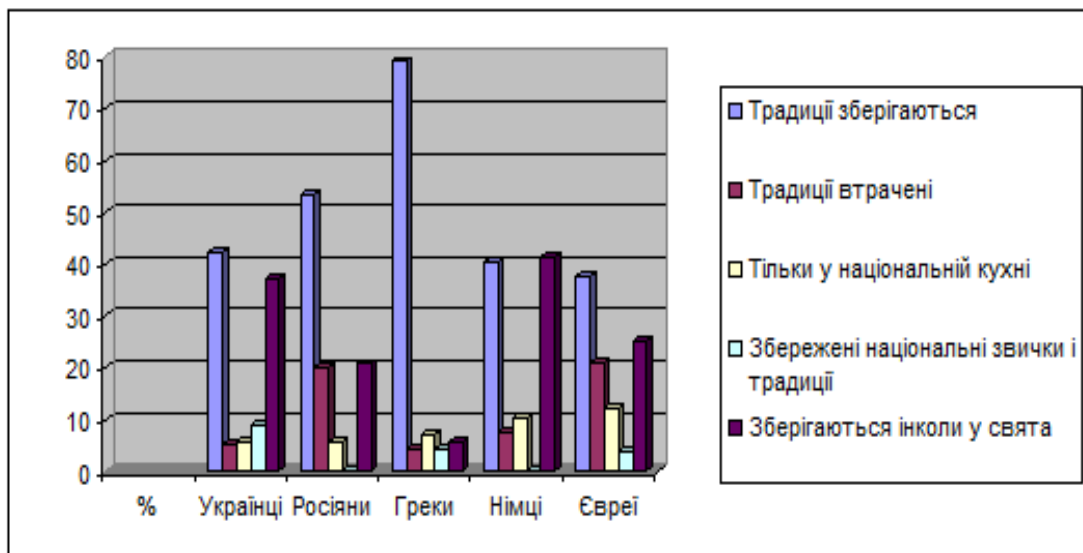

Рис. 1. Збереження національних традицій

Початком безпосередньої колонізації Приазов'я та появи тут численних етнічних груп у майбутньому можна вважати Універсал Стефана Баторія «Про вольності козацькі» (Кухаренко, 2002, с. 23). За ним землі від нижніх порогів Дніпра і до правого узбережжя річки Кальміус віддавались в розпорядження козакам. Саме ця територія Приазов'я увійшла до складу Кальміуської паланки. Першими мешканцями цього регіону були козаки, які за етнічнонаціональним походженням склалися переважно з українців, росіян та поляків (Пірко, 1998, с. 29). Процес заселення відбувався на тлі російської експансії на землі Північного Причорномор'я та Приазов'я.

До середини 70-х років XVIII ст. основними етнічними групами південно-східних земель сучасної України були українці, серби, росіяни (Батичко, 2002, с. 148). Наприкінці 70-х було здійснено переселення кримських греків до Приазов'я. Воно носило примусовий характер. Відомо, що загальна кількість переселених греків становила приблизно 18400 осіб, а їх правовий статус визначила Жалувана грамота Катерини II від 21 травня 1779 р., в якій визначалось їх місце розселення, надавались певні пільги і привілеї (Кухаренко, 2002, с. 25). Разом з греками сюди були перевезені 12598 вірмен, 219 грузинів, 162 волохи – загалом 31379 осіб. Болгари з'явилися на території Приазов'я наприкінці XVIII ст. Перші відомості про єврейське населення відносяться до початку XIX ст. Відомо, що переселялись вони сюди переважно з північно-західних губерній Росії (Пірко, 1998, с. 41), а коли у 1859 р. в Маріуполі було дозволено селитись представникам «негрецького» населення, кількість євреїв тут значно зросла. Отже, можна вважати, що унікальною рисою Приазов'я є те, що поліетнічність тут є більш «вродженою», ніж «набутою» рисою.

Всі перелічені етнічнонаціональні групи намагались зберегти свою самобутність та відтворити модель своєї батьківщини на приазовських теренах. Це прагнення не завжди могло реалізовуватися. Спочатку вплив Росії, а потім Радянського Союзу, зробили свою справу. Але національні традиції лишалися, хоча вони змушені були «переміститися» у побут. Саме із-за цього з'явилося багато змішаних шлюбів, бо населення, особливо жіноча його частина, намагалася змінити національність своїх майбутніх дітей для покращення їхнього майбутнього життя. Підтвердженням є перші роки незалежної України, коли відбулося масове повернення собі своєї національності та поява етнічнонаціональних формувань. Звичайно це все не могло не вплинути на формування молодіжної субкультури сучасного Приазов'я. Перш за все, це виявляється у взаємодії молодих людей різної національності між собою (Батичко, 2002, с. 1 – 2). (Див. рис. 2).

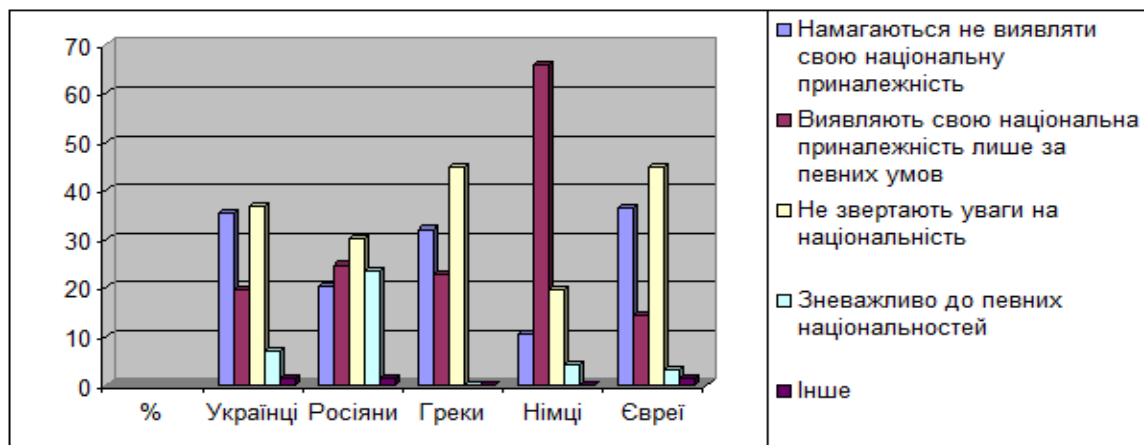

Рис. 2. Взаємодія етнонаціональних груп між собою

Як відомо, при активному спілкуванні двох людей-представників різних етнонаціональних груп, на них неодмінно впливатимуть різні соціокультурні уявлення один про одного. Таке спілкування призводить до появи іншої (третьої) культури. Звісно це не може не позначитись на субкультурі представників молодого покоління. Вони прагнуть відтворити свою «культуру», але вони не хочуть позбутись «своєї» національної культури, «дарованої» минулими поколіннями. Саме молодь «народила» спеціальні телепрограми, такі як: «Аз єсмь» про наші коріння та культуру, «Нові аргонавти в Маріуполі» тощо.

Великий вплив на субкультуру молоді має і релігійність, особливо сьогодні. Поряд із православними, в Маріуполі активно діють католики, мусульмани, протестанти і багато інших релігійних течій та спрямувань. І молодь у своїх пошуках нерідко знаходить себе в тих чи інших об'єднаннях. Поштовхом стають поради батьків, друзів, приятелів чи навіть незнайомих людей. Деколи це досить небажані об'єднання, які прямо суперечать властивій українському народу культурі (Скокова, 2003, с. 18).

Загальновідомим є той факт, що для сучасної молоді стає властивим більш ранне «дорослішання», тобто її інтеграція у структури суспільства та виконання ними соціальних ролей, які покладаються на старший віковий період. За умов еволюції всієї світової системи кожне молоде покоління повинне оволодівати більшим обсягом інформації та знань, що значно подовжує освітній період і процес соціального становлення. Таке явище, у свою чергу, відсуває можливість виконання соціальних ролей для окремих груп молоді. Це стосується, головним чином освіти. Такі тенденції досить сильно впливають на молодіжне середовище, його субкультуру як інтегрованого сегменту домінуючої культури суспільства.

Як показали дослідження, на початок 2006 р. в Маріуполі у навчальних закладах I-IV рівня акредитації навчалось 18565 молодих людей (у ВНЗ – 10677, технікумах – 5017, ПТУ – 607). Теж відомо, що на підприємствах міста працює 22,5 тис. молодих людей (переважно це промислові підприємства). Загальна ж кількість молоді в Маріуполі – 110,4 тис. осіб у віці від 14 до 28 років (Статистичні матеріали, с. 1). Отже, можна сказати, що 40 тис. молодих людей зайняті на підприємствах або здобувають спеціальну фахову освіту, приблизно 50 тис. осіб – навчаються у середніх освітніх закладах. Ці дві кількісні частини у співвідношенні 40 до 50 тис. за ступенем впливу на формування субкультури молоді Приазов'я можна визначити як «потенційно-активну частину» і «переважно пасивну частину». Потрібно зазначити, що у Маріуполі є два основні центри здобуття вищої освіти: Приазовський державний технічний університет та Маріупольський державний університет (без філій та комерційних навчальних закладів). В останньому на сьогоднішній день навчається біля 5-ти тисяч осіб, що становить приблизно 7% від «потенційно активної частини» молоді. Тобто більшість складають «технарі», яким притаманна своя особлива субкультура. Це і не дивно, бо у Маріуполі розвинута важка промисловість, що теж впливає на створення домінуючої культури населення Приазов'я, а отже, і субкультури молоді.

Дані нашого опитування свідчать, що за умов існування у місті лише двох, по суті полярних, ВНЗ та прагнення молоді реалізувати себе творчо, у субкультурі молоді посилюється наступна тенденція: з одного боку, молодим людям все важче знайти місце працевлаштування в регіоні і вони змушені виїжджати в інші міста України і не тільки, що нерідко призводить до зміни їхнього постійного місця проживання; з іншого – поява ВНЗ класичного спрямування розширило межу соціокультурних потреб молоді Приазов'я та надало нового поштовху для їхнього розвитку. Отже, закономірним є зміни *соціального обличчя молоді*, навіть норм, традицій, цінностей та інтересів. Молодь з великою енергією утворює різні об'єднання, але здебільшого це на великих промислових підприємствах чи, скажімо, національно-культурного спрямування, чи, коли її організують для якоїсь певної акції. Але, на жаль, молодь не завжди має можливість для самовираження, реалізації свого творчого потенціалу, що є досить важливим фактором для формування її субкультури.

Ще на початку ХХ ст. російський філософ М. Бердяєв зазначав, що сучасна культура нібито «дешевшає», стає більш доступною (Хрестоматія, 1998, с. 84 – 101). Зараз можна стверджувати, що Бердяєв окреслив одне з найважливіших проблемних питань сьогодення: проблему *уніфікації соціального середовища*. Взагалі другу половину ХХ ст. називають «*століттям уніфікації*» (Єрасов, 1997, с. 261). Коріння цієї проблеми пов'язані із процесами урбанізації, стандартизації життя, превалюванням поведінкових стереотипів і т. ін. Саме це і вбирає в себе молодь. Сьогодні розвинулась «*масова культура*». Завдяки появі масової культури, відбувається зближення, «усереднення», інтернаціоналізація типів матеріального і культурного споживання соціальної інформації. Яскравим прикладом цьому є, породжена масовою культурою, субкультура молоді, починаючи від зовнішнього вигляду, закінчуючи манерою спілкування, реагуванням на зауваження, уніфікацією висловів (сленгів, жаргонів) тощо.

Отже, українське суспільство по-своєму «адаптувало» до себе «здобутки» світової масової культури. По суті, соціокультурні запити українського суспільства початку 90-х років ХХ ст., коли значна частина населення (особливо молодь) прагнула позбутися тягара нав'язаних радянською системою цінностей, сприяли активному сприйняттю цих «здобутків» та їхньому копіюванню на український лад. Нове молоде покоління виросло фактично на синтезі двох культур (радянської та пострадянської), чим пояснюється характерне бажання «*бути*» (нове) з активним небажанням «*діяти*» (старе); цей синтез впливає на всі сфери життя, втім, найбільших змін зазнає система цінностей.

Стосовно Приазов'я, то тут важко визначити, які цінності домінують: чи-то сім'я, чи-то любов, чи освіта або щось інше, але беззаперечним є той факт, що матеріальне в ієрархії цінностей нижче другого щабля у ієрархії цінностей не опускається (результати анкетування студентської молоді). Можливо, це є закономірною ознакою розвитку ринкової економіки? А можливо, ця нова-стара цінність просто є несподіванкою для більшості з тих, над ким домінує тоталітарна свідомість і є нормою для тих, чиє життя відповідає соціальному стандарту? А можливо, відійшовши від «старих берегів ми не сягнули нових?» А може просто не визначили векторів свого руху? Якби там не було, але, на нашу думку, дещо втрачена духовність, дуже швидко відбулася переоцінка цінностей на всіх рівнях, багатство та пошук шляхів до збагачення замінили мораль, змінили норми поведінки і саме тому субкультура молоді отримала зовсім інше забарвлення.

Для приазовської молоді, як виявилось, проблема матеріального добробуту тісно пов'язана з проблемою її соціального статусу. Саме тому відбувся поділ професій і посад на престижні, менш престижні і зовсім не престижні. Престижність посади (професії) тісно пов'язана з матеріальним забезпеченням (банкір, менеджер прибуткової фірми тощо). У різних формах і з неоднаковою інтенсивністю цей процес супроводжується поглибленням інтересів, зародженням особливої молодіжної самосвідомості, консолідацією специфічних молодіжних інтересів. Взагалі, в українській молоді в період суттєвих соціальних змін досить чітко і достатньо швидко формуються установки вирішувати свої проблеми особистою позицією та активністю, тобто тут наявні досить нормальні для цивілізованого

суспільства установки індивідуальних схем виживання (Зубок, 1998, с. 50).

Упродовж останніх років спостерігається стала тенденція до збільшення кількості молодих людей, які працюють за сумісництвом, мають додатковий заробіток, виготовляють речі на продаж, надають платні послуги населенню, займаються підприємницькою діяльністю, комерцією, здобувають другу вищу освіту для зміни соціального статусу і отримання нової професії (посади) тощо. Отже, аналізуючи соціально-економічну активність молоді, необхідно звернути увагу і на зростання самосвідомості, самоорганізації молоді людини. Підтвердженням цьому є приклади і приазовської самоорганізації молодих людей, які прагнуть ще до закінчення загальноосвітньої школи отримати певні знання на курсах (комп'ютерних, мовних та ін.), що є свідченням досить часто ще підсвідомого прагнення бути якомога більше конкурентоздатними не тільки на майбутньому ринку праці, але й у суспільному житті загалом.

Безперечно, розвиток цих нових якостей впливає на зміни ціннісних орієнтацій молоді, часто сприяє виробленню егоцентричних установок і стримує у проявах духовності, а іноді й у проявах свого максималізму. Наприклад, молоді люди Приазов'я мають слабкий потяг до будь-яких проявів бунтарства. Здавалося б питання поставлене досить дивно. Проте, чи не є риси такого «бунтарства» ознакою позитивної соціалізації, як необхідного елементу становлення світо уяви?

Досліджуючи особливості субкультури молоді Приазов'я, можна визначити загальну специфіку індивідуальної свідомості молодих людей, а саме: індивідуальна свідомість – це духовний світ кожної особистості. У ньому індивідуальним чином виявляються найбільш суттєві (і випадкові) особливості духовного життя суспільства, риси пов'язані із своєрідністю життєвого шляху, пізнання, культури та виховання даної особистості. Індивідуальна свідомість формується на основі засвоєння сукупності знань, культури, цінностей, норм, здобутих людством у процесі історичної еволюції. Разом з тим індивід, що в духовному розвитку в загальних рисах повторює ходу духовної еволюції людства, має певний рівень автономії і свободи. Він йде індивідуальним шляхом пізнання і самопізнання. Саме тому індивідуальна свідомість не є спрощеним (звуженим) повторенням суспільної свідомості, а постає особливим феноменом, котрий може впливати на духовний розвиток доби, вести за собою народи, нації.

Стосовно загальних рис та чинників індивідуальної свідомості молоді Приазов'я, то характерним є: особливе ставлення до матеріального достатку, оскільки тут він прямо корелює з соціальним статусом; соціальний скепсис, пов'язаний зі специфікою місцевої свідомості; невисокий рівень прагнення до творчої самореалізації.

Аналізуючи взаємозв'язок домінуючої культури та місцевої специфіки, необхідно виявити вплив цього «симбіозу» на молодіжну субкультуру Приазов'я. Отже, соціальне та духовне обличчя молоді визначається: браком життєвої практики і знань, чим зумовлена підвищена допитливість, інтересом до життєписів і відповідних жанрів літератури й мистецтва; недостатньою стійкістю переконань та світоглядних позицій; підвищеною емоційністю, прагненням до пошуку нових переживань і водночас почуттів, що проявляється в юнацькому романтизмі; прагненням до наслідування, особливо ззовні, ефектних дій, стилю поведінки, способу думок; потяг до самоствердження, завоювання довіри і схвалення старших, бажанням вчинками і справами, особливо в престижних сферах, здобути авторитет і повагу ровесників; прагненням діяльності, динамізмом психічного стану, постійними пошуками нових видів і форм діяльності, прагненням до самостійності і набуття власного досвіду, активними пошуками свого місця в житті, покликання, пов'язані з прагненнями до самопізнання і самовдосконалення.

За нашими висновками, молоді Приазов'я є притаманними такі риси: прагматичність і самостійність у власних діях, значне зменшення патерналістських орієнтацій; низький рівень соціальної діяльності, участі в політичних акціях, діяльності політичних партій і громадських організацій, у тому числі молодіжних; бажання вчитися, набути кваліфікації, щоб впевнено почуватися в житті, саморозвиватися і самореалізовуватися; зниження культурних запитів,

нехтування ціннісними орієнтаціями, певна криза ідеалів і навіть втрата духовних орієнтирів.

Таким чином, розглянувши молодіжну субкультуру Приазов'я в контексті домінуючої культури, слід зазначити її стійку тенденцію до перенесення масової культури на місцевий ґрунт, але крізь призму місцевої специфіки (прагнення підвищити свою соціальну значущість через зовнішню атрибутику). Найвною також стала яскраво виражена тенденція до самореалізації, посилена активність до пошуку життєвого шляху, часте небажання йти слідами своїх батьків. В цілому можна сказати, що *субкультура молоді Приазов'я* – це сплав географічних, політичних, економічних факторів, але це й певний інтегрований сегмент домінуючої культури суспільства (населення), якому притаманні етнонаціональні, політичні, соціально-економічні властивості та багатогранна активність до реалізації своїх вікових бажань, прагнень та інтересів.

Молодіжна політика. (2006). В: Статистичні дані Маріупольської міської ради. Січень, 1 – 2.

Кухаренко М. К. (2002). Формування національного складу населення Маріуполя наприкінці XVIII – 60-х роках XIX ст. Маріуполь: история и перспективы. В: сб. тр. Научно-практической конференции в 2-х томах. (т. 2 С. 23 – 28). Маріуполь: ПГТУ.

Пірко В. (1998). Заселення Степової України в XVI-XVII ст. Донецьк: Український культурологічний центр.

Батичко Г.І. (2002). Культура Приазов'я: проблема міжкультурної комунікації. Маріуполь: история и перспективы. В: сб. тр. Научно-практической конференции в 2-х томах. (т. 2. с. 148 –150). Маріуполь: ПГТУ.

Балджи А. (1999). Новые аргонавты в Мариуполе. Приазовский рабочий, 26 марта, 1 – 2.

Скокова Л. (1998). Религиозная идентичность в автобиографических сообщениях молодежи: попытка социологической интерпретации. Социология, 2, 98 – 121.

Хрестоматія по культурології. – Москва: Центр.

Ерасов Б.С. (1997). Социальная культурология: Пособие для студентов высших учебных заведений. 2-е изд., исп. и доп. Москва: Аспект Пресс.

Зубок Ю. (1998). Проблемы социального развития молодежи в условиях риска. Социс, 8, 47 – 56.

YOUTH SUBCULTURES OF MODERN UKRAINE: REGIONAL ANALYSIS

The major trends of the functioning of youth subcultures in modern Ukraine on the examples of youth subcultures in Pryazov'ye with the accordance to the regional specificity and three main factors of its formation: education, ethnic and national culture, and the dominant culture are under consideration in the present article. The author tries to analyze the specific factors that influence the formation of youth subcultures in the region and to make a comparative analysis between the youth subculture and the dominant culture the population in Pryazov'ye has. While examining the youth subculture, the author concludes that a great number of factors influenced the formation of youth culture of today's youth in the region including: historical, ethno-national, socio-political, economic factors and the globalization. According to the author, the youth subculture of Pryazov'ye is a fusion of geographical, political and economic factors, but also it is an integrated certain segment of the dominant culture of the society (the populations). It is characterized by ethno-national, political, social and economic features as well as by multifaceted activity in realizing their age desires, aspirations and interests.

Key words: subculture, the dominant culture, ethno-national culture, traditions, values.

Ірина Мірчук,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

РЕЛІГІЙНІСТЬ МОЛОДІ ГАЛИЧИНИ ТА ДОНБАСУ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КРИЗЬ ПРИЗМУ ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ

У статті зроблено порівняльний аналіз релігійної свідомості різних вікових груп двох регіонів України – Галичини і Донбасу. Стаття ґрунтується на результатах соціологічного дослідження “Життєві світи Сходу і Заходу України”, проведеного з 20 травня по 20 червня 2014 р. (керівник проекту професор І. Кононов). Встановлено, що релігія й надалі посідає одне з провідних місць в житті українського соціуму. Не дивлячись на високий рівень декларування релігійності в обох регіонах, прояв релігійної культури є значно меншим. Стан релігійності українців зменшується з Заходу на Схід і це проявляється в усіх вікових групах.

Ключові слова: релігійність, регіон, релігійна культура, релігійні практики.

Значні суспільні зміни, які відбулися в Україні в останні десятиліття, були зумовлені здобуттям нею своєї державної незалежності, відмови від тоталітарної моделі політичного устрою та панування єдиної ідеологічної системи. Ці зміни спричинили якісно нову ситуацію в релігійному житті країни. За історично короткий час відбулася переорієнтація свідомості людей на ті світоглядні й морально-етнічні цінності, які раніше нехтувалися, переслідувалися офіційно пануючою ідеологічною системою.

Активним чинником духовного відродження в Україні стала релігія та її репрезенти – релігійні організації. Сьогодні формується нова духовна атмосфера. Здійснюються надзвичайно швидкі кроки до плюралізму світоглядів. Однак не слід забувати, що в умовах глобалізації, яка “унаслідок за собою зближення людей, стандартизації життя, трансформацію національних культур і конфесій, тобто веде до змін в усіх сферах життя як на світовому, міжнародному, так і на національному рівнях” (Свистунов, 2005, с. 55) в світі зберігається й процес секуляризації. Дослідники визначають зростання цивілізаційної самосвідомості. Воно відбувається мозаїчно, локально. Могутній Захід проймається “поверненням до своїх коренів”, у Японії спостерігається “азіанізація”, на Близькому Сході – “реїсламізація”, а в Росії активізуються дебати між західництвом і русофільством. Економічний регіоналізм у деяких зонах планети і далі виступатиме чинником культурного, зокрема світоглядного (релігійного й секуляризованого), плюралізму. Як свідчить історія, слабші народи й країни, у такій ситуації, шукають підтримки з боку сусідньої спорідненої спільноти, одновірців. Учені вважають, що в найближчі століття мають шанси вилитись у значні війни місцеві конфлікти, що жевріють чи розвиваються вздовж лінії між цивілізаціями. На жаль, вони заторкують і низку регіонів України (Донбас, Крим, Закарпаття та ін.). (Мигович, 2010, с. 26–27) Сучасне становище України – політично нестабільної, економічно слабкої, духовно розрізненої – уже призвело до включення її в міжнародні та міжнародні конфлікти.

Аналізуючи вплив глобалізації на релігію професор А. Колодний відзначає їх неоднозначну взаємозалежність. Адже всі попередні передбачення про “смерть Бога” поступове відмирання релігії, неминучу й цілковиту секуляризацію світу не справилися. Релігія дедалі стає повноправним учасником суспільного дискурсу. З одного боку, вона виносить складні світоглядні системи понад національні бар’єри, чим сприяє формуванню “загальносвітової” ідентичності, а з другого – локалізує універсальні релігійні ідеї, інкультурує їх у місцевий контекст, як результат, національні культури позбуваються своїх локальних обмеженостей. (Колодний та ін., 2003, с. 438)

Неоднозначна соціокультурна ситуація, яка склалася за сучасних умов у глобалізованому суспільстві, зміст та форми функціонування релігійного комплексу, поява

нових типів релігійності через секуляризаційні процеси, релігійність молоді та її моральність стали предметом дослідження філософів, релігієзнавців, соціологів: В.Докаш, В.Єдинак, І.Мигович, В.Сленський, А.Колодний, Л.Рязанова, С.Свистунов, Л.Филипович, П.Яремчук та ін. Регіональні параметри релігійності в Україні, їх динаміку та зміни в проявах, особливості соціальних практик та ідентичностей досліджували соціологи М.Паращевін, С.Щудло та ін. Глибокі знання духовних потреб, запитів, психології різних вікових груп у різних регіонах України, тенденції і перспективи розвитку культури суспільства, врахування в управлінській діяльності вітчизняного та світового досвіду забезпечення свободи совісті допоможе нашій державі здійснювати виважену й ефективну гуманітарну політику та сприятиме консолідації країни.

У цьому контексті метою даної статті є аналіз стану релігійності у віковому аспекті населення двох регіонів України – Донбасу та Галичини, які на сьогоднішній день переживають не прості часи. Емпіричною базою даної статті є результати соціологічного дослідження “Життєві світи Сходу і Заходу України”, проведеного з 20 травня по 20 червня 2014 р. громадською організацією “Центр з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму” та кафедрою філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (керівник проекту професор І. Кононов). Просторові кордони об’єкту дослідження обмежені двома областями Галичини: Львівська, Івано-Франківська і Донбасу: Донецька, Луганська. Дослідження проводилося методом стандартизованого інтерв’ю за місцем проживання респондентів. Квотна вибірка сукупність з урахуванням статі, віку, типу поселення (міське/сільське населення), становила для Галичини – 650 респондентів, для Донбасу – 721 респондент. Дослідження проводилося за підтримки Канадського інституту Українознавчих студій Університету Альберти.

Україна є поліетнічною, полікультурною та поліконфесійною країною. Поліконфесійність проявляється у функціонуванні в українському соціумі понад 120 релігійних напрямів в основному – християнського спрямування. (Докаш, 2014, с. 210) Можна сказати, що на сьогодні, релігійна карта України загалом сформувалася. Це насамперед тому, що ті, хто ще шукав Бога, вже знайшов його в якійсь з наявних конфесій. Процес релігіївбору українців загалом завершився. Україна, на відміну від Росії, Грузії, Білорусі, Молдови, Польщі чи Румунії не стала моноконфесійною країною. Україна – християнська країна. (Колодний, 2005, с. 29)

Ставлення до релігії завжди відзначалося неоднозначністю та мінливістю – в залежності від історичної епохи, політичного режиму, а також особистості того, хто переймався цим питанням. Якщо звернутися до результатів соціологічних досліджень, які фіксували зміни в релігійності населення України, то побачимо постійне, хоча і не лінійне, зростання числа респондентів, які декларують віру в Бога. У 2000 р. про це заявили – 57,8%, у 2010 р. – 71,4% у 2013 р. – 67% респондентів. (Центр Разумкова, 2013) Слід зауважити, що процес зростання релігійності в українців дещо призупинився, хоча всі церковні інституції і далі діють доволі активно. Зрозуміло, що повне відродження Церкви без наявності відповідного рівня релігійності віруючих людей неможливе. За даними міжнародного соціального дослідження ISSP (International Social Survey Programme), проведеного у 2008 р. серед 45 країн Європи, Північної та Південної Америки, Азії та Південної Африки, Україна за рівнем релігійності ввійшла до першої п’ятірки, значно випередивши Росію, наближаючись за цими показниками до західних сусідів – Польщі та Словаччини. (Паращевін, 2009, с. 15) Сучасний стан релігійності українців – це наслідок впливів існуючих у конкретних обставинах життя нації. Серед них – як власне духовні, так і політичні, соціальні, побутові та інші чинники.

Релігійність соціальної спільноти визначається внутрішніми та зовнішніми критеріями її проявів. До зовнішнього прояву релігійності відносимо кількість споруджених храмів, церковних споруд, зростання чисельності парафіян (прихожан), членства в релігійних організаціях. Внутрішні критерії є набагато складнішими для визначення вимірювання. Це саме ті складові людської свідомості, волі, розуму, які обумовлюють ставлення людини до

того, що вона вважає надприродним, священним, і що втілює в релігійній символіці та обрядах. Втім існують показники, які є подвійними за сутністю. Наприклад, обрядовість. Чисельність учасників не може бути об'єктивним показником, якщо ми не знаємо відчуття і мотиви участі в обрядах. Також кількісний вимір зростання релігійності може бути лише зовнішнім виявом через популізм, моду, імітацію кон'юнктурно-престижної поведінки. (Пилипенко, 2003, с. 147)

Релігійна духовність українців не є однорідною не лише конфесійно, але й регіонально. Якщо на Заході України вона є чітко церковно визначеною, то на Сході, ще не інституалізувалася. Тут трапляється “перетягування” віруючих з однієї церкви в іншу. А це має негативні наслідки. Релігійна духовність, якщо вона зорієнтована на національне, сприяє національній консолідації, зростанню національної самосвідомості. (Єленський, 2005, с. 80)

Слід зазначити, що всі без винятку дослідження релігійності, які здійснювалися в Україні, свідчать про різючі відмінності в головних показниках релігійності між Західним регіоном і Східним. Результати даного соціологічного дослідження також це підтверджують. У Донбасі себе визнали віруючими в Бога 66,6% респондентів, в Галичині – 87,2%. Зізналися в тому, що вони відчують вагання стосовно віри в Бога, в Донбасі 15,7%, в Галичині – 7,7%, атеїстами себе назвали відповідно в названих регіонах 5,3% і 1,8%. Про віру в різні паранормальні явища в Донбасі сказали 2,9% респондентів, а в Галичині – 0,6%, в сатану вірили (але при цьому не вірили в Бога) відповідно 0,3 і 0,2% опитаних. Не замислювалися над питаннями віри в Донбасі 8,6% опитаних, в Галичині – 1,8%. (див. Табл.1)

Таблиця 1. Ставлення до релігійної віри мешканців Галичини і Донбасу, (%)

Варіант відповіді	Галичина	Донбас
Я вірю в Бога	87,2	66,6
Я відчую вагання: інколи мені здається, що я вірю в Бога, інколи здається, що – ні.	7,7	15,7
Здебільшого, я вірю в прикмети, привиди, духів, заговори, НЛО і т.д.	0,6	2,9
Я вірю в сатану, але не вірю в Бога	0,2	0,3
Я – атеїст	1,8	5,3
Ніколи не задумувався над цим	1,8	8,6
Відповіді немає	0,6	0,7
Разом	100,0	100,0

Релігієзнавець В. Єленський вважає, що ці відмінності не можуть бути з'ясовані виключно різною тривалістю панування в регіонах політичного режиму, який ставив собі за мету подолання релігійності. Можна припустити, що особлива роль Греко-Католицької Церкви в Галичині як важливого фактору етнічної ідентичності сприяла формуванню в регіоні іншого типу культури, аніж та, що склалася під впливом Православної Церкви у Великій Україні. Ця культура не зазнала деструкції того масштабу, що “великоукраїнська” внаслідок декоренізації, потім – промислового перевороту і капіталістичної індустріалізації Подніпров'я, а в ХХ ст. – насильницького розселення, варварської модернізації і руйнування традиційного селянського світу, невід'ємною складовою якого поставала Церква. Важливим також було й те, що Греко-Католицька Церква була інституцією національної меншини. Співпадіння етнічних і конфесійних рамок для спільноти, що перебуває в іноетнічному та іншорелігійному оточенні – чинник, що традиційно сприяє набагато більш послідовній релігійній поведінці й консолідації навколо “своїх” релігійних інституцій. (Єленський, 2005, с. 175 – 176)

Іншими словами, відмінності в показниках релігійності між Західною та Східною Україною зумовлені, насамперед, різними типами релігійної культури, які історично сформувалися.

Одним з проявів релігійної культури є участь у релігійних практиках. Соціологічні дані ілюструють, що практична релігійність в Галичині є значно вищою, ніж в Донбасі. Так, тільки 2,4% опитаних жителів Донбасу відвідують церкву щотижня. Більшість туди ходять на церковні свята – 38,3% і з метою здійснення обрядів – 23,9%. Рідше раз на рік в Донбасі церкву відвідують 16,5% респондентів. У Галичині 40% опитаних бувають в церкві щодня, 39,8% – на церковні свята, 9,8% з метою виконання обрядів і 2,8% – рідше ніж раз на рік. У зв'язку з цим, можна сказати, що питання релігійних практик і, особливо, декларацій релігійності є питанням особистісної й групової ідентичності тих, хто вважає себе віруючим. Адже релігійна культура, як зауважує Є. Єленський, може бути або “маніфестуючою”, або “латентною”. Отже, в Донбасі віра є або декларативною, або ж інтимною. В Галичині ж ми бачимо майже половину практикуючих віруючих. Це підтверджується тим, що в Донбасі 20,2% опитаних моляться щодня вдома, інколи моляться – 41,6%. Ніколи не звертаються до молитви – 21,6%. В Галичині щоденно моляться вдома 57,7% респондентів, інколи моляться – 32%, ніколи не моляться – 4,6%. Аналізуючи таку ж проблему у Польщі, професор В. Єдинак зазначає, що люди, які вважають себе віруючими, але не дотримуються релігійних практик, як правило, не зв'язані з приходськими общинами або мають з ними дуже обмежений контакт. Їх відсутність під час спільної молитви чи під час релігійних зустрічей вказує на їх індивідуальний підхід до релігії, який не має на увазі практичних релігійних зобов'язань, які є проявом віри. Така релігійність має зазвичай приватний характер, який базується на індивідуальних потребах, і не враховує приписів церковних організацій. (Єдинак, 2014, с. 204) (див. Табл. 2, 3)

Таблиця 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання
“Як часто Ви відвідуєте церкву?”, (%)

Варіант відповіді	Галичина	Донбас
Щотижня	40,0	2,4
На церковні свята	39,8	38,3
Лише тоді, коли виникає необхідність у здійсненні обрядів	9,8	23,9
Рідше, ніж раз на рік	2,8	16,5
Важко відповісти	6,6	18,2
Відповіді немає	0,9	0,8
Разом	100,0	100,0

Таблиця 3. Розподіл відповідей респондентів на запитання
“Чи молитесь Ви вдома?”, (%)

Варіант відповіді	Галичина	Донбас
Щодня	57,7	20,2
Лише інколи	32,0	41,6
Ніколи не молюся	4,6	21,6
Важко відповісти	5,2	15,5
Відповіді немає	0,5	1,0
Разом	100,0	100,0

Причиною “ножиць” між деклараціями віри в Бога та релігійними практиками дослідники вбачають у тому, що більшість громадян не знаходять в традиційних Церквах відповідей на свої духовні запити, їх не влаштовує формалізм і стереотипність богослужінь, а також поведінка та моральне обличчя священнослужителів, можливо, це новий тип релігійності, яка відкидає інституційні рамки, але, водночас, чинить опір раціональності й обмеженості цього світу. (Єленський, 2005, с. 173)

Слід зауважити, що релігійність у різних вікових категоріях Сходу і Заходу України виявляється по різному, але все ж відображає загальноукраїнські тенденції. (див. Табл. 4, 5)

Таблиця 4. Розподіл відповідей респондентів на запитання
“Яке Ваше ставлення до релігії?”, (%)

Галичина Варіанти відповіді	Групи			
	18 – 29	30 – 44	45 – 59	60 і старші
Я вірю в Бога	84,8	87,1	89,3	90,1
Я відчуваю вагання: інколи мені здається, що я вірю в Бога, інколи здається – що ні	6,1	10,0	8,9	5,6
Здебільшого, я вірю в прикмети, привиди, духів, заговори, НЛО і т.д.	0,6	1,2	0	0,7
Я вірю в сатану, але не вірю в Бога	0	0	0	0,7
Я – атеїст	5,5	0	0,6	1,4
Ніколи не задумувався над цим	3,0	1,8	1,2	1,4
Разом	100	100	100	100

Таблиця 5. Розподіл відповідей респондентів на запитання
“Яке Ваше ставлення до релігії?”, (%)

Донбас Варіанти відповіді	Групи			
	18 – 29	30 – 44	45 – 59	60 і старші
Я вірю в Бога	58,8	65,6	69,4	73,8
Я відчуваю вагання: інколи мені здається, що я вірю в Бога, інколи здається – що ні	21,2	17,4	13,9	10,9
Здебільшого, я вірю в прикмети, привиди, духів, заговори, НЛО і т.д.	4,8	3,1	1,7	2,2
Я вірю в сатану, але не вірю в Бога	0,6	0,5	0	0
Я – атеїст	6,7	2,1	5,8	7,1
Ніколи не задумувався над цим	7,9	11,3	9,2	6,0
Разом	100	100	100	100

І в Галичині, і в Донбасі молодь є менш релігійна ніж старше покоління. В Галичині серед молоді (18-29 років) цей показник становить 84,8%, серед людей старшого покоління (60 і старші) – 90,1%. В Донбасі, відповідно – 58,8% і 73,8%. Вагання стосовно віри в Бога відчувають 6,1% молодих галичан і 21,2% молоді Донбасу. У той же час, старше покоління є більш визначеним у своїх стосунках з Богом. У своїх сумнівах зізналися тільки 5,6% галичан старшого покоління і 10,9% респондентів Донбасу. Переконаними атеїстами визнали себе 5,5% молоді в Галичині і 6,7% в Донбасі, серед старшого покоління, відповідно – 1,4% і 7,1%. При аналізі цих результатів, слід пам’ятати, що повсякденна релігійна свідомість, як зазначає Л. Рязанова, характеризується найчастіше розпливчастістю, нечіткістю, суперечливістю складових компонентів. Людина, яка має богословську освіту; індивід, що пройшов катехизацію; віруючий, який лише відвідує церковні служби, за наявності своєї релігійної свідомості істотно відрізняються. (Рязанова, 2006, с. 378).

Щодо культової поведінки або релігійних практик, яка є показником релігійності і ґрунтується на думці, що показником віри є конкретні релігійні справи, зокрема відвідування богослужінь чи молитовних зібрань, домашні молитви, дотримання певних ритуалів тощо, то тут емпіричні дані демонструють низьку солідарність членів релігійних громад та зменшення соціальної ролі Церкви як на Заході, так і на Сході України серед різних вікових груп. (див. Табл. 6, 7)

Таблиця 6. Розподіл відповідей респондентів на запитання
“Як часто Ви відвідуєте церкву?”, (%)

Галичина Варіанти відповіді	Групи			
	18 – 29	30 – 44	45 – 59	60 і старші
Щотижня	28,5	32,4	44,9	58,5
На церковні свята	40,0	50,0	40,7	28,2
Лише тоді, коли виникає необхідність у здійсненні обрядів	13,3	10,6	10,8	4,2
Рідше ніж раз на рік	4,8	2,9	1,2	2,1
Важко відповісти	13,3	4,1	2,4	7,0
Разом	100	100	100	100

Таблиця 7. Розподіл відповідей респондентів на запитання
“Як часто Ви відвідуєте церкву?”, (%)

Донбас Варіанти відповіді	Групи			
	18 – 29	30 – 44	45 – 59	60 і старші
Щотижня	1,8	1,0	3,5	3,3
На церковні свята	32,9	38,8	41,6	40,7
Лише тоді, коли виникає необхідність у здійсненні обрядів	19,5	29,1	23,7	23,1
Рідше ніж раз на рік	25,6	14,3	12,1	15,4
Важко відповісти	20,1	16,8	19,1	17,6
Разом	100	100	100	100

Найнижчими ці показники є у молоді – постійно відвідують богослужіння 28,5% молоді у Галичині і 1,8% у Донбасі, при чому задекларували про свою віру в Бога 84,8% і відповідно 58,8%. Це ж стосується і людей старшого віку – щотижня ходять до церкви 58,5% галичан і 3,3% жителів Донбасу. Молодь, швидше за все, має своє уявлення про посередництво Церкви у спілкування з Богом. Сьогодні, в очах віруючих священнослужителів, церковні ієрархи і Церква як релігійна організація втрачають свій колишній авторитет, віруючі у масі своїй не визнають наявності у них якихось ознак благодаті, ставляться до них як до звичайних людей, наділених лише функцією організатора чи координатора. Духовне сприйняття Бога виключило потребу не лише в духовенстві, а й у спеціально обладнаному приміщенні для моління: якщо Бог всюди, то й молитися йому можна будь-де. (Яремчук, 2009, с. 21)

Цифри, що демонструють основний індикатор культової поведінки відвідування релігійних служб чи зібрань дають уявлення про типового віруючого – це людина, яка з’являється у церкві лише декілька разів на рік, у кращому випадку – раз на місяць. Це стосується й індивідуальної молитви (див. Табл. 8, 9).

Таблиця 8. Розподіл відповідей респондентів на запитання
“Як часто молитесь?”, (%)

Галичина Варіанти відповіді	Групи			
	18 – 29	30 – 44	45 – 59	60 і старші
Щодня	46,1	54,4	58,6	75,4
Лише інколи	34,5	39,8	33,7	18,3
Ніколи не молюся	9,7	2,3	3,6	2,8
Важко відповісти	9,7	3,5	4,1	3,5
Разом	100	100	100	100

Таблиця 9. Розподіл відповідей респондентів на запитання
“Як часто Ви молитесь?”, (%)

Донбас Варіанти відповіді	Групи			
	18 – 29	30 – 44	45 – 59	60 і старші
Щодня	15,2	17,5	22,7	26,2
Лише інколи	40,0	47,4	41,3	38,8
Ніколи не молюся	24,8	20,1	24,4	18,6
Важко відповісти	20,0	14,9	11,6	16,4
Разом	100	100	100	100

Моляться щодня 46,1% молодих галичан і 15,2% респондентів Донбасу цієї ж вікової категорії. Особи старшого віку відзначили, що звертаються до Бога щодня 75,4% на Сході України і 26,2% на Заході. Ніколи не моляться 9,7% молоді в Галичині і 24,8% в Донбасі. Відповідно 2,8% і 18,6% відповіли респонденти старшого віку. Ці дані, на нашу думку, свідчать про те, що сучасна релігійність не вимагає знання молитов, що є даниною традиції і не вважається обов'язковим проявом релігійності.

Чимало дослідників такого критерію релігійності, як культова поведінка, чи релігійні практики, указують, що хоча вони емпірично фіксуються, тут дуже важливим є мотив, який спонукає до такої поведінки, втім, нерідко з'ясувати, чи завжди це суто релігійна мотивація, непросто. Культова поведінка сама по собі не завжди свідчить про релігійність, можливо, це данина конформізму, традиції, моді. Мотиви, що становлять підґрунтя культової поведінки, можуть бути надзвичайно багатоманітними і сталими, пов'язаними з задоволенням різноманітних потреб, при цьому далеко не завжди релігійних. Найпоширенішими є прагнення міжособистісної комунікації, відчуття належності до групи, естетичні потреби, бажання нових вражень і можливість зайняти вільний час. Цілком можливими мотивами культових дій є честолюбство, самоствердження, марносластво і навіть кар'єрні установки (особливо в новітніх релігійних напрямках). (Яремчук, 2009, с. 207)

Аналіз емпіричних даних релігійності мешканців полярних регіонів України – Донбасу і Галичини різних вікових групах засвідчує, що релігія й надалі посідає одне з провідних місць в житті українського соціуму. Не дивлячись на високий рівень декларування релігійності, її прояв у релігійних практиках є значно меншим. Оскільки релігія і Церква для населення Західного регіону України є невід'ємною складовою способу життя, то насиченість релігійного життя проявляється насамперед тут. Стан релігійності українців зменшується з Заходу на Схід і це проявляється у всіх вікових групах. Найменше визнають себе віруючими і демонструють релігійну культуру молоді люди. Ці факти свідчать, що процес секуляризації та приватизації релігії в Україні і надалі триває.

Докаш В. (2014). Релігійність молоді: стан, форми вияву, релігійні практики. В: С. Щудло, П. Длугош (ред.), Молодіжна політика: проблеми і перспективи: збірник наукових праць. (вип. 5. с. 210 – 217). Дрогобич – Перемишль: Швидкодрук.

Едынак Витольд. (2014). Избранные аспекты трансформаций религиозности и нравственности польской молодежи на рубеже XX и XXI веков В: С. Щудло, П. Длугош (ред.), Молодіжна політика: проблеми і перспективи: збірник наукових праць. (вип. 5. с. 202 – 209). Дрогобич – Перемишль: Швидкодрук.

Сленський В. (2005). Релігійність в Україні: характер і напрямки змін. В: А. Колодний (ред.), Християнство доби постмодерну (колективна монографія). (№ 3, с. 168 – 179). Київ: Бюлетень Української асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

Колодний А. (ред.). (2003). Релігія і Церква років незалежності України. В: Історія релігій в Україні: у 10 т. (т. 10). Дрогобич: Коло.

Колодний А. (2005). Україна в її релігійних виявах. Львів: СПОЛОМ.

Колодний А. (2005). Премодерн, модерн і постмодерн в контексті історії християнства. В: А. Колодний (ред.), Християнство доби постмодерну (колективна монографія). (№ 3, с. 5 – 32). Київ: Бюлетень Української асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

Мигович І. (2010). Релігійність в Україні та світі: соціологічний вимір, спроба прогнозу. Віче, 3, 26 – 31.

Паращевін М. (2009). Релігія та релігійність в Україні. С. Макеєв (ред.). Київ: Інститут політики. Інститут соціології НАН України.

Пилипенко В.Є. (2003). Соціологія релігії. В: Спеціальні та галузеві соціології: Навч. посіб. Взято з: http://pidruchniki.com/12590605/sotsiologiya/kriteriyi_religiynosti

Центр Разумкова. (2013). Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин. Національна безпека і оборона, 1. Взято з: www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/poll.pdf

Рязанова Л. (2006). Релігія та релігійність: теоретико-соціологічні проблеми. Культура – суспільство – особистість, 12, 363 – 389.

Свистунов С. (2005). Глобальні трансформації християнства доби постмодерну. В: А. Колодний (ред.), Християнство доби постмодерну (колективна монографія). (№ 3, с. 54 – 68). Київ: Бюлетень Української асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

Яремчук С.С. (2009). Релігійність молоді: сутнісні характеристики та специфіка прояву. В: В.П. Бех (ред.), Нова парадигма: [журнал наукових праць]. (вип. 91, с. 197 – 211). Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. Взято з: <http://arr.chnu.edu.ua/handle/123456789/466>

RELIGIOSITY YOUTH GALICIA AND DONBASS: SOCIOLOGICAL ANALYSIS THROUGH AGE STRUCTURE

In the article a comparative analysis of the religious consciousness of different age groups of two regions of Ukraine - Galicia and Donbass is done. The article is based on the results of the sociological research "Living worlds of East and West Ukraine", held from May 20 to June 20, 2014 (project leader Professor Ilya Kononov). It is established that religion is still taking the leading position in the life of Ukrainian society. Despite the high level of religion declaring in both regions, the revelation of religious culture is much smaller. The state of Ukrainian religiosity decreases from West to East and is appeared in all age groups.

Key words: religiosity, region, religious culture, religious practice.

Dominika Izdebska-Długosz,
magistr,
Uniwersytet Rzeszowski

PLANY ŻYCIOWE MŁODYCH UKRAIŃCÓW ROZPOCZYNAJĄCYCH STUDIA W POLSCE

W artykule przedstawiono wyniki badań sondażowych na próbie 253 studentów z Ukrainy, którzy właśnie rozpoczęli studia w Polsce. Celem badania było ustalenie planów życiowych młodych Ukraińców, związanych z ich decyzją wyjazdu na studia do Polski. Użyto metody jakościowej, techniki słownej – techniki kończenia zdań. Uzyskano odpowiedzi na dwa zadane pytania, które następnie podzielono na kategorie. W oparciu o dwa nieco odmienne pytania uzyskano szerszą perspektywę czasową – ujawniły się plany bliższe i dalsze respondentów. Ustalono, że wielu studentów z Ukrainy zamierza związać się na stałe z Polską – zamieszkać tutaj i podjąć pracę zarobkową. Młodzi Ukraińcy są nastawieni bardzo realistycznie do kwestii budowania swojej przyszłości – zamierzają osiągać sukces swym wkładem w edukację i samokształceniem.

Kluczowe słowa: plany życiowe, Ukraińcy, studia w Polsce, badania sondażowe.

1. Jaką drogę wybrać? – ukraiński student na rozdrożu

Współczesne społeczeństwo ukraińskie chyba nigdy nie było tak bardzo rozdarte, dychotomiczne, jak ma to miejsce dziś. Na długo przed wydarzeniami na Euromajdanie (listopad 2013 r.) wykazywało ono „ambiwalencję i brak zgody na to, w którą stronę Ukraina powinna zmierzać – odpowiedzieć pozytywnie na zabiegi integracyjne Rosji czy też podjąć wysiłek zbliżenia się do Unii Europejskiej” (Fomina, Konieczna-Sałamatina, Kucharczyk, Wenerski, 2013, s. 72). Obecnie, gdy mówimy już otwarcie o trwającej na Ukrainie wojnie, rozdarcie społeczeństwa ukraińskiego osiągnęło apogeum. W tej sytuacji ci Ukraińcy, którzy czuli się Europejczykami i od dawna przejawiali chęć zbliżenia z Europą, w sensie nie geograficznym, ale w rozumieniu kręgu cywilizacyjno-kulturowego, jeszcze bardziej zapragnęli zbliżenia z Europą i jej strukturami. Taką też postawę – proeuropejską wykazują z pewnością ci ukraińscy młodzi ludzie, którzy zdecydowali się na studia wyższe w Polsce, szczególnie teraz – w sytuacji poczucia braku bezpieczeństwa, braku

perspektyw, braku szans na przyszłość w swoim kraju. Jeśli więc w latach 2005-2013 liczba studentów z Ukrainy w Polsce wzrosła pięciokrotnie (Studenci zagraniczni w Polsce 2013, 2013), to w obecnej trudnej sytuacji geopolitycznej Ukrainy możemy spodziewać się dalszego wzrostu liczby przyjezdnych na studia do Polski młodych Ukraińców, czego potwierdzenie znajdujemy także w badaniach (Długosz, 2015).

Młodzież ukraińska, stojąca dziś na rozdrożu, zadaje sobie pytanie: gdzie, z kim i jak budować swoją przyszłość. Część z tych młodych ludzi, łączy swe wyobrażenie o lepszej przyszłości z Polską – krajem, który jest najbliższym Ukrainie geograficznie, a także kulturowo i językowo krajem Unii Europejskiej. Nie dziwi więc fakt, że tak wielu młodych Ukraińców wybiera dziś studia w Polsce. Stanowią one wstęp do budowania własnej przyszłości w naszym kraju – co wykażą wyniki niniejszych badań.

2. Metodologia badań

Badanie, którego wyniki przedstawione zostaną w niniejszym tekście, przeprowadzono w październiku 2013 r., a więc przed wydarzeniami na Euromajdanie, na próbie 253 studentów I roku (różnych kierunków studiów) z Ukrainy. Respondenci w chwili badania przebywali w Polsce od miesiąca do maksimum dwóch miesięcy, a więc dopiero rozpoczęli studia wyższe w naszym kraju. Studiują oni na prywatnej uczelni wyższej w Rzeszowie, na której występuje zjawisko „ukrainizacji” (Studenci zagraniczni w Polsce 2013, 2013). Ukraińcy stanowią bowiem w tej placówce znakomitą większość spośród wszystkich studentów zagranicznych. Aktualnie (rok akademicki 2014/2015) studiuje w tej uczelni ok. 1500 studentów z Ukrainy. Badani studenci mieli w chwili badania w zdecydowanej większości 17 lat, gdyż maturzyści ukraińscy są młodsi od polskich. Wśród studentów ukraińskich przeważają osoby z zachodnich obwodów Ukrainy: lwowskiego, iwanofrankowskiego, wołyńskiego, tarnopolskiego. Mniej jest przyjezdnych z centralnej Ukrainy: obwód winnicki, chmielnicki i kirowohradzki oraz pojedyncze osoby z obwodów wschodnich: obwód połtawski, obwód czernihowski, obwód odeski. Najczęściej wybierane przez Ukraińców kierunki studiów to: Turystyka i rekreacja, Ekonomia, Dziennikarstwo i komunikacja społeczna, Informatyka. Przyjazd do Polski stanowi dla nich zwykle pierwszy dłuższy wyjazd zagraniczny. Studenci ukraińscy sami opłacają czesne za naukę w prywatnej uczelni. Mogą jednak skorzystać (i korzystają) z wielu udogodnień w kwestiach finansowych, jak choćby w bogato rozbudowanych programach stypendialnych.

Do badania wykorzystano jedną z metod projekcyjnych, technik słownych – technikę kończenia zdań (Sołoma, 2002, s. 99-100). Prezentowane wyniki są częścią szerszego badania jakościowego, w którym obok planów na przyszłość badano także składowe wizerunku Polski i Polaków u studentów z Ukrainy (Izdebska-Długosz, 2014).

W badaniu niniejszym poproszono o dokończenie dwóch zdań: *Moje plany związane z pobytem w Polsce to...* oraz *Przyjechałem/am do Polski po to, żeby ...*. Każdy z badanych mógł dowolnie uzupełniać własnymi słowami podane zdania, podając nieograniczoną liczbę motywów oraz planów.

Celem badania było ustalenie planów życiowych młodzieży ukraińskiej, związanych z wyborem Polski jako miejsca odbywania studiów wyższych. Zakładano, że formułując dwa podobne pytania (ale językowo i semantycznie nieznacznie różniące się), uzyska się jednak nieco odmienne dane. Ta hipoteza w badaniach się potwierdziła. Uzyskano bowiem informacje, które odzwierciedlają plany badanych bliższe czasowo oraz te dalekosiężne (orientacja temporalna terażniejszościowa i przyszłościowa wg Zimbardo, Boyda, 2009). W zdaniu pierwszym: *Moje plany związane z pobytem w Polsce to...* ujawniły się plany dalekosiężne – badani przedstawili perspektywę swego życia już po studiach, a nie jedynie w czasie ich trwania. W uzupełnieniu zdania drugiego natomiast: *Przyjechałem/am do Polski po to, żeby ...* uzyskano dane wskazujące na plany na „tu i teraz”, czyli głównie, choć nie jedynie, na czas odbywania studiów wyższych w Polsce. Dane o planach życiowych młodzieży ukraińskiej, związanych z jej pobytem w Polsce, uzyskane w oparciu o te dwa zdania, pozwoliły na uzyskanie perspektywy czasowej, a co za tym idzie na poszerzenie i pogłębienie analizy problemu.

Uzyskane w obu zadaniach odpowiedzi podzielono dla jasności na kategorie tematyczne, które jasno uwidaczniają, które motywy przyjazdu do Polski uznać można za dominujące u respondentów.

3. Plany bliższe i dalsze – dwie orientacje temporalne

Uzyskane w obu zdaniach rozwinięcia podzielono dla jasności na kategorie tematyczne, zbierające motywy i plany podobne. Kolejność kategorii (pod względem częstotliwości wskazań) układa się nieco odmiennie w obu pytaniach, co obrazuje ogólne, poniższe zestawienie.

Tabela 1. Zestawienie kategorii według odpowiedzi uzyskanych w obu pytaniach

1. Moje plany związane z pobytem w Polsce to... - 402 (100%)	2. Przyjechałam/em do Polski po to, żeby ... - 429 (100%)
1. Studiowanie, edukacja – 170 (42%)	1. Studiować, uczyć się – 183 (43%)
2. Zdobyć pracę – 86 (21%)	2. Zdobyć nową wiedzę i umiejętności – 68 (16%)
3. Zamieszkanie po studiach ... - 53 (13%)	3. Pracować – 51 (12%)
4. Podróżowanie, poznawanie nowego kraju – 22 (5%)	4. Samorealizacja – 29 (7%)
5. Zdobyć nową wiedzę i umiejętności – 18 (4,5%)	5. Podróżować, poznawać nowy kraj – 25 (6%)
6. Kariera i finanse – 17 (4%)	6. Zwiększyć szanse życiowe – 24 (6%)
7. Zwiększenie szans życiowych – 12 (3%)	7. Zamieszkać po studiach – 21 (5%)
8. Założenie rodziny w Polsce – 9 (2%)	8. Poznawać nowych ludzi – 18 (4%)
9. Brak planów – 6 (1,5%)	9. Kariera i finanse – 9 (2%)
10. Poznawanie nowych ludzi – 5 (1%)	10. Brak planów – 1 (<1%)
11. Samorealizacja – 4 (<1%)	

Źródło: badania własne

W zdaniu pierwszym (*Moje plany związane z pobytem w Polsce to...*), w którym uzyskano 402 odpowiedzi, na pierwszym miejscu (pod względem częstotliwości) znajdują się plany związane z edukacją – studenci przyjeżdżający na studia zamierzają zająć się edukacją, ukończeniem uczelni, na której rozpoczęli studia i zdobyciem dyplomu tejże uczelni (42%). Na drugim miejscu znalazła się kategoria planów związanych z pracą zarobkową (21%). Badani wybiegają więc myślami w przyszłość i rozpoczynając studia planują już ścieżkę zawodową. Planując znalezienie pracy, myślą także o przyszłym miejscu zamieszkania, stąd na trzeciej pozycji ta kategoria odpowiedzi (13%). Zbliżone wartości procentowe uzyskały kolejne kategorie: podróżowanie i poznawanie Polski, zdobywanie wiedzy i nowych umiejętności oraz kwestie związane z budowaniem kariery i z finansami są niemal tak samo ważne dla respondentów (odpowiednio: 5%, 4,5%, 4%). Zwiększenie szans życiowych, wyrażone bezpośrednio również nie uzyskało dużego procentu (3%). Niewielki procent osób chciałby założyć w Polsce rodzinę (2%), jeszcze mniejszy nie ma w tej chwili

zadnych, sprecyzowanych planów (1,5%). Niski procent ceni sobie poznawanie nowych ludzi (1%), a także możliwość samorealizacji (<1%).

Kolejność kategorii, a więc ważności pewnych motywów i planów układa się nieco odmiennie w pytaniu drugim (*Przyjechałam/em do Polski po to, żeby...*), w którym uzyskano 429 odpowiedzi. Na pierwszym miejscu także mamy plany, związane ze studiowaniem, edukacją, z podobnym procentem – tj. 43%. Jednak miejsce drugie zajmuje nie kategoria planów, związanych z pracą zarobkową, a kategoria dotycząca zdobywania nowej wiedzy i umiejętności (16%). Plany związane z pracą znalazły się dopiero niżej, na trzeciej pozycji i z mniejszym niż w pytaniu poprzednim procentem – 12%. Kolejne miejsce zajmuje kategoria samorealizacji z procentem 7%, marginalnie potraktowana przez badanych w pytaniu poprzednim (<1%). Podróżowanie, poznawanie nowego kraju oraz zwiększenie szans życiowych ma w tym pytaniu taką samą wartość, tj. 6%. Kwestia miejsca zamieszkania po studiach okazuje się tutaj zdecydowanie mniej istotna, niż w pytaniu pierwszym – 5% zamiast 13%. Poznawanie nowych ludzi ma większą wartość niż w pytaniu pierwszym – 4% zamiast 1%, za to kariera i finanse zeszła na plan dalszy – 2% zamiast 4%. Osób, które nie mają żadnych planów jest także w tym pytaniu mniej (jedno wskazanie).

Porównanie odpowiedzi uzyskanych w obu pytaniach pozwala zauważyć pewną prawidłowość. Pytanie pierwsze ujawniło plany respondentów dalekosiężne, odleglejsze w czasie, podczas, gdy w drugim ujawniła się bliższa perspektywa czasowa (orientacja temporalna terażniejszościowa i przyszłościowa wg Zimbardo, Boyd, 2009). Przyjazd do Polski na studia ma w odległej płaszczyźnie czasowej zapewnić młodym Ukraińcom najpierw pozytywne zakończenie edukacji, a następnie zdobycie dobrej pracy i zamieszkanie w Polsce (co ukaże szczegółowe zestawienie odpowiedzi). Podróżowanie, poznawanie nowych ludzi, rozwój osobisty przez wiedzę, nowe umiejętności, a także samorealizacja schodzą na plan dalszy. To, co najważniejsze na przyszłość to dyplom, praca, dobre miejsce do życia, a więc bezpieczeństwo finansowe, zdobycie pewnego miejsca na drabinie społecznej. To, zaś, co ważne „tu i teraz” dla młodych ludzi, wyraźnie ujawniło się w pytaniu drugim. Teraz jest czas na studiowanie, w czasie którego najważniejsze jest zdobywanie nowej wiedzy i umiejętności, szkolenie i doskonalenie się, zdobywanie fachu, zawodu. Mieszkanie i studiowanie w innym kraju to także strategia samorealizacji, rozwoju osobowości, zainteresowań, poszerzania horyzontów. To jest ważny cel na „teraz”. Podróżowanie, poznawanie nowych ludzi, zwiększanie swych szans na dobre, godne życie jest ważne w równym stopniu. Bo choć młodzi, podejmując określone decyzje życiowe i działania edukacyjne, myślą o przyszłości i planują ją, to jednak żyją „tu i teraz”, celami ważnymi dla wszystkich młodych: zdobywaniem przyjaciół, poznawaniem świata, nowego kraju, nowej kultury, samorealizacją – elementy te wpisują się dobrze w *orientację terażniejszą - hedonistyczną* (Zimbardo, Boyd, 2009, s. 51)

W płaszczyźnie porównawczej odpowiedzi w obu pytaniach uwidacznia się pragmatyzm i realistyczna wizja tego, jak należy planować swoją przyszłość. Nie wybija się na plan pierwszy marzenie o wielkiej karierze. Brak jest takich nierealnych wizji. Widoczna jest natomiast wyraźnie strategia budowania swojego kapitału społecznego poprzez zdobywanie wiedzy i umiejętności oraz poprzez edukację. A więc – najpierw studiowanie i doskonalenie się, potem dobra praca.

Posługując się pojęciem orientacji temporalnych w ujęciu Zimbardo i Boyda (2009, s. 51) stwierdzić można, iż ukraińscy studenci wykazują się w większości *orientacją przyszłościową - przyszłą*, a więc „gotowością do wyznaczania sobie długofalowych celów” (Jach 2012, s. 129) Są zorientowani zadaniowo, „charakteryzują się wytrwałością i wysokim poziomem ambicji [...]” (Jach 2012, s. 129).

Warto przyrzeć się teraz dokładniej poszczególnym planom młodych Ukraińców.

4. „Europejski” dyplom

Ukraińscy studenci, rozpoczynający studia w Polsce przyjechali tutaj w celu studiowania, edukowania się, ukończenia studiów. Nie dziwi więc fakt, iż to najczęstsze plany, wskazane przez badanych, w obu pytaniach.

Tabela 2. **Kategoria „Studiowanie, edukacja”**

1. <i>Moje plany związane z pobytem w Polsce to... -</i>	2. <i>Przyjechałam/em do Polski po to, żeby ...</i>
<p>1. Studiowanie, edukacja - 170</p> <ul style="list-style-type: none"> • „edukacja, studiowanie, uczenie się” – 86 • „ukończyć studia (zdobyć dyplom)” – 44 • „zdobyć dobre wykształcenie” – 13 • „zostać dobrym specjalistą, nauczyć się fachu, zdobyć zawód” – 12 • „dostać europejski dyplom” - 11 • „skończyć wyższe studia magisterskie” – 3 • „studiować dalej w innym mieście w Polsce” – 1 	<p>1. Studiować, uczyć się – 183</p> <ul style="list-style-type: none"> • „mieć europejski dyplom” – 58 • „studiować tutaj, uczyć się” – 36 • „zdobyć dobre, nowoczesne wykształcenie” – 25 • „stać się specjalistą, fachowcem, zdobyć zawód” – 21 • „zdobyć wykształcenie na wysokim poziomie, wyższym niż na Ukrainie” – 14 • „zdobyć wykształcenie wg europejskich standardów, europejskie wykształcenie” – 13 • „ukończyć swoją uczelnię” – 5 • „otrzymać polskie wykształcenie” – 5 • „mieć wykształcenie bez korupcji” – 5 • „dostać „prawdziwy” dyplom” – 1

Źródło: badania własne

Oprócz najbliższych planów, związanych ze studiowaniem, a więc ciągłością pewnego procesu, który właśnie się rozpoczął, badani planują ukończyć z powodzeniem uczelnię, na której obecnie się uczą. Ukończenie uczelni wiąże się ze zdobyciem zawodu, staniem się fachowcem, specjalistą, ale przede wszystkim z uzyskaniem dyplomu. Dla studentów z Ukrainy niebagatelne znaczenie ma to, iż będzie to dyplom „europejski” – podkreślane jest to wielokrotnie. Dyplom taki, jak spodziewają się badani, jest honorowany także w innych krajach Unii Europejskiej, można więc z nim budować karierę nie tylko w Polsce, ale także w Europie. Stanowi więc on swoistą przepustkę do najwyższych dóbr i stanowisk. Jest trampoliną, która umożliwia wybiecie się społeczne i finansowe. To wciąż podkreślane „europejskie” (a także „polskie”) wykształcenie stanowi według badanych pewien ideał. To jest „dobre, nowoczesne wykształcenie”, które zdobywa się własną pracą („bez korupcji”), a „europejski” dyplom jest dyplomem „prawdziwym”, a nie fikcyjnym, zdobytym dzięki łapówkom na Ukrainie – jak twierdzą respondenci. Dyplomu w Polsce także nie zdobywa się za darmo, a faktyczną pracą i wysiłkiem, dzięki której można „zostać dobrym specjalistą, nauczyć się fachu, zdobyć zawód”. Badani nie chcą więc edukacji „na skróty”. Wybierają drogę, która choć trudniejsza, bo wymagająca włożenia weń trudu, może przynieść realne owoce i korzyści, w postaci zdobycia atrakcyjnego zawodu, opartego na autentycznych kwalifikacjach i kompetencjach, umożliwiających znalezienie atrakcyjnej pracy po studiach.

Wyraźnie więc uwidacznia się tutaj wspomniana wyżej orientacja przyszłościowa badanych, ich nastawienie na cel, podejście zadaniowe.

5. Praca w Polsce?

Wybierający studia w Polsce młodzi Ukraińcy planują swoją ścieżkę zawodową, myśląc o wyborze przyszłej pracy, dlatego też ta kategoria znalazła się wysoko w zestawieniu wszystkich kategorii w obu pytaniach.

Tabela 3. **Kategoria „Zdobycie pracy”**

<p>1. Moje plany związane z pobytem w Polsce to... -</p> <p>2. Zdobycie pracy - 86</p> <ul style="list-style-type: none"> • „praca w Polsce” – 61 • „mieć dobrą pracę” – 14 • „praca w Polsce albo w innym kraju UE” – 7 • „praca w Polsce albo w Niemczech” – 2 • „praca w Polsce albo w USA” – 1 • „praca w czasie studiów w Polsce” – 1 	<p>2. Przyjechałam/em do Polski po to, żeby ...</p> <p>3. Pracować – 51</p> <ul style="list-style-type: none"> • „dostać pracę w Polsce” – 23 • „dostać dobrą pracę” – 21 • „dostać pracę w Polsce lub w innym kraju UE” – 5 • „pracować w swojej specjalności” – 2
---	--

Źródło: badania własne

Jak wynika z powyższego zestawienia studenci z Ukrainy zdecydowanie planują podjęcie pracy w Polsce po ukończeniu studiów – to najczęstsza odpowiedź, uzyskana w obu pytaniach. Ten wyróżnik, a więc miejsce – Polska, okazuje się najbardziej istotny dla badanych. Nie precyzuje się, jaka miałyby to być praca, wystarczy, że w Polsce. Ujawnia się tutaj nieco naiwne i pozbawione realnej wiedzy mniemanie, że praca w Polsce to praca atrakcyjna, satysfakcjonująca, bo o innej przecież badani nie marzą. Brak realnej wiedzy respondentów nie pozwala im nawet przypuszczać, że pracy w Polsce brakuje lub że niełatwo ją uzyskać. Mniejsza liczba badanych planuje znalezienie pracy „dobrej”, nie precyzując, w jakim miejscu miałyby ona być. Niewielka część badanych chciałaby podjąć pracę „w Polsce lub w innych krajach Unii Europejskiej” (np. „w Niemczech”).

Młodzi Ukraińcy pragną uczyć się w Polsce i tu po studiach pracować. Zdobyty więc w naszym kraju potencjał chcą wykorzystać w pracy także tutaj. Nie traktują więc Polski jako drogi tranzytowej dalej na Zachód. Wyraźnie planują związać właśnie z Polską swoje życie zawodowe, a także plany mieszkaniowe, co uwidacznia się w kolejnym pytaniu.

6. Dokąd po studiach?

W planach życiowych ukraińskich studentów wysoką pod względem częstotliwości pozycję zajmują plany mieszkaniowe. Podjęcie studiów w naszym kraju wiąże się dla nich z koniecznością pomyślenia o tym, gdzie po studiach osiadą na stałe.

Tabela 4. **Kategoria „Zamieszkanie po studiach w...”**

<p>1. Moje plany związane z pobytem w Polsce to... -</p> <p>3. Zamieszkanie po studiach... - 53</p> <ul style="list-style-type: none"> • „w Polsce” – 46 • „na Ukrainie” – 2 • „w Europie” – 1 • „nie w Polsce” – 1 • „w USA” – 1 • „w innym kraju” – 1 • „na Ukrainie albo w innym kraju” – 1 	<p>2. Przyjechałam/em do Polski po to, żeby ...</p> <p>7. Zamieszkać po studiach ... - 21</p> <ul style="list-style-type: none"> • „w Polsce” – 16 • „nie na Ukrainie” – 1 • „w Niemczech” – 1 • „w Polsce albo Niemczech” – 1 • „w UE albo w USA” – 1 • „na Ukrainie” – 1
--	---

Źródło: badania własne

Jak wynika z zestawienia decyzja o podjęciu studiów w Polsce związana jest mocno z zamierzeniem stałego osiedlenia się w Polsce. Studia w Polsce mogą być pretekstem do wyjazdu z Ukrainy na stałe i do zamieszkania w UE, a Polska jest najbliższym Ukrainie krajem Unii. Bliskość geograficzna Polski, a także kulturowa i językowa jest dodatkowym atutem dla chcących osiedlić się w granicach Unii Europejskiej młodych Ukraińców. Warto także dodać, że polskie uczelnie wspomagają to osadnictwo, proponując wiele programów pomocowych i stypendialnych, celowanych dla tej grupy narodowościowej.

7. Uczyć się i nauczyć się!

Wśród planów życiowych młodych Ukraińców ważne miejsce zajmuje, szczególnie w planach na najbliższy okres, uczenie się. Uczenie się nie jest tożsame ze zdobyciem dyplomu, dlatego wydzielono tutaj oddzielną kategorię. Można bowiem studiować i nie uczyć się, nie doskonalić się, nie rozwijać się. Współcześnie można zdobyć dyplom wyższej uczelni bez większego zaangażowania, tym bardziej cieszy, że młodzi Ukraińcy oprócz zdobycia dyplomu planują swój rozwój intelektualny i zawodowy, zdobywanie nowej wiedzy i nowych umiejętności, samokształcenie.

Tabela 5. **Kategoria „Zdobycie nowej wiedzy i umiejętności”**

1. Moje plany związane z pobytem w Polsce to... -	2. Przyjechałam/em do Polski po to, żeby ...
<p>Zdobycie nowej wiedzy i umiejętności – 18</p> <ul style="list-style-type: none"> • „nauczyć się dobrze polskiego” – 11 • „zdobyć nowe doświadczenia” – 3 • „nauczyć się tego, czego nie mogę na Ukrainie” – 1 • „zobaczyć coś lepszego i potem wprowadzić to na Ukrainie” – 1 • „zobaczyć coś nowego” – 1 • „odbyć praktyki, szkolenia” – 1 	<p>Zdobycie nowej wiedzy i umiejętności – 68</p> <ul style="list-style-type: none"> • „zdobyć wiedzę na odpowiednim poziomie” – 25 • „zdobyć umiejętności praktyczne” – 15 • „nauczyć się języka polskiego” – 13 • „nauczyć się czegoś nowego, innego” – 11 • „poznać języki obce” – 3 • „porównać kształcenie w Polsce i na Ukrainie” – 1

Źródło: badania własne

Jak wynika z powyższej tabeli czołowe miejsce wśród odpowiedzi zajmuje chęć zdobycia wiedzy „na odpowiednim poziomie”. Kształcenie w Polsce jest więc w opinii respondentów na wysokim, dobrym poziomie i wyposaża w autentyczną, potrzebną wiedzę. Ważne są także umiejętności praktyczne, których brakuje w kształceniu na Ukrainie – co potwierdzają liczne rozmowy ze studentami z Ukrainy. Istotna też okazuje się dla respondentów znajomość języka polskiego, co nie dziwi, gdyż warunkuje ona skuteczność studiowania oraz możliwość znalezienia pracy w Polsce.

Kolejny raz potwierdza się pragnienie autentycznego kształcenia u badanych – kształcenia opartego na zdobywaniu potrzebnej wiedzy, na rozwoju intelektualnym. Młodzi Ukraińcy nie chcą „kupować” dyplomów, które nie gwarantują im znalezienia pracy i godnego życia. Wolą włożyć autentyczny wysiłek we własną edukację. Wierzą, że ten wysiłek, tutaj w Polsce, a szerzej w Unii Europejskiej im się opłaci – że zagwarantuje on godne życie w przyszłości, dlatego ochoczo wysiłek ten chcą podejmować.

8. Poznawać Polskę, świat i nowych ludzi

To zupełnie naturalne, że młodzi odbywający studia w nowym, obcym dla nich kraju chcą

ten kraj, jego język, kulturę i mieszkańców poznawać. Taki też cel przyjazdu do Polski wpisała część badanych studentów z Ukrainy.

Tabela 6. **Kategoria „Podróżowanie, poznawanie nowego kraju” i „Poznawanie nowych ludzi”**

<i>Moje plany związane z pobytem w Polsce to... -</i>	<i>Przyjechałam/em do Polski po to, żeby ...</i>
Podróżowanie, poznawanie nowego kraju – 22 <ul style="list-style-type: none"> • „poznać Polskę, jej kulturę, architekturę” – 9 • „podróżować po Polsce” – 8 • „jeździć po świecie” – 4 • „podróżować” – 1 	Podróżować, poznawać nowy kraj – 25 <ul style="list-style-type: none"> • „poznać inny kraj i naród” – 12 • „poznać Polskę, jej kulturę i Polaków” – 8 • „zobaczyć, poznać Europę” – 2 • „poznać nową kulturę” – 1 • „jeździć dalej po Europie” – 1 • „zobaczyć świat” – 1
Poznawanie nowych ludzi – 5 <ul style="list-style-type: none"> • „poznać nowych ludzi, znaleźć nowych przyjaciół” – 4 • „znaleźć dobrego przyjaciela – Polaka” – 1 	Poznawać nowych ludzi – 18 <ul style="list-style-type: none"> • „poznać nowych ludzi” – 15 • „poznawać obcokrajowców z UE” – 3

Źródło: badania własne

Choć kategorie te nie są zbyt liczne, jeśli chodzi o ilość wskazań, to uznać należy, że poznawanie Polski i Polaków jest istotnym motywem przyjazdu do naszego kraju na studia. Poznawanie kraju nad Wisłą, podróżowanie po nim to także krok do podróży dalszych – po Europie, po świecie. Pobyt w Polsce stanowi swego rodzaju „okno na świat”.

9. Mieć lepszą przyszłość

Wydawać by się mogło, że padnie wiele odpowiedzi dotyczących zwiększenia szans życiowych poprzez wybór studiów w Polsce – to sugerowałyby inne badania (np. Izdebska-Długosz 2014) oraz liczne, nieformalne rozmowy, przeprowadzone z młodymi Ukraińcami. Jednak wyrażony *explicite* cel zdobycia szansy na lepsze jutro ma stosunkowo niewielu autorów (razem w obu pytaniach 36 wskazań).

Tabela 7. **Kategoria „Zwiększenie szans życiowych”**

<i>1. Moje plany związane z pobytem w Polsce to... -</i>	<i>2. Przyjechałam/em do Polski po to, żeby ...</i>
Zwiększenie szans życiowych – 12 <ul style="list-style-type: none"> • „dostać kartę stałego pobytu, by być mieszkańcem UE” – 3 • „dostać polskie obywatelstwo” – 3 • „mieć dobrą przyszłość, więcej możliwości” – 2 • „mieć dobre życie” – 2 • „mieć „wejście” do UE” – 2 	Zwiększyć szanse życiowe – 24 <ul style="list-style-type: none"> • „mieć lepsze perspektywy na przyszłość” – 10 • „mieć szansę życia w UE, możliwość wyjazdu do innych państw UE” – 8 • „mieć „wejście” do UE (Polska to krok do UE)” – 2 • „mieć lepsze życie” – 2 • „dostać polskie obywatelstwo” – 1 • „uciec od ukraińskiej władzy” – 1

Źródło: badania własne

Pobyt w Polsce dla części badanych wiąże się z możliwością przyszłego zamieszkania w Unii Europejskiej. Przekroczenie granicy Ukrainy i Polski wydaje się być tutaj symbolicznym przejściem przez granicę pomiędzy brakiem perspektyw a dobrą przyszłością. Badani wspominają często o „wejściu” do UE, oznaczającym nie wstąpienie ich ojczyzny w poczet państw członkowskich, a osobisty „dostęp” do tego wszystkiego, co oferuje Unia. Rysuje się więc tutaj dychotomiczny obraz, w którym Ukraina oznacza dla młodego człowieka niepewną przyszłość, brak perspektyw na dobrą pracę i godne życie, a Unia Europejska (w tym Polska jako jej członek) stanowi jej przeciwieństwo: daje szansę, zapewnia perspektywy, lepszą przyszłość.

Warto zaznaczyć, że zwiększaniu szans życiowych ma służyć edukacja, zdobycie zawodu i „europejskiego” dyplomu – czyli wszystko to, o czym najczęściej pisali młodzi Ukraińcy. Wszystkie te działania stanowią strategię zapewnienia sobie szans na lepszą przyszłość, perspektywy pracy, godnych zarobków.

10. Spełniać swe marzenia

Dla młodych ludzi wyjazd na studia do obcego kraju okazuje się szansą na spełnienie marzeń, realizację swych zamierzeń, możliwość zakosztowania życia bez dozoru dorosłych, poczuciem prawdziwej wolności. Potrzeba samorealizacji dzięki wyjazdowi zagranicę uwidoczniła się u młodych Ukraińców również w niniejszym badaniu.

Tabela 8. **Kategoria „Samorealizacja”**

1. Moje plany związane z pobytem w Polsce to... -	2. Przyjechałam/em do Polski po to, żeby ...
Samorealizacja – 4 <ul style="list-style-type: none"> • „rozpoczęcie nowego życia” – 3 • „realizacja marzeń” – 1 	Samorealizacja – 29 <ul style="list-style-type: none"> • „samorealizować się, spełniać marzenia, realizować swój potencjał” – 11 • „spróbować innego życia za granicą” – 9 • „poszerzyć horyzonty, zdobyć nowe doświadczenia życiowe” – 3 • „być samodzielnym, bez rodziców” – 3 • „rodzice byli dumni ze mnie” – 1 • „mieć ciekawe zajęcie” – 1 • „być mądrym” – 1

Źródło: badania własne

W pytaniu pierwszym kategoria samorealizacji znalazła się na ostatnim miejscu, natomiast w drugim pytaniu – na miejscu czwartym. W planach bliskich, w odróżnieniu od tych dalekosiężnych ważne dla młodych ludzi jest to, aby spełniać swe marzenia, zakosztować życia innego, nowego, „poszerzać swe horyzonty”, „realizować swój własny potencjał”. Skoro dla samorealizacji potrzeba wyjechać zagranicę, można domniemywać, iż młodzież ukraińska nie widzi możliwości samorealizacji w ojczyźnie. Z drugiej strony, pamiętać należy, że zawsze, niezależnie od warunków w kraju ojczystym i kraju docelowym, podróże zagraniczne, szczególnie te dłuższe pobyty, stanowią wyzwanie dla osobowości młodego człowieka, możliwość przebudowania, przewartościowania swego dotychczasowego oglądu świata – mówiąc najkrócej „podróże kształcą”. Potrzeba samorealizacji w planie najbliższym stanowiłaby według klasyfikacji orientacji temporalnych Zimbardo i Boyda *orientację terażniejszą - hedonistyczną* (Zimbardo, Boyd, 2009, s. 51).

11. Zrobić wielką karierę?

Młodzi Ukraińcy nie marzą o wielkiej karierze i dużych zarobkach – umiejscowienie tej kategorii na ostatnim miejscu wskazuje na to wyraźnie.

Tabela 9. Kategoria „Kariera i finanse”

1. <i>Moje plany związane z pobytem w Polsce to... -</i>	2. <i>Przyjechałam/em do Polski po to, żeby ...</i>
Kariera i finanse – 17 <ul style="list-style-type: none"> • „zrobić karierę” – 4 • „zarobić dużo pieniędzy” – 2 • „wyrobić sobie kontakty w biznesie” – 2 • „kupić samochód” – 2 • „założyć firmę, własny biznes” – 2 • „osiągnąć sukces” – 1 • „kupić dom” – 1 • „chodzić na zakupy” – 1 	Kariera i finanse – 9 <ul style="list-style-type: none"> • „zrobić karierę” – 4 • „osiągnąć sukces” – 3 • „dużo zarabiać” – 2

Źródło: badania własne

Nie uwidoczniły się w ramach tej kategorii nierealne marzenia czy mrzonki o wielkich karierach młodych Ukraińców. „Zrobić karierę” to inaczej mieć szansę na „osiągnięcie sukcesu” życiowego i zawodowego – np. w biznesie. Kategorię tę znacznie wyprzedziły inne, te dotyczące konieczności ukończenia uczelni, zdobycia wiedzy i dobrej pracy. Studenci z Ukrainy mają więc świadomość pracy i wysiłku, jaki należy włożyć w to, by zbudować własną pozycję na drabinie społecznej i finansowej. Dominuje więc praktyczna i realna wizja tego, w jaki sposób dochodzi się do sukcesu i że ten wymaga lat włożonej weń pracy.

Wnioski

Badanie sondażowe na próbie 253 studentów I roku z Ukrainy, którzy właśnie rozpoczęli studia w Polsce wykazało, iż:

1. Wybierając studia w Polsce młodzi Ukraińcy zamierzają połączyć swe losy na stałe z Polską – wielu z nich deklaruje chęć pozostania na stałe w Polsce i podjęcia tutaj pracy zarobkowej. Można domniemywać, iż dla części badanych studia w Polsce stanowią pretekst do tego, by opuścić Ukrainę i osiaść na stałe w jednym z krajów UE.

2. Młodzi Ukraińcy wykazują się bardzo pragmatycznym i realistycznym podejściem do budowania swej drogi edukacyjnej i zawodowej. Są nastawieni zadaniowo. Chcą się uczyć, zdobywać nowe umiejętności, ukończyć z powodzeniem studia i w ten właśnie sposób zdobyć „prawdziwy”, „europejski” dyplom, który – w co mocno wierzą – gwarantuje udane życie w przyszłości – możliwość osiągnięcia sukcesu zawodowego i osobistego.

3. Studenci z Ukrainy wykazują się orientacją temporalną *przyszłościową* – *przyszłą*, są zorientowani na wyznaczanie sobie długofalowych celów, na pracę nad ich osiągnięciem. Do sukcesu mają prowadzić plany bliższe – nauka, samokształcenie, zdobywanie zawodu. Niewielką ilość wskazań można by zaklasyfikować do orientacji *teraźniejszościowej* – *hedonistycznej*.

4. Młodzi Ukraińcy są rozczarowani tym, co oferuje im w kwestii budowania przyszłości ojczyzna. Nie widzą perspektyw, szans na pozbawioną korupcji edukację; na możliwość zdobycia dobrej pracy w wyuczonym zawodzie, na uczciwą konkurencję opartą na autentycznych kwalifikacjach i kompetencjach. Młodzież ukraińska nie godzi się na edukację „na skróty”, na brak uczciwości w kształceniu i konkurencji o stanowiska i dobra. Pragnie realizować swój potencjał i sobie oraz swojej pracy zawdzięczać to, kim stanie się w przyszłości. Jest gotowa ponieść ten wysiłek i ma satysfakcję ze sprawstwa.

Ponieważ badania niniejsze wykonano w okresie poprzedzającym wydarzenia na Euromajdanie, bardzo istotne byłoby wykonanie podobnych badań dziś, kiedy trwa wojna na Ukrainie i kiedy cała Europa odczuwa zagrożenie ze strony Rosji. Czy podobna liczba młodych Ukraińców chciałaby zamieszkać w Polsce, czy chcieliby oni dziś „uciekać” jeszcze dalej?

- Długosz P. (2015). Edukacja transgraniczna na przykładzie ukraińskich studentów na Podkarpaciu, Polityka młodzieżowa-problemy i perspektywy. Drohobycz: (praca w publikowanym tomie).
- Fomina J., Konieczna-Salamatin J., Kucharczyk J., Wenerski Ł. (2013). Polska-Ukraina. Polacy-Ukraińcy. Spojrzenie przez granicę. Warszawa: Fundacja Instytutu Spraw Publicznych.
- Izdebska-Długosz D. (2015). Wizerunek Polski wśród Ukraińców rozpoczynających studia w Polsce – wyniki badań sondażowych [w:] Sąsiedztwa III RP – Ukraina. Zagadnienia społeczne, red. M. Dębicki, J. Makaro, Wrocław: Wydawnictwo Gajt.
- Jach Ł. (2012). Cele życiowe i satysfakcja z życia studentów o różnych profilach temporalnych, „Psychologia Jakości Życia. Psychology of Quality of Life”, 11, 2, 127 – 144.
- Rożnowski B. (2014). Strategie adaptacyjne studentów z Ukrainy: przykład lubelski [w:] Migracje edukacyjne. Studenci zagraniczni – dwie strony książki, pod red. Z. Kawczyńskiej-Butrym, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Soloma L. (2002). Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia. Olsztyn: Wydawnictwo UWM.
- Studenci zagraniczni w Polsce 2013. Raport Fundacji Edukacyjnej „Perspektywy”.
<http://www.perspektywy.pl>. (dostęp 25 kwietnia 2014).
- Zimbardo P., Boyd J. (2009). Paradoks czasu, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

LIFE PLANS OF YOUNG UKRAINIANS STARTING STUDIES IN POLAND

In the article the results of survey research conducted on a group of 253 students from Ukraine who have recently started studies in Poland have been shown. The aim of the research was to determine life plans of young Ukrainians, connected with their decision to undertake studies in Poland. In the research, the qualitative method and verbal technique (the sentence completion method) were used. Responses for two questions were received, which were then divided into categories. On the basis of two different questions a wider time perspective was achieved – short-term and long-term plans have been unveiled. It has been determined that many students from Ukraine plan to stay in Poland – live here and start a job. Young Ukrainians have a very realistic attitude to building their future – they aim at achieving success by means of their education and self-development.

Keywords: life plans, Ukrainians, studies in Poland, survey research.

Владислав Вербець,

*доктор педагогічних наук, професор кафедри політології та соціології,
директор Центру моніторингу якості освіти,
Рівненський державний гуманітарний університет*

ПРОБЛЕМИ ЕСКАЛАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ДИСКОМФОРТУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті аналізується ескалація соціально-психологічного напруження в молодіжному середовищі в контексті соціальних трансформацій українського суспільства, репрезентуються результати соціально-педагогічного моніторингу ціннісних орієнтацій студентської молоді та пропонуються рекомендації щодо переведення інтелектуального потенціалу особистості в соціально продуктивний простір.

Ключові слова: соціально-педагогічний моніторинг, конфліктний потенціал, молодіжне середовище, ескалація напруження.

Актуальною проблемою сучасної освіти є мінімізація об'єктивних та суб'єктивних бар'єрів навчально-виховного процесу та врахування негараздів суспільно-економічного, психолого-педагогічного й інформаційного характеру, які перешкоджають повноцінній реалізації потенціалу молоді. Цей аспект дослідження молоді набув широкого резонансу у працях В.Головенька, В.Онищука, Л.Сокурянської., С.Щудло, які проводяться з метою визначення динаміки соціально-педагогічного процесу в кількох вимірах соціального простору й часу.

Метою нашої наукової статті є аналіз процесу соціально-педагогічної діагностики функціонування ВНЗ та визначити перспективні напрями моніторингу навчального процесу.

Одним із перспективних шляхів оптимізації соціально-освітніх процесів ВНЗ є запровадження системи соціально-педагогічного моніторингу. Зазначимо, що соціально-педагогічний моніторинг – це інтегрована сукупність методів збору, аналізу, інтерпретації, репрезентації й впровадження інноваційних методик та технологій у навчально-виховний процес освітнього закладу на основі врахування потенціалу «зовнішнього» та «внутрішнього» соціально-педагогічного середовища і порівняння з базовими параметрами евристичної педагогічної моделі. Завдяки багатовекторному запровадженню соціально-педагогічному моніторингу та евристичності аналітичних процедур можна вирішувати проблеми узгодження функціонування всіх компонентів педагогічного процесу і значно поглибити їх ресурсний потенціал. Зазначимо, що ефективним засобом налагодження зв'язку між ВНЗ і соціальною практикою, між професорсько-викладацьким колективом і студентським середовищем є соціально-педагогічний моніторинг, який передбачає як локальні соціальні, соціологічні, психолого-педагогічні, так і повномасштабні, соціально-економічні та психолого-педагогічні дослідження. Запровадження системи соціально-педагогічного моніторингу в навчальному закладі уможливує отримання широкої та різноаспектної інформації щодо якості освітнього процесу, визначити динаміку засвоєння знань й здобуття вмінь і навичок студентами, дізнатися про соціальні установки та ціннісні орієнтації суб'єктів навчально-виховного процесу, проводити виважену та науково обґрунтовану кадрову політику.

Для отримання об'єктивної та репрезентативної соціальної інформації соціально-педагогічний моніторинг передбачає відповідні рівні, способи та етапи збору, аналізу та інтерпретації емпіричної інформації. Як свідчать результати моніторингу проблем студентської молоді, проведеного впродовж 2012 – 2015 рр. Інститутом соціальних досліджень та Центром моніторингу якості освіти РДГУ, у життєдіяльності студентської молоді набувають поширення наступні тенденції (Вербець, 2012, с. 38). По-перше, соціокультурна ситуація чинить на студента неоднозначний за ступенем, механізмами, формами та результатами тиск, спонукаючи його до відхилення від обраної патерналістської стратегії до більш прагматичного розвитку. По-друге, поглиблюється прояв функціонально-ментального неврозу, що продукує у свідомості пересічного студента «музееобраз» за негативні сторінки історії країни, які, на жаль, неоднозначно витлумачуються, а подекуди експлуатуються в політичному просторі країни, залежно від політичної або ідеологічної заангажованості та здобувають характер «психічної інфляції». Внаслідок відсутності належного соціального досвіду молодіжного покоління та домінування застарілих ідеологем серед викладацького корпусу освітніх закладів унеможливується формування інноваційної і стійкої системи цінностей особистості адекватних сьогоденню. По-третє, пришвидшується процес вигорання соціально-професійного потенціалу викладацького складу (відсутність належної наукової комунікації, боротьба за виживання, невпевненість у завтрашньому дні) спричиняє депрофесіоналізацію студентів та зменшує рівень їхніх професійних домагань, відтак, актуалізується проблема соціального та психологічного захисту й необхідність вирішення проблем відповідної кадрової політики в царині освіти. По-четверте, відбувається руйнація мотивації навчання у студентському середовищі. Процес зменшення рівня мотивації навчання відбувається не лише за час навчання у ВНЗ, але й на попередніх етапах становлення особистості, що можна пояснити та обґрунтувати її руйнацію як результат відсутності науково обґрунтованої евристичної моделі соціальної, професійної та кваліфікаційної ідентичності учнів загальноосвітніх шкіл та студентів ВНЗ (Сокурянська, 2011, с. 360). Водночас неадекватне уявлення студентів про майбутнє працевлаштування, недостатній рівень зв'язку навчального процесу з роботодавцями, відсутність прогнозу потреб у фахівцях для соціальної практики породжують настрої байдужості, невпевненості у завтрашньому дні та актуалізують патерналістські надії й пасивність молоді у вирішенні власних проблем. Варто зазначити, що падіння мотивації навчання, як вже зазначалося, відбувається під дією суперечливих та амбівалентних впливів сучасності. З одного боку, це невпевненість, пасивність, байдужість студентів можна тлумачити як прояв психологічного

опору, з іншого – агресивність суджень, пропуски занять з елементами відхиленої асоціальної поведінки. Ці дві взаємозалежні тенденції породжують ескалацію (нагромадження) амбівалентної соціальної напруженості, яка може мати два вектори: один – спрямований на внутрішній світ особистості, що викликає руйнацію мотиваційних механізмів, інший – назовні, продукуючи агресивні вчинки та девіантну поведінку. Для отримання об'єктивної інформації щодо динаміки якості освіти варто здійснювати систематичну діагностику ефективності всіх компонентів освітнього процесу, тому здійснення соціально-педагогічного моніторингу – важлива передумова отримання інформації, яка відображає як „зовнішні” (політичні, економічні та соціальні) характеристики, так і „внутрішні” (організаційно-методичні та психолого-педагогічні) в динаміці та розвитку. Моніторинг як система постійного спостереження і діагностики конкретного соціального процесу й визначення його динаміки за допомогою аналізу емпіричної інформації (масиву анкет, бланків інтерв'ю, протоколів спостережень, статистичних даних тощо) дає змогу порівняти базові і нормативні показники й передбачити небажані відхилення в процесах пізнання, спілкування та дозвілля викладачів і студентської молоді й використати отримані результати в різних галузях соціальної практики.

Як свідчать результати моніторингу, проведеного в Рівненському державному гуманітарному університеті серед студентської молоді, домінує низька адаптивність до ринкових зрушень й слабка готовність цієї групи діяти більш самостійно щодо облаштування власної долі на перетині сформованих та задекларованих впродовж попереднього історичного періоду стереотипів соціальних орієнтацій та очікувань щодо «стабільності» й належної «турботи» держави про молодіжне покоління. Внаслідок цього відбувається ескалація патерналістських очікувань молоді у нових ринкових умовах на основі домінування стереотипізації як необхідного способу людського мислення й здобуття молоддю нового соціального досвіду, але у той же час уповільнюється процес прийняття адекватних, прагматичних рішень. Також зростають розбіжності економічного та соціального статусів у молодіжному середовищі (молодь, з одного боку, “покладає надії на підтримку батьків та держави”, з іншого – «на ефективність ринкових трансформацій»), внаслідок ініціюються різні за наслідками процеси: відпливають компетентні та кваліфіковані працівники із державного сектору економіки в ринковий, руйнується система мотивації особистості у професійній зорієтованості на підґрунті відсутності ресурсів професійної ідентифікації. На превеликий жаль, зменшується рівень професійної компетентності та кваліфікованості, водночас динамізується індивідуальне пристосування особистості до ринкових перетворень, і, як наслідок, послаблюється соціальний престиж якості освіти як чинника суспільної диференціації. Зважаючи на складність й багатовекторність діяльності вищого навчального закладу в реальному соціальному часі і просторі, існуючі власні суперечливі, пов'язані з входженням у Болонський процес, діагностика проблем ВНЗ здобуває надзвичайно актуального значення з перспективою вирішення означених проблем кваліфіковано й професійно. Варто зазначити, що діагностика процесів формування та реалізації ресурсів студентської молоді повинна здійснюватися на підґрунті глибокого вивчення процесів становлення її самосвідомості, самовизначення, самореалізації та самоствердження як взаємозалежних і взаємообумовлених елементів „індивідуальної творчої лабораторії” особистості. Це звичайно, вимагає налагодження тісної співпраці колективів освітніх закладів з учнівськими, студентськими, творчими організаціями та установами молодіжного спрямування. Тому визначення конкретних закономірностей і механізмів взаємозв'язку між особистістю та суспільством поглиблює вплив на функціонування соціальної групи й оптимізує соціально-психологічну регуляцію в умовах навчального колективу (Орбан-Лембрик, 2003, с. 17). Результати моніторингу, проведеного у травні та жовтні 2014 року Інститутом соціальних досліджень та Центром моніторингу якості освіти РДГУ, дало змогу виявити домінуючі настрої, які сьогодні набувають поширення в молодіжному середовищі. Емпіричне дослідження проведене

методом опитування, вибірка складала 407 студентів 11 факультетів університету за репрезентативною вибіркою та 57 експертів оцінками викладачів кафедр університету.

Таблиця 1. Домінуючі настрої молоді, %

	травень	жовтень
Байдужість	48,7	49,6
Розчарування	21,5	16,5
Надії на поліпшення ситуації	18,3	23,5
Впевненості	11,4	5,2

Якщо згрупувати відповіді респондентів у травні, сума відповідей «песимістів» («байдужість» та «розчарування») буде становити 70,2%, а «оптимістів» («надії на поліпшення ситуації» та «впевненість» – 29,7%. У попередньому дослідженні (листопад – грудень 2013 р.) на думку експертів – викладачів РДГУ подібна тенденція репрезентується так: «песимістів» – 72,6%, а «оптимістів» – 27,4%). У жовтні «песимістів» дещо зменшилося (66,1%), «оптимістів» стало 28,7% серед опитаних. Отже тенденція інертності, апатії, байдужості та розчарування серед студентів і за оцінками експертів – викладачів, зберігається й потребує переорієнтації з «негативу» на «позитив». У дослідженні була здійснена спроба реалізації системи моніторингу наявності соціально-психологічного напруження серед студентського середовища. Так, експерти визначили гіпотетичну «ідентифікаційну матрицю» молодіжних поколінь:

Таблиця 2. «Ідентифікаційна матриця» молодіжних поколінь

Типи молодіжного покоління	%
Комп'ютерне покоління	65,4
Агресивне	33,8
Скептичне	27,2
Цинічне	24,3
Телевізійне	24,2
Прагматичне	23,5
Розчароване	19,1
Покоління надій	18,4
Прогресивне	13,2
Ошукане	11,0
Налякане	9,5
Втрачене	9,4
Покоління примирення	4,4

Експерти вважають, що у майбутньому набуватимуть поширення такі гіпотетичні «покоління» (максимальний бал – 5):

Таблиця 3. Гіпотетичні покоління молоді

Покоління молоді	Середній бал
Комп'ютерне	4,35
Телевізійне	3,43
Агресивне	3,36
Скептичне	3,15
Прагматичне	3,10
Розчароване	3,06

Налякане	3,0
Цинічне	2,97
Ошукане	2,91
Прогресивне	2,68
Покоління надій	2,58
Втрачене	2,43
Покоління примирення	2,09

Результати експертного опитування мають неоднозначний і дискусійний характер, водночас відстежується тенденція збереження потенціалу агресії, з одного боку, та певного скептичного ставлення до суспільних новацій, «комп'ютерного» та «телевізійного» і певною мірою «прагматичного» покоління. На нашу думку, врахування подібних прогнозів – справа нагальна й перспективна, адже нинішня поінформованість та «включеність» студентів у соціальні мережі надзвичайно висока, що вимагає більш варіативної й креативної побудови навчально-виховного процесу. Звичайно, педагогічний процес як соціально-освітній феномен потребує не лише глибокого та всебічного вивчення, але й вирішення проблем залучення інтелектуальних ресурсів для творчого розвитку суб'єктів соціально-педагогічної взаємодії. В організації та проведенні соціологічних, психолого-педагогічних досліджень студенти налагоджують зв'язки з державними інституціями, які дозволяють реалізувати певною мірою профорієнтаційні завдання ВНЗ та розширити його імідж як науково-методичного та дослідницького центру в регіоні. Водночас, на думку С.Щудло, результати моніторингу важливі студентам (для самоперевірки), викладачам (для корекції методів навчання), керівникам освітнього закладу (для ефективного управління якістю освіти), батькам (для оцінки якості надання освітніх послуг), роботодавцям та державі. (Щудло, 2012, с. 159). Тим часом реформування освіти в країні залежить від активної модернізації і вдосконалення державних стандартів освіти та оптимізації системи моніторингу обсягу знань, умінь і навичок студентів й запровадження новітніх морально-етичних засад процесу освіти. Зазначимо, що важливий напрям здійснення освітніх реформ полягає в глибокому і тісному поєднанні фахової підготовки з урахуванням регіональних потреб і можливостей поглиблення та реалізації ресурсного потенціалу суб'єктів навчально-виховного процесу. Водночас моніторинг як метод постійного вивчення навчально-виховного процесу та аналізу емпіричної інформації з метою порівняння базових і нормативних показників й попередження небажаних відхилень у процесах пізнання, спілкування та дозвілля студентської молоді варто запроваджувати в діяльність освітніх закладів (Вербець, 2008). Так, опитані експерти (викладачі РДГУ) вважають, що для поліпшення якості освіти необхідні:

Таблиця 4. Оцінка експертів про якості, потрібні для поліпшення якості освіти

Якості	%
Уміння зацікавити студентів навчальним матеріалом	47,1
Компетентність та професіоналізм в педагогічній діяльності	43,8
Доброзичливе ставлення до студентів	40,6
Уміння зрозуміло викласти навчальний матеріал, допомогти розібратися в складних питаннях	39,3
Досвід роботи у вищій школі	39,3
Комунікативність, уміння вести діалог зі студентами	38,7
Фахова кваліфікація (наукова ступінь, вчене звання)	36,7
Постійне удосконалення в професії	34,2
Вимогливість до студентів	29,0

Формування у студентів практичні навички та уміння	28,4
Використання результатів сучасних наукових досліджень, новітньої літератури в галузі навчального предмету	21,9
Почуття гумору	21,3
Уміння спонукати студентів критично сприймати матеріал, вести самостійний пошук	18,7
Використання інноваційних методів презентації навчального матеріалу	17,4
Культура мови, інтелігентність	13,5
Уміння підтримувати дисципліну в аудиторії	12,9
Використання в процесі викладання результатів власних наукових досліджень	6,4

Тим часом викладачі університету вважають, що для поліпшення власної педагогічної майстерності варто використовувати:

Таблиця 5. Думка викладачів-експертів про способи підвищення власної педагогічної майстерності, %

Способи підвищення педагогічної майстерності	%
Тренінги, семінари	46,4
Підвищення кваліфікації	43,0
Спеціалізовану педагогічну літературу	39,3
Відвідування занять своїх колег	33,5
Методологічні семінари	27,7
Зарубіжні наукові джерела	26,0
Власні інноваційні педагогічні методики	25,8
Пропозиції студентів (матеріали соціологічних опитувань)	19,3
Матеріали розміщені в Інтернеті	17,4

Універсальність методики моніторингу полягає в можливостях його впровадження в діяльність загальноосвітньої школи, ВНЗ та інших соціальних інститутів освіти і виховання дл здійснення оперативної діагностики процесів розвитку здібностей студентської молоді, здобуття умінь займатися самоосвітою та самовдосконаленням, розбудовуючи інноваційні морально-етичні моделі соціальної взаємодії в контексті освітнього простору задля підвищення якості освіти.

Вербець В.В. (2012). Соціально-педагогічний моніторинг якості освіти: проблеми та перспективи. Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». (вип. 19. с. 38 – 43). Острого: Нац. ун-т «Острозька академія».

Сокурянська Л. (2011). Громадянська ідентичність сучасного українського студентства: чинники конструювання. В: Молодіжна політика: проблеми та перспективи. С.А.Щудло (ред.). (вип. 3. с. 360 – 364). Дрогобич: ДДПУ.

Орбан-Лембрик Л. (2003). Перспективні напрями розвитку соціальної психології в контексті реальних потреб суспільства. Соціальна психологія, 1, 16 – 27.

Щудло С.А. (2012). Вища освіта у пошуку якості: quo vadis. Харків-Дрогобич: Коло.

Вербець В.В. (2008). Моніторинг навчально-виховного процесу: Навчально-методичний посібник. Рівне: РДГУ: Інститут соціальних досліджень.

Вербець В.В. (2008). Методологія та методика соціологічного дослідження: Навчально-методичний посібник. Друге вид. доп. і перероб. Рівне: РДГ: Інститут соціальних досліджень

ESCALATION OF PERSONAL SOCIAL-PSYCHOLOGICAL DISCOMFORT

The article deals with the escalation of the social-psychological intensity in the youth surroundings in the context of the social transformation in the Ukrainian society. It is also represented the results of the social-pedagogical monitoring of the youth' values orientations and proposed the recommendations concerning an individual potential in the social productive sphere.

Keywords: *social and pedagogical monitoring, conflict potential, youth surroundings, escalation of intensity.*

Олена Гончарова,

аспірантка кафедри соціології,

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

СУЧАСНІ ПРАКТИКИ МАНІПУЛЯЦІЇ СВІДОМІСТЮ МОЛОДІ

Стаття присвячена дослідженню сучасних практик маніпуляції свідомістю молоді в умовах трансформації сучасного українського суспільства. Автор робить акцент на особливостях та специфічних характеристиках молоді як соціальної групи, які роблять її вразливою мішенню для дій різного роду маніпуляторів. Обґрунтовується, що маніпулятивні практики ускладнюють, а то і гальмують процес соціалізації молоді, оскільки через їх поширення відбувається нав'язування хибних, а то і асоціальних стереотипів. В статті розглядаються також особливості сучасних вітчизняних реалій, які пов'язані з наслідками впровадження таких практик, які впливають на зміну свідомості молодих українців. Зазначено, що всі розглянуті практики об'єднує ідея експлуатації психофізіологічних та соціальних особливостей молодих людей, що потребує активної протидії цьому держави, громадянського суспільства, науковців і бажання самої молоді не потрапляти до маніпулятивних тенет.

Ключові слова: *агенти маніпуляції, маніпулятивні практики, маніпуляція свідомістю, молодь, соціальні практики, трансформаційне суспільство.*

Постановка проблеми. В сучасному світі, що характеризується поширенням глобалізаційних тенденцій та закріпленням переходу від індустріального до постіндустріального суспільства, виникають трансформації у сфері управління та керування великими соціальними масами. Внаслідок поширення різноманітних політичних доктрин, які пропагують демократичні принципи державного устрою, порівняно з тоталітарними та авторитарними доктринами, стає неможливим використання старих методів управління поведінкою громадян. Якщо за тоталітарного і авторитарного державного устрою головним методом, яким керується влада у справі керування поведінкою своїх громадян, є прямий примус чи насилля, то за демократичного устрою (чи такого, який декларується як демократичний) таке грубе втручання у життя людини не є легітимним. Але у той же час громадяни, поведінку яких вже неможливо жорстко контролювати та спрямовувати у потрібне русло, є досить небезпечними для діючої влади, оскільки прямо чи опосередковано є носіями опозиційності. Для того, щоб забезпечити їх прихильність або лояльність, використовуються принципово інші методи впливу – методи маніпуляції свідомістю.

За визначенням російського дослідника С.Г. Кара-Мурзи *маніпуляція* – це спосіб панування шляхом духовного впливу на людей через програмування їхньої поведінки. Цей вплив спрямований на психічні структури людини, здійснюється таємно і ставить своїм завданням зміну думок, спонукань і цілей людей в потрібному владі напрямі (Кара-Мурза, 2013, с. 14). При цьому під маніпулятивними практиками слід розуміти конкретні види соціальної діяльності, які мають своїм внутрішнім мотивом зміну ціннісних установок широких мас населення у вигідному для замовників маніпуляції руслі.

Вплив дії маніпулятивних практик досить важко розпізнати на перших етапах їх впровадження, оскільки маніпулятори використовують усі засоби для того, щоб у людини

склалася ілюзія про власний добровільний вибір. Використовуються усі можливі засоби замовчування та перероблення інформації, яка може нашкодити індивіда на думку, що запропонована альтернатива насправді не тільки не захищає, але і суперечить його дійсним інтересам. Впадаючи в таку ілюзію добровільності, людина втрачає захисні механізми свідомості, які б могли сигналізувати про інородність, вірусність певних ідей, постулатів, доктрин. Вона споживає їх продукти, не замислюючись над наслідками їх дії. Як правило, результати маніпуляції стають очевидними і зрозумілими широкому загалу тільки тоді, коли потрібний результат від маніпулювання масами вже є досягнутим, і залишається лише рахувати реальні збитки і втрати від дії ефемерних, насаджених ідей.

Соціальною групою, особливо вразливою до практик маніпуляції свідомістю, є молодь. Молодь як специфічна соціальна спільність володіє набором специфічних особливостей психічного розвитку, які сприяють вразливості до зовнішніх маніпулятивних впливів (Елишев, 2015, с. 21). Дослідження взаємозв'язку цих особливостей та маніпулятивних практик, спрямованих на їх експлуатацію, є предметом наукового інтересу та дослідження автора даної статті.

Метою статті є опис найбільш поширених маніпулятивних практик, спрямованих на молодь у сучасних трансформаційних суспільствах, дослідження причин їх ефективності та визначення ймовірних наслідків поширення дій агентів маніпуляцій, спрямованих на сучасне молоде покоління.

Виклад основного матеріалу. Молодь – це соціально-демографічна група, що знаходиться у процесі становлення і розвитку соціальної, психофізіологічної, соціокультурної та громадянської зрілості, пристосування до виконання соціальних статусів та ролей, притаманних дорослим людям (Бабосов, 2009, с. 265). При цьому молоді властива така базова якість, як *перехідність*, що відрізняє її від соціальних груп дорослих людей. *Перехідність* як властивість віку та культурної надбудови є відмінністю, що дозволяє виділити молодь у відносну цілісність, яка складає результат громадської еволюції. У якості її вираження можна розглядати: збільшення періоду соціальної інтеграції, розширення сфери освіти молоді; кризу її ідейних основ і ціннісно-нормативної структури сучасного суспільства в цілому; і як наслідок - падіння впливу ієрархічних соціальних структур, зростання значущості та різноманітності «префігуративних» тенденцій в сучасному суспільстві, що породжують нові перспективи і ризики розвитку (Кірдяшкін, 2012, с.173). У той же час із феноменом *перехідності* молоді тісно пов'язаний і такий аспект її ролі в розвитку та еволюції суспільства, як *інноваційність*. При цьому формується особлива форма «префігуративної свідомості», яка спрямована не на минуле і навіть не на теперішнє, а на майбутнє, відбувається так звана «ювентизація» досвіду. Інакше кажучи, не тільки молодь сприймає досвід старших, але і дорослі мають рахуватися із соціальним новаторством молоді (Чупров, Зубок, Уільямс, 2003, с. 104).

У той же час молодь як специфічна соціально-вікова спільність характеризується рядом ознак та особливостей, властивих їй внаслідок закономірностей перебігу онтогенетичного розвитку. Деякі з цих специфічних ознак можуть сприяти тому, що молодь стає об'єктом для проведення маніпулятивних кампаній. Серед них можна виділити наступні:

- висока ступінь емоційності в поведінці і відносинах, схильність до психологічних криз;
- орієнтація на внутрішні проблеми і прагнення до ізоляції, самотності.
- прагнення до самостійності в поведінковому, емоційному, моральному аспектах.
- зміна пріоритетів у взаємовідносинах: більш значущими стають відносини з однолітками, менш значущими - відносини з представниками старшого покоління;
- категоричність суджень, юнацький максималізм (Ковальова, Луков, 1999, с. 53).

Таким чином, молоді люди в силу їх великого інноваційного та перехідного потенціалу, браку життєвого досвіду та максималістичних установок є носієм модернових ідей у суспільстві, його майбутнім у прямому сенсі цього слова. Але у той же час молодь через свій

максималістичний погляд на досвід дорослих і через довірливість до ідей, які ставлять його під сумнів, є найбільш вразливим контингентом для маніпулятивних дій. Змінюючи свідомість молоді, її базові запити та орієнтири у житті, маніпулятори здійснюють свого роду інвестиційний проект, оскільки з часом молоді люди перетворюються на дорослих, які становлять головну силу матеріального і духовного виробництва країни. Від того, як будуть мислити ці дорослі, залежатиме подальший розвиток країн, їх можливі злети і падіння, перемоги і поразки. Маніпулюючи свідомістю молоді, можна вже сьогодні програмувати майбутнє цілих держав і народів.

Український політолог, соціолог і публіцист Г.Г. Почепцов у своїй книзі «Теорія комунікації» розглядає низку маніпулятивних прийомів, які застосовуються у трансформаційних суспільствах і поширюються на широкі маси населення. Розглянемо деякі з них у контексті впливу на сучасну молодь у суспільстві перманентних змін та ризиків.

Нав'язування гедоністичних установок

Сучасній молоді насаджується думка, що молода людина повинна спробувати у житті якомога більше речей, явищ, вражень, оскільки життя швидкоплинне, а тим паче молодість. Такі гасла широко поширені у рекламі, сучасних піснях, у кінематографічних роботах тощо. Прикладом може послугувати гасло транснаціональної компанії «Pepsi»: «Бери від життя усе!», гасло бренду горілки «Мягков»: «Щоб обрати – треба спробувати!», «Буде, що запам'ятати, м'яко кажучи», гасло бренду горілки «ABSOLUT»: «Кожна ніч – маскарад»; салоган бренду ірландського віскі «JAMESON»: «Живи граючи. Ми дуже серйозно ставимося до виробництва свого віскі, але це зовсім не означає, що ми також серйозно повинні ставитися до усього іншого», гасло бренду жіночих цигарок «KISS»: «Люблю пробувати все нове», «Коли я «заводжусь», у мене відмовляють «гальма» та ін. (Електронна база гасел, 2013).

Внаслідок постійного повторення установок, спрямованих на практики споживання, уявлень про те, що життя повинно бути нескінченним ланцюгом задоволень, у молодих людей формуються хибні уявлення про оточуючий світ. В подальшому, стикаючись із реальними труднощами, які ставлять під загрозу комфортний спосіб життя, вони часто стикаються із своєрідним когнітивним дисонансом: справжня життєва ситуація не відповідає побаченим сюжетам у віртуальній, насаженій реальності. (Почепцов, 2001, с. 356 – 359) Така невідповідність породжує почуття пригнічення, стан апатії, небажання бути залученим у соціальні практики відтворення, натомість залучення до практик споживання. Панування гедоністичних установок корелюється із концепцією суспільства переживань, яке є логічним продовженням стадії суспільства споживання. За умов суспільства переживань індивіди намагаються наситити своє життя подіями і враженнями, дотримуючись принципу «тут і тепер», але при цьому втрачають бачення своїх життєвих перспектив, які простягаються у часі (Курінний, 2012). Молоді люди, які опиняються в такому суспільстві, втрачають часові орієнтири і здатність планувати своє майбутнє, яке уявляється їм у даному випадку як питання виключно завтрашнього дня.

Міфотворчість

Фабрикування міфів у сучасному трансформаційному суспільстві є засобом для проникнення маніпулятивних практик у повсякденне життя індивідів без їх свідомого вибору. Міфологізація сучасності є привабливою для молодих людей, оскільки апелює до чистих емоцій, вражень, відчуттів, не потребує детального критичного аналізу, використовує яскраві та зрозумілі образи, які звертаються до архетипів – символічних відображень колективного несвідомого широких мас (Почепцов, 2001, с. 96 – 97). Так, пов'язуючи міфологізацію соціальної реальності із попереднім аспектом маніпуляцій – зверненням до гедоністичних установок - можна навести приклад міфа про Сізіфа та його працю. Згідно із даним міфом, Сізіф виконував свою працю постійно і безрезультатно, зосереджуючись на виснажливому процесі, не маючи механізмів відтворення своїх людських ресурсів. Так само і процес праці при міфологізації за такою моделлю постає перед молодими людьми як виснажливий, безперестанний тягар, який ніколи не закінчується і якого дуже хочеться

позбутися. Агенти маніпуляції широко використовують дану модель у своїх практиках, натомість пропонуючи вдавання до гедоністичних установок як можливості втечі від тяжких обов'язків (як апелювання до принципу «дожити до п'ятниці», який часто можна побачити у рекламі алкогольних напоїв. Наприклад, салоган марки пива «DR. DIESEL»: «Кожен день – п'ятниця!»). Міфологізація реальності створює у молодих цілісний образ певного явища, який вони часто не здатні критично осмислити, сприймають як цілісність і стандарт внаслідок браку власного життєвого досвіду. У результаті насаджених уявлень починають діяти у психічних структурах молодшої людини як природні, спотворюючи існуючу картину світу, наштотуючи на моделі і зразки поведінки, які насправді їй не відповідають.

Стереотипізація

Стереотипізація молоді присутня практично в усіх сферах її сучасного життя (як-то навішування кліше внаслідок володіння певними матеріальними цінностями, прагнення до еталонів краси, які часто загрожують здоров'ю, стереотипи, пов'язані з приналежністю до певного соціального класу тощо). Звикання до стереотипізації призводить до шаблонності мислення молодих людей, неможливості бачити інваріантність у розвитку подій та можливих моделей поведінки (Почепцов, 2001, с. 136). Велику роль для подолання стереотипного мислення, нав'язаного актами маніпуляторів, відіграє система освіти, яка спрямована на формування у молодшої людини цілісної картини світу, позбавляє наслідків сприйняття мозаїчної культури, пропонує людині самостійно мислити і знаходити відповіді, шукати причинно-наслідкові зв'язки в оточуючій світі, керуватися не тільки емпірично-чуттєвими та емоційними засобами пізнання світу, але і логічними операціями. Проте якісна вища освіта доступна лише обмеженій кількості молодих людей у сучасних трансформаційних суспільствах. До того ж змінилися базові мотиви молодих людей у процесі отримання вищої освіти, про що свідчать дослідники Ю.А. Зубок та В.І. Чупров. «З одного боку, сучасні молоді люди у виборі життєвих стратегій стали частіше покладатися на себе, а з іншого - освіта все більш пов'язується в їхній свідомості з прагматичною метою отримання диплома, престижем, кар'єрою. ...реальність така, що ослаблення зовнішнього інституційного впливу призвело до інструментального відношення молоді до освіти. Воно проявилось в жорсткій прагматизації мотивів освіти. У одних це виражається в навчанні заради диплома, в інших - у небажанні вчитися.» (Зубок, Чупров, 2013, с. 82). Таким чином, сприймаючи освіту як своєрідний «обов'язковий тягар», необхідний для здобуття певного соціального статусу, молодь піддається впливу міфологізації (про що йшла мова вище) і втрачає бажання через процес здобуття освіти вчитися бачити світ цілісно.

Про подібні тенденції в українському суспільстві свідчать і вітчизняні соціологічні дослідження. Хоча цінність освіти завжди була поширена в українському суспільстві, слід враховувати, що суперечливе та непослідовне реформування системи освіти призвело до того, що українці низько оцінюють її стан у своїй країні. Так за даними «Європейського соціального дослідження» складається така ситуація. За десятибальною системою оцінки (від дуже поганого до дуже доброго) нинішнього стану системи освіти Україна «виглядає» так на фоні провідних європейських держав. Найвищий бал має Фінляндія (7,72), потім – Данія (7,47), Чеська Республіка (6,40), Норвегія (6,32) і т.д. Україна має бал 3,88 (Головаха, Горбачик, 2010, с. 51). Дані іншого дослідження, яке було проведено спільно співробітниками Інституту соціології НАН України та Інституту педагогіки НАПН України у вересні-жовтні 2011 р., засвідчили, що випускники середньої школи 2012 р. серед найбільш привабливого способу витрати великої суми грошей надали перевагу вкладенню в бізнес (63,8% опитаних), купівлі будинку та машини (58,2%) і третє місце зайняла освіта (40,8%). Але потрібно враховувати, як зазначають фахівці, що в українському суспільстві цінність освіти і цінність придбаного знання різняться: радше цінується диплом і престижність навчального закладу, ніж набуті знання та вміння (Смакота, 2014, с. 286).

У результаті широкі маси молоді потрапляють у «зону ризику» дії маніпулятивних практик, оскільки людиною, яка керується здебільшого власними нагальними потребами і не

розуміє складності і системності соціального устрою, легше управляти, ніж людиною, яка вміє бачити взаємозв'язки у оточуючій соціальній реальності.

Використання принципу «демократії шуму»

Сучасне суспільство часто називають «демократією шуму» (Кара-Мурза, 2013, с. 421). Молоді люди – споживачі модернових каналів комунікації - особливо зазнають на собі впливу постійного потоку різноманітних повідомлень, які відволікають увагу і не дають зосередитися на осмисленні, розмірковуванні над певними подіями та соціальними явищами. Агенти маніпуляцій використовують «інформаційний шум» для відволікання їх уваги від серйозних проблем, які потребують не пасивного сприйняття, а детального аналізу (Юхтовська, 2009, с. 266). Подивившись «неозброєним оком» на сучасний інформаційний простір, ми побачимо, що в ньому постійно обертаються повідомлення, як-то інформація у мережі Інтернет, аудіо- та відео реклама у магазинах, біл-борди та інформаційні стенди на вулицях тощо. Пересічній людині досить важко опинися у просторі, позбавленому інформаційного тиску – у просторі комунікаційної тиші. Пересічна людина внаслідок постійної експлуатації своїх комунікаційних каналів сприйняття починає сприймати оточуючий світ як мозаїку із вже запропонованих повідомлень і сенсів, вона зазнає браку часу осмислити усі інформаційні повідомлення, які надходять до неї щодня (Лапина-Кратасюк, 2015). Особливо помітно така ситуація позначається на молоді, оскільки вона є найбільш схильною до нових вражень та зразків, сприймає оточуючі явища часто некритично. Молоді люди внаслідок «демократії шуму» отримують вибір лише пріоритетних засобів сприйняття комунікативних повідомлень маніпуляторів, проте позбавляються вибору на тишу. У той же час мислителі і філософи неодноразово наголошували, що тиша є необхідною умовою для розвитку особистості, виникнення у неї власних, вироблених тільки нею думок, поглядів, уявлень про оточуючий світ. За «демократії шуму» молоді люди стають носіями «мозаїчної культури», частки якої є кольоровими, проте не складаються у цілісну картину світу.

Забезпечення постійного стану нервовості

У сучасних суспільствах трансформацій та глобальних соціальних перебудов агенти маніпуляцій застосовують метод забезпечення стану постійної нервовості та сенсаційності у широкому просторі комунікаційних каналів за допомогою *дестабілізуючої інформації* (Почепцов, 2001, с. 145). Такий маніпулятивний метод співзвучний із концепцією «демократії шуму», проте більш агресивно експлуатує психічні та емоційні ресурси людини, а тим паче молоді людини, яка знаходиться лише на стадії викристалізування своєї особистості. Поширення негативних новин, акцентування уваги на песимістичних прогнозах, стан невизначеності, калькульованого ризику і невпевненості у завтрашньому дні породжує у молоді відчуття безсилля, нерезультативності і марнотратства власних людських ресурсів. У молоді поступово зникає бажання планувати своє майбутнє, зникає мотивація до дій, результат яких неможливо прогнозувати, втрачається базова довіра до світу, натомість у свідомість насаджується установка «жити тільки сьогоднішнім днем» (Чупров, Зубок, Уільямс, 2003, с. 141). В результаті деякі молоді люди вдаються до девіантних форм поведінки, частина ж перебуває у стані апатії, страху та відчуття приреченості. Такий психологічний стан позначається на їх залученні у різноманітні види соціальних практик і, як наслідок, призводить до уповільнення розвитку або деградації суспільства загалом.

Якщо говорити про особливості свідомості української молоді, то соціологічні дослідження свідчать, що молоді українці знаходяться на перетині існування двох систем ціннісних універсумів, зміни яких являють собою одну із найбільш вагомих трансформацій сучасного вітчизняного соціуму – зміни радянської системи цінностей на пострадянську. Так, за дослідженнями українського соціолога О. Шульги, маємо таку картину сприйняття молодими українцями та представниками старшого покоління цінностей радянського минулого в умовах сучасного соціуму.

Таблиця 1. Чи діють сьогодні цінності, які пропагувалися у Радянському Союзі, %

	По Україні в цілому	Вікові групи			
		Молодь (18-21 рік)		Старше покоління (50 років +)	
	%	N	%	N	%
Однозначно ні	38,5	22	20,8	349	45,4
Скоріше ні	38,3	45	42,5	254	33,0
Скоріше так	7,6	6	5,7	65	8,5
Однозначно так	1,7	2	1,9	16	2,1
Важко	13,9	31	29,2	85	11,1

«...нове покоління має набагато більшу частку тих, хто не може визначитися з цього питання. Відсутність чіткої відповіді у майже третини молоді можна віднести до того, що молодим людям ні з чим порівнювати старі і нові часи» (Шульга, 2013, с. 307).

Таблиця 2. Розбіжності між поколіннями щодо сприйняття нової системи цінностей, %

	По Україні в цілому	Вікові групи			
		Молодь (18-21 рік)		Старше покоління (50 років +)	
	%	N	%	N	%
Однозначно ні	17,3	7	6,6	185	24,1
Скоріше ні	30,9	25	23,6	249	32,4
Скоріше так	23,3	34	32,1	126	16,4
Однозначно так	2,8	2	1,9	20	2,6
Важко	25,8	38	35,8	189	24,6

Джерело: (Шульга, 2013, с. 310)

«Попри втрату старою системою цінностей домінуючого середовища, нова ціннісна матриця не набула переваги серед суспільства. Даний період, який є періодом зміни символічних універсумів, можна охарактеризувати як період ціннісного вакууму. Жодна з систем цінностей тимчасово не має домінуючого становища, оскільки стара його вже втратила, а нова тільки здобуває поширення серед більшості суспільства. Передусім це проявляється серед нового покоління, яке зустрічає цю систему цінностей із самого початку» (Шульга, 2013, с. 309). Таким чином, українська молодь, опиняючись у стані тривалої аномії, стає особливо вразливою до вищезокреслених маніпулятивних практик, оскільки не має чітко сформованих ціннісних ідеалів, які б викликали довіру, симпатію, знаходили б відгук і сприймалися б як справедливі. Прикладом може послугувати протистояння Євромайдану та Антимайдану у лютому – березні 2014 р., в якому були залучені і молоді українці. Протистояння гасел «Україна понад усе!» та «Повернемося у великий російський дім!», яким піддалися молоді люди, відкрили величезний простір для усіх вищезазначених маніпулятивних практик. Так, міфологізація соціальної реальності була представлена у вигляді старовинної боротьби між «нами» та «історичним ворогом» (це твердження справедливе для обох сторін конфлікту); у соціальному просторі поширювалася дезадаптуюча, тривожна інформація у вигляді постійного потоку новин, що викликали стан апатії та приреченості; насаджувалися яскраві політичні стереотипи, як-то «майданути», «укропи», «фашисти», «правосекторці», «ватники» та ін. Взаємопов'язаність даних маніпулятивних практик в сучасному українському суспільстві, їх яскраво виражений політичний контекст і деструктивна дія на широкі маси населення, у тому числі на молодь,

вказує на розгорнуту політичну спецоперацію, яку Г.Г. Почепцов називає психологічною війною (Почепцов, 2001, с. 275 – 277).

Запропоновані до розгляду автором даної статті види маніпулятивних впливів на молодь у сучасному трансформаційному суспільстві не є вичерпними і потребують детального наукового дослідження. Важливим є те, що багатоманіття цих впливів і їх недостатня вивченість у рамках дії на молоде покоління відкриває маніпуляторам простір для своєї специфічної деструктивної творчості, яка спрямована на модифікацію майбутнього не лише пересічних осіб, соціальних груп, спільностей, але і цілих держав, народів. Завданням соціологів має бути всебічне вивчення цієї наукової проблематики і публічне висвітлення результатів такого дослідження, адже тільки за допомогою достовірних знань про проблему і її усвідомлення стане можливим протистояння «маніпулятивній машині» з боку усіх членів сучасного соціуму і з боку молодих людей зокрема.

Висновки: розглянуті вище маніпулятивні практики, які роблять своїм об'єктом свідомість і інші психічні структури молоді, об'єднуються ідеєю експлуатації психофізіологічних та соціальних особливостей молодих людей у справі отримання практичної вигоди агентами маніпуляцій. Перехідність, емоційність, інноваційність, брак життєвого досвіду, але в той же час базова довіра до світу, які притаманні молодим людям, виступають необхідною умовою для того, щоб соціум розвивався, забезпечують його оновлення новими ідеями, підходами, поглядами на життя, але у той же час роблять молодь вразливою до маніпулятивних технологій. На думку автора, для того, щоб захистити молоде покоління від насаджених впливів маніпуляцій, необхідна інтегрована дія інститутів громадянського суспільства, представників дорослого покоління, які представляють собою великі наукові, релігійні та моральні авторитети, а також бажання самих молодих людей мислити вільно, нестандартно, творчо, керуючись конструктивними принципами власного всебічного розвитку.

Бабосов Е.М. (2009). Социология: Энциклопедический словарь. Москва: Книжный дом «Либроком».

Головаха С., Горбачик А. (2010). Тенденції соціальних змін в Україні та Європі за результатами Європейського соціального дослідження 2005-2007-2009. Київ: Інститут соціології НАНУ.

Електронна база гасел, девізів, слоганів копірайтера рекламного агентства «Znamenka» Ігора Борісова. (2013).

Взято з: <http://voxfree.narod.ru/slogan/beer.html>

Елишев С. О. (2015). Молодежь как объект манипуляции. Санкт-Петербург: Канон.

Зубок Ю.А., Чупров В.И. (2013). Социокультурный механизм формирования отношения молодежи к образованию, «Социологические исследования», 1, 78 – 90.

Кара-Мурза С.Г. (2013). Манипуляция сознанием. XXI век. Москва: Алгоритм.

Кирдяшкин И.В. (2012). Молодежь как дефиниция перехода, «Известия Томского политехнического университета», 321, 6, 173 – 177.

Ковалёва А.И., Лувов В.А. (1999). Социология молодежи. Теоретические вопросы. Москва: Социум.

Куренной В. (2012). Общество переживаний. 7 фактов о трансформации жизненных установок современного человека. Интернет-проект о современной фундаментальной науке «Постнаука». Взято з: <http://postnauka.ru/faq/6214>

Лапина-Кратасюк Е. (2015). Особенности новых медиа. Интернет-проект о современной фундаментальной науке «Постнаука» Взято з: <http://postnauka.ru/video/38005>

Почепцов Г.Г. (2001). Теория коммуникации. Москва: «Релф-бук».

Смакота В. (2014). Освіта в умовах інформаційного суспільства: світові та українські реалії, «Вектори змін українського суспільства». Київ: Інститут соціології НАН України.

Чупров В. И., Зубок Ю. А., Уильямс К. (2003). Молодежь в обществе риска. Москва: Наука.

Шульга О. (2013). Ціннісний вакуум та боротьба символічних універсумів в українському суспільстві, «Українське суспільство 1992 – 2013. Стан та динаміка Соціологічний моніторинг». Київ: Інститут соціології НАНУ.

Юхтовская Т.В. (2009). Манипуляция общественным мнением в сообщениях информационных Интернет-агентств, «Социальные практики современной молодежи: поиск новых идентичностей. Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием». Барнаул: Алтайского государственного университета.

MODERN SOCIAL PRACTICES OF MANIPULATION OF CONSCIOUSNESS AIMED AT YOUNG PEOPLE

The article is dedicated to investigation of contemporary social practices of manipulation of consciousness of young people in today's society of transformation. The author focuses on the features and specific properties of youth as a social community that make it vulnerable target for the actions of manipulators. It is justified that manipulative practices make difficult or even slow down the process of

socialization of young people, because their distribution leads to forming false and even antisocial stereotypes. In the article also displayed the realities of modern domestic features related to the effects of such practices that affect the change in the minds of young Ukrainian. It is noted that all the considered practice are combined with the idea of exploitation of physiological and social characteristics of young people. The resistance of such exploitation needs the active opposition of the state institutes, civil society, scientists and the desire of young people do not fall into the snare of manipulation.

Key words: agents of manipulation, manipulation of consciousness, practices of manipulation, social practices, transformational society, youth.

Катерина Музиченко,
аспірантка,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ФАКТОРИ І МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ ІНТЕРНЕТУ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ ТА ВИБІР ЇЇ ЖИТТЄВИХ ОРІЄНТИРІВ

Робота пов'язана з вивченням актуальної проблеми впливу соціальних мереж на соціалізацію молоді та вибір її життєвих орієнтирів. На сьогоднішній день Інтернет пропонує молодій людині широке коло можливостей для власного саморозвитку. Але потрібно пам'ятати, що шляхом маніпулювання свідомістю за допомогою Мережі можна досягти потрібних, в більшості випадків асоціальних, результатів, адже інфокомунікаційні технології є могутнім інструментом надзвичайно масштабних суспільних перетворень, які вносять радикальні зміни в усі сфери сучасного суспільства та діяльність демократичних інститутів.

Ключові слова: кіберсоціалізація, соціалізація, молодь, кіберпростір, віртуальне спілкування, соціальна мережа, життєві орієнтири, Інтернет-залежність.

Процес соціалізації нерозривно пов'язаний із спілкуванням і діяльністю людей в реальному та віртуальному часі у зв'язку з входженням нового покоління в Інтернет – простір. Кожна особистість може виносити з об'єктивно однакових ситуацій свій як негативний, так і позитивний досвід. Поряд з негативними трансформаціями особи при так званій інтернет-адикції існує можливість розвитку окремих здібностей, Я-концепцій та мотиваційної сфери в цілому. Особливий інтерес представляє собою таке явище, як «гра з ідентичністю» або експериментування з самопрезентуванням, що спирається на фундаментальну властивість Інтернету – анонімність, котра створює певне відчуття безпеки. Існують також інші важливі властивості Мережі, такі як: просторово – часова необмеженість і легкість візуалізації іпостасей особистості – вони створюють передумови для інтенсифікації спілкування на особистісному рівні.

Інтернет, як мезофактор соціалізації, набуває першочергового значення у освітньо-виховному просторі вузу. Віртуальне середовище настільки глибоко увійшло в життя сучасного суспільства, що воно безпосередньо накладає свій «відбиток» на процес соціалізації особистості. А найдинамічнішою і наймінливішою соціальною групою цього суспільства є студентство. Під впливом Інтернету змінюється стиль життя студентської молоді – змінюється структура дозвілля, звичні канали отримання інформації, характер міжособистісних взаємодій. Активізується роль Інтернету в підготовці студентів до практичної професійної діяльності. Зміни соціалізуючих процесів у студентському середовищі відбуваються як на рівні агентів соціалізації, так і на рівні тих хто соціалізується.

Вивчення протиріччя впливу кіберпростору на особистість виникло одразу ж після появи Інтернету. Велика частка досліджень цієї проблеми належить психологам. Комп'ютерну тривожність, як одну з негативних сторін інформатизації висвітлюють в працях Г.Маркулідес, Д.Кемпбел, К.Перрі, А.Боковікова. Проблеми кіберсоціалізації в аспекті соціальної педагогіки та соціальної психології вивчає В.Плешаков. Вплив кіберпростору на

особистість та на людську діяльність в цілому вивчає група вчених МДУ на чолі з А.Войскунським, О.Смісловою, Ю.Бабаєвою. Гендерні аспекти впливу Інтернету на особистість вивчають Г.Вілдер, С.Фаренга, дослідники С.Маки, Р.Віл'ямс, К.Маклін вивчають вплив інформаційних технологій на процес навчання. Аналіз проблеми суперечності впливу кіберпростору на особистість зумовлює її **актуальність**.

Метою даної статті є дослідження факторів та механізмів впливу Інтернету на соціалізацію сучасної молоді та вибір її життєвих орієнтирів.

Стрімкий розвиток сучасних інформаційних технологій, що дає змогу миттєво передавати інформацію, створює стан або відчуття присутності. У зв'язку зі швидким проникненням інформаційних технологій у всі сфери суспільного життя Інтернет починає посідати одне з перших місць серед засобів оперативного отримання необхідної інформації й відігравати дедалі значущу роль у формуванні політичних симпатій молоді, вибір її життєвих орієнтирів та соціалізацію загалом. Електронні ЗМІ, що поширюються в українському сегменті Інтернету, сприяють відкритості суспільства, розповсюдженню різнобічної інформації, яку важко адміністративно регламентувати, неминуче сприяють зростанню ролі інформаційної мережі у формуванні і прийнятті електоральних рішень української молоді.

Більшість молодих українців (72,3%) в якості основного джерела інформації про події використовують Інтернет. Не користуються Інтернетом всього 2,9% респондентів. Про це свідчать результати соціологічного дослідження «Сучасна молодь України», проведеного аналітично-дослідницьким центром – Інститутом Горшеніна у березні 2013 року. (Всього опитано 2000 респондентів у віці від 15 до 21 років у містах з населенням більше, ніж 100 тисяч чоловік, розташованих в 24 областях України і АР Крим. Квотами у вибірці були: вік, стать і тип населеного пункту, в якому проживає респондент. Похибка репрезентативності дослідження не перевищує + / -2,2%).

Більша частина опитаних (58,2%) отримують інформацію за допомогою телебачення; 21,7% – за допомогою спілкування з людьми; 12,4% – за допомогою друкованих ЗМІ; 5,8% – віддають перевагу радіо. Інше джерело інформації про події використовують – 0,8% респондентів, а 2,2% – вагалися з відповіддю на дане питання.

Для роботи та навчання використовують Всесвітню Мережу 58,7% опитаних; для спілкування в чатах, на форумах, в соціальних мережах – 47,6%; для прослуховування музики, перегляду фільмів, читання книг – 41,1%.

Використовують Інтернет для того, щоб бути в курсі подій в країні і в світі, 39,6% респондентів; користуються електронною поштою – 33,1%; грають в ігри он-лайн – 24,6%; шукають в Інтернеті нових друзів, людей, близьких за інтересами – 23,4%.

Спілкуються з родичами в мережі – 22,2%; здійснюють покупки в Інтернеті – 10,5%; переглядають сайти еротичного змісту – 4,5%. Відповідь «інше» на це запитання вибрали 1,2% молодих українців, а 0,6% – вагалися з відповіддю на питання.

Більше, ніж половина українських юнаків і дівчат (62,4%) щодня користуються соціальними мережами. Більше чверті опитаних (28,6%) виходять в соціальні мережі декілька разів на тиждень; 7,3% – кілька разів на місяць; 1,3% – епізодично, але не рідше одного разу на півріччя. Вагалися з відповіддю на дане питання 0,4% респондентів.

Варто зауважити, що молодь є однією з найактивніших груп споживачів на ринку інформації за допомогою Мережі.

We Are Social у звіті за 2014 рік на 376 сторінках розповіли про тенденції Інтернету, мобільного зв'язку та соціальних мереж. Агентство використовувало дані 240 країн світу і детально розглянуло 30 країн. Населення планети зросло на 1,6% і склало 7,21 мільярда чоловік. Кількість активних користувачів Інтернету зросла на 21% – на 525 мільйонів чоловік. Соціальними мережами активно користуються 2,078 мільярда чоловік, тобто 29% населення планети, а мобільним зв'язком користуються більше половини людей у всьому світі.

У 2014 році кількість користувачів Інтернету збільшилася на півмільярда, з'явилося 222 млн. нових акаунтів в соціальних мережах, а загальне число користувачів мобільного зв'язку досягло 3,65 мільярда осіб – 51% від населення планети. В середньому людина проводить в Інтернеті 4,4 години в день з ПК і 1,7 годин – з мобільних пристроїв. 29% людей мають активні акаунти в соціальних мережах, де проводять від 2 до 4 годин щодня. (Дослідження компанії We Are Social «Розвиток Інтернету та мобільного зв'язку»)

На думку багатьох фахівців різних галузей, застосування комп'ютерних технологій веде до значних функціональних змін у психічній діяльності, що порушують пізнавальну, комунікативну та особистісні сфери, що має негативно впливати на процес соціалізації.

Використання Інтернет нівелює системи традицій, правил, цінностей, що склались історично і характеризують належність особистості до будь-якої співдружності, як нація, клас, релігійна конфесія. Можна, певною мірою, зазначити, що мережа змінює всілякі відносини між людьми за допомогою інформації незалежно від соціальних бар'єрів.

В Мережі як і в будь-якій іноземній країні існує свій Інтернет-етикет, сленг, певні правила та норми, спілкування, властиві даній аудиторії, до яких треба як мінімум звикнути та як максимум засвоїти і вправно ними користуватись в кіберпросторі. Така манера спілкування, скорочення термінів та інше не є прийнятним під час взаємодії з реальним світом і треба вміти правильно і адекватно адаптуватись до цих двох світів.

Сучасний розвиток українського суспільства характеризується як період трансформаційних процесів, що обумовлений пошуком власного шляху розвитку та зміни цінностей. Життєві орієнтири молодої людини, залежної від Інтернету, значно відрізняються від планів на життя у людей, котрі абсолютно спокійно відносяться до Інформаційних технологій:

- Фрагментарність і роздробленість інформації веде до збільшення когнітивного навантаження при її сприйманні.
- Надмірне захоплення віртуальною реальністю веде до зменшення досвіду реальної взаємодії.
- Через Інтернет молоді люди отримують практично безконтрольний доступ до величезного числа інформації, що носять антигромадський, антигуманний і порнографічний характер. (Бурлаков, 2002)

Будучи включеними у віртуальну групу, більшість людей потребують щодня туди навідуватись, вони стають здатними відчувати емоційний ризик шляхом висловлення суджень, що суперечать думку іншим. У реальному житті Інтернет – залежні не можуть висловити аналогічні думки навіть своїм близьким знайомим та батькам. У кіберпросторі вони виражають свої думки без страху відкидання чи осуду, тому що співрозмовники є менш досяжними, а ідентичність самого комунікатора може бути замаскована.

Такі люди майже не здатні щасливо влаштувати своє життя, без сторонньої допомоги не можуть прийняти будь-яке важливе рішення доленосного характеру, вони не впевнені в собі, адже їхні плани на майбутнє дуже розмиті або взагалі відсутні. В той час коли вільні від Інтернету люди живуть повноцінним життям, беручи від нього різноманітний досвід, отримують нові навички та вміння, цікавляться невідомим, не боючись осуду, словом, прагнуть всебічного розвитку власної особистості.

Тут постає питання: чи дійсно ці люди не адаптовані до реального життя з людьми і через це проводять більше часу біля комп'ютера, чи залежність викликає небажання жити в соціумі? Можна стверджувати, що вірним є і те і інше. Покращення адаптації в реальному світі можливе лише у випадку, коли індивід проводить у віртуальній реальності не значну кількість часу, тільки щоб позбутися буденної напруги, відволіктись, повеселитись. Такі ситуації можна порівняти з впливом алкоголю на організм (мінімальні дози алкоголю навіть корисні, мають так звану антисклеротичну дію). Віртуальний світ комп'ютерних ігор, в які грають залежні люди, часто жорстокий і нещадний. Сам же герой протистоїть цьому світу, має такі якості, як сила, розум, знання, навіть різноманітну зброю, засоби захисту, за допомогою яких йому потрібно знищувати своїх віртуальних ворогів, котрі, в свою чергу,

намагаються вбити його. Людина, котра перебуває тривалий час в такому середовищі, переносить її принципи на дійсність. Вона відчуває себе максимально незахищеною, їй ввижається, що всі дивляться на неї якось не так, агресивно настроєні по відношенню до неї, а все, що її оточує, є підозрілим і являє собою надзвичайно велику загрозу, ніж це є насправді. Таке ставлення до світу спричинене високим рівнем тривожності особистості, котра нерідко виникає внаслідок залежності від онлан-ігор та від Мережі в цілому.

В даний час, коли Інтернет працює не тільки по проводах, а й «розлитий» в повітрі, коли з'явилися 3G / 4G і Wi-Fi та будь-яка з останніх технічних новинок від мобільного телефону або планшета до телевізора або автомобіля, має можливість підключення до Інтернету, стає все складніше не потрапити в обійми Мережі і не виявити в себе Інтернет-хворобу. Особливо це стосується молодих людей, як найбільш вразливої частини суспільства, і зокрема студентів, змушених проводити в Інтернеті більше часу для пошуку інформації з предметів.

Сьогодні у світі спостерігається глобальне падіння інтересу до читання, особливо серед молоді, це пов'язане з бурхливим розвитком комп'ютерних технологій, зростанням впливу Інтернет-культури. Подібна ситуація складається і в нашій країні, що викликає занепокоєння в українському суспільстві.

Дуже акцентованим сьогодні є ризик психологічного болю – наслідки показу контенту з елементами насильства, застосування зброї, показом постраждалих та наляканих людей. Значний негативний вплив мають фейкові факти у свідомості людей, в першу чергу, дітей – наприклад, почувши неправдиву новину про розстріл дітей біля школи, вони сприймають її як істину і запам'ятовують. Іншим ризиком є те, що діти не довіряють джерелам інформації в Інтернеті – хоча раніше ситуація була протилежна: Інтернету вірили більше, ніж новинам на телебаченні. Тепер же діти кажуть, що матеріали у мережі надто суб'єктивні і важко розібратись, де в них правда. Крім того, нинішня ситуація вплинула навіть на спілкування дітей у соціальних мережах: почалися сварки на політичні теми, з багатьма «друзями» діти припинили спілкування.

Отже, формування ціннісних орієнтацій молоді в сучасному українському суспільстві проявляється в одночасному впливі на особистість молодої людини різних факторів, які часто суперечать один одному. Молодим людям складно зорієнтуватися у такому вирі подій, у насиченому різноманітними правилами та нормами суспільстві, коли сімейне оточення диктує одні манери поведінки, а з екранів телевізора лунають протилежні заклики. Тому молоді в такому шаленому розмаїтті цінностей, що наявне в суспільстві, доводиться самій вирішувати, що в нинішніх умовах є цінним, і від того, яка шалька терезів переважить у системі їхніх цінностей, значною мірою залежатиме майбутнє України.

Підсумовуючи, варто сказати, що надзвичайно важливим питанням є те, з якою метою молода людина використовує «принади віртуального гіперпростору». Раціональне використання послуг Інтернет означає акцентування уваги на тому, що потрібно представнику молодіжного середовища, наприклад, для навчання, підвищення рівня власної ерудованості, зацікавленість в тих чи інших питаннях, проблемах національної освіти та світової політики тощо.

При наявності належного інтелектуального рівня розвитку, скерованості на досягнення успіху, користування Інтернетом носитиме конструктивний характер. Однак, для молодих людей, котрі мають низьку самооцінку, комплекси неповноцінності, апатичне ставлення до навколишніх подій, відсутність сильної стійкої мотивації в житті, слабкий характер, низький розумовий, культурний, моральний рівні розвитку, надмірне використання новітніх технологій обов'язково матиме негативний вплив.

Для переважної більшості студентів провідним є прагнення пов'язати своє майбутнє з комп'ютером, але по суті, такі молоді люди не здатні до адекватного планування власного майбутнього, усвідомлюючи свою подальшу перспективу тільки в нерозривному співіснуванні з кіберпростором, адже життєві плани такої особи мають ознаки ескапізму, що виявляються в бажанні сховатися від реальності.

Дослідження компанії We Are Social «Розвиток Інтернету та мобільного зв'язку».

Взято з: <http://wearesocial.sg/blog/2015/01/digital-social-mobile-2015/>

Бурлаков И.В. (2000). Homo Gamer. Психология компьютерных игр. Москва.

Алексеевко Н.Н. Психоаналитические аспекты поведения человека в киберпространстве. Взято з: <http://banderus2.narod.ru/98517.html>.

Вакуліч Т.М. (2006). Психологічні чинники запобігання інтернет-залежності підлітків : дис. канд. псих. наук.

Войсунский А. Е. Актуальные проблемы зависимости от Интернета. Взято з: <http://psyfactor.org/lib/addict.htm>.

Дрепа М.И. (2010). Психологическая профилактика интернет-зависимости у студентов : дис. канд. псих. наук. Ставрополь.

Плешаков В.А. (2010). Интеграция, киберсоциализация и социальное воспитание: студент и преподаватель в информационном пространстве. Педагогическое образование и наука. Научно-методический журнал (№ 1, с. 27 – 31). Москва: МАНПО.

Медіапросвіта. Медіа і діти. Конференція присвячена Дню безпечного Інтернету. Взято з: <http://osvita.mediasapiens.ua/>

FACTORS AND MECHANISMS OF INFLUENCE OF THE INTERNET ON TODAY'S YOUTH SOCIALIZATION AND LIFE CHOICES OF REFERENCE

Work related to the study of the actual impact of social problems in socialization of youth and choice of its vital reference. Today the Internet offers young people a wide range of possibilities for own self. But we must remember that by manipulation using the web to achieve these, in most cases antisocial, because Informational technologies are very powerful tool for extremely large-scale social change that make radical changes in all spheres of modern society and the functioning of democratic institutions.

Key words: cyber socialization, socialization, youth, cyberspace, virtual communication, social networking, vital reference, Internet addiction.

Наталія Уманець,

*старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи,
Національний університет «Львівська політехніка»*

ТРАНСФОРМАЦІЯ СІМ'Ї ЯК АГЕНТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Сучасне суспільство вимагає інтенсивної соціалізації підростаючого покоління. Особливу роль у цьому відіграє сім'я. У статті досліджуються проблеми адаптації сім'ї до нових соціально-економічних умов через зміни її структурно-функціональних характеристик. Приділяється увага змінам інституту сім'ї як агента соціалізації в умовах соціальної невизначеності. Автор відзначає, що сімейна соціалізація носить нелінійний характер з певним ступенем невизначеності та ризику. Розглядаючи фактори соціалізації в сім'ї, треба звертати увагу не тільки на внутрішньо сімейні механізми її перебігу, але й на соціокультурну, економічну, політичну ситуацію, в якій вона відбувається.

Ключові слова: сім'я, соціальний інститут, соціальні зміни, специфічні функції сім'ї, соціалізація, типи сім'ї, соціальна невизначеність.

Актуальність дослідження. В умовах транзитивного стану сучасного українського суспільства актуалізуються проблеми соціального стану сім'ї та її функціонування. Сім'я безпосередньо поєднує у собі індивідуальні та колективні аспекти. Досить довго процеси соціалізації та виховання у сім'ї протиставлялися за значимістю аналогічним процесам у середніх та вищих навчальних закладах, відтіснялися на другий план як менш ефективні. Але тепер спостерігається стійка тенденція до пом'якшення протиріч між поколіннями, змінюється роль та значення сім'ї, сім'я починає займати одне із пріоритетних місць в ієрархії життєво важливих цінностей у сучасної молоді. Особлива актуальність даної теми пов'язана із тим, що виникнення нових ціннісних орієнтацій та девальвація колишніх в більшості торкнулася молоді. Оскільки саме ця частина суспільства відрізняється найбільшою чутливістю та високим рівнем соціальної мобільності. Дослідники відзначають,

що для сучасної молоді характерними є як індивідуалістичні (нові) цінності, так і специфічні (традиційні) ціннісні орієнтації. Саме тому, сьогодні необхідною є потреба у теоретичному осмисленні вказаної проблеми.

Ступінь розробленості проблеми. Достатньо довгий період часу питання соціалізації підростаючого покоління конструювалося в більшості в ідеологічних контекстах, а роль батьків вважалася менш значимою порівняно із державними інститутами [Белинска, 2013, с. 49 – 50]. Увага до сім'ї як до агента соціалізації та фактора формування особистості зростає лише на початку 70-х років минулого сторіччя. Цей інтерес проявився у працях соціологів А.Харчева, М.Мацковського, В.Голофаства. Ґрунтовний аналіз соціалізуючої функції сім'ї в умовах процесів трансформації та глобалізації суспільства зроблено у працях О.Власової, Л.Кравцевої, Н.Лавриченко.

Помітний внесок у розвиток проблематики сім'ї як агента соціалізації за кордоном внесли Т.Парсонс, Р.Мертон, Р.Парк, А.Карлсон, Е.Гідденс, П.Бергер, Т.Лукман та інші. Віддаючи належне теоретичній та практичній значимості робіт вказаних авторів, тим не менше можна констатувати, що проблема особливостей сім'ї як агента соціалізації молоді залишається актуальною та недостатньо дослідженою.

Виклад основного матеріалу. Почнемо дослідження нашої теми з характеристики змісту понять «трансформація», «соціальна трансформація» та «соціальна невизначеність». Важливим є розуміння того, яке змістовне навантаження несуть вказані визначення щодо інституту сім'ї. За визначенням С.Катаєва, трансформація – це «дія або процес зміни форми, виду, природи або характеру суспільства чи окремої структури. Вона означає перетворення сутнісних компонентів соціуму, всіх сторін та сфер суспільного життя» (Катаєв, 2006, с. 14). Треба відзначити, що трансформація не передбачає вектора змін: вони можуть бути як прогресивними, так і регресивними. Головне в трансформації – саме перетворення форм та змісту суспільного життя, його інституціональної сфери, норм, цінностей, ментальності та інших соціокультурних сторін соціуму.

Найбільш загальне визначення соціальної трансформації дав білоруський соціолог Є.Бабосов. Ним вона визначається як «процес перетворення соціальних структур, інститутів, способів життя, соціально-політичних установ, норм культури, стандартів поведінки та ціннісних орієнтацій в результаті здійснення соціально-економічних, політичних та соціокультурних перетворень» (Бабосов, 2011, с. 17). Варто зазначити, що термін «соціальна трансформація» найбільше відповідає характеру тих процесів у економічному, політичному та соціальному житті, які переживає сучасне українське суспільство. Реформи окремих сфер життя або є не завершеними, або знаходяться на стадії безкінечного розгортання. Саме тому їх наслідки носять невизначений характер у реальному житті. Соціальна невизначеність у сучасній соціології розглядається як:

- особливий тип соціальної реальності, що характеризується деформацією всіх звичних структур та моральних підвалин та супроводжується відчуттям втрати соціальної реальності, статусу та ролі у розмитих соціальних структурах;
- як стани, в яких знаходиться суспільство, соціальна група, особистість, пов'язані з їхньою внутрішньою дезорганізацією та втратою керованості соціальних структур та взаємин;
- як неможливість адекватної рефлексії соціальних суб'єктів в силу посилення нестабільності соціальної реальності (Зубок, 2008, с. 297 – 298).

Невизначеність у трансформаційному суспільстві неминуче призводить до соціальної нестабільності. Дослідниками виділяється ще й така риса трансформаційного процесу як його стихійний та спонтанний характер (Лавриченко, 2000, с.347]. Саме тому цей процес є більш складним, ніж просто реформування суспільства, бо викликані ним суспільні зрушення залежать від дій усіх прошарків суспільства, а не тільки верхнього прошарку. Власне, наявність стихійних/спонтанних аспектів соціальної трансформації вказує на те, що аналіз сучасного українського суспільства вимагає нових теоретико-методологічних підходів. Одним з таких підходів, на наш погляд, може бути розгляд явища соціальної

невизначеності у взаємозв'язку із трансформацією соціального інституту сім'ї. Сучасна українська сім'я знаходиться в руслі трансформаційних процесів, які уявляють собою перейняття на національний ґрунт культурних світових доробків. Внаслідок цього змінюються норми, цінності, моделі поведінки, праці, дозвілля, що були прийняті в нашому суспільстві. Змінюється сама сім'я.

Під трансформацією сім'ї розуміється процес переходу від традиційної сім'ї до сім'ї сучасного типу, яка характеризується зміною ціннісної системи сімейно-шлюбних взаємин, а також змінами поведінкових установок, функціональної структури та соціокультурної ролі сім'ї у сучасному українському суспільстві. Трансформаційні процеси, що торкнулися сім'ї у період соціально-економічних реформ, мали саму різну направленість і відповідні їй результати. Саме тому вони по-різному осмислювалися вченими. Наприклад, головною причиною трансформації сім'ї, на думку А.Синельникова, є посилення індивідуалізму – стремління до незалежності від інших членів сім'ї та родичів. З точки зору Т.Гурко, особиста автономія індивідів та їх здатність вибудовувати власну ідентичність, а не приймати її як даність відповідно із соціальними нормами та інститутами, свідчать не про трансформацію сім'ї як такої, а про зміни, що відбуваються в усіх суспільствах, починаючи з кінця 1960-х років. В сучасному суспільстві ми не тільки спостерігаємо зростання числа агентів соціалізації, але й відзначаємо розширення можливостей обирати їх індивідом, що соціалізується.

Різноманіття взірців організації приватного життя, що надає суспільство, розширює толерантність до них, але часто суперечлива інформація про це життя досить важко(специфічно) сприймається молодіжною свідомістю. Справа не тільки в тому, що для більшої частини молоді канали ЗМІ витісняють активне та самостійне засвоєння культури, а в тому, що певні типи телевізійних та радіопрограм, соціальних мереж в Інтернеті витісняють традиційні виховні ритуали. Ми спостерігаємо те, що порівняно з традиційними джерелами інформації, значення телевізійних та електронних ЗМІ постійно зростає. Хоча структурні обмеження, сім'я та фінансова залежність від неї певним чином стримують «пересування» молоді від одного агента соціалізації до іншого. Але, як вважають дослідники молоді є найбільш сприйнятливою до цілого ряду ризиків, які є результатом соціального розшарування, руйнації зв'язків та інших змін (Яблонська, 2004, с. 83).

Отже, можна зазначити, що у процесі соціалізації молоді в сучасних сім'ях значною є роль двох факторів:

- позасімейної соціалізації (яка заміщає сімейну), в першу чергу школи, студентської групи, вузу, молодіжних субкультур;
- сучасних засобів трансляції соціокультурного досвіду (Інтернет, соціальні мережі).

Саме поведінка батьків в сім'ї багато в чому визначає ставлення підростаючого покоління до навколишнього світу. Будь-які зміни, що відбуваються у функціонуванні сім'ї, формують відхилення від соціалізаційної норми та можуть вести до негативних наслідків у розвитку особистості. Якщо раніше сім'я була єдиною легітимною формою сексуальної та репродуктивної поведінки, а сімейні норми та цінності виступали основою соціальних ідентичностей молоді, то в умовах соціальної невизначеності ця функція переходить в площину саморегуляції та самоконтролю і в першу чергу залежить від індивідуального вибору. В сучасному суспільстві незмінні та традиційні, на перший погляд, такі поняття як «сім'я», «подружжя», «батьківство» - набувають безліч невизначеностей. Наприклад, лібералізація статевої моралі, що відбулася в суспільстві впродовж останніх двадцяти років, сформувала орієнтації людей на вільні взаємини, незареєстровані або «пробні» шлюби.

В той же час помилково говорити про зникнення сім'ї як основи ідентичностей сучасної молоді. Звичайно, трансформаційні процеси сприяють формуванню та закріпленню стійких відхилень від соціалізаційної норми. Але уся ця палітра поверхневих контактів не в стані замінити силу, що формує ідентичність, джерелом якої є первинні взаємини, характерні саме для сім'ї. Саме страх самотності перед обличчям різних загроз, на думку У.Бека, є найбільш стабільним фундаментом сучасного сімейного союзу (Бек, 2000, с. 68).

У.Бек визначає сучасність як еру індивідуалізації, коли вимагається не дотримання готових заданих норм, а формування власного «я» в якості «діяльникового та орієнтуючого центру». Розширення індивідуалістичних ідей, викликають кризу очікувань у взаєминах батьків та дітей. Молоді люди проводять різні паралелі між тим, що дає їм школа, засоби масової інформації, друзі і тим, чому вчать їх батьки. Інтерпретація світу здійснюється переважно несімейними утвореннями. Трансляція відбувається ззовні, тобто не із сім'ї у суспільство, а із суспільства у сім'ю. Не дивлячись на те, що сім'я є самим важливим агентом первинної соціалізації, вона позбавлена колишньої «тотальності». Взаємини «людина для сім'ї» трансформуються у формулу «сім'я для людини». Крім того можна фіксувати автономізацію сімейних сфер. На думку С.Голода, «одна із подій, що радикально вплинула на зміну якості сімейних взаємин, - це автономізація шлюбності, сексуальності та прокреації. Очевидним є те, що явища у шлюбній, сексуальній та репродуктивній сферах, які були розкриті у середині ХХст., вже не можуть однозначно інтерпретуватися як відхилення від норми. Скоріше мають розглядатися як ознака суттєвих та незворотних зрушень у самому інституті сім'ї» (Голод, 2003, с. 11). Сучасна сім'я вже не є інститутом, який повністю контролює послідовність таких подій, як шлюбність, сексуальність та прокреація. Необов'язково укладати шлюб, щоби вступати у сексуальні взаємини, або вступати у шлюб, щоби народити дитину.

Варто відзначити, що порівняно з іншими соціальними інститутами українського суспільства сім'я і сьогодні володіє максимальними можливостями у процесі залучення підростаючих поколінь до соціальних цінностей та ролей. Належність до певної сімейно-вікової групи має досить сильний вплив на характер поведінки. Тобто сімейно-вікова приналежність обумовлює важливі ролі людини у побуті – роль людини, що збирається створити сім'ю, роль чоловіка, або дружини, роль батька, або матері. Можна додати, що сімейно-віковий розподіл тісно переплітається із освітніми та матеріально-економічними аспектами. Наприклад. Особливості та зміст дозвілля залежать не тільки від статі та віку респондента, але й від освітнього. Матеріального або професійно-статусного рівня членів сім'ї.

В умовах сучасного суспільства доцільно виділити три типи сім'ї (Кузьменко, 2010, с. 180), які передбачають різні адаптаційні можливості молодшого покоління.

- *Традиційна сім'я*, в якій виховується повага до авторитету старших, вплив здійснюється зверху до низу. Діти із таких сімей легко засвоюють традиційні норми та правила, але відчують труднощі при створенні власних сімей. Результатом соціалізації дитини з такої сім'ї є її здатність легко вписатися у вертикально організовану суспільну структуру.

- *Дитиноцентристська сім'я*, яка існує в принципі, для дитини. Вплив, як правило, здійснюється знизу вгору, тобто від дітей до батьків. Батьки вбачають своїм головним завданням – забезпечити благополуччя дітей. У дітей із таких сімей формується висока самооцінка, відчуття власної значимості. При цьому існує велика ймовірність конфліктів із соціальним оточенням за межами сім'ї.

- *Подружня сім'я*, яка будується на принципах рівноправ'я, взаємної довіри та автономності усіх членів. Вплив відбувається по горизонталі, на рівних між батьками та дітьми. У дітей із таких сімей, як правило, відсутні навички підкорення соціальним вимогам, вони достатньо погано адаптуються у суспільстві, що побудовано за «вертикальним принципом», тобто практично в усіх соціальних сферах.

Аналіз процесу трансформації сім'ї як агента соціалізації, під яким дослідники розуміють перехід від традиційної сім'ї до сім'ї сучасного типу, показав. Що сучасна українська сім'я знаходиться у руслі трансформаційних процесів, внаслідок яких змінюються норми, цінності, моделі поведінки, праці та дозвілля, що були прийняті у суспільстві. Таким чином змінюється сама сім'я, її соціокультурні засади. В сучасних умовах в молодіжному середовищі сім'я сприймається дещо інакше, ніж у старшого покоління: замість копіювання, відтворення та наслідування - сім'я скоріше виступає у вигляді ресурсу та трампліну у нове

життя.

Очевидним є те, що сім'я не тільки функціонує в якості основного інституту соціалізації, але по суті забезпечує пріоритетність подальшого формування, ефективність та ціленаправленість механізмів адаптації у «дорослому» самостійному житті, де посилюються дії особистісних факторів, що в більшості були сформовані в умовах первинної соціалізації. Треба підкреслити, що в молодіжному середовищі сім'я сприймається дещо інакше, ніж у старшого покоління: замість копіювання, відтворення та наслідування - сім'я скоріше виступає у вигляді ресурсу та трампліну у нове життя.

Белинская Е.П. (2013). Проблемы социализации: история и современность: учеб.пособие. М.: МПСУ; Воронеж: МОДЭК.

Катаєв С. (2006). Сучасне українське суспільство: Навч. Посібник. Київ: Центр учбової літератури.

Бабосов Е.М. (2011). Социальная деятельность и социальная энтропия. «Социологический альманах», 2, 13 – 25.

Зубок Ю., Чупров В. (2008). Социология молодежи: энциклопедический словарь. М.: АCADEMIA

Лавриненко Н. (2000). Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. Київ: ВіраНСАЙТ.

Яблонська Т. (2004). Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні. «Український соціум», 2 (4), 80 – 84.

Бек У. (2000). Общество риска: На пути к другому модерну. Москва: Прогресс-Традиция.

Голод С. (2003) Перспективы моногамной семьи: сравнительный межкультурный анализ, «Журнал социологии и социальной антропологии», VI, 2 (22), 106 – 119.

Кузьменко Т.М. (2010). Соціологія. Навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури.

TRANSFORMATION OF THE FAMILY AS AGENT OF SOCIALIZATION IN TIMES OF SOCIAL INCERTITUDE

Modern society demands intense socialization of younger generation. The family plays peculiar role in such process. The article deals with the problems of family adaptation to new socio-economic conditions due to changes in structural and functional characteristics. Special attention was paid to process of socialization in times of social incertitude. The author notes that family socialization is of non-linear character with a particular degree of uncertainty and risk. Considering the factors of socialization in family, we must pay our attention not only to the inner-familiar mechanisms of its passage, but to the social-cultural, economical, political situation, in which it happened.

Keywords: family, social institute, social transformation, specific function of the family, socialization, family types, social incertitude.

Галина Лялюк,

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Стаття присвячена вивченню соціально-психологічних чинників агресивної поведінки сучасної молоді. З одного боку, агресія визначається зовнішніми чинниками, а з іншого, вона формується у процесі соціалізації та обумовлена внутрішніми властивостями особистості. Зростання агресивності серед молоді передусім пов'язано із загальною соціальною напруженістю і неврівноваженістю всього суспільства. Агресивність у молоді є своєрідною формою самозахисту як серед ровесників, так і серед дорослих. Існують соціальні механізми, що здатні контролювати ступінь агресивності молоді.

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка молоді, соціальна напруженість суспільства.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі, коли українське суспільство знаходиться в умовах трансформації соціально-економічної та політичної систем, вивчення

саме соціально-психологічних факторів, що впливають на особистість, зокрема в плані агресивної поведінки, набуває особливої актуальності. Складна військово-політична ситуація, дестабілізація економіки, спад виробництва, руйнування старої системи цінностей, зниження життєвого рівня значної частини населення країни відбивається на психологічному самопочутті людей, породжуючи внутрішні конфлікти, напругу, агресію, а іноді й жорстокість. Особливо яскраво ці процеси простежуються у змінній поведінці молоді, яка дуже чутлива до соціального оточення. Насильство та агресивність має непрямий руйнівний вплив на суспільство, знищуючи його кращих представників і підриваючи генофонд нації. Підвищений рівень агресивності у сучасній Україні є одним із показників деструктивних тенденцій у сфері суспільних відносин.

Агресивна поведінка, суттєвою рисою якої є загроза життю, здоров'ю та гідності людини, завжди привертала до себе увагу практиків і теоретиків та залишається предметом постійних дискусій, про що свідчить стрімкий ріст кількості досліджень та публікацій з питань агресії, насильства і конфліктів. Як вітчизняними, так і закордонними дослідниками вивчались особливості агресивної поведінки особистості на різних вікових етапах (Г.Андрєєва, К.Бютнер, О.Гордякова, М.Дерешкявічус, С.Завражин, Л.Йовайша, І.Маковська, О.Осницький, Л.Семенюк, Л.Славіна, І.Фурманов).

У центрі уваги дослідників перебувають такі аспекти, як експлікація поняття, визначення функцій агресії, її біологічних та соціальних детермінант, механізмів засвоєння й закріплення, умов, що визначають прояви агресії, виявлення індивідуальних і статеві-вікових особливостей агресивної поведінки та способів запобігання їй. Проте, проблема визначення детермінант агресивної поведінки сучасної молоді залишається недостатньо розробленою.

Метою нашої статті стало вивчення впливу соціально-психологічних факторів на формування агресивної поведінки сучасної молоді.

Традиційно агресія розглядається як своєрідна форма девіантної поведінки (індивідуальної чи колективної), як дія, що суперечить нормам співіснування людей, спрямована на мотивоване заподіяння фізичної шкоди чи створення психологічного дискомфорту об'єкту нападу.

Слід зауважити, що у сучасних наукових дослідженнях розрізняють поняття «агресія», «агресивність» та «агресивна поведінка». Під «агресивною поведінкою» (фр. *agressif* – викликаюча, войовнича; від лат. *aggredior* – нападаю) розуміють дії, що мають на меті заподіяння моральної або фізичної шкоди іншим. У межах цього тлумачення агресія розглядається як поведінка, метою якої є нанесення шкоди певному об'єкту або людині.

Орієнтація на агресію проявляється в діях, спрямованих проти особистості. Існує зв'язок між об'єктивною ситуацією та агресивною поведінкою людини (Белічева, 1993). Мотивація агресивної поведінки може бути двоякою: біологічною та соціальною. Біологічна мотивація припускає наявність певних органічних даних для вияву агресивності, тобто таких її проявів, які є спонтанними і мало залежать від будь-яких зовнішніх впливів. Біологічна мотивація агресивності припускає спадкову чи органічну основу, а її прояв у людині залежить від того, як побудований і як функціонує з дитинства її організм. Соціальна мотивація агресивності, навпаки, тісно пов'язана із зовнішніми впливами. Соціальна мотивація агресивності базується на переконанні, що мотив, а відповідно і прояв агресивності людиною, є результатом навчання.

Р.С. Хоманс вважає, що агресію може викликати ситуація, пов'язана із прагненням до справедливості. А.А. Реан, К.Бютнер та інші дослідники розглядають деякі випадки агресивного прояву як адаптивної властивості, що пов'язана з тривогою.

Готовність суб'єкта до агресивної поведінки розглядається як відносно стійка риса особистості – агресивність. Агресивність як властивість особистості, має якісно-кількісну характеристику; причому кількісне наповнення та інтенсивність впливають на її якісну своєрідність. Певний рівень агресивності необхідний для адаптації особистості в соціумі, для досягнення поставлених нею цілей. В обмеженому діапазоні вона є соціально бажаною і

навіть необхідною, її відсутність призводить до комформності, несамостійності, неспроможності зайняти активну життєву позицію. А гіпертрофія агресивності призводить до конфліктності, нездатності до соціальної кооперації і зумовлює дезадаптацію особистості. В своєму крайньому прояві агресивність є патологією (соціальною або психічною). При цьому агресія втрачає раціонально-вибіркову спрямованість і стає звичним способом поведінки, проявляючись у невиправданій ворожості, люті, жорстокості.

Д.Журавльов у своїй статті «Підліткова агресивність – психологічна закономірність чи соціальний феномен» вказує, що агресивність з'являється на світ разом з народженням дитини, – це природна реакція на перешкоди, що заважають задоволенню життєво важливих потреб, реалізації «принципу задоволення» (Журавльов, 2003, с. 192). Автор наголошує на тому, що не варто переоцінювати вплив гормональних змін в організмі людини, адже після підліткового віку всі потреби і дії обумовлюються іншими соціальними факторами, такими як виховання, соціум, в якому він знаходиться, особистий досвід і т.д. Висновок, який робить автор, – існують соціальні механізми, що здатні контролювати ступінь агресивності молоді. Для того, щоб протистояти стихійному розвитку агресивної поведінки серед молоді необхідно: по-перше, чітко уявлення батьків та викладачів навчальних закладів про вікові особливості прояву агресії. По-друге – знання типових помилок при роботі з цим явищем. По-третє – вміння правильно реагувати на прояви агресії та використовувати механізми їх контролю (Журавльов, 2003, с.186 – 187).

Еріх Фромм вважав, що у кожному суспільстві формуванню специфічних механізмів поведінки сприяє соціально-психологічний клімат даного суспільства. Так Е.Фромм у книзі «Анатомія людської деструктивності» виділяє два види агресії: доброякісну і злоякісну. Доброякісна (біологічно адаптивна) агресія – реакція на погрозу вітальним інтересам індивіда, носить вибуховий характер, загасає, як тільки зникає небезпека (Фромм, 1988, с. 34). Злоякісна агресія (біологічно неадаптивна) – це специфічна людська пристрасть до абсолютного панування над іншою живою істотою й бажання руйнувати. Зокрема, Хові пише: «Агресивність у молоді є своєрідною формою самозахисту» як серед ровесників, так і серед дорослих (Хові, 1968, с. 184). На думку Дж.Уейн, «злочини та хуліганство – все це явища, у яких знаходить собі вихід нерозтрачена енергія молоді» (Уейн, 1972, с. 235).

А.Басс виділив три основні шкали, у яких можна описати агресивні дії: 1) фізична – вербальна. Застосування сили стосовно іншої людини, нанесення тілесних ушкоджень, побиття, нанесення ударів холодною зброєю, поранення за допомогою вогнепальної зброї; 2) активна – пасивна. Агресія, що спрямована на іншу особу; 3) пряма – непряма. Прагнення фізично не дозволити іншій людині досягти бажаної мети або зайнятися бажаною діяльністю. З одного боку, ці визначення вважають занадто схематичними, так як вони включають в себе багато видів поведінки, що не стосуються категорії агресивного, а з іншого – не враховують такі поняття, як мислення та емоції.

Для того, щоб поведінка людини визначалася як агресивна, вона повинна мати намір викликати негативні наслідки для об'єкта агресії, що передбачає очікування результату від певної дії. Тобто ця деталізація виключає ті моделі поведінки, в яких заподіяння шкоди було випадковим. Згідно з вищезазначеним, більш чітко визначення агресії було запропоноване Р.Бероном і Д.Річардсоном (Бероном, Річардсон, 1997). Вони вважають, що агресію варто розглядати як модель поведінки, а не як емоцію чи установку. Р.Берон і Д.Річардсон вважають, що агресивні прояви можна зменшити, якщо створити таку ситуацію, коли в суспільстві:

- потенційні агресори не зазнають сильного провокування;
- практично не отримують вигоди від застосування агресії;
- можливе покарання за агресивні дії буде суворим;
- імовірність покарання висока .

Л.Берковіц відзначає, щодо агресії індивіда спонукають подразники, що пов'язані з наслідками агресивних дій (Берковіц, 2001).

На думку А.Бандури, більшість особливостей нашої поведінки розвивається шляхом наслідування певним моделям (Бандура, 2000), він запропонував схему основних компонентів комплексного аналізу агресії: а) спосіб, через який здобуваються агресивні дії, їх джерело; б) фактори, що стимулюють виникнення агресії; в) умови, що регулюють виконання таких дій.

А.Бандура не заперечує значення біологічних факторів (насамперед генетичних і гормональних) у виникненні агресивної поведінки. Він вважає, що вони встановлюють деякі межі різновидів небезпечних відповідей, тим самим навчаючи такої поведінки. А.Бандура вважає, що ворожі зразки поведінки переймають у суспільстві із трьох джерел: 1) родина; 2) субкультура; 3) символічне моделювання, забезпечуване засобами масової інформації, особливо телебаченням. Таким чином, для прихильників цієї теорії агресивність – це продукт простого навчання. Вона розвивається, підтримується або зменшується в результаті спостереження сцен агресії і її наслідків для агресивної людини. Агресивна поведінка в цій концепції трактується як результат наступних процесів: 1) оцінка об'єктом наслідків своєї агресивної поведінки як позитивних; 2) наявність фрустрації; 3) наявність емоційного порушення, афекту або стресу, що супроводжується внутрішньою напруженістю, від якої людина прагне позбутися.

Але агресивну форму поведінки не можна розглядати з позиції тільки зовнішніх ознак. Поведінкові проблеми вимагають не поверхневого опису, а поглибленого розуміння причин даного явища і можливостей його корекції. Багатофакторний підхід до аналізу причин агресивної поведінки з позицій психології, медицини, педагогіки, соціології, філософії, юриспруденції, пенітенціарії є найбільш доцільним і науково виправданим.

При дослідженні складного і далеко не до кінця розкритого сучасною наукою питання нейрофізіологічних і психофізіологічних механізмів агресивних поведінкових реакцій слід враховувати низку факторів, зокрема: роль спадковості, характеристики нервової системи, провідність нервових шляхів тощо.

Дані психогенетичних досліджень свідчать про особливий внесок генетичних особливостей у міжіндивідуальні відмінності в агресивності. Багато дослідників вважає, що зв'язок між спадковими біологічними особливостями індивіда і схильністю до агресивної поведінки опосередковується констеляцією низки самостійних чинників, що мають власні генетичні передумови, та біологічних механізмів формування рис темпераменту.

Чинники середовища пояснюють не менше половини міжіндивідуальних відмінностей у агресивності як онтогенетично стійкій характеристиці. Що стосується окремих агресивних дій, то як підкреслює більшість дослідників, соціальний контекст відіграє визначальну роль у їх виникненні не тільки у здорових осіб, але і при патологічних станах.

Згідно з А.А. Реаном, соціалізація агресії - процес і результат засвоєння навичок агресивної поведінки та розвитку агресивної готовності особистості під час набуття індивідом соціального досвіду. Соціоонтогенетична детермінація агресивності підтверджується численними результатами досліджень процесу соціалізації, соціального навчання і онтогенетичного розвитку особистості. Нерідко агресивність у відкритій замаскованій формі культивується в суспільстві як знаряддя у боротьбі за процвітання і успіх. Проявам агресивності сприяють недоліки виховання, яке здійснюється різними інститутами соціалізації, в тому числі не лише сім'єю, школою, але й засобами масової інформації та ін.

Об'єктивна ознака сьогодення – ускладнення процесу соціалізації молоді внаслідок економічних, соціальних, політичних змін, які відбуваються в нашому суспільстві. Особливо загострюються прояви агресивної поведінки у підлітковому віці. Агресія у підлітковому віці найчастіше зумовлена неврівноваженістю й незбалансованістю фізичного, психофізіологічного та психічного розвитку підлітка; нестійкістю та гетерохронністю виникнення і розвитку основних новоутворень підліткового віку, невизначеністю психологічного статусу “дитина-дорослий”, бажанням самоствердитися, посісти своє місце у структурі соціальних відносин, а також уразливістю й чутливістю до впливів, що зачіпають

особистість підлітка та сферу його особистісно значущих потреб та сенсів, гормональними змінами. Усе це спонукає до виявлення агресії як своєрідного способу захисту й адаптації. У сучасній психологічній науці підкреслюється роль мікросередовища у формуванні її змістовних та інструментальних характеристик, а також суб'єктивних уявлень про міру припустимості агресивної поведінки. Вона розглядається як наслідок неадекватного процесу соціалізації, результат некомпетентних дій дорослих, а також особливостей індивідуального анамнезу розвитку підлітка. Очевидно, агресія, як й інші психологічні феномени, детермінується комплексом макро-, мікросоціальних і суб'єктивних чинників. Разом із тим орієнтація підлітка на інтерацію та спілкування, прагнення до пошуку референтної групи й здобуття престижного статусу в міжособистісних стосунках підвищує значущість мікросоціальних чинників у розвитку агресивності. Агресивність в особистісних характеристиках підлітків формується в основному як форма протесту проти нерозуміння дорослих, через незадоволення своєю позицією у суспільстві, що проявляється і у відповідній поведінці. Разом з тим, на розвиток агресивності підлітка можуть впливати, безперечно, природні особливості його темпераменту, наприклад, збудженість і сила емоцій, що сприяють формуванню таких рис характеру, як запальність, дратівливість, невміння стримувати себе. Природно, що у стані фрустрації підліток з подібною психічною організацією шукає виходу внутрішньому напруженню, в тому числі й у бійці, лайці і т.д. Крім того, агресія може бути викликана необхідністю захистити себе.

Сім'я є основним інститутом соціалізації, та на жаль, часто основним джерелом живих прикладів агресивної поведінки для більшості дітей. Встановлено, що жорстоке відношення до дитини в сім'ї не тільки підвищує агресивність поведінки по відношенню до одноліток, а й впливає на розвиток схильності до насильства в більш зрілому віці, перетворюючи фізичну агресію в життєвий стиль особистості. Можна виділити основні узагальнені показники несприятливого впливу сім'ї на психічний розвиток дитини і її особистості взагалі й формування високого рівня агресивності й закріплення агресії зокрема. До них можна віднести: авторитарність батьків і велику психологічну дистанцію між поколіннями, фізичне і психологічне насильство, що практикується в сім'ї; фрустрацію соціогенних потреб; ігнорування інтересів дитини й змін у її розвитку, пов'язаних з появою психологічних новоутворень, жорсткий тотальний контроль, так само як і безконтрольність; відсторонення батьків від процесу виховання і педагогічного керівництва поведінкою дитини. Негативний вплив справляє наявність психологічних бар'єрів емоційного, оцінного та смислового характеру, значна кількість конфліктів, демонстрація деструктивних, агресивних моделей поведінки. Важливою умовою розвитку і закріплення агресії, є фрустрація потреби у прихильності, визнанні, любові й захисті з боку дорослих, а також наявність ситуацій постійного застосування покарань, особливо фізичних. Г. Еберлейн підкреслює, що агресивність дитини є не що інше, як її розпач у пошуку любові й визнання. Психологічний парадокс полягає в тому, що батьки здебільшого прагнуть до позитивних результатів сімейного виховання, але використовувані тактики виховного впливу не завжди виявляються адекватними.

Впродовж порівняно невеликого проміжку часу сталося дуже багато політичних, економічних, соціальних змін в житті нашої країни. Відбулося те, що відбувається завжди у часи соціальних катаклізмів, розпаді та утворенні нових держав, економічних криз - розладнання синхронності соціокультурних процесів, втрата світоглядних орієнтирів, порушення звичності перебігу життєвих подій. Соціальне розшарування суспільства, зниження життєвого рівня більшості населення відчутно ударило по традиційних засадах сучасної сім'ї та сімейного виховання. Батьки живуть у напруженому ритмі праці чи її пошуку і, нерідко, перестають контролювати поведінку дитини, покладаючись на школу чи стихійне виховання вулиці. Вони більш ніж донині зайняті розв'язанням матеріальних проблем сім'ї. Багато з них працюють далеко від сім'ї, в іншому місті, а то й країні, полишивши нагляд за дітьми на родичів. Деякі батьки, опустившись на соціальне дно, зовсім зняли із себе відповідальність за виховання дитини.

Соціальне розшарування суспільства не тільки поглибило гостроту матеріальних проблем сімей, але, що більш небезпечно для виховання, призвело до певних проблем психологічних - напруженості взаємостосунків, різкої і категоричної реакції на вчинки одне одного, конфліктів, агресії. Багато сімей не витримали тиску слабо визначеного і слабо прогнозованого соціального оточення і виявили нездатність до адаптації та вибудовування захисних механізмів від стресів та соціальних негараздів. Дезорганізація матеріально-побутового життя сімей стала такою, що загроза усталених віками морально-етичних норм і традицій української сім'ї стала реальною, ударивши насамперед по дітях.

У матеріально благополучних сім'ях батьки нерідко надмірно зайняті роботою і дітям теж приділяють мало уваги. Дефіцит батьківської уваги не можуть компенсувати гувернери, тренери, репетитори чи педагогічні працівники престижних освітніх закладів, на професіоналізм яких покладаються заможні батьки. Нерідко, сподіваючись за високу плату отримати найкращу освітянську послугу, батьки влаштовують своїх дітей у корумповані і бездуховні освітні заклади, отримуючи натомість відчуженість дітей та шкоду від педагогічного маніпулювання. Моральні засади матеріально та соціально благополучних сімей не завжди виявляються здатними витримати випробування владою, матеріальним достатком чи соціальною значущістю. Важливо на ранніх етапах діагностувати неблагополучні сім'ї. Діти з таких сімей повинні бути під пильною увагою психолога, вчителів, соціального педагога. Негативний досвід таких сімей, звичайно, впливатиме на майбутнє дітей, бо вони зростатимуть в умовах суперечливих, неузгоджених вимог матері і батька, де духовна атмосфера позбавлена спокою, миру, благополуччя, стабільності. У таких дітей різко зростає ризик нервово-психічних захворювань, агресивність, знижується здатність адаптації, поглиблюється дефект моральності, внаслідок чого виникає відчуття занедбаності, неспокою, відчуженості, нехтування, страху.

За словами А. Бандури (Бандура, 2000), агресивні підлітки, при всіх відмінностях їх особистісних характеристик та особливостях поведінки, відзначаються певними загальними рисами. До таких рис відносяться бідність ціннісних орієнтацій, їх примітивність, відсутність пристрастей, духовних запитів, вузькість і нестійкість інтересів, у тому числі й пізнавальних. У таких дітей, як правило, низький рівень інтелектуального розвитку, підвищена навійованість, наслідування, нерозвиненість моральних уявлень. Їм властива емоційна грубість, розлюченість як проти однолітків, так і проти оточуючих дорослих.

Підліткова агресія – частіше за все наслідок загальної озлобленості й заниженої самоповаги в результаті пережитих життєвих невдач та несправедливого ставлення. Підліткові та юнацькі акти вандалізму й жорстокості, як правило, здійснюються спільно, у групі. Роль кожного окремо при цьому ніби стирається, особиста моральна відповідальність ліквідується. Антисоціальні дії, що виконуються спільно, закріплюють почуття групової солідарності, яке доходить в момент дії до стану ейфорії, котру потім, коли збудження проходить, самі підлітки та юнаки нічим не можуть пояснити.

Сучасні тенденції в Україні - посилення майнової нерівності людей, викривлення духовних цінностей, руйнування ідеалів, зростання соціальної дезорієнтації і дезадаптації індивіда, високий рівень безробіття, поширення процесів деформації сім'ї – все це негативно позначається на молоді. Лібералізація моральних вимог, комерціалізація дозвілля призвели до того, що молодь не має можливості з користю проводити вільний час, шкідливі звички стали не тільки терпимими, але й модними. Неформальні групи, в які об'єднується молодь, часто не тільки заперечують традиційні моральні норми і цінності суспільства, але й нерідко попадають під вплив різних злочинних угруповань. Засоби масової інформації, з одного боку, демонструють високі життєві стандарти, а з іншого – приділяють підвищену увагу жорстокості, насильству, цинізму та іншим аморальним явищам та людським якостям. Агресивність не лише невід'ємна частина існування суспільства та особистості, вона притягує та здатна заражати маси. Кіно і телебачення є найпопулярнішим засобом передачі різноманітної інформації, в тому числі й агресивно-насильницької, ЗМІ відіграють важливу

роль у формуванні агресивної поведінки як окремої людини та групи, так і суспільства в цілому (Сенько, 2002).

Сучасні дослідження проблеми екранної агресії свідчать про те, що саме завдяки своїй здатності оперувати водночас і звуком, і зображенням, телебачення вигідно відрізняється від радіо та преси. Тому не дивно, що молодь, багато часу приділяє «спілкуванню» з телевізором. Одним з головних чинників впливу телебачення на особистість є його багатозмістовність. Але постає й інша проблема – практично все, що відбувається на екрані, сприймається молоддю як еталон поведінки, а тому цей «екранний досвід» широко застосовують у своєму мікросередовищі. Аналізуючи американські дослідження В.І. Ролінський зазначив, що рівень злочинності в тій чи іншій країні зростає через 10-15 років після появи в ній телебачення з елементами насильства та агресії (Ролінський, 2004, с. 351). Тобто можна казати про те, що телеекран з його елементами агресії відіграє активізуючу роль у формуванні агресивності молоді.

Широкий діапазон агресивних реакцій демонструє сучасна реклама, а також примітивна, дешева художня література, комп'ютерні ігри. Молодіжна спільнота дедалі більше віддає перевагу різним формам «кібер-стосунків» натомість реальному спілкуванню. При цьому взаємодія здійснюється за допомогою різноманітних сервісів: форумів, блогів, Internet-щоденників, групових Internet-ігор, соціальних мереж тощо. Виникли нові види і форми агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет: флеймінг, наклеп, гепіслепінг, тролінг, соціотехніка, кіберпереслідування та ін. Основними негативними наслідками таких форм агресивної поведінки молоді в мережі Інтернет (кіберагресії) для жертви є депресія, стрес, гнів, суїцид. Феномен молодіжної агресії в мережі Інтернет недостатньо вивчений, що таїть у собі особливу небезпеку.

Передумовами агресії часто виступають фізичний напад, особливі характеристики жертви, фрустрація чи підбурювання зі сторони оточуючих. Якщо соціальне середовище непевне, нестабільне, кризове, зрозуміло, що тоді вплив соціальних детермінант стає особливо значущим.

Кризове становище в якій опинилася наша країна підсилює вплив соціально-психологічних факторів агресивної поведінки молоді. Повільне, травмуюче вирішення військового конфлікту між Росією та Україною в умовах загострення соціально-економічних проблеми, в свою чергу, також призвели до посилення агресивних тенденцій. Агресивність, як особистісна риса окремих людей, перетворилася на агресивність як соціальне явище. Невизначеність політичної ситуації у країні, відсутність чітких шляхів кінцевого вирішення військового конфлікту, а також відсутність позитивних соціально-економічних змін у суспільстві спричиняють у молодих людей стан фрустрації, що супроводжується роздратуванням, незадоволеністю, гнівом, втратою довіри, недооцінкою своїх можливостей, самовідчуженням і конфронтацією. Якщо збільшується розрив між домаганнями індивіда і можливостями їх задоволення, агресивні установки зростають.

Недостатня фрустраційна толерантність молоді перешкоджають їй знайти вихід із безвихідної ситуації, на її думку ситуації, а реакцією на таке становище стає агресивність. За умов підтримки найближчого оточення агресивність набуває крайньої форми – фанатизму, основними ознаками якого є категоричність поглядів і думок, нетерпимість до інакомислення, зневага до загальноприйнятих норм, неприйняття критики у всіх її формах. Вихід із стану фрустрації часто супроводжується самовідчуженням і нігілізмом.

Будь-яка криза викликає агресію, щоб її форми були максимально цивілізовані, в першу чергу має бути проведена робота з боку держави. Необхідно забезпечити активне дозвілля молоді, яке не приносить руйнівних наслідків для суспільства. Навчальні заклади мають виконувати не лише контролюючу, але й виховну функцію. Контроль над рівнем агресивності молоді у навчальних закладах може бути здійснений шляхом затвердження чітких норм і правил стосовно будь-яких форм агресії. Молодь, що порушує встановлені суспільством норми і правила, повинна мати справу з логічними наслідками своїх провин, а

дисциплінарні заходи мають, у першу чергу, застосовуватися для того, щоб направити особистість на правильний шлях.

З огляду на потужний виховний потенціал сім'ї, який може мати різну валентність, слід підкреслити важливість розроблення програм надання психологічної допомоги сім'ям з агресивними дітьми. Такі програми мають включати системну роботу з батьками та підлітками, спрямовану на оптимізацію дитячо-батьківських відносин, навчання гнучкості й толерантності учасників сімейної взаємодії.

Одним зі шляхів попередження поширення насильства серед молоді може виступати розробка та впровадження в психолого-педагогічну практику спеціальних освітньо-профілактичних програм, які дозволяють змінювати соціальні установки молоді відносно агресивної поведінки.

Відтак, можна виділити наступні соціально-психологічні фактори агресивної поведінки сучасної молоді: вплив сім'ї (склад, взаємовідносини між батьками, стиль виховання дітей), системи освіти, засобів масової комунікації (особливо телебачення) комп'ютерні ігри, віртуальне спілкування в мережі Інтернет, групи однолітків (молодіжна субкультура), а також певних ситуативних факторів (соціально-психологічні ситуації, в яких опиняється особистість; соціально-економічна та соціально-політична ситуація). Зростання агресивності серед сучасної молоді передусім пов'язано із загальною соціальною напруженістю і неврівноваженістю всього суспільства.

Беличева С.А. (1993). Основы превентивной психологии. Москва.

Журавлев Д. (2003). Подростковая агрессивность – психологическая закономерность или социальный феномен? Народное образование, 2, 185 – 192.

Фромм Э. (1988) Анатомия человеческой деструктивности. Москва.

Хови. (1968). Стремление маленькой мошки. (№ 7). Иностранная литература.

Уэйн Дж. (1972). Зимой в горах. Иностранная литература, 5.

Бэрон Р., Ричардсон Д. (1997). Агрессия. СПб: Питер.

Берковиц Л. (2001). Агрессия: причины, последствия и контроль. СПб. : Прайм-Еврознак.

Бандура А., Уолтерс Р. (2000). Підліткова агресія. Вивчення впливу виховання й сімейних відносин. М.: Эксмо прес.

Сенько Т. В. (2002). Джерела агресивної поведінки дітей. Мінськ: «Мінськ».

Ролінський В.І. (2004). Агресивність на телеекрані та проблеми неповнолітніх. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. Кн.1. Київ-Житомир: ЖДУ.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR OF CONTEMPORARY YOUTH

The article deals with the study of social and psychological factors of aggressive behaviour of modern youth. On the one hand, aggression is determined by external factors, on the other hand, it is formed in the socializing process and is caused by the individual's inner world. The increase of aggression among young people is primarily associated with the general social tension and the unbalance of the society. Young people's aggression is a form of self-defense for both teenagers and adults. There are social mechanisms that can control the degree of aggressiveness of youth.

Keywords: aggression, aggressive, violent behavior of youth, social tension of society.

Світлана Щудло,
доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

РЕФОРМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ vs ПОЛІТИЧНА НЕОБХІДНІСТЬ

Стаття присвячена теоретичному осмисленню соціальних змін, які відбулися у сфері вищої освіти. Доводиться вплив подій Майдану на початок якісно нового етапу розвитку вітчизняної освіти. У центрі уваги автора знаходяться найбільшою мірою зміни у сфері вищої освіти. Прийняття Закону «Про вищу освіту» автор розглядає як важливе політичне рішення, яке вказує на цивілізаційний вибір держави. Труднощі реалізації очікуваних суспільством освітніх реформ пов'язуються з негативними соціальними наслідками військового конфлікту на сході країни.

Ключові слова: освіта, вища освіта, Майдан, соціальна травма, університети в екзилі.

Початок ХХІ ст. ознаменувався як ера перетворень, особливістю яких є безперервність, високий ритм з тенденцією до прискорення та охоплення усіх сфер життєдіяльності людини. Цивілізаційний характер змін усе більше наповнює суспільне життя, ущільнює соціальний час. Течія життя загалом прогресивно густішає і прискорюється, зростає наповненість суспільного і індивідуального буття новачіями. Звичайно, зміни не є лінійними, рівномірними, темпи їх суттєво різняться в різних сферах і в різних країнах. Проблеми, пов'язані зі швидкістю соціальних змін в умовах глобалізації, К. Колін називає «динамічним викликом» (Колин, 2008, с. 31), акцентуючи на ролі освіти у пошуках відповіді на цей виклик. Він зазначає, що динаміка змін є безпрецедентною в історії, а мінливість стає головною рисою нового тисячоліття, і жити з цим людству доведеться довго. На жаль, сутність сучасних змін досі не знайшла глибокого наукового аналізу, а звідси – недостовірні прогнози, не прораховані і не осмислені до кінця наслідки, незважаючи на значний науковий доробок у галузі соціології освіти. Зокрема освітня проблематика тривалий час є предметом наукового аналізу таких вітчизняних соціологів, як В.Астахова, В.Бакіров, Л.Сокурянська, С.Оксамитна, В.Подольська, В.Чепак та ін., праці яких склали наукове підґрунтя для нашого аналізу обраної проблеми. Метою нашої статті є аналіз процесів реформаційного характеру, що відбуваються у сфері вітчизняної вищої освіти, їхня обумовленість та труднощі реалізації.

Зважаючи на сучасні виклики, суспільство потребує нової освітньої системи, яка б відповідала сутності та швидкості соціальних змін. Е. Тоффлер наголошує, що «наша система освіти досі ще й не адаптувалася до індустріальної епохи, а вже гряде нова – суперіндустріальна революція. Їй потрібні ті, хто здатний до критичного судження, хто може зорієнтуватися у нових умовах, хто швидко визначає нові зв'язки у дійсності, яка стрімко змінюється. Їй потрібні люди, у яких «майбутнє є в крові»... Першочергове завдання освіти – підвищити здатність індивіда долати труднощі, тобто швидко та економно адаптуватися до умов, які безперервно змінюються. І що стрімкішою буде швидкість змін, то більше уваги треба приділяти розпізнаванню моделі майбутніх подій» (Тоффлер, 2002 с. 434 – 435).

Як бачимо, зміни інституційного характеру у вітчизняній освіті мають об'єктивно зумовлений характер. Процеси, які відбуваються всередині нього, можна розглядати як модернізаційні. У нашому розумінні модернізація – це тип соціальних змін суспільства, який зумовлює відмову від старих форм життєдіяльності та пошук нових. Як модернізаційний процес розглядається етап переходу від доіндустріальної до індустріальної ери. Сучасне суспільство відчуває новий виток модернізації, яка супроводжує перехід до інформаційної

цивілізації з її акцентами на інформаційні технології, комп'ютерну і телекомунікаційну техніку, нанотехнологію, генну інженерію тощо. Головного значення набуває людський, а не речовий капітал. При цьому людський капітал все більше визначається якістю освіти. В інформаційному суспільстві основна конкуренція зі сфери економіки зміщується у сферу науки та освіти. Однак небезпечним проявом такого суспільства є, як зазначає І. Кононов, «розбалансованість інституційних порядків, що веде до зміни відносин людини та суспільства» (Кононов, 2009, с. 49).

Після відомих подій осені-зими 2013-2014 рр., які увійшли в історію під назвою Майдан або Революція Гідності, відбулися відчутні зміни в українському суспільстві. Не завжди ці зміни легко піддаються аналізу з позицій соціолога, не завжди вони є односпрямовані та прогресивні, як ми очікували, виходячи на Київський та місцеві майдани з гаслами реформ та швидкої євроінтеграції. Явище Майдану/Євромайдану досі не має єдиного визначення та однозначної наукової оцінки, та й чи швидко отримає. Однак з певністю можна стверджувати, що Майдан став епіцентром кардинальних змін у суспільстві. Він урухомив не лише політичні, а й соціальні та культурні процеси. Відстоювання громадянами України своїх прав можна вважати однією з найважливіших подій новітньої історії, оскільки ці події стали свідченням змін колективної свідомості, а підписання та ратифікація Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною – визначили та закріпили цивілізаційний вибір України.

З-поміж різних сфер суспільства, в яких відбулися зміни в постреволюційний період, до центру уваги потрапляє освітня сфера. Зосередимо свою увагу на освітніх трансформаціях, які відбулися у період після подій Майдану. У якості теоретичної бази для осмислення швидких суспільних змін найбільш оптимальною вважаємо теорію соціальної (культурної) травми П. Штомпки (Штомпка, 2001). З позицій цієї теорії уможливується аналіз результатів впливу швидких, неочікуваних та радикальних соціальних змін на культурне середовище соціального інституту. Зосередимо свою увагу на зіставленні соціальних очікувань основних освітніх суб'єктів та реальних змін, які відбулися впродовж останнього року у сфері освіти. Може постати питання, чому саме сфера освіти найбільшою мірою викликає наше зацікавлення, оскільки інші суспільні сфери, зокрема політична чи економічна, є більшою мірою наповнені конфліктами і потребують спеціальної уваги. На наш погляд, освіта за ступенем соціальних протиріч та значимістю соціальних змін жодним чином не поступається іншим сферам. Більше того, можемо навести низку аргументів, які обґрунтовують наше звернення до освіти. По-перше, освітні процеси є важливим показником динаміки змін, які відбуваються в українському суспільстві. По-друге, зміст освітніх реформ підтверджує вибраний Україною напрям геополітичного розвитку. По-третє, в освіті специфічним чином знаходять відображення економічні, політичні та соціокультурні проблеми суспільства.

На наш погляд, розвиток української освіти можемо сміливо розділити на два етапи: до лютого 2014 року та після лютого 2014 року. Майдан став своєрідним Рубіконом, через який перейшла наша освіта і повернення до вихідної точки уже виявляється неможливим. Після подій Революції Гідності можемо констатувати початок нового етапу розвитку української освіти. Швидше доцільно говорити не про новий, а про якісно інший етап розвитку цього соціального інституту. Після Майдану зі спектру задекларованих новою владою реформ освітня реформа стала чи не єдиною, яка почала практично реалізовуватися і стала найбільш відчутною та резонансною для суспільства.

Зупинимося на сутності, механізмах та формах реалізації освітньої реформи. Цілком очевидно, що реформа освіти передбачає цілісну зміну всіх складових освітньої системи. В Україні реформу розпочато лише одному освітньому сегменті – вищій освіті. Очевидно, що наступними кроками будуть зміни у середній та професійній освіті. Це надасть розпочатій реформі цілісності, системності, завершеності і результативності. Відповідна підготовка нормативного поля уже активно ведеться, близько сорока нормативно-правових актів знаходяться на опрацюванні у відповідних інституціях. Проте реальним на даний час

юридичним підґрунтям освітніх реалом став Закон України «Про вищу освіту», прийнятий 1 липня 2014 року і введений в дію з 6 вересня 2014 року (Закон України «Про вищу освіту»). Треба наголосити, що прийняття цього закону було перш за все політичним кроком, а потім – важливою і довгоочікуваною освітньою інновацією. У прийнятому документі чітко відображений напрям цивілізаційного розвитку України – зближення вітчизняної та європейської освіти, гармонізація систем освіти у межах європейського освітнього простору. Впродовж останніх п'яти років дискутувалися у суспільстві та політичних колах положення Закону «Про вищу освіту». Чергова зміна при владі політичних сил неодмінно зумовлювала зміну змістового наповнення цього закону, документ змінювався відповідно до політичної кон'юнктури. Так лише у грудні-січні 2012-2013 рр. у Верховні Раді було зареєстровано три законопроекти «Про вищу освіту», авторами яких були: першого – Г. Калетник, С. Ківалов та М. Сорока, другого – робоча група під керівництвом М. Згуровського, третього – представники опозиції А. Яценюк, О. Тягнибок та В. Кличко. Жодного разу політичні потуги не доходили до свого логічного завершення і Закон не приймався. Така політична боротьба навколо прийняття цього Закону зумовила політизацію цього питання, а на практиці – ситуацію, за якої вища освіта давно перейшла у нові освітні реалії, користуючись морально застарілим нормативним документом.

Прийняття довгоочікуваного Закону врешті-решт стало іспитом для влади проявити політичну волю та політичну зрілість, довести суспільству, що вектор розвитку держави визначений остаточно, і поставити крапку у тривалих «освітніх блуканнях». Допомогли новій владі у цьому важливому кроці студенти. Саме студенти стали своєрідним «каталізатором» процесів на Майдані. Так само, студенти рішуче запустили й колесо реформаційних процесів у вищій освіті. Почалося з блокування студентами Міністерства освіти й науки, керівником якого на той час був Дмитро Табачник. З 21 лютого 2014 року представники студентської спільноти висунули Міністру дві вимоги: по-перше, припинити навчання у вищих навчальних закладах до врегулювання ситуації на Майдані, по-друге, припинити репресії проти тих студентів, хто підтримував Майдан. Оскільки Міністр не погодився комунікувати зі студентами, останні вдалися до більш рішучих дій: розставили у Міністерстві блок-пости, опечатали кабінети, вимагали відставки міністра. Події розвивалися настільки швидко, що 23 лютого 2014 року постановою Верховної Ради України без обговорення Д. Табачник був звільнений від виконання обов'язків міністра освіти голосами 236 народних депутатів. Однак студенти не звільнили Міністерство, тримаючи під контролем призначення нового міністра. Серед можливих кандидатур на вивільнену посаду очільника міністерства в медіа-просторі почала активно обговорюватися кандидатура Ірини Фаріон, представлена за квотою партій, які здобули владу. Ця конroversійна фігура, яка насторожливо сприймалася в якості керівника головного освітнього відомства представниками як східних регіонів, так і західних, загострила ситуацію в освіті. Студенти почали відстоювати прийняття кандидатур Лілі Гриневич чи Сергія Квіта. Вибір вирішився до наступного дня на користь С. Квіта. Однак знову студентська опінія виявилася домінуючою і перед новопризначеним міністром студентами було поставлено низку умов, які увійшли до Дорожньої карти розвитку української освіти. Цей документ було введено в дію наказом новопризначеного Міністра освіти і науки України Сергія Квіта від 28 лютого 2014 року з метою стабілізації ситуації у сфері освіти і науки, відновлення роботи Міністерства та подальшого розвитку української освіти з врахуванням вимог студентства. Серед низки вимог, які ставилися студентами до нових керівників системою освіти, хочемо відзначити такі:

- скорочення бюрократичного апарату МОН і його реформування;
- максимальна децентралізація системи вищої освіти: надання ВНЗ реальної академічної, фінансової та управлінської автономії;
- забезпечення прозорості рішень університетських адміністрацій і публічної підзвітності перед академічною і студентською спільнотою;
- скасування обов'язковості нострифікації іноземних дипломів студентів

українських університетів. Віддати питання визнання іноземних дипломів на розсуд університетів.

- обмеження максимальної кількості строків перебування на посаді ректора, декана, завідувача кафедри до двох.
- розробка і запровадження у ВНЗ системи регулярного і прозорого анонімного оцінювання студентами якості викладання, яка передбачає публікування результатів такого оцінювання на сайтах ВНЗ та ін.

Треба зазначити, що більшість вимог, викладених в Дорожній карті, стосувалися питань регулювання системи освіти, автономії та демократичного управління університетами, основних прав студентів. Важливо, що усі включені студентами до документу вимоги у подальшому були відображені та закріплені у новому Законі України «Про вищу освіту».

За короткий час було доопрацьовано найбільш компромісний з зареєстрованих на той час у Верховній Раді законопроектів «Про вищу освіту». Цим документом став законопроект, розроблений групою фахівців під керівництвом М. Згуровського. Пройшовши громадське обговорення та усі необхідні формальні процедури, був представлений головою комітету з питань освіти і науки Лілею Гриневич у парламенті. 1 липня 2014 року відбулася довгоочікувана подія – парламент прийняв Закон. З цим рішенням у значної частини суспільства пов'язувались очікування на швидкі та продуктивні реформи.

Однак ситуація у державі, що склалася після Майдану, а саме загострення конфлікту на півдні та сході країни, початок військових дій, анексія Криму, проведення антитерористичної операції, змусила переключити увагу влади від проведення глибоких освітніх реформ, імплементації положень новоприйнятого Закону до вирішення поточних проблем у сфері освіти, які з кожним днем почали все більше загострюватися.

Насамперед, анексія Росією АР Крим викликала необхідність розв'язувати питання, пов'язані з переведенням учнів, студентів, вчителів, викладачів та науковців, які виявили бажання мігрували з анексованої території, до навчальних закладів та наукових установ материкової України.

Ускладнення ситуації у регіоні Донбасу поставило чергові випробовування перед суспільством та владою. Швидкі темпи зростання чисельності мігрантів або внутрішньо переміщених осіб ускладнюють передбачені реформи у сфері освіти. Так, станом на 3 квітня 2015 року лише за даними офіційної статистики чисельність внутрішньо переміщених осіб складає 1 198 000, з яких 20 000 осіб – з Криму (Динаміка внутрішніх переміщень в Україні, 2015). Насправді масштаби міграції є суттєво більшими. Ці процеси знову спонукають керівників головного освітнього відомства переключити увагу з повноцінного проведення реформ на вирішення проблем з переміщеними особами, а також з переведенням вищих навчальних закладів з зони конфлікту на територію, підконтрольну українській владі.

З'явився новий для української дійсності термін «університети в екзилі» (Дихно, 2015), який засвідчує складні реалії у сфері освіти. До початку 2015 року з окупованих територій та зони військового конфлікту евакуйовано 26 освітніх та наукових установ, з яких 16 університетів і 10 науково-дослідних інститутів. Географія переміщення університетів є досить широкою. Серед міст, куди переведено навчальні заклади з зони конфлікту, є Маріуполь, Кривий Ріг, Вінниця, Старобільськ, Северодонецьк, Суми, Харків та ін. Трагічно виглядає ситуація у зв'язку з тим, що при переїзді університетів уся наукова, навчально-методична та матеріальна база залишилися у зоні конфлікту, тому організацію навчальної роботи університети розпочинали з «чистого листа». Щодо проведення наукової та науково-дослідної роботи ситуація виглядає ще складніше. Про трагедію українських науковців у зв'язку з втратою цінних наукових напрацювань з'явилася стаття «Вихід зі Сходу» у журналі «Science» (Stown, 2015) – авторитетному західному часописі, який називають «журналом нобелівських лауреатів». Цей матеріал був підготовлений Р. Стоуном з метою привернення уваги світового наукового співтовариства до проблем України та української освіти і науки.

Ще одним випробуванням для української освіти став іспит на зрілість та вміння користуватися автономією. У сфері освіти влада взяла чіткий курс на лібералізацію. У сфері освіти, на відміну від тривалого періоду жорсткої централізації влади під прикриттям демократичності і відкритості, нова влада швидко і з легкістю відпустила «віжки правління», надавши вишам значну фінансову, управлінську та академічну автономію. Однак університети опинилися у розгубленні і не можуть поки-що належно впоратися з іспитом на самостійність. Ринкові механізми складно приживаються у сфері освіти.

Підсумовуючи викладене, може сказати, що прийняття нового законодавства про вищу освіту стало важливим політичним кроком та суттєвою нормативною підвалиною для проведення реформ і реалізації ідей, задекларованих і відстояних на Майдані. Водночас зміни інституту вищої освіти є об'єктивно зумовленими і продиктовані цивілізаційним етапом розвитку українського суспільства, швидкістю та темпами інтеграції України до глобального освітнього простору. Реалізація поставлених перед освітою завдань може бути практично реалізована лише за умови органічного поєднання ефективних та дієвих систем управління освітою на інституційному рівні, підтримки знизу і відсутності академічного опору реформам, налагодженої системи зовнішнього та внутрішнього моніторингу інновацій.

Штомпка П.(2001)/ Социальное изменение как травма [Пер. А.Ю. Мосеевой, Н.В. Романовского],- Режим доступа:

<http://ecsocman.hse.ru/data/983/017/1220/1-Shtompka.pdf> (1.03.2015)

Про вищу освіту. Закон України №1556-18 від 1.07.2014 // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 37 – 38.

Про введення в дію Дорожньої карти розвитку української освіти. Наказ МОН № 174 від 28.02.2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/40095/>

Динаміка внутрішніх переміщень в Україні. Прес-реліз UNHCR [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/2-uncategorised/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi> – Назва з екрану.

Дихно Н. Університет в екзилі: з Донецька до Вінниці / Наталя Дихно [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://lifepravda.com.ua/society/2015/01/4/186954/> – Назва з екрану.

Stown R. (2015) Leaving the East / Richard Stown, Science, Т. 347, № 6217. – S.14 – 17.

Тоффлер Э. (2002). Шок будущего [Текст] / Э. Тоффлер; Пер. с англ. – М. : ООО «Издательство АСТ».. – 557 с.

HIGHER EDUCATION REFORM IN UKRAINE: SOCIAL CONDITIONALITY VS POLITICAL NECESSITY

The article is devoted to the theoretical analysis of the social changes in higher educational system. The author examines the influence of Maidan to a new stage of development of Ukrainian education. The main attention the author pays to the changes in higher education. The law On higher education has become an important political decision. It indicates the civilizational choice of Ukraine. Difficulties of the implementation of educational reforms associated with negative social consequences of the military conflict on the east of the country.

Keywords: education, higher education, Maidan, social trauma, universities in exile.

Збірник наукових праць

**YOUTH POLICY:
PROBLEMS AND PROSPECTS**

Number 6

**МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Випуск 6

**POLITYKA MŁODZIEŻOWA:
PROBLEMY I PERSPEKTYWY**

Numer 6

Макетування та комп'ютерна верстка
Світлана Цудло

Дизайн обкладинки
Іван Гамаль

*Здано до набору 30.04.2015 р. Підписано до друку 05.05.2015 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Гарнітура. Times. Наклад 300 прим. Ум. друк, арк. 25,5.
Друк ПЗОВ «Прек АПД». Зам. № 45.
м.Дрогобич, вул. Д.Галицького, 1
Тел.. (244) 1-08-90. drukzv@gmail.com*